

LUND UNIVERSITY

Etiska perspektiv inom arkeologin : Studenter och lärare i Lund reflekterar över ämnesetiska frågor

Iregren, Elisabeth; Jennbert, Kristina

2015

Link to publication

Citation for published version (APA):
Iregren, E., & Jennbert, K. (Red.) (2015). *Etiska perspektiv inom arkeologin : Studenter och lärare i Lund reflekterar över ämnesetiska frågor*. (Report Series Institute of Archaeology; Vol. 101). Department of Archaeology and Ancient History, Lund University.

Total number of authors:
2

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Etiska perspektiv inom arkeologin

Studenter och lärare i Lund reflekterar över ämnesetiska frågor

ELISABETH IREGREN OCH KRISTINA JENNBERT (RED.)
INSTITUTIONEN FÖR ARKEOLOGI OCH ANTIKENS HISTORIA | LUNDS UNIVERSITET

ETISKA PERSPEKTIV INOM ARKEOLOGIN

Etiska perspektiv inom arkeologin

Studenter och lärare i Lund reflekterar över ämnesetiska frågor

Elisabeth Iregren och Kristina Jennbert (red.)

Lunds universitet

REPORT SERIES
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Report series. Institute of Archaeology kan beställas via Lunds universitet:
www.ht.lu.se/serie/ReportArch/
E-post: skriftserier@ht.lu.se

Omslagsbilder: Huaca Prieta och plundrade gravar vid El Brujo, Peru.
Kristina Jennbert 2012

Copyright Författarna

Institutionen för Arkeologi och Antikens historia
ISBN 978-91-89578-61-6 (tryck)
ISBN 978-91-87833-35-9 (pdf)
ISSN 0281-3440

Omslagsdesign och sättning Jonas Palm

Tryck i Sverige av Media-Tryck, Lunds universitet, Lund 2015

Innehåll

Förord 7

Inledning 9
Elisabeth Iregren och Kristina Jennbert

Att arbeta i annan miljö 13

Svenska arkeologer i sydafrikanska miljöer
– Perspektiv av etisk relevans 15
Lars Larsson

Perspektiv på världskulturarvet Panamá de Viejo 31
Jeanette Gimmerstam

Creating Space for ”Children of Silence” in Estonia
and Sweden 57
Elisabeth Iregren

Ethics in Latvian archaeological practice: the treatment
of human remains 73
Aija Macāne

Arkeologi och väpnade konflikter 95
Mats Mogren

Att förmedla 113

Utställningar med stulna föremål – *de andras* kulturföremål 115
Ida Feltzin

Handel med kulturföremål och repatriering
– två etiska dilemman 129
Maria Åkesson

Vem var du, vem är jag? 151
Karina Larsson

Medeltidsarkeologi 1983-2009 -
förmedling, representativitet och ansvar 171
Erik Johansson

Att förvalta, forska och bilda 197

Kiviksgraven - etiska aspekter på exploatering 199
Anna Klintberger Wändahl

Repatriering – en nationell angelägenhet? 219
Anna Rasmusson

Illegalt utgrävda föremål - etiska perspektiv 243
Sigrid Hagefalk

Gratisgrävarna 269
Christoffer Hagberg

Kunskapskulturer och etik i arkeologisk utbildning
och forskning 293
Kristina Jennbert

Appendices. Kursmaterial från etikkurser vårterminen 2011 317

Förord

Antologin *Etiska perspektiv inom arkeologin* där studenter och lärare i Lund reflekterar över ämnesetiska frågor är färdigställd med några års fördröjning. Våra etikkurser har visat sig få stor betydelse för både de studenter som deltog i kurserna och för de studenter som idag på andra sätt utvecklar etiska perspektiv inom sin utbildning. För oss lärare har etikkurserna inspirerat oss till att ställa frågor med etiska perspektiv om utbildning, forskningsverksamhet och förmedling.

Vi vill tacka alla skribenterna för tålamod i processen att finna både tid och medel för oss att kunna redigera och ge ut antologin. Vi vill speciellt tacka Katarina Bernhardsson och Louice Cardell Löfving vid Skriftserierna inom humaniora och teologi vid Lunds universitet för all deras hjälp med färdigställande av volymen.

Lund den 8 maj 2015

Elisabeth Iregren och Kristina Jennbert

Inledning

Elisabeth Iregren och Kristina Jennbert

Med ett kritisk tänkande och en medvetenhet om att världen inte är enkelt sammansatt utan består av normer och värderingar förbereder vi studenterna för ett yrkesliv, där deras egna slutsatser och handlingsutrymme kan ta plats.

Institutionen för Arkeologi och antikens historia i Lund har tidigare publicerat två etikpublikationer i sina skriftserier, dels *Arkeologi och etik* (Iregren & Werbart 1994) och dels *I Adams barn …* (Iregren & Redin 1995). I den förstnämnda volymen ingår föreläsningar om etiska frågor, som presenterats vid osteologikursens då återkommande endagsseminarier om etik. Dessa välbesökta seminarier var fröet till våra fortsatta utbildningar i etik. Den sistnämnda publikationen handlar om återbegravningsproblematik och är också baserad på ett möte. Denna gång hölls sammandragningen vid länsstyrelsen i Skåne. Flera av institutionens lärare har också medverkat med artiklar i Svenska Arkeologiska Samfundets etikvolym *Swedish Archaeologists on Ethics* (Karlsson 2004). Vi är stolta över att vi är en av de institutioner i Sverige som erbjudit etikkurser (Price 2004:35).

Denna volym ger en inblick i utbildning i etik som getts vid institutionen i Lund. De flesta bidragen utgörs av 15-poängsuppsatser i etik på masternivå. Dessa artiklar är några av de uppsatser som ventilerades under vårterminerna 2009, 2010 och 2011 (Kursplan, kursschema och litteraturlista i *Appendices*). Elisabeth Iregren, Kristina Jennbert och Mats Mogren var då lärare på utbildningen. En lärare som ofta medverkade var även Staffan Lundén från Göteborgs universitet.

Det är inte alltid så att vi som lärare håller med studenterna om deras

slutsatser. Det är inte vi som skall bestämma riktningen i texterna, snarare vill vi uppmuntra till egna ställningstaganden. Men diskussionerna har alltid varit givande. Det har också varit utvecklande, både för studenter och lärare, att mötas över gängse ämnesgränser. Särskilt viktigt har uppsatsarbetet varit. Studenterna uppmuntrades att göra egna undersökningar och ta kontakter. De använde internet; de intervjuade andra studenter på campus. De intervjuade yrkesverksamma arkeologer och intendenter. Detta tillsammans med skrivprocessen gjorde att de etiska perspektiven både djupnade och breddades.

Mogren och Iregren ansvarade samtidigt även för den kortare etikkurs, som ingick i kandidatutbildningarna i institutionens fyra ämnen Arkeologi, Historisk arkeologi, Historisk osteologi och Antikens kultur och samhällsliv, en 5-poängskurs. Lärare från de olika ämnena föreläste under kursen om aktuella frågeställningar eller problem inom sin ämnessfär. Examinationen bestod av en hel dags ventileringar. Studenterna föreslog olika teman och grupper formades därefter. Modellen för presentationen blev ofta en TV- debatt med en moderator och personer som agerade förespråkare och motståndare – ofta med olika yrkesroller. Teman kunde vara t.ex. krav på British Museum att återlämna Parthenonfrisen till grekiska staten**.**

Studenter i master- respektive kandidatkurserna deltog i samma föreläsningar, men de hade självfallet olika litteraturlistor. I masterkursen har bl.a. boken *Inledning till etiken* av Göran Collste (2010) ingått i kurslitteraturen. Han skriver om yrkesetik som ett av många teman. Han menar att dygdetik och konsekvensetik är viktiga komponenter i vårt yrkesarbete. Collste framhåller också att individen under sitt arbete förvärvar *vissa dygder som klokhet, mod, inlevelseförmåga, rättvisa och tålamod* (Collste 2010:126).

Mod, som en dygd, lyftes ursprungligen fram av Aristoteles (Collste 2010:91). I föreliggande volym visar flera masterstudenter prov på mod. En skriver om kommunal exploatering och kritiserar hårt den okunskap/det ointresse för kulturarvet, som hon tycker sig se, i en skånsk kommun. En annan skribent diskuterar gratisarbete utfört av institutionens studenter på en exploateringsundersökning. Sådana bidrag visar att mod inte bara förvärvas med ålder och under långvarig anställning – som Collste antyder.

Men som lärare minns vi också ett temaförslag för masteruppsatsen, som fortfarande väntar på genomförande *Diskriminering av unga, kvinnliga studenter under fältarbetet.* Studenten sade rent ut att hon inte vågade ta sig an ämnet, trots att hon egentligen ville det. Hon tänkte på framtida anställningsmöjligheter.

Andra teman som ventilerats vid institutionen på denna nivå är vårt yrkesetiska ansvar för rekonstruktioner, plundring av silverskatter på Gotland**,** kreationism och dess missbruk av arkeologin, Mårups hotade kyrka i Danmark, handel med människoben, om aDNA är en del av vårt kulturarv, att arbeta som arkeolog utomlands (Samoa), ett digitalt besök vid sydafrikanska museer.

Denna volym är ett tillfälligt urval av uppsatser. Alla studenter ville inte eller hade inte möjlighet att medverka vid publiceringen. Alla bidrag har omarbetats. Men någon representant för alla kurserna ingår här.

Det är påfallande hur stort intresset för internationella teman är – såväl bland studenter som lärare. Nästan två tredjedelar av artiklarna berör plundring, smugglade föremål och repatriering av såväl artefakter som mänskliga lämningar. Studenterna tar även ett stort ansvar för tidigare generationers museala missgrepp och felslut. Några lärare lyfter här också fram exempel på förhållningssätt vid arbete i andra länder och hur vi kan agera som lärare och forskare inom arkeologi.

Finns det rätt och fel inom utbildning och forskning? Och i så fall vem bestämmer hur det ska vara? Finns det några grundläggande värderingar hur vi som goda människor ska bedriva utbildning och forskning? Frågorna om frihet och ansvar inom utbildning och forskning är många. Som lärare och forskare ställs vi inför dem många gånger omedvetet. Ibland bränner frågorna till när utbildningspolitiska direktiv bestämmer hur vi ska bedriva undervisningen. De forskningspolitiska strategierna väcker funderingar över humanioras roll i vårt samhälle och stärker vår övertygelse om att kunskap och humanistiska perspektiv får ett samhälle att blomstra.

Det finns handlingsalternativ för forskare, lärare och antikvarier. De pliktetiska riktlinjerna ger stadga åt arkeologetablissemanget oavsett vilken arbets-organisation man arbetar i. De konsekvensetiska frågorna som ställs inom arkeologisk forskning och den högre utbildningen öppnar för kritiskt tänkande.

Referenser

Collste, G. 2010. *Inledning till etiken*. 3 uppl. Lund: Studentlitteratur.

Iregren, E. & Werbart, B. (red.). 1994. *Arkeologi och etik. Seminarium för arkeologer och osteologer 9 december 1993*. Institute of Archaeology, University of Lund, Report Series 52, Lund: Arkeologiska institutionen.

Iregren, E. & Redin, L. (red.). 1995. *"I Adams barn ...".* En diskussion om etiska aspekter på museiförvaring och och återbegravning av medeltida skelettmaterial. Institute of Archaeology, University of Lund, Report Series 55. Lund: Arkeologiska institutionen.

Karlsson, H. (red.). 2004. *Swedish Archaeologists on Ethics.* Lindome: Bricoleur Press.

Price, N. 2004. Teaching Archaeological Ethics at a Swedish University. I: Karlsson, H. *Swedish Archaeologists on Ethics*. s. 35-59. Lindome: Bricoleur Press.

Att arbeta i annan miljö

Svenska arkeologer i sydafrikanska miljöer – perspektiv av etisk relevans

Lars Larsson

Abstract

Södra Afrikas arkeologi har utövat en speciell lockelse på artikelförfattaren. Under några år i mitten av 1990-talet bedrevs arkeologiska undersökningar i norra delen av Zimbabwe, senare i västra Sydafrika. Under dessa insatser kom vi i kontakt med olika aktiviteter och företeelser såsom alkoholism, nepotism, korruption, främlingsfientlighet, kvinnoförtryck och HIV som kan kräva vissa etiska ställningstaganden. Även uppfattningen om arbetstid och anställningsformer kan avvika betydligt från ordinära svenska förhållanden.

Intresse väcks för arkeologi i södra Afrika

Arkeologi och etik rymmer åtskilliga infallsvinklar eftersom man samarbetar med människor idag för att förstå människor i avlägsen gårdag. Eftersom jag bedrivit fältarkeologi i flera länder utanför Sverige har jag valt att berätta om händelser och förhållanden främst i södra Afrika vilka på olika sätt har anknytning till ställningstaganden av etisk natur.

Sedan mitten av 1970-talet har jag varit intresserad av paleolitisk forskning i södra Afrika. Det var vid ett besök på museet som tillhör

Department of Archaeology vid Cambridgeuniversitet som intresset väcktes. Jag gick igenom materialet från Star Carr, som det anstod en mesolitikumfrälst vid den tiden, då en medarbetare vid museet visade mig några mikrolitliknande föremål som han grävt fram på en boplats i Lesoto. De såg mesolitiska ut men han hade nyligen fått C 14-dateringar som angav att de kunde vara flera tiotusentals år gamla. Sedan dess har jag med stort intresse följt stenåldersforskningen i södra Afrika.

Förhoppningen var att någon gång besöka regionen och där kanske kunna genomföra fältinsatser. Redan 1984 blev jag inbjuden till en kongress i Sydafrika med anledning av att det var sextio år sedan som kraniet tillhörig en ung *Australopiticus africanus* påträffades i Tuang. Professor Philip Tobias skulle leda konferensen och det stod mycket klart på inbjudan att konferensen skulle genomföras utan hänsynstagande till de deltagandes etniska tillhörighet, religion eller kön. Tobias var känd för sitt tydliga avståndstagande från det sydafrikanska apartheidsystemet. Kanske var jag lite naiv men med dessa reservationer trodde jag att det var acceptabelt att delta i konferensen. Men på något sätt fick *Isolera Sydafrika-kommittén* (ISAK) reda på min anmälan. Vid ett telefonsamtal meddelande en representant från ISAK att inte bara jag utan hela institutionen skulle sättas upp på en ”svart lista” ifall jag reste till Sydafrika – jag avstod. Sedan dess har jag ifrågasatt isolering av länder som en metod att få genomfört förändringar. Min övertygelse är att isolering av ett land är ett ytterst olämpligt sätt att försöka få till förändring av de orättvisor som landets ledning har infört. Det bidrar istället till att de styrande, genom befolkningens okunskap om omvärldens reaktion, kan befästa och vidmakthålla ett regelvidrigt styre. Tvärtom kan man genom sin närvaro i det aktuella landet informera om omvärldens avsky för det gällande regelverket.

Insatser i Zimbabwe

Det fick bli att på avstånd följa forskningen i Sydafrika men om möjlighet kunna genomföra forskning i ett närbeläget land. Genom uppmuntran och stöd från professor Paul Sinclair i Uppsala och hjälp av Dr Anders Lindahl i Lund kom intresset att inriktas på Zimbabwe. I slutet av 1980-

talet hade betydelsefulla kontakter etablerats mellan svensk och zimbabweansk arkeologi. Dessa avsåg i första hand den period och de förhållanden som kunde knytas till de s.k. zimbabwe som omfattande centrala platser för en speciell samhällsstruktur under tiden ca.1100–1600. Zimbabwe är vad jag vet det enda landet i världen som är uppkallat efter en fornlämning!

Här hade en omfattande paleolitisk forskning bedrivits men det fanns mycket att fortsätta med. Under 1960- och 1970-talet var den paleolitiska forskningen i protektoratet Sydrhodesia, som landet då hette, den mest aktiva i hela södra Afrika. Mitt under brinnande inbördeskrig genomfördes betydande utgrävningar i främst den sydvästra delen av landet (Walker 1995).

På sommaren 1990 hade jag ordnat forskningstillstånd för Zimbabwe och av högsta antikvariska myndigheten var jag välkommen att studera samlingarna vid huvudmuseet i Harare. Väl nedrest visade sig däremot förutsättningarna helt ändrade. Mina besök vid de antikvariska myndigheterna liksom vid universitetet löpte utan problem och stort intresse visades mig för framtida arkeologiska fältinsatser och de

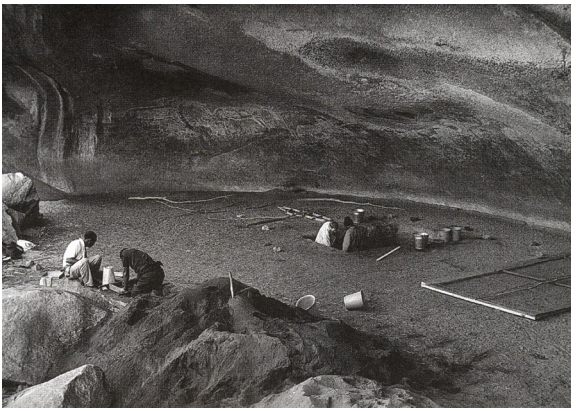

Figur 1.
Från halvgrottan Zombempata, norra Zimbabwe, var utsikten över omgivningen helt fantastisk. De fångstfolk som bebott platsen har kunnat kontrollera djurens förflyttningar inom ett stort område. (Foto: Lars Larsson 1995.)

frågeställningar som var knutna till dessa. Men vid besöket på museet blev det tvärstopp, när jag anmälde mitt intresse för att få gå igenom tidigare fyndmaterial. Museichefen förvägrade mig totalt inträde och hotade med att tillkalla polis om jag försökte komma in. Jag förstod ingenting och det gjorde inte heller de personer jag tidigare besökt. Genom telefonsamtal och besök hos museichefen försökte de att plädera för att jag skulle få se materialet – dock utan resultat och därtill helt utan förklaring. Inte ens den högsta ledningen för de antikvariska myndigheterna, som egentligen var museichefens överordnade, hade någon lycka. Det visade sig att chefens man hade en post inom högsta politiska eliten som gjorde att de inte kunde gå emot hennes beslut. Jag uppfattade det som att museichefen hade något emot vita forskare men fick då höra att hon oftast behandlade sina svarta landsmän på samma sätt.

Helt misslyckat blev dock inte mitt första besök i Zimbabwe. Jag fick låna en jeep och hade därmed möjlighet att resa runt i landet och besöka lokaler med grottbosättningar samt bese ett betydande antal grottmålningar. Alla med undantaget ovan var ytterst hjälpsamma. Dock gick det inte att planera framtida insatser.

Det var tidigt 1993 som en kollega i Harare skickade ett brev och informerade om att ”häxan” hade blivit avskedad och att ”kusten var klar”. Jag var tillbaka i Harare samma sommar och nu med stöd från alla involverade fick jag möjlighet att gå igenom ett betydande antal fyndmaterial och därmed lägga upp en plan för framtiden. Projektet kom

Figur 2.
Pågående utgrävning i Rucheragrottan, nordöstra Zimbabwe. På grottväggen fanns rikligt med målningar i flera lager liksom påförd lera formad som elefanter. (Foto: Lars Larsson 1996.)

att omfatta arkeologiska insatser men också doktorandstudier för en zimbabweansk arkeolog. Genom anslag från SIDA:s forskningsråd (SAREC) kunde planen realiseras. För att lära sig grunderna i stenåldersarkeologi vistades doktoranden i Lund under mer än ett halvår. Efter ett tidigare lika långt besök i Uppsala hade han lärt sig uppskatta den svenska vintern och kände sig genast hemmastadd.

Forskningen kom att inriktas på frågeställningar vilka berörde samhällsutvecklingen under Middle Stone Age (mellanpaleolitikum, ca 200.000–25.000 år sedan) och Late Stone Age (senpaleolitikum och mesolitikum (25.000–2000 år sedan) i norra Zimbabwe. Under tre säsonger (1995–1997) undersökte vi två större boplatser (Zombempata och Ruchera) i grunda grottor samt under den sista säsongen ett par mindre grottbosättningar (Larsson 1996, 2001, 2007).

Fältinsatsen inleddes efter det panafrikanska arkeologimötet i Harare 1995. Med hjälp av professor Sinclair och min zimbabweanske doktorand ordnade vi arbets- och övernattningslokaler på den gård inom vars ägor vi skulle genomföra utgrävningen. Vi fick ta över tre höga torklador för tobak.

När jag funderade på sammansättningen av den grupp svenskar som skulle följa med till Zimbabwe fick jag rådet att inte ta med kvinnliga medlemmar. Det var något jag reagerade på då i min uppfattning är att en kombinerad grupp är den ultimata. Jag har alltid försökt kombinera en grupp fältarkeologer att rymma både män och kvinnor – det blir det bästa resultatet. Eftersom denna insats var den första för mig på en annan kontinent så följde jag rådet. Nu i efterhand kan jag inte förstå varför kvinnor skulle ha uteslutits. Visst såg många män ned på kvinnor men en kvinna som genom sin utbildning och framtoning markerade sin position hade inte några problem i de sammanhang som jag stötte på. Detta gällde även för de afrikanska kvinnorna. Det gäller ju också att man med sitt deltagande i ett annat land på olika sätt markerar att man inte accepterar förhållanden som bryter mot exempelvis FN:s stadgar (www.humanrights.gov.se/extra/pod/?id=71&module_instance=6&action=pod_show).

Jag kommer alltid att minnas hur de svenska kvinnliga arkeologerna vid utgrävning i Portugal ett år tidigare genom sin seghet vid igenfyllandet av schakt närmast knäckte några machoinfluerade portugisiska arkeologi-

assistenter. Jag är helt övertygad om att deras nedlåtande syn på kvinnor fick sig en rejäl knäck. Annars måste jag påtala att situationen vid utgrävningarna i Portugal – vi höll på där i nästan 15 år – var mycket lika den förhållandevis jämställda situationen i Sverige. Genom sin månghundraåriga position som kolonialmakt finns det i Portugals befolkning en betydande inblandning av folk från olika delar av världen. Detta har bidragit till en betydligt större tolerans inte bara mellan folkgrupper utan också mellan könen än i exempelvis grannlandet Spanien.

Att begrunda

Fältarbetet i Zimbabwe fungerade utmärkt och fyndmaterialet blev större än vi hade beräknat. Behovet av personal för rengöring av fynden blev akut. Invid torkladorna där vi bodde fanns den by där merparten av dem som arbetade på gården bodde. Vi spred ut ett meddelande om anställning. Svaret blev större än förväntat. Flera kvinnor – inga män – ville hjälpa till. Vi anställde två kvinnor som var glada att få arbete men lika ledsna när de kom tillbaka nästa morgon. Deras män tillät dem inte att arbeta för oss. Förklaringen var att männen som för tillfället var arbetslösa inte kunde acceptera att deras hustrur hade ett betalt jobb. Men att själva jobba med något så nedsättande som artefakttvätt kunde de inte acceptera. Efter ytterligare en ansökningsomgång fick vi äntligen napp då två ogifta kvinnor fick jobb hos oss.

Mellan tobaksladorna och byn fanns ett trådstaket som hölls bevakat. Byns kvinnor kom ofta till stängslet och deltog i de sånger som sjöngs av fyndtvättarna. Det har aldrig varit så lättsamt och uppiggande att tvätta fynd som då. Att vi svenska män deltog i tvättningen blev ett stående skämt bland kvinnorna i byn. När vi träffade bybor i andra sammanhang uppvisade männen ett allvarligt ansikte medan man hörde kvinnliga skrattsalvor bakom ryggen. Mitt intryck var dock att vi av kvinnorna uppfattades som märkliga men inte med en negativ markering.

När man arbetar i södra Afrika är det viktigt att förstå att det finns betydande motsättningar mellan olika folkgrupper. I det arbetslag som formades ingick personer både från huvudgruppen *shona* och minoritetsgruppen *ndebele*. Några tydliga motsättningar kom inte ”till

ytan" men det fanns en klar antagonism som uppträdde vid vissa diskussioner. Speciellt då de tillhöriga *shona* försökte ignorera eller bortförklara påståendet från dem tillhörande *ndebele* om angrepp med inslag av etnisk rensning som ägde rum de första åren efter staten Zimbabwes bildande.

Korruption uppfattar jag som en verklig plåga för världssamfundet och det mest betydelsefulla fenomenet som förhindrar en positiv förändring i många utvecklingsländer. Det råder inte någon tvekan om att jag varit utsatt för detta fenomen. Då har jag som naiv och dum svensk inte låtsats förstå vad man med mer eller mindre tydliga påtryckningar försökte bedriva. Turligt nog har försöken därmed avbrutits. Men i detta avseende så skall vi svenskar inte "slå oss för bröstet" och tycka oss så mycket bättre än andra. Jag har upplevt tydliga försök till korruption även i Sverige och har fått intryck av att företeelsen är i tilltagande. Vi bör vara ytterst uppmärksamma på denna företeelse som är extremt kontraproduktiv i många avseenden.

En annan företeelse som vi i min generation nog var den förste att undslippa var en motsättning mellan akademiker och icke-akademiker. Den var tydlig i Sverige för bara några årtionden sedan men förekommer i ett stort antal länder i Europa och andra världsdelar. I Zimbabwe var den uppenbar och ibland var det svårt att skilja mellan denna av akademiker bedrivna ringaktning av ickeakademiker och stammotsättningarna. Det fanns en tydlig skillnad, sannolikt inte mellan vilka stammedlemmar som hade tillträde till högre studier, men definitivt ett urval av vilken stamtillhörighet som favoriserades för högre tjänster.

Nepotism var då jag arbetade i Zimbabwe ganska utbrett. Ett par gånger råkade vi ut för detta men det var först i slutet av grävningssäsongen som jag helt förstod sammanhangen. Det rörde sig främst om anställning av personer som skulle ansvara för grävningsgruppens underhåll. I ena fallet anställdes en kock som visade sig vara ytterst aktsam om matbudgeten med resultat att vi nästan varje dag fick äta majsgröt (zadsa). Det är nyttigt men ack så smaklöst. Nästa säsong anställdes en ny kock som vad ytterst duktig och kunde variera råvarorna i all oändlighet. I båda fallen var det verkliga systrar till dem som föreslog anställningen. Det visade sig vara ytterst svårt för oss svenskar att reda ut familjeförhållandena. En syster och bror

behövde inte ha samma betydelse som vi avser. Det kan vara betydligt mera avlägsna i familjerelationen och i vissa fall tillhöra en annan familj eller ha en helt annan tillhörighet inom stammen. Inte heller vad avser denna företeelse har vi så mycket att ”hurra för”. Exempelvis tillsättningen av historieprofessurer i Sverige under tidigt 1950-tal var ordentligt insmetad med nepotistiska inslag (Myrdal 2010:60ff).

Ett faktum som vi svenskar måste acceptera utomlands är att tid är något relativt. Vi är vana vid att komma i tid. Vad som menas med att komma i tid kan variera högst påtagligt från land till land. Följer man bara de för landet rådande uppfattningarna så går det ganska bra. Det gäller därför att ”gilla läget”. Att sätta igång och överföra våra regler utomlands medför endast problem. Kanske man kommer igång senare på morgonen men då måste beaktas att man stannade kvar på sin arbetsplats långt in på sena eftermiddagen eller kvällen. Det kan också vara direkt nyttigt för en svensk att komma in i en annan arbetsrytm – även om detta inledningsvis kan vara starkt stressande. Det är sällan ett ”vinnande koncept” att ta med sig svenska regler till ett annat land. Efter ett tag finner man goda förklaringar till varför man beter sig som man gör.

Under tre säsonger fortsatte fältarbetena i Zimbabwe. Ett förhållande som verkligen har etiska relationer är den omfattande utbredning som AIDS har fått i inte minst södra Afrika. Idag räknar man med att mellan 25 och 40 %, beroende på olika länders statistik, av de yngre är drabbade av HIV eller AIDS. Det framgick tydligt att ett par av de grävningsassistenter som ingick i gruppen levde på ett sådant sätt att de låg i riskgruppen. För dem var det självklart att under veckosluten besöka bordeller i närliggande städer. Vi försökte förklara riskerna men de menade att vi överdrev och att de kände till botemedlen ifall de blev smittade. Båda har sedan dess dött i AIDS.

Under vår senaste fältinsats hyrde vi ett hus i utkanten av en stad. Vi fick god kontakt med kvinnorna i området som berättade för oss att de var väl medvetna om riskerna. Deras män gick ibland på bordell som en självklar fritidssysselsättning. För att inte ”frysas ut” inför släkten kunde dessa kvinnor inte förneka männens deras ”rättigheter”. Att försöka ändra dessa beteenden måste vara den viktigaste insatsen för att stoppa spridningen av AIDS men ytterst svår att genomföra i ett samhälle där

bordellbesök ingår i livsstilen även för gifta män.

Ett annat förhållande som jag uppfattade som något märkligt ur ett svenskt perspektiv var den förhållandevis stora gruppen av absolutister, speciellt bland akademiker. Förklaringen var att hög alkoholkonsumtion är vanlig i det zimbabweanska samhället. Flera av dem som var absolutister berättade för mig att de i familjen eller släkten hade upplevt alkoholism. De menade att det enda säkra sättet för att inte hamna i samma situation var att bli absolutister – att bli alkoholkonsumenter på en acceptabel nivå menade de var ytterst svårt och sällan accepterat. Den vanligaste konsumtionen gällde något som betecknades som öl. Visst finns det gott öl i Zimbabwe men det flertalet avsåg, var snarare en form av fruktvin där nästan allt som kunde jäsa blandades i.

En händelse kan exemplifiera problemet med den utbredda alkoholismen. Samtidigt med anställning av de två kvinnorna så uppstod behov av att anställa ytterligare en person att delta i utgrävningarna. I Sverige kan det uppfattas som lyx att anställa ett antal personer för diverse insatser men i Zimbabwe liksom i flera andra länder uppfattas det som en självklarhet. En ung man blev anställd och han visade ett utmärkt handlag och var snart en integrerad medlem av grävgruppen. Strax innan vi avslutade utgrävningen frågade han försynt ifall lönen istället för reda pengar kunde överlämnas till en lantbruksskola där han önskade läsa vidare. Vi träffade rektorn för skolan och ett läsår ordnades. En utmärkt lösning tyckte både vi och den unge mannen. Däremot fick vi snart och konkret veta att hans alkoholiserade pappa haft helt andra planer för hur lönen skulle förbrukas.

Jag har en ganska pragmatisk syn på arkeologiska fältinsatser såväl i mera utvecklade länder som i utvecklingsländer. Ifall det ger en positiv effekt på den egna forskningen och gästlandets forskning där man också involverar kolleger och studenter från det land man arbetar i så ser jag inte några större problem av etisk natur. Möjligen kan andra uppfatta att denna inställning borde ifrågasättas och kritiseras men i så fall blir det deras uppgift. Jag tror inte att någon som kommer utifrån helt kan relateras till de föresällningar som finns inte minst i lokalsamhället. Detta framgick tydligt under projektets sista fältinsats som avsåg utgrävningar på flera platser i nordöstra Zimbabwe. Här stötte vi på den lokala uppfattningen att vissa platser var olämpliga att besöka. Häxor och trollkarlar – det var

de beteckningar som användes av våra kolleger – hade bebott eller på andra sätt använt platserna. Här fanns olika uppfattningar bland de zimbabweanska deltagarna. Vissa hade inte några betänkligheter när det gällde att besöka dessa platser medan andra var negativa till detta. Det visade sig – kanske kan man anföra ”som tur var” – att inte någon av dessa platser uppvisade spår av bosättning. Därmed kom vi inte i konflikt med lokalbefolkning som för övrigt inte visade någon som helst intresse i våra grävningar. Ett klassbesök från en närbelägen skola var den enda större reaktionen på vår aktivitet. Vi hade förväntat oss fler skolklasser under den tid som vi bodde i en skola och berättade för lärarna vad vi höll på med, men inga dök upp. De enda besökarna var kolleger (vita) från när och fjärran.

Forntid och nutid

Intrycket var att undervisningen om de rika fornlämningarna, inte minst alla grott- och klippmålningar, var eftersatt. Intresset för dessa målningar uppfattades som en angelägenhet för den vita minoriteten. Tyvärr förekom det att gamla målningar utsattes för åverkan genom att man med kol från nytända eldstäder tecknade eller skrev namn tvärs över målningarna. Ännu värre var att man på vissa platser hade skrapat bort delar av den bemålade ytan. Vägbyggen och anslagstavlor har bidragit till att göra klippmålningarna mera tillgängliga, inte minst för stadsbefolkningen. En del av dessa besökare har inget intresse för att bevara fornlämningen intakt utan finner nöje i att demolera. Under oroligheterna det senaste årtiondet har det kommit uppgifter om att denna destruktion har accelererats. Den bästa insatsen för målningarnas bevarande är att hos lokalbefolkningen informera om dess värde och betydelse för den egna förhistorien. Lyckas man väl göra lokalbefolkningen stolt över sin historia så har man nått långt. Ännu bättre är om besöken till målningsplatser sker under ledning av en lokal guide. Under den tid vi genomförde fältinsatserna fick jag intrycket av att det fortfarande var den anglosaxiska (koloniala) historiesynen som dominerade även om informativa och lättlästa böcker om förhistorien generellt och grott- liksom klippmålningar specifikt hade publicerats. I ett par böcker

om grottmålningar utgivna under senare år har man undvikit att ge detaljerade anvisningar om var de är belägna. Här finns således en önskan om att ge mer information men också en strävan mot att inte göra målningarna alltför tillgängliga.

I början av 2000-talet blev situationen för fortsatt forskning i Zimbabwe allt besvärligare. De s.k. veteranerna från inbördeskriget på 1980-talet började trakassera de vita lantbrukarna liksom vita besökare. Många av dessa veteraner hade knappast uppnått mer än småbarnstadiet när inbördeskriget tog slut. Det mest tragiska i detta sammanhang var att de som utförde merparten av arbetet på de gårdar som konfiskerades drevs iväg av ”veteranerna” samtidigt med de vita ägarna. I en verklig jordreform, som var nödvändig, var det lantarbetarna som borde ha tagit över gårdarna. De visste hur de skulle skötas så att avkastningen räckte för dem och blev över för avsalu. Nu blev det höga dignitärer inom regeringspartiet som tog över och dessa liksom ”veteranerna” hade inte någon som helst kunskap om hur ett jordbruk borde drivas. Tyvärr har denna fördrivning av flera hundratusentals lantarbete inte blivit lika uppmärksammad som de brutala angreppen mot vita gårdsägare.

Det är ytterst tragiskt att följa utvecklingen mot kaos och hungersnöd i ett land som bara för några år sedan var ett av Afrikas mest välmående länder på god väg mot demokratiskt styrelseskick och som därtill kunde exportera betydande mängder jordbruksprodukter. Afrika är den på naturresurser rikaste kontinenten. Tyvärr har särintressen i form av stammotsättningar i många länder förhindrat en demokratisk utveckling och ofta permanentat den ledande gruppens närmast diktatoriska ställning. Problemen med frånvaro av demokratisk utveckling anses av många hänga samman med den koloniala tiden. Men flertalet länder har varit självständiga i fyrtio år! Detta kan jämföras med länderna under ett sovjetiskt ok som på mindre än tjugo år efter befrielsen väsentligt har förbättra situationen för medborgarna. Det är stammotsättningarna som är det tunga ok vilket de flesta afrikaner måste uthärda. Kan man agera gemensamt mellan folkgrupperna så finns det goda förutsättningar för de afrikanska länderna. Men tyvärr finns inte någon tydlig förändring i sikte, snarare det motsatta med tendenser i exempelvis Sydafrika till en allt tydligare motsättning mellan grupper som tillhör olika stammar.

Insatser i Sydafrika

År 1993 blev det acceptabelt från alla statliga och andra institutioner och föreningar i Sverige att besöka Sydafrika och jag tog tillfället i akt. Det rådde en ganska tät stämning och många befarade att ett inbördeskrig skulle bryta ut. Bland akademikerna av olika hudfärg rådde liksom i Zimbabwe inte några motsättningar. Jag fick möjlighet att besöka Sydafrika ett flertal gånger så det var dit jag åkte för att planera fortsatta insatser då situationen i Zimbabwe blev alltför svår.

Under några besök hade jag fått möjlighet att analysera ett material från en mindre boplats i närheten av Clanwilliam i norra delen av Western Cape, sydvästra Sydafrika. Här blev det också möjligt att genomföra en kompletterande arkeologisk undersökning år 2008 (Larsson 2010; Högberg & Larsson 2011). Fyndplatsen tillhör Middle Stone Age och kunde dateras till omkring 80.000 år.

Även under utgrävningstillfället fanns det reminiscenser kvar av motsättningar mellan olika folkgrupper. Ägarparet till den gård inom vars ägor vi genomförde den arkeologiska undersökningen, hade redan tidigt tagit ställning för samverkan mellan svarta och vita. Detta markerade de genom att byta kyrkosamfund. Detta är något som oftast tydligt markerar vilken uppfattning man har till samarbetet mellan olika folkgrupper i Sydafrika. I varje större ort finns det vanligtvis mer än tiotalet olika församlingar. Genom bytet av församling kom ägarna att bli närmast utfrusna från de vanligt förekommande föreningarna i det boerland som området tillhör. Öppenheten mot det rådande samhällssystemet har ägarparet markerat genom att göra ett stort område med klippmålningar tillgängligt för allmänheten. Här bör beaktas att överträdelse av annans mark vanligtvis renderar dryga böter. Denna öppenhet har kombinerats med uthyrning av stugor i gårdens närhet och inredande av ett khoisan-kök där lokala rätter serveras (www.travellersrest.co.za). Jag har sällan ätit en så god dessert som den passionsfruktsglass som där serverades!

I ett lokalt perspektiv kan ett tydligt etiskt problem presenteras. Å ena sidan finner vi gårdsägarparet ovan som visar en öppen attityd mot omvärlden, å andra sidan är den intilliggande gården omgärdad av ett flermeterhögt stängsel med tydliga skyltar om att obehöriga inte äger

tillträde. Här har ett konsortium inrättat ett lyxhotell (www.bushmanskloof.co.za). För en betydande summa körs gästerna från Kapstaden till gården där man inrättat ett reservat inte bara för personer stadd vid god kassa utan också för ett antal vilda djur att bese. Därtill är ett viktigt dragplåster det faktum att det finns bushman-målningar att besöka med guidning av den servicepersonal som ser till de gästandes behov.

Här framträder två riktningar att prioritera – demokratisk eller ekonomisk utveckling – beroende på vilken strategi man föredrar. Intressant är då att fundera kring exempelvis neolitiska monument av jord och sten där just tillgängligheten för och uteslutande av vissa samhällsgrupper anses vara ett sätt för de styrande att under neolitisk tid hantera och manipulera sina underlydande (Bradley 1998).

Jag vill här passa på att informera om ett projekt *Living Landscape* i Clanwilliam, norra delen av Western Cape i Sydafrika, som initierats av arkeologiprofessorn John Parkington (www.cllp.uct.ac.za). I det aktuella området finns rikligt med både boplatser och klippmålningar. John har genom främst skolorna i staden fått igång olika aktiviteter som inriktas på att väcka ett intresse för förhistorien och historien liksom dess lämningar (www.cllp.uct.ac.za). Genom olika anslag, både nationellt och internationellt, har han lyckats etablera ett centrum som rymmer en verkstad för tillverkning av olika smycken i traditionell stil liksom ett par hus för att kunna ta emot och bespisa besökande grupper som undervisas om olika aspekter av förhistoriska och historiska fenomen. Genom lokalt tränade guider förevisas platserna, främst klippmålningar i området. Det senaste insatsen omfattar en trädgård där plantor av betydelse både som föda och som medicin växer. Här informeras om människan och naturen med hjälp av ny pedagogik.

Slutord

Jag tycker att det är ytterst lärorikt att genomföra forskningsinsatser i utlandet. Det är inte bara det att man lär sig landets förhistoriska och historiska förhållanden. Det är också nyttigt att konfronteras med andra folks förutsättningar och uppfattningar. I Sverige har alltför länge funnits en form av agerande som världssamvete. Detta kan mycket lätt slå över i

ett översittarbeteende. Det är ofta nyttigt att göra jämförelser mellan ett ”svenskt slå-sig-för-bröstet”-beteende och den livsstil bland befolkningen i ett annat land som man har svårt att acceptera eller så gärna vill förändra. Här avser jag naturligtvis inte direkt flagranta beteenden och ageranden som direkt går mot FN:s stadga om de mänskliga rättigheterna. Riktigt tydligt framgår detta när man skall försöka förmå vissa svenska byråkrater att acceptera sådana osvenska företeelser som treterminssystem i utbildningen och kvitton skrivna på torkade palmblad. Förekommer det inte i Sverige så är det hart när omöjligt att förklara att det kan vara fullt acceptabelt i andra länder.

Det finns goda riktlinjer, både svenska (*Svenska Arkeologiska Samfundets principer för god arkeologisk praxis* 2000) och internationella (*The EAA Code of Practice* 1997), för hur arkeologiskt fältarbete och forskning skall bedrivas såväl hemma som i utlandet. Följer man dessa så bör en utlandsinsats bli acceptabelt genomförd. Men det finns, som ovan anförts, flera olika situationer där man ställs inför mer eller mindre svåra beslut. Korruptionen uppfattar jag som den mest utbredda och också svårast att hantera. Den kan omintetgöra de bästa intensioner och planer. I flera länder där tjänstemän, inte minst i lägre positioner, har en dålig lön förutsätts att den resterande inkomsten skall bestå av bestickning. Från kolleger inte minst i anglosaxisktalande länder berättas om hur välmenande projekt helt har fått avslutas just därför att någon krävt en personlig ersättning för att bevilja ett viktigt tillstånd. Jag har sluppit ifrån denna situation och är ytterst tacksam för detta.

Anställning av personer för flera olika insatser kan ur ett svenskt perspektiv uppfattas som en lyxsituation men anses i många länder som en självklarhet. Att det inte är av lyxkaraktär framgår av att man som arbetsgivare inte bara har ett ansvar för den anställde utan också i vissa fall för hans eller hennes familj. När någon blir sjuk i familjen anses det som en självklarhet att arbetsgivaren har ansvar för att ordna sjukhusbesök mm.

Avslutningsvis vill jag råda presumtiva forskare för insatser i utlandet att ge akt på de regler och normer som finns i landet – att ta seden dit man kommer.

Referenser

Bradley, R. 1998. *The Significance of Monuments.* On the shaping of human experience in Neolithic and Bronze Age Europe. London: Routledge.

Högberg. A. & Larsson, L. 2011. Lithic technology and behavioural modernity: New results from the Still Bay site, Hollow Rock Shelter, Western Cape Province, South Africa. *Journal of Human Evolution* 61:133–155.

Larsson, L. 1996. The Middle Stone Age of Zimbabwe. Some aspects of former research and future aims. I: Pwiti, G. & Soper, R. (eds.), *Aspects of African Archaeology. Papers from the 10th Congress of PanAfrican Association for Prehistory and Related Studies.* Harare, 201–206.

– 2001. The Middle Stone Age of Northern Zimbabwe in a Southern African Perspective. *Lund Archaeological Review* 2000:61–84.

– 2007. The Middle Stone Age of Northern Zimbabwe. Perpectives from the excavations of two sites. *Zimbabwe Prehistory Journal* 27:18–30.

– 2010. What Can Be Found in a Hollow Rock? A site from the Middle Stone Age in Western Cape, South Africa. I: Burdukiewicz, J. M., Cyrek, K., Dyczek, P. & Szmczak, K. (eds.), *Understanding the Past.* Papers offered to Stefan K. Kozlowski. Warsaw, 199–206.

Myrdal, J. 2010. *The Dovring Saga*. A story of academic immigration. With contributions by Gabriel Söderberg. Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien, Handlingar Historiska Serien 24. Stockholm.

Walker, N. J. 1995. *Late Pleistocene and Holocene Hunter-gatherers in the Matopos.* An archaeological study of change and continuity in Zimbabwe. Studies in African Archaeology 10. Uppsala.

Internet

Förenta Nationernas allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna 1948 www.humanrights.gov.se/extra/pod/?id=71&module_instance=6&action=pod_show.

The EAA Code of Practice 1997 www.e-a-a.org/codeprac.htm

Svenska Arkeologiska Samfundets principer för god arkeologisk praxis 2000 www.arkeologiskasamfundet.se/Dokument/Div_pdf/Principer_ark_praxis.pdf.

Perspektiv på världskulturarvet Panamá de Viejo

Jeanette Gimmerstam

Abstract

During 2003 German archaeologists excavated an old Spanish habitation at Panamá de Viejo the old parts of Panamá City. Today this region is considered to be the poorest neighbourhood in Panamá City and it is situated in the outskirts of the city. An awkward situation occurred when the German archaeologists performed field recognition of a site used by the locals as a football field. Due to lack of communication the habitants thought they were driven from their field by the archaeologists. The situation was resolved for the best. However, it is important to use this information to avoid similar occurrences. The study has shown that archaeologists have to acknowledge this sort of problems and respect codes of conduct set out for them. Nevertheless, it is not their task to solve problems created by another party. On the other hand, it is important that an archaeologists participates in the debate and expresses his or hers opinions. It is equally important that archaeologists make archaeology relevant for the public and continuously create a dialog between the parties involved.

The purpose with this article is to enlighten different perspectives about a specific archaeological investigation. The focus of this study is the investigation of the perspectives given by the parties involved of the excavations at Panamá de Viejo as well as answering the question; does history benefit to everybody?

Figur 1.
Uppkastade skor i träd och elledningar kallas i USA för ”shoe tossing” eller ”shoefiti”. Innebörden och symboliken kan variera, men uttrycket är en markering av en individ som vill visa en ståndpunkt (källa: Wikipedia). (Foto: Institut für Ur- und Frühgeschichte und Archäologie des Mittelalters, Universität Tübingen.)

Arkeologin i offside?

År 2003 var Professor Barbara Scholkmann utgrävningsledare vid de koloniala ruinerna av den gamla staden *Panamá de Viejo* (www.Panamáviejo.org/ex-cavaciones/hospital.asp). Arkeologerna grävde ut en spansk bosättning och projektet finansierades av högstående ättlingar till de spanska erövrarna. Problemet var att undersökningen ägde rum i de fattigaste områdena i Panamá City och på en fotbollsplan. Invånarna antog att arkeologerna skulle köra bort dem från platsen (Figur 1) och därför hotades arkeologerna.

Vad som är intressant i detta fall var att invånarna och uppdragsgivarna värderade platsen olika, vilket resulterade att arkeologerna hamnade i en problematisk situation. Situationen i *Panamá de Viejo* bekräftar att etik

inom arkeologin är mycket komplext, motstridigt och ibland förvirrande. Idag handlar etiska frågor och dilemman mer om relationer mellan människor än om artefakter (Colwell-Chanthaphonh & Ferguson 2006:129).

Syftet med artikeln är att framföra hur olika parter ser på en arkeologisk undersökning genom att studera ett enskilt fall. Det vill säga hur respektive part tolkar värdet av en arkeologisk undersökning. I fält är det arkeologen som i första hand stöter på problem med uppdragsgivare och invånare som har delade meningar om den arkeologiska undersökningen.

Djupa och svåra frågor om hur vi människor ska vara, hur vi ska handla eller inte handla och hur vi ska behandla våra medmänniskor har länge behandlats inom etiken (Scarre & Scarre 2006:1). Arkeologer tillämpar dessutom EAAs *(European Association of Archaeologists) Code of Practice* eller SAAs *(Society for American Archaeology) Principles of Archaeological Ethics*, som ger instruktioner för hur man ska utöva yrket på ett samhällsnyttigt och professionellt sätt. Tyvärr räcker inte alltid dessa principer till.

Mitt val att fokusera på Panamáfallet är baserat på hur illa det kan gå när kommunikationen med lokalbefolkningen brister. Ur ett etiskt perspektiv kan det vara lättare att förstå konflikten där utgrävningar av förhistoriska gravplatser kan ge ett rikt arkeologiskt material för forskningen, men kan vara sakrala för ett inhemskt samhälle (Scarre & Scarre 2006:3). Det har redan gjorts en del studier av detta ämne och man är medveten om att undersökningar av gravplatser kan leda till motsättningar. I Panamá var utgrävningsplatsen ”bara” en fotbollsplan som dock är viktig för det sociala livet idag och får kanske inte liknande förståelse. Därför kan det vara viktigt att belysa problemet om vad bristen på kunskap hos allmänheten kan få för konsekvenser och varför man utövar arkeologi.

Diskussionerna kring värdet av en arkeologisk undersökning rör inte bara postkoloniala platser utan de är även intressanta för Sverige, både för arkeologer och för en allmänhet. Intresset verkar vara störst om den arkeologi, som berör kulturmöten och etniska minoriteter, men det finns även misstänksamheten angående utgrävningar på privat mark. Därför kan en diskussion om var gränsen ska dras vara betydelsefull för framtida

projekt: har en fotbollsplan lika stort värde som en gravplats?

De senaste åren har arkeologin ökat den ”inkluderande” karaktären. Man involverar lekmän i arkeologiska aktiviteter i allt från fältarbete, till debatt om resultaten, till hur man ska behandla lämningar. Det finns flera faktorer som förklarar förhållningssättet till att ”inkludera”, främst politiska och ideologiska. Det dåliga samvetet från den postkoloniala tiden väger tungt på grund av tidigare intrång av europeiska arkeologer, men även i de fall då vissa ”röster” tidigare har blivit ignorerade i forskningen (Cooper 2006:131). Socialt inkluderande syftar till social integration, främst egentligen genom avlönat arbete. I en allt vanligare modell av ”medborgarskap” är de fattiga påtvingade skyldigheter, personer måste engagera sig i olika samhällsprogram för få utbyte av de möjligheter som erbjuds av regeringen (Lister 2004:79).

Svårigheterna att etiskt granska *Panamá de Viejo* beror inte bara på att frågan bagatelliseras, utan även för att problemen sträcker sig längre än till fotbollsplanerna. Debatten har visat helt skilda diskurser beroende på de olika parternas perspektiv på området. Frågor som Vilka perspektiv har parterna i frågan? Hur har dialogen förts? Hur agerade grävningsteamet vis á vis lokalbefolkningen? Är historien till för alla? Frågorna är viktiga att behandla för att skapa förståelse för de involverades värderingar och deras åsikter inför en arkeologisk undersökning.

Ett ensidigt svar

Patronato Panamá Viejo förvaltar den historiska och arkeologiska platsen i gamla Panamá City. *Patronato* skapades 1995 och är en samverkan mellan regeringen, den privata *Club Kiwanis de Panamá, Autoridad* (turism), *INAC* (kulturministeriet) och *HSBC* (bank). Professor Barbara Scholkmann, vid Tübingens universitet i Tyskland, var den ansvarige arkeologen vid utgrävningarna i *Panamá de Viejo* när situationen inträffade. För att få svar på frågorna skickade jag ett frågeformulär till *Patronata* i Panamá och professor Barbara Scholkmann. Avsaknaden av en representant för lokalbefolkningen leder till svårigheter med att tolka ett frågeformulär. Problematiken ligger då i hur man ska får ett komplett svar på frågorna. Materialet blir otillräckligt/ensidigt på det vis att jag inte kan få svar på

hur lokalbefolkningen upplevde intrånget på ”sin” mark, eftersom frågorna bara har skickats till uppdragsgivare och utgrävningsledare.

Frågeformulären är till för att få ett så brett perspektiv som möjligt på händelserna. Problemet med frågeformulär ligger även i ovissheten om man får svar och hur sanningsenligt personerna svarar. Det försvårar mitt kvalitativa arbete då endast professor Barbara Scholkmann svarade på frågeformuläret.

Fakta hämtades från nätet med hjälp av tidningsartiklar, som tar upp olika händelser kring förloppet av utgrävningarna. Även hemsidor för de institutioner som var involverade i fältarbetet, samt hemsidor som tar upp arkeologiska etiska stadgar var viktiga för att få ett övergripande perspektiv på problemet. En översättare hjälpte till att översätta informationen från de spanskspråkiga hemsidorna. När man använder sig av hemsidor som skriftliga källor får man ha i åtanke att dessa kanske inte är helt opartiska. I detta fall är även språkproblemet ett dilemma då de flesta hemsidor är på spanska. Detta leder till översättningssvårigheter och jag tvingades göra ett urval av vad som översattes.

Materialet har undersökts efter fyra olika linjer; det vetenskapliga och pedagogiska, det juridiska, det kulturpolitiska och ekonomiska, samt det symboliska och känslomässiga (Rasmusson 2008:6). Det kan vara något problematiskt att dra gränsen mellan de olika perspektiven. Det känslomässiga och symboliska kan i vissa fall vara likartade, men i andra fall olika. Därför är det viktigt att klargöra dessa skillnader. Detsamma gäller alla kategorier. Dessa är valda för att de representerar parternas syn på värdet av en arkeologisk undersökning. Dessa olika synsätt ses i det skriftliga materialet. Det är viktigt att lyfta fram dessa olika värderingar för att kunna föra en diskussion hur man ska gå tillväga i en liknande situation som den i *Panamá de Viejo*. Frågeformuläret innehöll fler frågor än vad som redovisats i Bilaga 1.

Utgrävningsplatsen Panamá de Viejo

Panamá de Viejo grundades 1519 av den spanska erövraren *Pedrarías Dávila* och är den äldsta europeiska bosättningen på Mellanamerikas stillahavskust.

Panamá de Viejo planerades utifrån idén om en strukturerad stad med ett rakt nätverk av gator, vilket var en modell överförd från Europa. Den ”gamla” staden övergavs i mitten av 1600-talet efter förstörelsen av piraten Henry Morgan och ersattes av en ny stad. Den befintliga nya staden Panamá City placerades ett stycke från kusten (http://whc.unesco.org/en/list/790).

Baserat på ursprungsplatsens kulturella värde bestämde sig Världsarvskommittén att föra den till världsarvslistan. Denna omfattar både den arkeologiska platsen *Panamá de Viejo* och det s.k. historiska distriktet i Panamá City. Argumenten för valet var att *Panamá de Viejo* var den första europeiska bosättningen vid Stillahavskusten och att de historiska kvarteren har behållit sitt ursprungliga gatumönster (http://whc.unesco.org-/en/list/790).

Dagens bostadsområde i utkanten av *Panamá de Viejo* uppstod spontant. Det avgränsas i norr av *Fredens Trädgård*, i söder av Stilla havet, på den östra delen av nationella *Villa del Rey* och i väster av distriktet *San Francisco*. Området har en befolkning på 7236 personer och det finns totalt 965 hus (Zarate 2004). En socioekonomisk undersökning genomfördes där, vilken visade att de flesta familjer bodde i hus med betongväggar och tak av korrugerad plåt (La Prensa 2007). Mitt bland ruinerna i *Panamá de Viejo* ligger fyra enkla fotbollsplaner. Dessa ligger antingen på privatägd mark eller tillhör *Världsarvet*. Ifall ungdomarna blir bortkörda från dessa fotbollsplaner måste de spela någon annanstans i staden, eftersom det inte finns någon annan tillgänglig mark i närområdet. Människorna i bostadsområdet *Panamá de Viejo* är rädda för att fotbollsplanerna ska försvinna och fruktar då att brottsligheten ska öka. Missgynnade bostadsområden är miljöer som är skadliga för både välbefinnande, fysisk och psykisk hälsa. Enligt socialantropologisk forskning kan dessa miljöer försvaga moralen och skapa en känsla av bristande kontroll och maktlöshet, särskilt vid sårbara punkter i livet, som uppväxten (Lister 2004:70).

Patronato Panamá Viejo har inrättat en handlingsplan för platsen för de kommande åren. I denna plan ingår ett program för arkeologiska utgrävningar och historiska undersökningar som ska öka kunskapen för platsen (www.Panamá-viejo.org/patronato/asp). Då kan fotbollsplanerna komma att räknas som ett störande moment.

I handlingsplanen ingår att öppna en arkeologisk och historisk park. Eftersom lokalen skall omvandlas till en park har element som inte passar in avlägsnats. Dessa är till exempel officiella byggnader, en bussterminal, en konstmarknad, samt en motorväg och en gasledning som måste omdirigeras från platsen. *Patronato* har även en marknadsföringsavdelning, som ska utföra kulturella-, konstnärliga- och utbildningsaktiviteter och som ska öka medvetenheten om platsens värde (www.Panamáviejo.org/patronato/asp). Totalt 60% (fyra miljoner dollar) av pengarna från det statliga turistinstitutet IPAT går till de nationella historiska monumenten på platsen. Utöver detta ges pengar till turistpolisen, den planerade historiska och arkeologiska parken, samt till det arkeologiska museet i *Panamá de Viejo* (Zarate 2003).

Patronato har ett samarbete och utbyte av personal och tjänster med universitetet i Tübingen (www.Panamáviejo.org/patronato/convenios-internacionales.asp), där professor Scholkmann tjänstgjorde. Tübingens universitet genomförde i samarbete med *Patronato* och Panamás universitet en arkeologisk utgrävning i februari 2003 med professor Scholkmann som grävningsledare.

Undersökningsområdet omfattade Hospital *San Juan de Díos* där intentionen var att undersöka utsträckningen av byggnader, identifiera aktivitetsområden och utreda sjukhusets utveckling ur ett historiskt perspektiv. Projektet inkluderade studenter och lärare från båda universiteten och parallellt med dessa undersökningar involverades professionella och tekniskt yrkeskunniga utländska och inhemska personer (www.Panamáviejo.orgexcavaciones/hospital.asp).

Världsarvet och den arkeologiska etiken

EAA *Code of Practice* är det europeiska arkeologiförbundets uppförandekod, enligt definitionen i artikel 1 i 1992 års konvention. Denna handlar om skyddet av det arkeologiska kulturarvet, där arkeologi är studiet och tolkningen av detta arv till förmån för samhället som helhet. Arkeologer är uttolkare och förvaltare av detta kulturarv för sina medmänniskor. Syftet med koden är att införa normer för uppförande för medlemmarna i EAA

när det gäller att uppfylla sina skyldigheter, både i samhället och inför sina kolleger. Nedan följer en lista av punkter i EAAs uppförandekod, som är relevanta för detta fall (http://www.e-a-a.org/-code-prac.htm):

1.2 Det åligger varje arkeolog att bevara det arkeologiska arvet genom alla lagliga medel.

1.4 Om det är omöjligt att genomföra konservering, måste arkeologen se till att utredningar görs efter den högsta professionella standard.

1.5 Vid genomförandet av projekt kommer arkeologer, där det är möjligt och i enlighet med införstådda förpliktelser, att utföra tidigare utvärderingar av de ekologiska och sociala konsekvenserna av sitt arbete på det lokala samhället.

1.7 Arkeologer kommer inte delta i eller tillåta att deras namn ska förknippas med: kommersiell verksamhet som påverkar det arkeologiska arvet vilket härrör direkt från eller utnyttjar det arkeologiska arvet själv.

2.6 Lämpliga rapporter om alla projekt bör tas fram och göras tillgängliga för det arkeologiska samfundet som helhet. Detta bör ske så fort som möjligt genom lämpliga konventionella och/eller elektronisk publicering, efter en inledande period av sekretessen vilken är högst sex kalendermånader.

Kodernas användbarhet är begränsad eftersom de inte kan täcka alla tänkbara etiska dilemman och sällan inbegriper hur arkeologer kan upprätthålla meningsfulla sociala relationer (Colwell-Chanthaphonh & Ferguson 2006:116). Enligt SAAs den amerikanska motsvarigheten till EAA, stadgar så ska arkeologen vara en förvaltare av det arkeologiska materialet. Detta bör vara tillgängligt för alla och arkeologen ska även skapa ett bra samarbete mellan alla involverande parter (ledning, allmänhet, forskare osv). SAAs stadgar hävdar att arkeologin är till för alla och ägs av alla och arkeologen är i detta fall förpliktigad att tillgodose allas intressen. Detta är tyvärr omöjligt eftersom arkeologen då blir tvungen att rätta sig efter alla parters perspektiv, intressen och önskningar (Groarke & Warrick 2006:164).

ICOMOS *The International Council on Monuments and Sites* är en sammanslutning av yrkesverksamma i hela världen som i dag har över 7500 medlemmar. ICOMOS arbetar för bevarande och skydd av kulturarvet. Det är den enda globala, icke-statliga organisationen av detta slag, som är avsedd för att främja tillämpningen av teori, metodik och vetenskapliga

metoder för bevarande av det arkitektoniska och arkeologiska arvet. ICOMOS är även ett nätverk av experter som drar nytta av det tvärvetenskapliga utbytet mellan dess medlemmar, bland annat arkitekter, historiker, arkeologer, konsthistoriker, geologer, antropologer, ingenjörer och stadsplanerare. Medlemmarna i ICOMOS bidrar till att förbättra bevarandet av kulturarvet, genom att utveckla standard- och teknikmetoder för varje typ av egendom: byggnader, historiska städer, kulturlandskap och arkeologiska fyndplatser (http://www.international.icomos.-org/about.htm).

Kulturarvet är vårt arv från det förflutna, det vi lever med i dag och det vi för vidare till kommande generationer. Våra kultur- och naturarv är oersättliga källor för liv och inspiration. Världsarvsplatser tillhör alla folk i världen, oberoende av territoriet där platserna finns. Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur (UNESCO) syftar till att uppmuntra identifiering, skydd och bevarande av kultur- och naturarv runt om i världen som anses vara av enastående värde för mänskligheten.

Uppdraget Unescos världsarv är att (http://whc.unesco.org/en/about/):

- uppmuntra länder att underteckna Världsarvskonventionen för att säkerställa skyddet för sina natur- och kulturarv
- uppmuntra stater som är parter i konventionen att nominera platser inom sina nationella territorier för Världsarvslistan
- uppmuntra stater att inrätta förvaltningsplaner och rapportera om situationen för bevarandet av sina Världsarvsplatser
- hjälpa konventionsstaterna att skydda världsarvets egenskaper genom att ge tekniskt bistånd och yrkesutbildning, samt ge nödhjälp till världsarv i fara
- stödja stater som är parter
- bygga upp allmänhetens medvetenhet för världsarvets bevarande
- uppmuntra deltagande av lokalbefolkningen i bevarandet av sitt kultur- och naturarv
- främja internationellt samarbete för bevarandet av världens kultur- och naturarv

Skydd, skötsel, äkthet och integritet är också viktiga faktorer. Sedan 1992 har betydelsefull interaktion mellan människor och den naturliga miljön bedömts som kulturlandskap (http://whc.unesco.org/en/criteria/).

Tanken med världsarvslistan var från början att världskulturarvet en dag skulle kunna överföras från nationalstaten till det internationella samfundet. Detta speglar en optimism för att globaliseringen skulle uppmuntra en gradvis homogenisering av mänskliga intressen. Genom utvecklingen inom media och kommunikation främjas känslan av att tillhöra ett globalt samhälle och tanken på en gemensam värld. Erkännandet av ett globalt delat närvarande påverkar tolkningar av det förflutna (Omland 2006:242). I verkligheten är många människor exkluderade från att vara deltagare i världsarvet. Det är endast ett fåtal människor i världen, som har tillträde till dessa platser. Det vill säga folk som har råd att resa och har möjlighet att besöka dessa platser.

Det är viktigt att vara medveten om att konventionen om kulturarvet inte innehåller skydd för mänskliga rättigheter. Världsarv utses endast om de är av intresse för den styrande eliten och världssamfundet. Detta beror på att konventionen omfattar främst samarbete stat till stat, och utskottet bygger i huvudsak på redovisningen från de nationella delegationerna och rådgivande organ (ICOMOS). Emellertid understryker kommittén, i 1995 konvention, den viktiga roll som den lokala befolkningen spelar både i nomineringsprocessen och i underhåll av världsarvsplatser (Omland 2006:248). I många fall är det endast genom underhåll och skötsel som lokalbefolkningen bidrar till världsarvet. Deras roll i nomineringsprocessen är liten om ens befintlig, då det oftast är staten som är den bestämmande och den utförande faktorn om en plats ska hamna på listan.

De sju perspektiven

Anna Rasmusson har i sin masteruppsats om repatriering definierat sju perspektiv, som är viktiga här. Dessa är avgörande för hur man ska kunna göra en analys av de olika parternas syn på utgrävningsplatsen *Panamá de Viejo*. Det känslomässiga perspektivet behandlar de känslor som platsen *Panamá de Viejo* väcker. Det symboliska perspektivet innebär att när någon uttalar sig i nationalistisk anda eller talar bl.a. om dagens kulturarv och fotboll. Det juridiska perspektivet hänvisar till en eller flera lagar. Det vetenskapliga perspektivet behandlar platsens kulturhistoriska värde och det pedagogiska om *Panamá de Viejo* som ett verktyg för att förmedla

kunskap. Det kulturpolitiska perspektivet syftar på regeringens politik angående platsen. Slutligen hänvisar det ekonomiska perspektivet till om platsen kan användas i ett vinstgivande syfte (Rasmusson 2008:13).

Professor Barabara Scholkmann hävdar att syftet med utgrävningarna bland annat var att, ur ett historiskt arkeologiskt perspektiv, få fram mer kunskap om *Panamá de Viejo*. Ett annat mål var att de tyska arkeologerna skulle fungera som utvecklande resurser för de lokala myndigheterna. *Patronatos* mål var i huvudsak att restaurera monumenten och utveckla turismen. Tidigare fältundersökningar har skett i anslutning till de restaurerade ruinerna (Bilaga 1).

Arkeologerna planerade även att modernisera utgrävningsmetoderna med hjälp av modern teknologi. Teamet skänkte datorer och mjukvara. Trots detta övertogs inte de nya metoderna av de inhemska arkeologerna. Så resultatet av projektet som en utvecklande resurs för studenterna vid Panamá universitet var inte framgångsrikt. Panamás studenter var inte intresserade av historisk arkeologi utan föredrog förhistorisk arkeologi och kulturantropologi (Bilaga 1).

Kulturantropologen Julie Hollowell vid Indiana universitet hävdar att allmänheten sällan har bidragit till tolkningen av resultaten eller till den fråga som forskningen ställer. Mycket få projekt informerar samhällets medborgare om betydelsen av deras mark. När ett projekt är slut lämnas platsen med någon slags hållbar verksamhet, som människor kan delta i och dra fördelar av såsom förvaltning, skydd eller turismnäring. Detta beskriver ett förhållande av ”vetenskaplig kolonialism”, det vill säga att uppgifterna är hämtade från en utomstående källa och omvandlas till kunskap på annat håll, utan att vare sig de intellektuella eller ekonomiska resurserna återgår till dem som ligger närmast källan (Hollowell 2006:83).

Enligt EAA ska ett projekt producera rapporter och de bör göras tillgängliga för det arkeologiska samfundet så fort som möjligt genom lämplig publicering. Det står däremot ingenting om att lokalbefolkningen skall ta del av dessa rapporter.

Enligt en talesperson från det statliga institutet för turism har *Patronato* alltid samarbetat med lokalbefolkningen och organisationen har anställt ett antal lokala turistguider. Hon berättar vidare att *Patronato* även har inkluderat skolan i *Panamá de Viejo* för att öka medvetenheten om turism.

Figur 2.
Fotbollsspel med ruinerna som mål. (Foto: Institut für Ur- und Frühgeschichte und Archäologie des Mittelalters, Universität Tübingen.)

Ett program för skötsel av området med närmsta omgivningar har också införts (Zarate 2003).

Tre lokala röster säger sig vara för idrotten i området *Panamá de Viejo*. Arias Carlos Arias vid *National Institute of Sport* hävdar att kvartersidrotten är nödvändig för att engagera invånarna för sport. Lagstiftaren Elias Castillo påstår att ”finansministeriet bara har intresse av allt som är strukturellt och byråkratiskt, och försummar grundläggande saker i samhällen såsom idrott och kultur». Likväl säger sig lokalpolitikern Manuel Gonzalez vara mycket intresserad av utvecklingen av idrotten, eftersom den kan ta bort ungdomar från droger (Zarate 2004; Figur 2).

Oavsett fotbollsplanerna, vid de historiska monumenten i *Panamá de Viejo,* finns det sociala problem och en ökande brottslighet. Detta förhindrar utvecklingen av turism. För att lösa detta problem främjar myndigheterna tillväxten av vandrarhem, resorts, restauranger, butiker och tjänster för utlänningar i området (Muños 2006) vilket leder till att området ”städas” upp.

Argument som vädjar till ”allmänhetens förtroende”, ”det bästa för gemenskapen ” eller ”hela mänskligheten” kan dölja en nationalism, som önskar behålla kontrollen över den kulturella ”kapitalet”. Statens fordringar relaterade till ”allmänhetens förtroende” har i vissa fall använts för att motivera att privat mark beslagtagits för arkeologisk turism eller andra former av kommersiell utveckling. I detta paradigm kan den sakkunskap

som staten anlitar arkeologer till, det vill säga att förvalta sina kulturella resurser på uppdrag av det allmänna förtroendet, förvandlas till utbyte av karriärpositioner och legitimitet. Detta förklarar en del av den misstro mot arkeologer, som kan ses i samverkan med staten och som alltför ofta har missbrukat offentligt goda argument (Hollowell 2006:86f).

Enligt professor Scholkmann så anser sig företrädare för *Patronato* tillhöra detta kulturarv (se Bilaga 1) och på *Patronatos* hemsida framhävs vikten av att styrka den nationella känslan och att platsen ska nyttjas i turistnäringen. Scholkmann berättar vidare att orsaken till hoten mot arkeologerna kom när de gjorde mätningar på fotbollsplanen, vilket ledde till att ungdomarna trodde att arkeologerna skulle köra bort dem från platsen (Bilaga 1). Företrädare för *World Heritage Center* har inte ifrågasatt läget för turistattraktioner i *Panamá de Viejo*, men har uttryckt oro och avser att utvärdera regeringens politik för den gamla staden och gentemot dess människor. Företrädarna hävdar att staten Panamá bör ägna sina ansträngningar åt att förbättra folks liv (Quintero de Léon 2005).

Enligt artikel 2 i ICOMOS stadgar om integrerad skyddspolitik, är arkeologiska lämningar en skör och icke-förnybar kulturell resurs. Markanvändning måste därför kontrolleras och utvecklas för att minimera förstörelsen av det arkeologiska arvet. Detta bör utgöra en integrerad del av politiken i fråga om markanvändning, utveckling och planering samt kulturellstrategi, miljö- och utbildningspolitik. Skapandet av arkeologiska resurser bör ingå i en sådan politik. För att skydda det arkeologiska arvet bör det integreras i planering på internationell, nationell, regional och lokal nivå. Aktivt deltagande av allmänheten måste utgöra en del och deltagandet måste vara baserat på tillgång till den kunskap som behövs för beslutsfattandet. Informationen till allmänheten är därför en viktig faktor för det integrerade skyddet (http://www.international.icomos.org/charters-/arch_e.htm). Konventionerna kan vara diffusa och därmed öppna för friare tolkningar, vilket leder till att nationer ändå kan använda dessa till sin egen fördel.

I ICOMOS artikel om det dynamiska samspelet mellan turism och kulturarv beskrivs den inhemska och internationella turismen som det främsta medlet för kulturellt utbyte. Turism påstås kunna fånga upp de ekonomiska ”egenskaperna” i arvet och utnyttja dessa för bevarande genom

att generera medel, utbilda människor och påverka politiken, vilket leder till att natur- och kulturvärden bevaras. Turismen sägs vara en viktig del av många nationella och regionala ekonomier och kan vara en viktig faktor i utvecklingen, om den används väl. Turismen bör vara till fördel för världssamhällena och både vara ett viktigt hjälpmedel och ge motivation till människor för att vårda och bevara sitt kulturarv och sin kulturella praxis. Medverkan och samarbete mellan lokala och/eller inhemska företrädare, konservatorer, researrangörer, fastighetsägare, politiker, de som utarbetar nationella utvecklingsplaner och *in situ* ansvariga är nödvändigt för att uppnå en hållbar turism och förbättra skyddet av kulturarvet för kommande generationer (http://www.international.icomos.org/charters/tourism_e.htm).

Omfattningen av social utslagning i dagens världssamhälle påverkar både politiskt och medborgerligt deltagande och avsaknaden av ”röster” vilket leder till minskat inflytande på beslutsfattande. Det kulturella perspektivet hänvisar till kultur i ett relativt smalt begrepp som avsaknad av möjligheter att njuta av konst, musik, teater och poesi, såväl som att kreativt uttrycka sig själv. Kultur fungerar även som en markör för skillnad, vilket innebär en mer genomgripande process där människors identiteter är nedvärderade i samhället och att de inte kan leva upp till samhällets kulturella förväntningar (Lister 2004:93).

Figur 3.
Inspark från ruinen.
(Foto: Institut für Ur- und Frühgeschichte und Archäologie des Mittelalters, Universität Tübingen.)

Världsarvsbegreppet har kritiserats för att symbolisera kommersiella värden. Hewison hävdar att världsarvet å ena sidan är demokratiska när alla människor i världen får en andel i det, och även om världsarvsplatser är byggda för eliten, bör de bli ett gemensamt arv och göras tillgängliga för turister och allmänheten. Turistnäringen spelar i detta sammanhang en stark roll och listan kan fungera som en form av marknadsföring för de stater som är parter. Omland hävdar dock att turismen är ett tveeggat svärd dels på grund av det slitage som turismen orsakar och dels på grund av besökarna bidrar till världsarvet bevarande när de spenderar pengar på platsen (Omland 2006:247).

I EAAs stadgar står det vidare att arkeologer inte ska delta i eller tillåta att deras namn förknippas med verksamhet som utförs i kommersiellt syfte, som härrör direkt från eller utnyttjar det arkeologiska arvet, eller leder till att det arkeologiska arvet påverkas.

Ekonomiska rättviseargument praktiserar etik, det vill säga när rätten att gräva är utformad som klasskamp. När ett kulturellt exempel ställer rika arkeologer och regeringar mot fattiga producenter över arvets bevarande (Hollowell 2006:76) går troligen de förstnämnda ut som segrare i kampen.

Scholkmann berättar att platsen utnyttjades av lokalbefolkningen före utgrävningarna. De brukade ha picknick på platsen, barnen använde marken som lekplats och ungdomarna spelade fotboll. Egentligen får de inte lagligen bruka området, men lokala myndigheter blundar för detta (Figur 3).

Likaså var bostäder från början inte legala i området. Detta berörde omkring 160 familjer bosatta i *Panamá de Viejos* utkanter som den 30 juni 2007 kunde ges äganderätt till sin mark, om de kunde redovisa giltig identitetshandling (La Prensa 2007). En klassificering av 1990-talets fattiga syftade till att kartlägga potentiellt farliga och kriminella grupper. Denna klassificering visar en rädsla för kriminalitet och föroreningar och gruppen ses som ett hot mot den sociala ordningen. Fattiga barn var i stort sett osynliga. Den farliga klassen var fruktad både fysiskt och moraliskt, som smuts och föroreningar, som skall hållas på avstånd (Lister 2004:105).

Året innan fältarbetet hade ett förslag om området kring monumenten skulle bli en buffertzon" varit uppe för utredning vid ministeriet. Detta skulle i så fall innebära en omlokalisering av 40 familjer (Muños 2006).

Enligt Scholkmann har Unesco utövat påtryckningar på de politiska besluten kring området. Troligtvis ska det leda till att vägen och familjerna får lov att vara kvar.

I EAAs stadgar står det att det åligger varje arkeolog att bevara det arkeologiska arvet genom alla lagliga medel. I detta fall hade lokalbefolkningen ingen laglig rätt att vistas på området och när hotbilden ökade kring arkeologerna fördes först en dialog. Kommunikationen var inte framgångsrik och arkeologerna blev tvungna att ha en vakt för att kunna fortsätta gräva (Bilaga 1).

Bristen på idrottsanläggningar i *Panamá de Viejo* medverkar till att unga människor går till parken för att spela fotboll. Marken där de improviserade fotbollsplanerna ligger på är förklarad världsarv. För lokalbefolkningen är fotbollsplanerna troligen platser där de kan ha en stunds avkoppling och det är ett problem i området att inte ha tillräckligt utrymme för att spela fotboll (Zarate 2004). Fotboll är mycket viktigt i regionen.

Enligt Pitti, från det statliga turistinstitutet är det viktigt att skapa en medvetenhet, hos folk i allmänhet och privata företag, för värdet av bevarandet av platsen (Zarate 2003). Problemet sträcker sig bortom fotbollsplanerna. Lokalbefolk-ningens missnöje gäller också flyttandet av en motorväg, samt den ”buffertzon” som man planerar att anlägga mellan parken och bostadsområdet (Benjamín 2005).

Pitti påstår att lokalbefolkningen är medveten om att man måste flytta på motorvägen för anläggandet av parken. Likväl har Humberto Jirón Soto (Patronatos ordförande) bett polisen att intensifiera bevakningen i området, inte bara för att bevara säkerheten för besökarna utan även för att bevara monumenten i nuvarande skick (Zarate 2003). Orättvisor är således rotade i sociala mönster för representation, tolkning och kommunikation. Med andra ord härrör de från människor i fattigdom och deras dagliga kontakter med samhället, hur de omtalas och hur de behandlas av politiker, tjänstemän, media samt andra inflytelserika röster. Termer som ”de fattiga” och ”fattiga” kan i sig vara nedvärderande och avskiljande (Lister 2004:7). Enlig EAAs principer skall arkeologerna, där det är möjligt och i enlighet med de förpliktelser som de har, vid genomförande av projekt utföra utvärderingar av ekologiska och sociala konsekvenser av sitt arbete för lokala samhällen. Scholkmann berättar att planerna att flytta vägen har ställts in (Bilaga 1) och förslaget om

”buffertzonen” ännu inte har genomförts.

Grannar klagar på brottsligheten och osäkerheten i området, men eftersom den historiska och arkeologiska parken vaktas av turistpolisen så den har lämnats ifred. Polisens statistik visar att under 2007 rapporterades 11 mord i Panamá de Viejo, varav nio med skjutvapen. Av överfall på boende och förbipasserande har 148 rån anmälts, varav 50 med vapen (Figueroa 2008).

Det lokala arkeologiska museet beskriver i sitt utvecklingsprogram att man ska stärka den nationella känslan för platsen (http://www.pa/secciones/museo_pana-ma_vieja/educa/index.html). Här finns en risk att arkeologiskt material kan manipulerats för nationalistiska syften. Utgrävningsplatser kan förvandlas till nationalistiska monument och i vissa fall även till vinstgivande turistattraktioner. Artefakter exponeras på museer och blir till en del av arvet, vilka sedan nyttjas som symboler för nationaliteten (Kohl 1998:240). Scholkmann hävdar att det är bara företrädare för Patronato och Panamás societet som känner en nationell tillhörighet till *Panamá de Viejo.* De fattiga i bostadsområdet härstammar från bland annat importerade slavar och känner inte tillhörighet till platsen som representerar ett kolonialt perspektiv (Bilaga 1). I Syd- och Centralamerika utvecklade de spansk-talande kreolsamhällena idén om ”nationskap”, tidigare än flera europeiska stater gjorde detta, och i denna ”föreställda samhörighet” ingick även den ursprungliga befolkningen (Loomba 2005:189). Loomba hävdar att koloniala identiteter emellertid är osäkra, ångestladdade och dynamiska (Loomba 2005:179).

Hur ska man gräva?

När man arbetar arkeologiskt idag måste man hantera en rad olika intressen, ofta i en anda av kompromiss och förhandlingar, men med en vilja att respektera andra legitima synpunkter. Arkeologer uppmanas ofta att balansera etiskt eller att förhandla om sina egna definitioner av bevarande, betydelse, förvaltning eller lämplig förvaltning av andras arv (Hollowell 2006:69).

Scholkmann hävdar från sitt vetenskapliga och pedagogiska perspektiv, att genom arkeologernas fältundersökningar kan man få ut mer kunskap

om platsen och samtidigt vara en utvecklande resurs till de lokala myndigheterna. De tyska arkeologerna hade ingen ”skyldighet” att inkludera de bosatta i området i sitt arbete. Enligt Pitti på Panamás statliga turistinstitut har *Patronato* alltid samarbetat med lokalbefolkningen för att få dem att förstå värdet av platsen ur *Patronatos* synvinkel. I *Patronatos* fall har det pedagogiska perspektivet främst varit inriktat mot turism och underhåll av området, även om de hävdar att lokalt anställda förmedlar kunskap om platsen.

I *Panamá de Viejos* fall har de fattiga hjälparbetarna bara en minimal chans att avancera, även om de har ett arbete. De fattiga sägs inte ha förståelse för det kulturella värdet och därför behandlas de som ”de andra”, vilket leder till en större klyfta mellan vi (de professionella) och dem (”de fattiga”). Etiska resonemang understryker att oro för saker och ting, vare sig artefakter eller arkeologiska platser, inte får gå före omsorgen om människors liv (Hollowell 2006:74). Räknas fotbollsplanen i *Panamá de Viejo* som överlevnad? I ett kulturpolitiskt perspektiv hävdar Arias Carlos Arias att fotbollen är en nödvändighet för invånarna.

Enligt ICOMOS integrerade skyddspolitik är det viktigt att det arkeologiska arvet skall vara en del av politiken i fråga om markanvändning, utveckling och planering, samt kultur-, miljö- och utbildningspolitik. I *Panamá de Viejos* fall använder man både platsen och arkeologin i kommersiella syften.

Enligt lokala journalister har man utryckt en oro för hur unga människor ska fylla sina idrottsliga behov i ett område där kriminalitet och fattigdom är vardag. Parken är ett ställe där människorna från området omkring *Panamá de Viejo* kan gå för att koppla av. *Patronato* har inte direkt bemött detta problem utan de verkar låta ungdomarna hållas så länge som de inte stör turismen. Scholkmann skrev att den arkeologiska dispyten med dessa ynglingar berodde på bristande kommunikation och att problemet löstes när ungdomarna fick lov att spela fotboll igen.

Utifrån utgrävningsteamets perspektiv på situationen så ansåg de att bästa lösningen var att föra en dialog. Men kommunikationen gick inte fram och ynglingarna svarade på problemet med hot och våld. Detta resulterade i att *Patronato* begärde att undersökningarna bara fick lov att

fortsätta om det fanns en vakt närvarande.

Utifrån ett vetenskapligt perspektiv så är utgrävningarna exkluderande för icke spansktalande forskare, men det är troligen ett övergripande problem i forskning över nationsgränser. Detta hindrar i och för sig inte lokalbefolkningen att ta del av forskningen. Likväl är det pedagogiska perspektivet inte inriktat på att förmedla platsens arkeologi och historia, utan *Patronato* förmedlar istället kunskap om turism och vård. Detta kan tolkas som att *Patronato* inte anser lokalbefolkningen ”värdig” att ta del av historien, utan ser de ”fattiga” mer som underlydande.

Ur ett kulturpolitiskt perspektiv är platsen öppen för turister, inhemska såväl som utländska, men det är bara en liten del av världens befolkning som reser. Detta leder till att det bara är en elit som får ta del av *Panamá de Viejo* och världsarvet. Lokalbefolkningen, som använder kulturarvet i en vardaglig miljö, hotas också med att uteslutas genom ”buffertzoner” och turistpolis.

Troligtvis står det ekonomiska perspektivet högre i kurs hos *Patronato* än det nationalistiska, känslomässiga perspektivet. För lokalbefolkningen har platsen alltid symboliserat friluftsliv och ett ställe att mötas på. Ruinerna har, enligt deras perspektiv, blivit en integrerad del av dagens kulturella arv.

Det arkeologiska perspektivet

Arkeologer ska vara de som bevarar, skyddar och vårdar historien, men de träffar ofta på etiska problem, vilka kan leda till konflikter. Vad är då arkeologens roll? Att skydda historien till varje pris eller de mänskliga rättigheterna?

Det är svårt att ha en allmän regel som ska tillämpas överallt då olika människor har olika synpunkter. Man får ta ett fall i taget och utgå från några generella stadgar för att sedan kunna ta ett avgörande beslut om man ska gräva eller inte.

Arkeologer har inte skyldighet att lösa de sociala problemen, utan att erkänna och respektera regler och beslut som fattas utanför yrkesorganisationerna såsom SAA. Lämplig plats för att lösa samhällsfrågor är i ett politiskt forum, som är öppen för olika aktörer som har olika

Figur 4. Vätskepaus i fotbollsspelandet i skuggan under utgrävningstältet? (Foto: Institut für Ur- und Frühgeschichte und Archäologie des Mittelalters, Universität Tübingen.)

synpunkter (Groarke & Warrick 2006:171). Man måste dock ta med i beräkningen att arkeologen har rätt till sin egen åsikt och får lov att medverka i debatten.

Utmaningarna för dagens arkeologer innefattar nytänkande strategier för forskning och ett erkännande av lokal expertis, där alla medverkar i produktionen av kunskap och beslut, och där fördelar tillfaller samhället, framhåller Hollowell (2006:92).

I detta fall så borde arkeologerna ha haft en dialog med unga och vuxna före undersökningarna av fotbollsfältet (Figur 4). Som svensk kan man vara färgad av vår allemansrätt och detta gör det svårt att förstå varför ungdomarna inte får lov att utnyttja oanvänd mark att spela fotboll på, då naturen borde vara tillgänglig för alla. Världsarvslistan hävdar att kulturarvet är till för alla vilket kan tolkas att markanvändning, som inte orsakar någon skada eller direkt slitage, inte borde vara förbjuden. På världsarvslistans hemsida förmedlas vikten av interaktion mellan människor och den naturliga miljön i ett kulturlandskap.

En viktig del av arkeologin är att förmedla den kunskap man har och förklara för allmänheten varför det är viktigt att gräva. Historien bör levandegöras och inte bara symbolisera en relik i ett museum, där den bara är tillgänglig för en liten del befolkningen. Medvetenheten hos allmänheten

bör sträcka sig längre än till skötsel och bevarande. För att förstå en kulturell plats måste man även ta del av dess historia.

Referenser

Colwell-Chanthaphonh, C. & Ferguson, T. J. 2006. Trust and archaeological practice: a framework of Virtue Ethics. I: Scarre, C & G. Scarre (red.) *The Ethics of Archaeology – philosophical perspectives on archaeological practice.* Cambridge: Cambridge University Press.

Cooper, D. E. 2006. Truthfulness and 'inclusion' in archaeology. I: Scarre, C & G. Scarre (red.) *The Ethics of Archaeology – philosophical perspectives on archaeological practice.* Cambridge: Cambridge University Press.

Groarke, L. & Warrick, G. 2006. Stewardship gone astreay? Ethics and the SAA. I: Scarre, C & G. Scarre (red.) *The Ethics of Archaeology – philosophical perspectives on archaeological practice.* Cambridge: Cambridge University Press.

Hollowell, J. 2006. Moral arguments on subsistence digging. I: Scarre, C & G. Scarre (red.) *The Ethics of Archaeology – philosophical perspectives on archaeological practice.* Cambridge: Cambridge University Press.

Kohl, P. L. 1998. Nationalism and archaeology. On the Constructions of Nations and the Reconstructions of the Remote Past. *Annual Review of Anthropology* Vol. 27: 223-246.

Lister, R. 2004. *Poverty*. Cambridge: Polity Press.

Loomba, A. 2005. *Kolonialism/Postkolonialism*. Stockholm: Tankekraft Förlag.

Omland, A. 2006. The ethics of the World Heritage concept. Ethics and the SAA. I: Scarre, C & G. Scarre (red.) *The Ethics of Archaeology – philosophical perspectives on archaeological practice.* Cambridge: Cambridge University Press.

Scarre, C. & Scarre, G. 2006. Introduction. I: Scarre, C & G. Scarre (red.) *The Ethics of Archaeology – philosophical perspectives on archaeological practice.* Cambridge: Cambridge University Press.

Rasmusson, A. 2008. *Om repatrieringsdebatten i Lund – forskningsvärdet, upprättelsen och det dåliga samvetet.* D-uppsats. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.

Internet

Benjamín, A.T. 2005. *Moradores confrontan al Patronato de Panamá Viejo* (Invånarna konfronterar Patronato Panamá Viejo) La Prensa 13 december http://mensual.prensa.com/mensual/contenido/2005/12/13/hoy/panorama/433492.html.

European Association of Archaeology *Code of Practice* http://www.e-a-a.org/codeprac.htm(2009-02-26).

Figueroa, E. E. 2008. *Banda de chiquillos azota a Panamá Viejo* (Banda träffar barnen i Panamá Viejo). La Prensa 2 mars http://mensual.prensa.com/mensual/contenido/2008/03/02/hoy/panorama/182165.htm.

ICOMOS *International Council on Monuments and Sites* http://www.international.icomos.org/about.htm (2009-02-26).

ICOMOS International Council on Monuments and Sites. *Charter for the protection and management of the Archaeological Hertitage* 1990 http://www.international.icomos.org/charters/arch_e.htm (2009-02-26).

ICOMOS International Council on Monuments and Sites. *International Cultural Tourism Charter - Managing Tourism at Places of Heritage Significance 1999* http://www.international.icomos.org/charters/tourism_e.htm (2009-02-26).

La Prensa 2007. *Legalizarán lotes en Panamá Viejo* (Bostadsområden legaliseras i Panamá de Viejo) La Prensa 30 juni http://mensual.prensa.com/mensual/contenido/2007/06/30hoy/panorama/1032956.html.

Muños, M.A. 2006. *Buscan transformar Panamá Viejo* (strävan att omvandla Panamá de Viejo). La Prensa 28 juli http://mensual.prensa.com/mensual/contenido/2006/07/28/hoy/negocios/684601.html.

Museo de Sitio de Panamá la Vieja http://www.pa/secciones/museo_Panamá_vieja/educa/index.html (2009-03-15).

Patronato Panamá Viejo www.Panamáviejo.org/excavaciones/hospital.asp (2009-02-25).

Patronato Panamá Viejo www.Panamáviejo.org/patronato/asp (2009-02-25).

Patronato Panamá Viejo www.Panamáviejo.org/patronato/convenios-internacionales.asp (2009-02-25).

Quintero de Léon, J. 2005 *A UNESCO le preocupa condición del Casco Viejo y de Panamá Viejo* (Unesco är oroad över läget i Panamá Viejo och Casco Viejo). La Prensa 18 juni http://mensual.prensa.com/mensual/contenido/2005/06/18/hoy/panorama/253330.html (2009-02-27).

World Heritage Unesco *World Heritage* http://whc.unesco.org/en/about/ (2009-02-27).

World Heritage Unesco *Archaeological Site of Panamá Viejo and Historic District of Panamá* http://whc.unesco.org/en/list/790 (2009-02-27).

World Heritage Unesco *The Criteria for Selection* http://whc.unesco.org/en/criteria/ (2009-02-27).

Zarate, A. 2003 *Recuperan el paso real (återhämtar riktiga steg). La Prensa - El diario libre de Panamás,* 14 decembe http://mensual.prensa.com/mensual/contenido/2003/12/14/hoy/ciudad.shtml

Zarate, A. 2004 *Propuestas deportivas para Panamá Viejo* (sport för Panamá Viejo). La Prensa - El diario libre de Panamás, 14 mars http://mensual.prensa.com/mensual/contenido/2004/03/14/hoy/ciudad.shtml.

Bilaga 1. Excavations of Panamá La Vieja

Q: How many excavations have been performed on this site by your institution? During which seasons did you excavate? What was the purpose and goal of the excavations? Who were the commissioning body to these excavations? Who financed these particular excavations?

R: There were six excavations between 2003 and 2009. The actual campaign has just started and it will be the last. All campaigns took place between the end of January (because of the end of terms) and April (dry season). It is very difficult to do field work during the rainy season (April until the beginning of December. One goal was an originally archaeolocical one: to get more information about the deserted Spanish town of Panamá La Vieja, founded in 1519 and completely destroyed by English pirates in 1671 and now existing as a city of ruins. But another important goal was a kind of "development assistance" for the local authorities. The ambassador of the FRG had asked me to help the archaeologists on place, because there was no training at all in historical archaeology and no knowledge of European culture of the 16th and 17th century. The ambassador offered to the authorities of the "Patronato Panamá Viejo", being responsible for the site, such cooperation and they were quite happy to accept it. The Patronato Panamà Viejo is an organisation appointed by the Government and supported mainly by the bank of Panamà, whose main goal was initially the care of the upstanding monuments (restoration) and the touristic development of the site. But there were also excavations, mainly rescue campaign in the course of restoration work. Since the site has become a world cultural heritage, the Patronato is responsible for the site also in the sense of taking care that no building projects or other activities destroying the site will be going on there. We intended a transfer of modern methods of excavation, a data based analysis of structures and finds, a support with modern measurement technology, geophysical prospection and so on and the implementation of modern methods of building archaeology. We have not been successful with this in all points. We have done a lot of geophysics and building archaeology during our campaigns and we have done fieldwork with modern methods of excavation and data based analysis and worked on building archaeology. But the local people didn`t really take over all theses methods, though we managed to provide them with the equipment necessary such as laptops and programs and so on. The money comes from the German research foundation and the department for economic cooperation of the Government of the FRG.

Q: Who used the excavation site before the diggings, and for what? How is the site utilised today and by whom?

R: The whole site is an area without buildings, an archaeological park and since 2001 a world cultural heritage site. But at its borders since some decades, slums have developed and the people living there have started to use the adjoining parts of the area for kitchen gardens, for a football field and childrens playgrounds. Officially they are not allowed to do this, but even the local authorities shrink from putting an end to this.

Q: What sorts of value do the excavation site means to you? What sorts of value do the site apply to the commissioning body? For the locals? What sorts of value do the excavations achieved according to you? What sort of new knowledge do these excavations gain?

R: For me and the other archaeologists working there it is an excellent chance to study the transformation of the European culture imported to Panamá and the changes it underwent under the quite different local conditions. Of course there are many other interesting questions to study concerning material culture – imported versus local, religious buildings (our main excavation object was the towns hospital) , death and burial practises and so on. The German research foundation was interested in establishing a project of historical archaeology and the authorities of the GFR to do some kind of development assistance.

Q: Who are the main characters in the research? Is it mainly foreign researchers/students or is it indigenous who attend these excavations? Do you train indigenous students on site?

R: There are archaeologists from Germany and students from my university with the help of the archaeologists from the Patronato (coming from Chile and Columbia) and local workmen. We did not manage to train students from Panamà on site though there is a cooperation agreement with the University of Panamá about training students. They are not interested in historical archaeology studying pre-Columbian archaeology and anthropology. This is especially absurd, as the archaeological director of the Patronato is professor for Anthropology and Archaeology at the university.

Q: How do the locals view upon the excavations? Have the archaeologist felt threatened by the locals? If so, in what way were they threatened and how was it handled? Do you believe that the locals do not understand the site's historical value? If so, how could one redress this problem?

R: Not all the locals have the same view. The authorities of the Patronato and the upper class of the society, completely of Spanish descent, regard the site and the excavations as important and their cultural heritage. The government has paid a historian for 10 (!!) years to do research into the history of the town and write a book. Many school classes from the city come to have a look at the site and the excavations. But for most of the people, especially underclass people, the poor with an descent of black slaves or mixed Spanish and African, I think the excavation are nothing of importance and even are regarded as something menacing. The people living in the adjoining slums were quite interested in our work, especially the children, and friendly with us. But when we started geophysical measurements on the football field they became very hostile and for example threw stones and there was also an ambush on one of the students. They feared we would start excavating there and they would loose the grounds the use up to now. We tried to talk to them but that proved impossible. After the ambush the Patronato only allowed further excavation with a guard always on the site. Now after the people living in the surrounding have understood that we don`t want to run them off the grounds they use, they are friendly again.

Q: What sort of impact did the nomination for the World Heritage list have on the location? Who is involved in the maintenance and providing the information of the site? Does excavation on the site still occur?

R: Being a world cultural heritage means a continual supervision of the site by a commissioner of the Unesco. That is a great help for the protection of the site. For example, plans for a restaurant and a parking area in the center of the site near the ruins of a church, where it has become fashionable to have wedding ceremonies, have been cancelled after a protest of the commissioner. Also the relocation of a road cutting through parts of the site is in progress. Maintenance of and responsibility for the site are in the hands of the administration of the Patronato. There is a museum with finds of the excavations and information about the site. Excavations from the Patronato are going on due to restoration projects as rescue campaigns. Our excavations were allowed as ”exploring excavations” in parts of the site, where very little is known about former structures. In the last years we excavated a place where no upstanding features are conserved, but geophysical measurements have showed many traces of buildings. As those parts of the site (without remains of buildings) are always in danger to be used for all kind of projects, the Patronato wanted information about them. And indeed we found parts of a large warehouse and store, of which nobody had any knowledge.

Creating Space for ”Children of Silence” in Estonia and Sweden

Elisabeth Iregren

Abstract

This article describes the collaboration between the Risti congregation (NW Estonia) and me as an anthropologist at Lund University. The aim of the parish was to establish a memorial and burial site for foetuses lost due to miscarriages, stillbirths and babies at birth. Scientific knowledge of burials created during the medieval period was used as arguments to influence the authorities of cultural heritage management to allow erecting a new monument at the medieval church of Risti. Ethical implications are enlightened. Parallels of similar children's burial places in churchyards in Sweden are briefly accounted for.

Initiative by the parish of Risti and the response from the National Heritage Board in Estonia

The congregation of Risti had experienced a need for taking care of miscarriages e.g. foetuses born before expected delivery time and passing away and the parental feelings and needs. An initiative to arrange for a special burial site originally came from a family who had lost their own small baby. They did not want to bury it in an anonymous place among

Figure 1.
The church of Risti, Harju-Risti, North Western Estonia dated to the beginning of the 14th century. (Photo: Archives of the Risti church congregation.)

grown-ups and unknown deceased (Laats March 2015). In February 2009, the parish took its first initiative and contacted the National Heritage Board to be allowed to bury these babies in the Risti churchyard. They had been inspired by an arrangement in Riga, Latvia (Laats January 2015). Already in 2009 the parish had chosen a beautiful and suitable place in the churchyard, just behind the eastern altar-wall of the church. There was an empty area close to a beautiful chestnut tree, and they dreamt of having a mem-orial erected there. The most common, in many countries, had hitherto been to include spontaneous abortions into biological waste to be destructed in hospitals. The cultural heritage management was initially very sceptical to the request from Risti parish. The denial of the proposal was based on the arguments; Risti is a medieval churchyard and nothing new could be erected there – neither a memorial nor graves of stillborn. Further, to bury stillborn babies is alien to the Estonians tradition (Laats March 2012, March 2015).

In Risti, Harju-Risti, North Western Estonia, a beautiful medieval church stands manifest until today (Figure 1). It is dated to the beginning of the 14th century (Laats May 2013).

Contacts between the parish and scholars during the Padise conference

In May 2009 an international history conference took place in the Padise monastery, North Western Estonia. Padise is an extraordinarily well-preserved Cistercian monastery (Tamm 1993). The meeting was called *Medieval Village* and participants came from Denmark, Finland, Sweden and Estonia (Nurger 2009) representing many sciences. The pastor Annika Laats, from near-by Risti parish, also took part in the scientific meeting. There I lectured on the theme *Children in the countryside during the medieval period. Rural examples from South and Middle Sweden* (Iregren 2009:60-63). In my presentation, I mentioned that foetuses had also been buried in the Västerhus site and often close to the nave or the choir of the churches (cf Karlsson 1988; Arcini 1999:41). This information on medieval burial traditions in Scandinavia made the congregation inspired and

determined to act on behalf of the departed children and their families again.

Back in Lund, I received e-mails from Pastor Annika Laats explaining the problems faced by the parish when they wanted to bury stillborn and spontaneously aborted babies. I was asked to describe our archaeological and anthropological knowledge of medieval (Roman Catholic) burial rites connected to small children and to bring arguments into the ongoing, then oral, discussion with the National Heritage Board of Estonia. Of course, Risti church was also founded as a Roman Catholic Church.

Before continuing, I want to define the terminology used. This article deals with deaths of foetuses due to spontaneous abortions, miscarriages and deliveries before calculated time of birth. The medieval burials discussed here also contain babes lost at delivery or shortly thereafter. Throughout the article I use the words "babies" and "infants" to describe these small foetuses/babies that entered life too early.

Reflections on ethics

Ethical regulations for our occupations as archaeologists and anthropologists exist in Sweden. These were based on *the European Code of Ethics* (EAA Code of Practice; 1997, 2009) and adopted in 2000 by the National organisation of archaeologists (Svenska Arkeologiska Samfundet 2000). These accepted rules guide the behaviour and acts of us occupied within archaeology versus the public and the society. It is a moral standard, which of course, is wider than the legislation within our working area. Relevant in this case are two paragraphs 1.2. and 1.3. Among other things, it is stated (translation by EI) "that we should actively bring knowledge to the public" (1.2.). Further, "we should be observant of …. discriminating messages, that our research might induce, that can result in negative moral or ideological consequences for our society." (1.3.)

The teacher of applied ethics at Linköping university**,** Göran Collste in a textbook creates a model for ethical decisions, which can be used in this connection (Collste (2010:27-8). I have adopted his 9-step-model for my purposes:

1. *Problem.* Parents of dead babies (foetuses) have experienced ignorance, lack of sympathy and little understanding from the church authorities and the society.
2. *Collecting information*. What are the clerical points, what rules and what regulations of culture and history guided the decisions of the authorities?
3. *What are the possible options?* to create a memorial; to create a place for burials or not to act in practice at all
4. *Evaluation of the consequences and/or actions*. Alternative a) was not accepted by the cultural heritage management, as they claim that traditions for such burials are lacking today. A new memorial would also change the churchyard of this medieval church building considerably. Alternative b) could raise negative reactions among the members of the community/society. Alternative c1) could cause criticism among parents and family members. c2) Parents and other relatives might receive little or no support during grief.
5. *Judging the probability of different consequences to take place*. It is difficult for me as a foreign citizen to evaluate this.
6. *Evaluation.* What option is in agreement with normal moral standards and with the documents on ethics existing within my profession?
7. *Decision.* I agree to get involved in the case and to use my knowledge to the benefit of the Risti congregation and parents of dead babies.
8. *Action.* I am able to add new information to the case. This convinces the National Heritage Board of Estonia. The memorial is decided on during December 2009.
9. *Evaluation.* A formal evaluation has not been performed. However, pastor Laats works with the families, the parish, and medical staffs and thus has the possibility to evaluate the outcome from many angles. I believe, however, that this memorial is beneficial to all parts of society. A noteworthy recognition takes place in 2011 when the memorial in Risti was recognized as one of the outstanding achievements of the year by the Estonian Cultural Heritage Board.

Human value and dignity

In many countries, foetuses are not regarded as human individuals with rights and value. Foetuses are, thus, not protected by the UN declaration from 1948, the European convention (1950) or even the UN convention of

the right of the child from 1989 (Ek 1993). One often considers that the outspoken demand for care and protection of the mother during pregnancy is sufficient. These conventions attribute formal human rights only to humans once born (Collste 2010:74; Ek 1993).

In Sweden, foetuses from the 23rd week of pregnancy are regarded as babies (Englundh mail March 2015). In England foetuses from week 24 have one single right, Alderson and co-authors write (2005:32), "protection from the termination of pregnancy". Thus, foetuses or stillborn babies are not given general human rights or human dignity as living people are. I presume that this is the reason why spontaneously aborted foetuses, and sometimes stillborn babies, have not been taken special care of in gynaecological clinics earlier. Nowadays, a choice is often possible for the relatives and foetuses can be buried in a preferred way in many churchyards in Sweden.

Collste (2010:75) further discusses human dignity. Is it linked to the conception? This is a controversial point in the world of today and not least within the Roman Catholic Church. There is no doubt, that the view of abortions in different countries strongly influenced the Convention of the right of the child including the very definition of a child (Ek 1993:216). However, in my opinion the church and other societal agents ought to help people at losses and try to support in grief. Pastor Laats emphasises that the parents need a lot of information both on practical (formal, legal) issues and emotional help (Laats January 2015).

Medieval burial traditions regarding human foetuses

So, what do we know about Medieval burial traditions of foetuses and infants? During the medieval period, the infant mortality was high in all countries. In Sweden, however, new-born babies as well as stillborn foetuses and spontaneously aborted babies have been buried in sacred ground. Baptized, or non-baptized, they have found their graves, supported by the church authorities and the care and deeds of loving family members, the archaeologists have established. Those fragile and small remnants can be recovered today when the ground has been suitable for their preservation,

the excavation well performed and the church building was not rebuilt. Church reconstructions, thus, may often have damaged graves close to the building. These conditions were fulfilled e.g. in Västerhus, Frösö parish, Jämtland county (Gejvall 1960; Iregren et al. 2009). I use this churchyard as an illustrative example, from where we know many details.

Västerhus burial ground is dated from AD 1029 to 1327 by the support of radiocarbon dates (Siven 2009:164-185; Alexandersen et al. 2009:250). In Västerhus about 15 very small infants from foetuses 4.5 foetal months old until new-borns had been earthed. This figure is calculated from the revised age determinations recently performed by Alexandersen & Iregren (2009:266-269). The foetuses have been buried both inside the church and outside (Gejvall 1960: Table 1, last plate). Sometimes small babies were buried in so called mass-graves. These have often been created mainly for children – often east of the choir. Iregren and Redin (2000) have enlightened the possible societal origin of these burials. Epidemics, warfare and infanticides were discussed, but the simple explanation of the very high infant mortality seems to be acute diseases and a rapid lethal process. Further, for demographic reasons the mass burials must have been created as cumulative graves (Siven 2005; Alexandersen et al. 2009:246) and the accumulation must have taken place during some years. The total number of buried individuals at this private church is 371 (Gejvall 1960:35, Table 1), so the number of these small members of the leading family from the manor of Västerhus and its labour staff is not neglectable.

Summarized data on medieval burials of children

After reflecting on these different ethic issues, I wrote a short report to the Risti congregation in September 2009. There I summarized archaeological facts about children's burials in Västerhus and in Sweden in general. My main points on medieval burial traditions of children were the following (cf Karlsson 1988; Cinthio 2002:98; Jonsson 2009:153).

Figure 2.
The memorial of *Vaikuse laste rahapaik* at the churchyard of Risti church. It is located in the eastern part of the churchyard, close to the choir of the church. The tree is a chestnut tree. (Photo: Kerstin Kask.)

Figure 3.
The memorial of *Vaikuse laste rahupaik* at the churchyard of Risti church. The text on the side runs (in English, translation A. Laats): The child of silence, may the spirit of Light watch over you, Peace and Love. (Photo: Kerstin Kask.)

- Families spent money on and devoted concern to the burials of small children; children's burials are very similar to adults', regarding their contents and constructions
- Children's graves were given as good or even better locations than the adults' in the churchyard in relation to the church building
- Many babies were buried close to the church itself, often outside the nave or choir, especially the youngest ones.

The last point was further supported through a more recent student's essay dealing with a churchyard in Löddeköpinge, county of Scania (Macheridis 2009). The youngest children were often buried closest to the church building.

Initiatives and responses in today's Estonia

The Risti congregation and its Church Board worked for their aims. Already in 2009 two architects presented an elaborate plan for the location and design of a suitable memorial (Sinijärv & Areda 2009) The EU (Leader) supported this planning financially and a local working group was formed (Vaikuse lapsed/Children of Silence). Some participants were members of the congregation while others were not. The money they raised for the erection of the memorial came from private donations all over Estonia as well as from the Council of Estonian churches, which paid one third of the costs. Funding of the work is still a problem, though, Annika Laats reports (May 2012, January 2015).

In December of 2009 the National Heritage Board gave a positive response to the request from the Risti congregation. The memorial and burial site was established in the summer of 2011. The memorial in Risti (Figure 2) takes a nice position in the eastern part of the churchyard, close to the choir of the church. The text of the side runs in English: "The child of silence may the spirit of Light watch over you, Peace and Love." It is a modern and moving monument (Figure 3), "shaped in a very tasteful manner", argues Ph.D. Gunnar Nordanskog (church archaeologist in Ostro Gothia, e-mail March 2012). "The place may further give inspiration to other parishes elsewhere (translation EI). Nordanskog wrote his comments viewing available photos.

Figure 4.
The inauguration in 2011 of the memorial of *Vaikuse laste rahupaik* – a place of peace for the babies of silence. (Photo: Kerstin Kask.)

Vaikuse laste rahupaik – a place of peace for the babies of silence

It seems as if the argument, that the burial of un-born babies in fact is an old tradition that goes back to early Christianity in the Nordic area, was efficient to use when wishing to be allowed to change and develop a churchyard - even with a preserved medieval church at hand. Further, to my mind, it is a good way to use archaeological and anthropological scientific knowledge in today's society. The cooperation with good and devoted architects and well-developed professional documents was certainly also vital in the process of establishing the monument. However, the devoted work of the congregation and their determination to erect their memorial has been crucial for the result.

The place in the Risti churchyard functions both as a memorial and a site for burials. The individuals buried there are stillborn babies and miscarriages, sometimes younger than 22 weeks of pregnancy but more often older babies (Laats January 2015, The youngest ones will not be kept in the hospitals and given to the parents, if they not specifically ask for it.). The youngest ones will not be kept in the hospitals and given to the parents, if they not specifically ask for it. These infants can also be earthed

Figure 5.
The "Children's Hill" in Danderyd municipality with the memorial The Flower of Sun (Solblomman) by Axel Wallenberg. (Photo: Åsa Sommarström 2013.)

in other places in churchyards – if the parents have access to a family grave. Ashes might also be spread in nature. In Estonia, the ashes may even be kept at home according to the present legislation. The Risti memorial is thus seen as a complementary possibility for the burial of early lost babies.

The congregation now spreads information about the existence of this unique memorial in Estonia. In May 2012 the first conference on neonatal deaths was organized in Risti for medical doctors, midwives and social counsellors. It was successful because of the positive response from the medical professions. These seminars and presentations by pastor Annika Laats continue. The congregation sees the health-care personnel, especially the midwives, as their most important co-operators.

The Risti memorial place (Figure 4) is now used both for families of the parish and other parents – most of them not even members of the Estonian Lutheran church. The priest Annika Laats puts it in the following way in a letter from May 2012, when I asked about the ritual she usually performs. "The ritual is always very simple and discrete … but it is always a Christian ritual. … But as I have noticed – even the atheists do want to give their babies to the hand of the Almighty. They do not want to send him or her to non-existence or emptiness. They do want to trust their child to His hands, even if they say that they actually do not believe in Him …". Annika Laats describes the use and care of this place more in detail in another letter (Laats May 2013). Today, this memorial in the Risti churchyard is managed in a common way. The congregation invites families twice a year to help in gardening and maintaining the site. These gatherings also function as a network and people, furthermore, meet on memorial days. Many people and families accordingly arrive at the site on other occasions to remember their losses. They put flowers there; they lit candles and can sit down at the memorial. There might be about 10-12 funerals in one year. The number of miscarriages per year in Estonia amounts to about 60 (Laats January 2015). In a mail from May 2012 pastor Laats, though, mentions that only about 12% of the Estonian population belong to the Lutheran or the Orthodox Church. But obviously the memorial is valuable to people of today's society when losing babies and during grief. It offers the family a possibility to move one step further in the mourning process.

Present situation and similar memorials in Sweden

In many countries, the foetuses from early spontaneous abortions and induced abortions in hospitals for decades have been treated as biological waste. Today this has changed completely in the Nordic countries. From Norway, I have received the following information (by Ph.D. Berit Sellevold, anthropologist (June 2013, translation EI). Nowadays, the most common is that dead infants, babies and also late miscarriages receive their separate graves. These are found scattered among the other burials in the

Figure 6.
The northern churchyard of Visby with a stone memorial created by Cecilia Carlén, The Bud (Knoppen). (Photo: Åsa Sommarström 2013).

churchyards, positioned according to the wishes and possibilities of their close relatives.

In Sweden, as late as in 1990, the National Board of Health and Welfare (www socialstyrelsen.se) recommended that foetuses from miscarriages and abortions should be cremated and buried anonymously in the churchyards. But today, the emotional needs of parents are more often acknowledged.

Sometimes, as in Lund no common memorial is erected for these babies but two specific areas have been assigned to them and only to babies. In the first decade of the 20th century, the Northern churchyard in Lund was expanded. When this part of the churchyard was laid out, one quarter was assigned to babies. Quarter 20B has been used both by hospital clinics and by parents. A later initiative, possibly during the middle of the 20th century also included quarter 18 as an area for children's graves. There the parents organize for the burial themselves. Even today, if a suitable area for a child grave is difficult to find, the staff tries to locate a place in the vicinity of these established areas. It seems as if both staff and parents seek the closeness of other children (oral information from Richard Walter). Also during the medieval period many children were buried close to one another (Iregren & Redin 2000). Note, in the beginning of the 20th century these quarters were located in the most peripheral part of the burial ground – almost separated from other burials.

Today, all foetuses from abortions and stillborn babies are cremated in

Lund, after being fetched from the hospital by the undertakers. They are earthed in a memorial park at Fredentorp about 4 km from the centre of Lund. If the parents are involved and prefer other options also remain open. Fredentorp is a relatively new burial site, inaugurated for common use in 1985.

In other parishes, though, burial areas with artistic decorations adapted to children and parents have been created. In Sweden there are a couple of places erected, similar to the Risti memorial, where you may bury young ones and memorize early losses of children. To my knowledge there are at least two, one in Danderyd and one in Visby.

The same female priest, Astrid Andersson Wretmark, who has been working in hospitals, put forward the idea and made efforts to create both memorials. Thus, the initiatives arose from a person directly experiencing the feelings and needs of parents in grief. In Danderyd municipality a "children's hill" was established in the churchyard in 1987. It carries a statue by the sculptor Axel Wallenberg, The Flower of Sun (Solblomman) (Figure 5). At the northern churchyard of Visby a stone memorial by the artist Cecilia Carlén was erected in 2001. It is called The Bud (Knoppen) (Figure 6) (Andersson Wretmark 2011). The location is known as Barnminnesplatsen (the place of children's remembrance, translation EI). The monument in Risti is hitherto the only place for the "children of silence" in Estonia but a similar place was earlier erected in Riga, Latvia (Laats January 2015). The churchyard of Risti serves the whole country.

Acknowledgements

I want to express my sincere thanks to pastor Annika Laats in Risti, Estonia for all her information and everlasting interest and patience during my work. She made this article possible. I also want to thank Richard Walter who introduced me to the Northern churchyard of Lund and the present traditions of burying small babies. My friends and colleagues Anna Mohr and Helena Schramm Hedelin have generously taken their time to read and comment upon my manuscript. My friend Boel Billgren has kindly corrected the English language. Last but not least, I want to thank my husband's daughter Åsa Sommarström who devoted her time to visit the

children's memorials in Danderyd as well as in Visby. She photographed the monuments to make this article more informative and useful to the readers.

References

Alexandersen, V. & Iregren, E. 2009. Bilaga 4. Ny aldersvurdering af børn of juvenile i Västerhus, pp 266-269. In Iregren, E., Alexandersen, V, & L. Redin (eds.) *Västerhus. Kapell, kyrkogård och befolkning*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademin.

Alexandersen, V., Iregren, E., & Redin, L. 2009. New knowledge about life on a magnate's farm, pp. 249-253. In Iregren, E., Alexandersen, V, & L. Redin (eds.) *Västerhus. Kapell, kyrkogård och befolkning*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademin,

Arcini. C. 1999. *Health and disease in early Lund. Osteo-pathological studies of 3,305 individuals buried in the cemetery area of Lund 990-1536*. Archaeologica Lundensia 8. Diss. Dept of Community Health Sciences, Medical Faculty, Lund University, Lund.

Cinthio, M. 2002. *De första stadsborna. Medeltida gravar och människor i Lund.* Lund: Symposion.

Collste, G. 2010. *Inledning till Etiken.* Lund: Studentlitteratur AB.

Gejvall, N-G. 1960. *Westerhus. Medieval population and church in the light of skeletal remains*. Monograph. Diss. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

Iregren, E. 2009. Maalapsed keskajal. Louna- ja Kesk-Rootsi näidete pohjal. Children in the countryside during the Medieval period. Rural examples from South and Middle Sweden, pp. 60-63. In: H. Nurger (ed.) *Keskaja küla. Ettekannete kataloog/Medieval village. Catalogue of papers*. Padise: Padise Klooster.

Iregren, E., Alexandersen, V, & L. Redin (eds.) 2009. *Västerhus. Kapell, kyrkogård och befolkning*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademin.

Iregren, E. & Redin L. 2000. Assemblages of children's bones in a Medieval churchyard in Sweden – Results of epidemics, warfare, infanticide or simply disturbed graves? Pp 259-269. In Varela, T.A. (ed.) *Investigaciones en Biodiversidad Humana*. Santiago de Compostela: Universidad Santiago de Compostela.

Jonsson, K. 2009. *Practices for the Living and the Dead. Medieval and Post-Reformation Burials in Scandinavia.* Stockholm Studies in Archaeology 50, Stockholm University, Stockholm. Diss.

Karlsson, I. 1988. Barnets ställning i Norden under medeltiden – en analys med utgångspunkt från arkeologiskt och osteologiskt material. (The status of children during the medieval period – an analysis made from archaeological and osteological data.) Seminar paper of Medieval archaeology, Department of Archeology, Lund University, Lund.

Macheridis, S. 2009. Sociala faser och genus för barndomen under tidig medeltid - exemplet Löddeköpinge. In Hagefalk, S., Hedlund, T., Macheridis, S. & Nytorpe, J. Barn i köpingen Löddeköpinge - *in utero/in vivo/in mortes*: en studie av barndomens hälsa och status i en medeltida handelsort, pp.97-119. Seminar paper in Historical osteology, Department of Archeology and Ancient History, Lund University, Lund.

Nurger, H. (ed.) *Keskaja küla, Ettekannete kataloog/Medieval village. Catalogue of papers*. Padise: Padise Klooster.

Sinijärv, U. & K. Areda 2009. *Vaikuse laste rahupaik, Risi kirikaed, Eelprojekt.* Tallinn. (From Estonian "The Resting Place of the Children of Silence", Risti graveyard. Landscape architect: Urve Sinijärv. Architect of the monument: Kaido Areda).

Siven, C.H. 2005. When was Westerhus churchyard in use? *Current Swedish Archaeology* 13:161-182.

Siven, C.H. 2009. Västerhus – befolkning och samhälle pp.164-185. In Iregren, E., Alexandersen, V, & L. Redin (eds.) *Västerhus. Kapell, kyrkogård och befolkning*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademin.

Tamm, J. 1993. Om utforskningen av den materiella kulturen i Estlands kloster. *Hikuin* 20.

Personal communication

Englundh, Elizabeth SKL (Sveriges kommuner och landsting) (Swedish Association of Local Authorities and Regions), Mail March 2015-03-18

Laats, Annika, pastor Risti congregation, Estonia. E-mail correspondence in 2009, 2012, 2013, and 2015.

Nordanskog, Gunnar Ph.D. church archaeologist e-mail 2012-03-12

Sellevold, Berit Ph.D. anthropologist e-mail 2013-06-11

Walter Richard, Lund cemetery administration. Interview 2015-03-05.

Internet

Andersson Wretmark, A. 2011. Barnminnesplatsen – ett fäste för sorg och saknad *Svenska kyrkans tidning* www.svenskakyrkan.se/default.aspx.di= 788152 (June 2012).

The EAA Code of practice (European Association of Archaeologists) (1997, 2009) http://www.e-a-a.org/EAA_Code_of_Practice.pdf (2014-01-05).

Ek, Lena. Barnkonventionens skydd för ofödda barn. *Svensk Juristtidning* 1993:913921./ http://svjt.se/svjt/1993/913#page-913

National Board of Health and Welfare (www socialstyrelsen.se)

Svenska arkeologiska samfundets principer för god arkeologisk praxis. 2000. (2014-01-05) http://www.arkeologiskasamfundet.se/Dokument/Div_pdf/Principer_ark_praxis.pdf

Ethics in Latvian archaeological practice: the treatment of human remains

Aija Macāne

Abstract

Worldwide within the field of archaeology, there is increasing debate concerning morals and ethics. Ethical questions have not, however, been widely discussed within Latvian archaeology. The purpose of this paper is, therefore, to give an insight into the situation in Latvia. The treatment of human remains is a sensitive subject, which requires special attention and care. This article concentrates on the ethical approaches to working with archaeologically excavated human remains. To be able to understand the current situation, the historical background of the development of Latvian archaeology and anthropology is presented, in addition to a discussion of legislation concerning the country's cultural heritage. The practice of the treatment of excavated human remains and examples of reburials are analysed. The obstacles to an ethical approach in Latvian archaeology are examined followed by a discussion of future perspectives.

Introduction

"Ethics is not just the limits, rules or constrains, it is also the values, goals and ideals, aspiration, and personal and social fulfilment" (Scarre & Scarre 2006:3).

Ethical approaches within archaeology and anthropology have become an intensely debated topic worldwide. Attempts to discuss ethical questions within archaeology had already been made in the last decades of the 20th century, mainly among Anglo-American archaeologists, who analysed the necessity of ethical codes, researchers' obligations and responsibilities, reburial, repatriation, looting, trade in antiquities and other questions (Vitelli 1996; Zimmerman 2003; Scarre & Scarre 2006). Swedish archaeologists have also tried to answer questions related to what archaeologists should be responsible for in their work and the importance of a moral and ethical approach in archaeology. These discussions are reflected in the adoption of a Code of Ethics by the Swedish Archaeological Society (SAS 2000), as well as in various published works (Iregren & Werbart 1994; Iregren & Redin 1995; Karlsson 2004; Petersson et al. 2009; Iregren & Hedelin 2010).

Ethical questions have not been a widely discussed topic among Latvian archaeologists and, thus far, there are no academic publications regarding these issues. The lack of published material about the situation in Latvia indicates that it is time to begin a survey about ethical issues. The treatment of human remains can be affected by many subjective factors. The sense of morals, ethics and responsibility is relative for every person, as is the interpretation of information, because it is based on personal feelings and can be influenced by the attitude of other persons and various additional factors. The ethical approach is very important when working with human remains, and, thus, this investigation concentrates on the ethical aspects of working with archaeologically excavated human remains in Latvia.

The aim of this paper is to highlight the importance and necessity of ethical thinking in Latvia, especially when working with human remains. The main tasks are to analyse the practice of the treatment of human remains, discuss different examples of reburial and problems concerning ethical perspectives in Latvian archaeology and, finally, offer some recommendations for further action. Differences in legislation, archaeological practice and ethical issues are also analysed, in part by comparing the situation in the Baltic States and placing it in a wider European context. This paper does not aim to solve the problems presented or provide answers to the questions, on the contrary, the purpose of the

following is to initiate a discussion, raise questions, and find out the problematic points and possible solutions for improving the ethical approach within Latvian archaeology. The limitations related to sensitiveness of this theme and the subjective nature of the information obtained in interviews restrict the possibility of reaching a definite conclusion. Hopefully this paper will create possibilities for further discussion and more extensive investigations.

Investigative methods

Due to the lack of publications concerning ethics in Latvian archaeology, most of the information for this paper has been gained from interviews. The selection of interviewees provides a representative picture of the main institutions within archaeological research. Archaeologists from the Department of Archaeology at the Latvian National History Museum, the Institute of Latvian History, the University of Latvia and the Archaeology Department at the State Inspection for Heritage Protection have been interviewed. Anthropologists have also been questioned, as they are mainly responsible for archaeologically excavated human remains.

In the interview planning stage, a presentation of the study's research theme and a request for an interview were sent to all participants. After positive responses interviews were arranged. All individuals contacted were very open and helpful, sharing with me their experience and knowledge. The interviews began with a presentation of the investigation and usually continued as a discussion about the situation within Latvian archaeology and possible solutions for ethical issues. Archaeologists were asked about the necessity of an ethical code and education problems, as well as the real practices used in the treatment during the excavations of human remains from different time periods. All interviews were personal, and the information obtained can be regarded as subjective, representing the opinions and ideas of the interviewee.

The information on neighbouring countries comes from correspondence with archaeologists from Tartu and Vilnius Universities. An interview was also conducted with a Protestant minister to find out the church's opinion on the burials of ancient human remains.

The development of Latvian anthropology and its main research topics were analysed from published sources. Information about legislation has been obtained online. The official websites www.likumi.lv and www.vestnesis.lv contain details about legislation, and are found where all laws and regulations are published. Cultural heritage protection in Latvia is organised and performed by the State Inspection for Heritage Protection, and some information comes from their homepage www.mantojums.lv.

Background

The historical development of archaeology and biological anthropology, and the country's legislation concerning cultural heritage are factors that affect attitudes towards anthropological material and ethical approaches in archaeology. Archaeological investigations within the Latvian territory began in the 19th century. Anthropological research has developed from ethnic studies in the first part of the 20th century to bioarchaeological analyses at the beginning of 21st century. Different periods, marked by changes of political power, can be distinguished in analysing the development of archaeology and anthropology.

At the end of the First World War, the establishment of the First Republic of Latvia marked the beginnings of a national archaeology. During the period 1918-1940, cultural heritage protection and anthropological investigations began (Gerhards 2006:7). Ethnic anthropology and the origins of the area's inhabitants were the main research topics (Balodis & Tentelis 1938).

Despite the Soviet occupation, the time period 1940-1991 is marked by intensive archaeological examination of monuments from all periods. The head anthropologist at that time, Raisa Denisova, initiated the study and preservation of palaeoanthropological material. A Laboratory for Anthropological Research was established in 1985. The scientific research was mostly devoted to ethnic studies on the origins of the Balts and their anthropological traits (Denisova 1975, 1977; Grāvere 1987). However, the topics of anthropological research was limited by the policies of the Soviet Union and often had to be interpreted in accordance with the ideas of Marxism (interview with A. Vasks).

Figure 1.
A double burial from the Stone Age cemetery at Zvejnieki, Northern Latvia. (Photo: Aija Macāne 2009.)

A lack of specialists limited the presence of anthropologists at the excavations. Anthropological material was collected and treated according to the personal scientific interests of the researcher. Anthropologists made short visits during fieldwork, collecting the required parts of the skeletal material. In accordance with the knowledge of that time, only the best-preserved human skulls were preserved (Gerhards 2006:7). Sometimes, the long bones and bones of pathological interest were also saved. The rest of the bones were usually reburied in the excavation trenches. In those cases when a planned building project would entirely destroy an archaeological monument, the head of the excavation, together with the local authorities, was responsible for finding a solution to the problem. Usually, human bones were reburied in local, modern-day cemeteries in order to avoid further disturbance of the bones (interview with I. Zagorska).

During the Soviet period, remains of more than 5000 individuals were collected from more than 120 burial grounds. Along with the enhancement of knowledge and the development of research topics, anthropologists started to preserve complete collections of human bones, except for children's bones, which were often in poor condition. In fact, the level of bone preservation and storage space limitations had a strong influence on the amount of collected bone. The collections from the Stone Age burial ground of Zvejnieki (Figure 1) and the Bronze Age cemetery of Ķivutkalns have, however, been preserved almost completely, because of their significance in a European context (Gerhards 2006:7).

After the re-establishment of the Republic of Latvia in 1991, archaeology and anthropology went through a transitional period. It took time to adapt the country's research to current global standards. In the course of the past decade, Latvian anthropology has reached this level (interview with G. Gerhards).

Nowadays, human osteological studies are concentrated at the Department of Bioarchaeology at the Institute of Latvian History, University of Latvia. The previous tradition of ethnic studies in anthropology has changed to bioarchaeological research: studies of human biological characteristics, e.g. age, sex, and illnesses, in an archaeological context (Gerhards 2001, 2002; Zariņa 2004, 2006, 2009). Nonetheless, some anthropologists still publish scholarly articles about ethnic grouping of past populations (Grāvere 1999, 2001; Denisova 2000, 2006).

Latvian legislation

Today, cultural heritage identification, registration, examination, use and preservation in the Republic of Latvia is organised by the State Inspection for Heritage Protection. Historically, the legislation on culture-historical heritage protection has been dependent on the existing political system. In the period of the First Republic of Latvia, the Board of Monuments had special rules concerning anthropological material because this institution was also undertaking archaeological excavations. During the Soviet era, all archaeologists and anthropologists worked in accordance with the Monuments Law (interview with I. Zagorska).

Nowadays, with regards to cultural heritage, the main normative legislation includes the Cultural Monuments Protection Law (Ziņotājs 10, 05.03.1992), the Cabinet Ministers' Regulation No. 474. (Latvijas Vēstnesis 118 (2883), 29.08.2003), and other laws and regulations concerning cultural heritage issued by the Ministry of Culture and the State Inspection for Heritage Protection. Latvia has ratified and signed all of the main international conventions on the protection of cultural heritage, such as the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (UNESCO 1954), the Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (UNESCO 1972), and the European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (COE 1992).

Even though there are many different documents, which regulate the protection and treatment of archaeological heritage in Latvia, there are gaps in the present legislation concerning the treatment of archaeological monuments and lack of appropriate rules for working with archaeologically excavated human remains. Ancient burial grounds and burial mounds, as well as medieval and historical cemeteries, are described as belonging to one of the typological groups of cultural monuments in the Cultural Monuments Protection Law (Ziņotājs 10, 05.03.1992) and Cabinet of Ministers Regulation No. 474 (Latvijas Vēstnesis 118 (2883), 29.08.2003). There is no information about the status and treatment of anthropological material in any of the Latvian legislative documents concerning cultural heritage protection (Gerhards 2006: 8). However, the European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (COE 1992) includes all traces of humankind as part of the archaeological heritage and places them under protection.

According to current Latvian legislation, the head of an archaeological excavation has no duties concerning excavated human remains. The excavation of skeletal material, or its partial excavation and collection, without the supervision of a specialist is still practiced (Gerhards 2006: 8). The way in which the skeletal remains are treated is dependent upon the head of the excavation, his/her investigation strategy, accessible resources, sense of responsibility, and morals/ethics.

The question concerning the reburial of archaeologically excavated

human bones still has not been discussed at an official level. It is unclear who is responsible for human remains and their treatment after an excavation (interview with G. Gerhards).

According to the amendments (special section chapter IX§79) in the Criminal Law (Latvijas Vēstnesis 202 (4805) 27.12.2012.), criminal responsibility is envisaged for intentional destruction of cultural and national heritage. Recently, some changes have also been made to the Law on the Protection of Cultural Monuments (Ziņotājs 10, 05.03.1992). Chapter 2 of article 7 states that all archaeological remains dated up until the 17th century belong to the Latvian state.

The treatment of human remains in Latvia today

Lack of appropriate legislation and long-lived traditions influence how human bones are treated during and after archaeological excavation. The State Inspection for Heritage Protection issues permits for excavations and has an individual approach to every case. In the case of an excavation of a burial ground, there may be special conditions attached to the permit. This may include advice on the treatment of burials. In the permit to excavate, the authorities may stipulate that an anthropological analysis is also obligatory and that it is not permitted to use metal detectors. In practice, an archaeologist who unexpectedly finds human remains will usually inform the State Inspection for Heritage Protection, and, together, they will decide on a further course of action.

The shortage of anthropologists, economic resources and time limits are the main reasons for not officially including anthropological investigation as an obligatory part of archaeological excavation (interview with E. Ziediņa). The fact is that only two anthropologists work with material from archaeological excavations in Latvia.

According to current practice, anthropologists visit an ongoing excavation from time to time, analyse the skeletal material on the spot and select scientifically interesting material for further study. The selection depends on the amount of analyses, the knowledge that this material can give and the level of preservation. An effort is made to save complete

skeletons, not just some parts (interview with G. Zariņa).

Anthropological material with scientific value is kept at the Repository of Bioarchaeological Material outside Riga, while the rest of the bones are reburied. Since Latvian legislation does not indicate the procedure for reburial, this re-interment is usually done in the excavation trenches. In the excavation report, the archaeologist needs to mention the place where the bones are reburied. If this is not done in the excavation trenches, the location of the bones should be marked on the map. In other cases, a different procedure is necessary (interview with I. Melne). In order to illustrate some of the various ad hoc solutions, three case studies of reburials have been analysed.

Nearly ten years ago the Latvian National History Museum undertook a rescue excavation at the 14th- 17th century cemetery in Veselava in the north-eastern part of Latvia (Figure 2). The rescue excavation was connected with the rebuilding of a road. A small-scale survey excavation had been carried out and the approximate limits of the cemetery were estimated to be beside the road. The real situation turned out to be different. More than 900 individuals were discovered under the road itself and, therefore, the excavation took two seasons. Anthropologists did not participate at the actual excavation. However, when a certain number of excavated skeletons had been collected, anthropologists come to examine the bones on the spot.

Figure 2.
A rescue excavation at the 14th- 17th century cemetery in Veselava in the north-eastern part of Latvia. (Photo: Aija Macāne 2006.)

The preservation level of the human bones was very poor. Nevertheless, whenever possible, the anthropologists analysed age, sex and the presence of pathologies. The best-preserved and most interesting skeletal material was saved and brought to the Repository of Bioarchaeological Material. After the anthropologists had made their decisions, the leader of the excavation, according to the usual practice in Latvian archaeology, decided to rebury the bones in the trenches of the survey excavation in order to avoid further disturbance (interview with I. Melne).

The second example is provided by the large-scale rescue excavation of a 14th-18th century cemetery in the centre of Riga. In this case, a private archaeological investigation company led this rescue excavation in which more than 3000 individuals were identified. The huge amount of bone material caused a storage problem and the anthropologists only chose a limited number of skeletons for preservation. However, there were discussions about responsibility and care of the rest of the bones. This problem was solved through discussion among the archaeologists, the anthropologists, the building company and the City Council of Riga. In this case, the building company and the City Council reached an agreement in which the cemetery committee working under the Riga City Council took care of the reburial, while the building company paid the costs of this procedure. The huge amount of bones was reburied outside Riga in a Protestant cemetery in the section reserved for unidentified people (Zirnis 2008). The reburial procedure was carried out in accordance with contemporary burial rules of the church. The bones were not be reburied in one big pit. Instead, the material was subdivided and reburied in many pits. The ethical aspects of this particular case of reinterment provide grounds for discussion and could open a debate about the practice of reburial (interview with G. Gerhards).

The third example, from the western part of Latvia, illustrates a situation, which can arise with excavations of skeletal remains near a town church. Some 14th-17th century burials were disturbed by the reconstruction of a heating system. An archaeologist supervised the building work and excavated a couple of skeletons. The priest of this church categorically objected to any scientific work on these skeletons. He did not allow the

removal of any human bone for preservation for future research. The anthropological analysis of the bones was carried out on the spot and the bones were immediately reburied in the churchyard. The position of the church was that members of this church should remain where they had been found (interview with G. Zariņa).

Discussion

These examples represent three different experiences and different forms of authority. They illustrate how easy it is to change things that are not regulated by law. Based on these examples, it seems that the treatment of skeletons depends on the amount of publicity an excavation receives as much as the individuals and institutions involved. In the first case, the leader of the excavation reburied the bones in accordance with the old archaeological tradition. In the second example, the building company was responsible for the reburial of the bones. Finally, in the third case, a church leader decided the fate of the human remains.

In accordance with the usual practice, the head of an excavation is responsible for the treatment of every find. Archaeological items usually go to a museum, samples go to laboratories or storage places (as in the case of animal bones), and scientifically valuable human bones, after anthropological examination, go to the Repository of Bioarchaeological Material, while the rest are usually reburied.

There are usually no practical problems reburying human skeletons in those cases where it is possible to use the excavation trenches and make sure that the bones will not be disturbed again. Difficulties arise in excavations inside towns, near churches and during large building projects, when reburial in excavation trenches is impossible. These problematic situations are resolved by means of discussion with all the parties and authorities involved. Church authorities are involved in the question of reburial in cases where the former members of the church are excavated or reburials take place in a churchyard.

Lack of legislation and specialists

Currently, the accumulation of Latvian archaeological material is quite large. Even though skeletal remains are treated according to global standards and have appropriate storage conditions, the lack of appropriate legislation leaves room for problems, disorder and misunderstandings. The status of anthropological material should be clarified in Latvian legislation. Many European countries are facing similar problems with regards to archaeologically excavated human remains. In Latvia, as well as in Belgium (Quintelier 2011:57), Bulgaria (Gaydarska 2011:77), Croatia (Šlaus et al. 2011:88f), Finland (Núñez et al. 2011:141), France (Michel & Charlier 2011:153), Germany (Orschiedt 2011:169), Lithuania (Jankauskas 2011:251), Russia (Buzhilova 2011:369), and Sweden (Ahlström et al. 2011:443), human remains have not been included in legislation and do not have any legal status; they are treated the same as any other archaeological find. However, there are some exceptions, such as Hungary, where anthropological artefacts were placed under protection in 1929 and which has introduced regulations on the recovery of human remains (Pap & Pálfi 2011:195). In addition, the United Kingdom introduced legislation about archaeologically excavated human remains in the 19th century (White 2011:484ff).

Although, according to Latvian legislation, anthropological investigation is not obligatory and an anthropologist does not need to participate in the excavation process, in practice, skeletal material from the excavation is almost always anthropologically examined. Human bones are treated with respect as an object of scientific research. The presence of an anthropologist during the excavations and anthropological investigation are not compulsory in other European countries, for instance, in Finland (Núñez et al. 201:146), Hungary (Pap & Pálfi 2011:194), Lithuania (Jankauskas 2011:250f), Sweden (Ahlström et al. 2011:444), while in Latvia, anthropologists are contacted in cases when human remains have been discovered during the excavations. In addition, Slovenia (Leben-Seljak & Jamnik 2011:414), for example, has a long tradition of anthropologists participating in the excavation of human remains.

According to interviewees, one of the reasons why anthropological investigation is not officially included in Latvian legislation is the lack of

specialists. A similar deficit is recognized in, for example, Bulgaria (Gaydarska 2011:78). The amount of excavation would decrease if legislation were to require the permanent presence of an anthropologist at an excavation site.

An appropriate education programme could be the solution to this problem; however, there is no archaeological or anthropological programme of study at the university level in Latvia because of the limited economic possibilities and little interest in these subjects. At the very least, an introductory course or a lecture concerning techniques for excavating human remains for students or other persons willing to participate in excavations would be profitable.

Ethical perspectives

The treatment of the dead represents the moral norms of society, which are affected by cultural, political or religious factors. The reburial of human bones is often a sensitive subject, which should also be discussed from a scientific viewpoint. For example, researchers in Sweden have widely discussed the issues concerning the treatment, storage, and reburial of human remains since the 1980s (Underrättelser 1983: 7; Iregren & Hedelin 2010; Ahlström et al. 2011). In addition, the reburial of human remains is a common practice in many European countries. For example, in Lithuania, there is a cemetery outside of Vilnius in which unidentified corpses with no known relatives and human bones from archaeological excavations, which are not today regarded as valuable for study, are reburied (A. Žilinskaite). In some cases, human remains are reburied directly after recovery and documentation, such as in Kosovo, with a note included in case they are rediscovered (Schermer et al. 2011:244), whereas in other cases, such as in Finland, bones from especially the medieval period have mostly been reburied without any extensive osteological analysis (Núñez et al. 2011:144). However, in Germany (Orschiedt et al. 2011:169), reburial does not seem to be a usual practice.

A lot of problems are encountered when excavating human remains belonging to a specific religious community in today's society. There is a strong influence from churches or religious authorities in cases when the

former members of a church have been excavated in Latvia, as well as in the Czech Republic (Velemínský & Polàcek 2011:122) and Lithuania (Jankauskas 2011:251). It appears that sometimes people who probably have a one-sided interest and/or represent the opinion of the congregation or church make the decisions about reburial. Such a situation may not provide the best conditions for the treatment or future of skeletal remains. Thus, the interests of science or cultural heritage protection in maintaining the country's cultural heritage for future generations are questioned or totally ignored. The ethical aspects of the reburial of archaeologically excavated non-Christian human remains in a Christian cemetery in accordance with present traditions are still not resolved. Reburying a person who had once a dignified funeral according to his/her beliefs in a modern-day cemetery with their beliefs and culture is problematic.

However, questions about the scientific value of the material are subjective and ambiguous. All material contains vast amounts of unique information. Different questions and methods can be applied to the same material, changing the focus and information it can give. The development of science and technology can lead to a future interest in material that may not be useful at the moment of discovery. From a scientific point of view, the reburial of bones can be regarded as unacceptable, because plenty of unique knowledge will be lost forever (Underrättelser 1983:7; Iregren & Hedelin 2010). However, reburial and repatriation is an important question when anatomical collections or ethnic communities are involved. On the other hand, storage of anthropological material is a resource demanding procedure. Of course, the historical significance of material should also be taken into account, since human remains from the Stone Age are not as common as, for example, medieval material. At the same time, it is necessary to keep in mind that reburial in certain conditions where the remains are available for reinvestigation can cause them considerable damage (Ahlström et al. 2011:445ff).

Collaboration between archaeologists and other specialists is an important factor in the analysis of the excavated material, especially in cases when human remains are excavated. Deficiencies in the cooperation between anthropologists and archaeologists have been recognized in, for example, Turkey (Üstündağ 2011:463), where archaeologists sometimes do

not collect human remains or pay any attention to them, and methodological problems have been encountered in cases where human bones have been collected. Sections 2.1. and 2.2. of *The Code of Practice* of the European Association of Archaeologists (EAA 1997) demands that archaeologists keep themselves informed about methodological developments in order to be able to carry out their work to the highest standards. Excavation strategy and quality will affect the information that can be gained from anthropological material. Thus, discussions between anthropologists and archaeologists before and during excavations would be helping ensure the collection and preservation of knowledge.

The ethical aspects of the treatment of human remains are complex. Different institutions, individuals, ideas, opinions and feelings are all involved in work with materials as culturally sensitive as human remains. There are and always will be diverse feelings regarding death and the treatment of human bodies after death. For this very reason, it is important to create legislation and guidelines regulating this process and allow the avoidance of subjective decisions. The Netherlands can be mentioned as a positive example, because there are guidelines for excavating and recording human skeletal remains, as well as recommendations about sampling strategies and the treatment and analysis of anthropological material (Smits 2011:312).

A regulated procedure with suggestions and guidelines for the treatment of human remains within archaeological contexts would be beneficial in Latvia. Latvian archaeologists, anthropologists and the State Inspection for Heritage Protection should discuss carefully all aspects involved when creating such rules or guidelines in Latvia. This relates especially to reburial practice, which appears to be unclear in Latvia, as in many other European countries. The procedure for reburial, or at least whose responsibility it is, should be carefully discussed beforehand, subsequently leading to the development of recommendations for guidelines or legal documents that could regulate this procedure.

The ethic and scientific responsibility for the treatment of archaeologically excavated human remains does not only lie on the shoulders of archaeologists or anthropologists. The institutions and organisations, for example the government, which adopt the laws and regulations,

archaeological authorities which issue the permits and carry out the excavations, the company or institution that requires the excavations and religious authorities (when involved) should also share the responsibility of protecting Latvia's cultural heritage.

The head of an excavation is directly confronted with all the above-mentioned problems. Archaeologists have a duty to the past and future: to the past, especially because every excavation destroys a part of our cultural heritage but at the same time gives knowledge and helps create an understanding about the past and our ancestors. As stated in Section 1.3 of *The Code of Practice* (EAA 1997), one of the most important aspects of archaeology is working with the public, in order to inform, introduce and explain the work and results of archaeologists. A discussion between archaeologists and the public could also improve the situation in cases when the archaeological investigation of burials is regarded as an unethical process, considered as looting of the burial or/and disturbance of the "peace" of the buried person. For example, Principle 8 in the Estonian *The Ethical Principles of an Archaeologist* (EPA 2010) states that an archaeologist should pay attention to and show respect for human remains and, if needed, an archaeologist should make an effort to create an attitude of respect towards human remains in society.

As is evident, Latvian archaeology has focussed on the practical aspects of the excavations and treatment of human remains instead of ethical considerations. The last 20 years have been a period of transformation from the former Soviet system to one of global standards in archaeological and anthropological research. More open-minded specialists, international conferences, co-operation projects and discussions within Latvian archaeology could help to improve the development of an ethical approach.

There is no ethical code for archaeologists in Latvia. *The Code of Practice* of the EAA (1997) is the only set of rules that Latvian archaeologists can follow. The *Archaeological Heritage Expert Committee of the State Inspection for Heritage Protection* discussed, however, the need for an ethical code for Latvia a couple of years ago (interview with A. Vasks). This issue has also been considered by the Latvian Association of Archaeologists, which hopefully can improve the situation. The organisation of the international conference, *The Ethics of a Scientist*, in the autumn of 2012 in Riga indicates

a step towards ethical thinking in Latvian science and archaeology. Two contributions were devoted to ethical issues in archaeology and anthropology (Zariņa 2012; Zirne 2012).

The situation in the neighbouring Baltic countries seems to be better than in Latvia. In 2008, the Lithuanian Archaeological Society compiled and accepted a code of ethics for their members. This code contains suggestions and guidance for the archaeologists. In addition, it includes sanctions that can be applied against members of the society who break the rules. In Estonia, ethical issues have received even more attention. The adoption of an Estonian archaeological code of ethics, "The Ethical Principles of an Archaeologist", in 2010 is a result of careful preparation and long discussions among the specialists. The first draft for these principles was compiled as early as 2005 (Livin 2012:75). Livin's BA thesis (2008) written at Tartu University was a part of this preparation process. A careful analysis of different ethical codes and suggestions from researchers served as the basis for the draft of the Estonian archaeology code of ethics.

The discourse on ethics in Estonian archaeology has not stopped with adoption of an ethical code, but has moved forward to encompass ethical thinking and practice in archaeological work (Livin 2010, 2012). As shown by the examples from neighbouring countries and Livin's studies (2012) on the principles of archaeologists, discussion and cooperation are important aspects, which promote ethical thinking within research. The examples from these neighbouring countries, their experiences and the difficulties encountered could be useful in the work of developing an ethical code for Latvian archaeologists. Nevertheless, national prerequisites should be taken into consideration when creating such a codex. The existence of such guidelines would help avoid misunderstandings and ambiguous situations in archaeological and anthropological research, thus contributing to a more ethical approach in preserving Latvian cultural heritage.

Conclusion

The ethical aspects of the treatment of archaeologically excavated human remains are a sensitive subject for many. Archaeologists and anthropologists working with skeletons have the difficult task of finding a balance among

the many different perspectives, in order to provide the best treatment for human remains. On the one hand, scientific research, practice and legislation are involved, and, on the other hand, there are the moral norms of society, subjective opinions, feelings, and the individual sense of ethics, respect and responsibility. Latvia's historical development has not been easy, and the development of the disciplines of archaeology and anthropology cannot be understood without a deeper analysis and knowledge of the historical processes that have influenced the present situation. Hopefully, the problems that arise with the lack of specialists, economic resources, appropriate education and legislation can be solved in the future and more attention can be paid to the development of ethical perspectives in Latvian archaeology.

Acknowledgements

I would like to thank everyone who found the time for interviews or emails and shared their experiences and knowledge with me. I am very grateful to Dr. Sara Ellis Nilsson and Dr. Valdis Bērziņš for help in improving my English text.

References

Ahlström, T., Iregren, E., Strid, L. & Jennbert, K. 2011. Sweden. In Márquez-Grant, N. & Fibiger, L. (eds.) *The Routledge Handbook of Archaeological Human Remains and Legislation. An international guide to laws and practice in the excavation and treatment of archaeological human remains*. London & New York: Routledge.

Balodis, F., & Tentelis, A. (red.) 1938. *Latviešu vēsture*. Rīga.

Buzhilova, A. 2011. Russia. In Márquez-Grant, N. & Fibiger, L. (eds.) *The Routledge Handbook of Archaeological Human Remains and Legislation. An international guide to laws and practice in the excavation and treatment of archaeological human remain*s. London & New York: Routledge.

Denisova, R. 1975. Антропология древних балтов [The Anthropology of the Ancient Balts*]*. Рига.

- 1977. Этногенез латышей. [The Ethnic Origins of the Latvian People]. Рига.

- 1995. Antropoloģiskie pētījumi Latvijas vēstures institūtā [Anthropological Research at the Institute of Latvian History]. Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, No.3. Rīga.

- 2000. Somugru ģenēzes problēma Austrumeiropas senākās apdzīvotības kontekstā. [The Finno-Ugric origin problem in the context of ancient inhabitation of Eastern Europe]

Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, No.1. Rīga.
- 2006. Baltu etniskās vides veidošanās Baltijā m.ē. 1.gadu tūkstotī. [The development of Balts ethnical environment in the 1st millennium AD]. In *Daba un Vēsture*. Rīga.
Gaydarska, B. 2011. Bulgaria. In Márquez-Grant, N. & Fibiger, L. (eds.) *The Routledge Handbook of Archaeological Human Remains and Legislation. An international guide to laws and practice in the excavation and treatment of archaeological human remains.* London & New York: Routledge
Gerhards, G. 2001. Mezolīta iedzīvotāju paleoekoloģiskās izpētes daži aspekti [Some aspects of palaeoecological investigation of Mesolithic inhabitants]. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, No.3. Rīga.
- 2002. Vide un tās ietekme uz Latvijas iedzīvotājiem dzelzs laikmetā [Environment and its influence on the inhabitants of Latvia in the Iron Age]. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, No.2. Rīga.
- 2006. Arheoloģiskajos izrakumos iegūtais antropoloģiskais materiāls: problēmas, tendences un pētniecības perspektīva [Archaeologically excavated anthropological material: problems, tendencies, research perspective]. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. No.5. Rīga.
Grāvere, R.1987. Этническая одонтология латышей [Dental Morphology of the Latvians]. Рига.
- 1999. Ziemeļeiropas reliktais odontoloģiskais tips un tā cilmes risinājums Latvijas akmens laikmeta odontoloģiskajā materiālā [North European relict odontological type and the solution of its origins in Latvian Stone Age material]. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls,* No.4 Rīga.
- 2001. Zvejnieku kapulauka neolīta iedzīvotāju odontoloģiskais raksturojums un daži somugru ģenēzes odontoloģiskie aspekti [Odontological characterization of Neolithic inhabitants at Zvejnieki burial ground and some odontological aspects of the origins of Finno-Ugric people]. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, No.4. Rīga.
Grāvere, R. & Zariņa, G. (red.) 2000. *Raisa Denisova. Latvijas Vēsturnieki* [Historians of Latvia]. Rīga. Institute of Latvian History, VI.
Iregren, E. & Werbart, B. (red.) 1994. *Arkeologi och etik*. Report Series no. 52, Institute of Archaeology, University of Lund, Lund.
Iregren, E. & Redin, L. (red.) 1995. *I Adams barn. En diskussion om etiska aspekter på museiförvaring och återbegravning av medeltida skelettmaterial*. Report Series no. 55, Institutionen för arkeologi, Lunds universitet.
Iregren, E. & Hedelin, H. S. 2010. Vi behöver tydliga regler för bevaring/återbegravning av mänskliga lämningar. *Fornvännen* (105).
Jankauskas, R. 2011. Lithuania. In Márquez-Grant, N. & Fibiger, L. (eds.) *The Routledge Handbook of Archaeological Human Remains and Legislation. An international guide to laws and practice in the excavation and treatment of archaeological human remains*. London & New York: Routledge.
Karlsson, H. 2004. Archaeology´s Moral Awakening. An introduction. In Karlsson, H. (ed.) *Swedish Archaeologists on Ethics*. Lindome.

Leben-Seljak, P. & Jamnik, P. 2011. Slovenia. In Márquez-Grant, N. & Fibiger, L. (eds.) *The Routledge Handbook of Archaeological Human Remains and Legislation. An international guide to laws and practice in the excavation and treatment of archaeological human remains.* London & New York: Routledge.

Livin, L. 2011. "Ethical principles of an archaeologist" - a Code of Ethics for Estonian Archaeologists. Archaeological fieldwork in Estonia 2010. Arheoloogilised Välitööd Eestis. Tallin.

Michel, J. & Charlier, P. 2011. France. In Márquez-Grant, N. & Fibiger, L. (eds.), *The Routledge handbook of archaeological human remains and legislation: An international guide to laws and practice in the excavation and treatment of archaeological human remains*. London: Routledge.

Núñez, M., Niskanen, M., Kortalainen, M-L., Junno, J-A., Paavlova, K., Niinimäki, S. & Modarress, M. 2011. Finland. In Márquez-Grant, N. & Fibiger, L. (eds.), *The Routledge handbook of archaeological human remains and legislation: An international guide to laws and practice in the excavation and treatment of archaeological human remains.* London: Routledge.

Underrättelser 1983:7. Omhändertagande, förvaring och återbegravning av forntida och medeltida skelettmaterial. Underrättelserfrån Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, 1983:7. Stockholm.

Orschiedt, J., Wittwer-Backofen, U. & Flohr, S. 2011. Germany. In Márquez-Grant, N. & Fibiger, L. (eds.), *The Routledge handbook of archaeological human remains and legislation: An international guide to laws and practice in the excavation and treatment of archaeological human remains.* London: Routledge.

Pap, I. & Pálfi, G. 2011. Hungary. In Márquez-Grant, N. & Fibiger, L. (eds.), *The Routledge handbook of archaeological human remains and legislation: An international guide to laws and practice in the excavation and treatment of archaeological human remains.* London: Routledge.

Petersson, B., Jennbert, K. & Holtorf, C. (red.) 2009. *Arkeologi och samhälle.* Acta archaeologica Lundensia. Series in 80, 58, Lund.

Quintelier K., Malevez, A., Orban, R., Toussaint, M., Vandenbruaene, M. & Yernaux, G. 2011. Belgium. In Márquez-Grant, N. & Fibiger, L. (eds.), *The Routledge handbook of archaeological human remains and legislation: An international guide to laws and practice in the excavation and treatment of archaeological human remains.* London: Routledge.

Scarre, C. & Scarre G. 2006. *The Ethics of Archaeology: philosophical perspectives on archaeological practice.* Cambridge: Cambridge University Press.

Schermer, S. J., Shukriu, E. & Deskaj, S. 2011. Kosovo. In Márquez-Grant, N. & Fibiger, L. (eds.) *The Routledge handbook of archaeological human remains and legislation: An international guide to laws and practice in the excavation and treatment of archaeological human remains*. London: Routledge.

Šlaus, M., Novak, M. & Vodanovic, M. 2011. Croatia. In Márquez-Grant, N. & Fibiger, L. (eds.). *The Routledge handbook of archaeological human remains and legislation: An international guide to laws and practice in the excavation and treatment of archaeological*

human remains. London: Routledge.

Smits, E. 2011. Netherlands. In Márquez-Grant, N. & Fibiger, L. (eds.). *The Routledge handbook of archaeological human remains and legislation: An international guide to laws and practice in the excavation and treatment of archaeological human remains*. London: Routledge.

Vitelli, K. D. (ed.) 1996. *Archaeological Ethics.* Walnut Creek: AltaMira Press.

Velemínský, P. & Polàcek, L. 2011. Czech Republic. In Márquez-Grant, N. & Fibiger, L. (eds.). *The Routledge handbook of archaeological human remains and legislation: An international guide to laws and practice in the excavation and treatment of archaeological human remains.* London: Routledge.

White, S. 2011. The United Kingdom. In Márquez-Grant, N. & Fibiger, L. (eds.), *The Routledge handbook of archaeological human remains and legislation: An international guide to laws and practice in the excavation and treatment of archaeological human remains*. London: Routledge.

Zariņa, G. 2004. Galvenās tendences Latvijas 7. - 18. gs. paleodemogrāfijā un demogrāfiskās pārejas process [Main tendencies in the palaeodemography of 7. -18. century inhabitants of Latvia and changes of demography]. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, No.4. Rīga.

- 2006. Zvejnieku kapulauka paleodemogrāfija [Palaeodemography of Zvejnieki cemetery]. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls,* No.2. Rīga.

- 2009. *Paleodemography of the inhabitants of Latvia 7th mill. BC - 1800 AD*. Rīga.

- 2012. *Bioarheoloģisko pētījumu ētiskie aspekti. Tēzes no starptautiskās zinātniskās konferences Zinātnieka ētika: Latvija, Baltija, Eiropa*. Rīga.

Zimmerman, L. J., Vitelli, K. & Hollowell-Zimmer, J. 2003. *Ethical Issues in Archaeology.* Walnut Creek. CA: Altamira Press.

Zirne, S. 2012. Arheologu profesionālās ētikas jautājumi kultūras mantojuma aizsardzības kontekstā. Tēzes no starptautiskās zinātniskās konferences Zinātnieka ētika: Latvija, Baltija, Eiropa. Rīga.

Üstündağ, H. 2011. Turkey. In Márquez-Grant, N. & Fibiger, L. (eds.) *The Routledge Handbook of Archaeological Human Remains and Legislation. An international guide to laws and practice in the excavation and treatment of archaeological human remains*. London & New York: Routledge.

Oral sources

Gerhards, Guntis. Head of Department of Bioarchaeology, Institute of Latvian History, University of Latvia. Dr.hist. Interview 06.03.2009.

Melne, Ilze. Senior Keeper of Medieval Collections at Archaeology Department, National History Museum. Interview 05.03.2009.

Vasks, Andrejs. Professor, Department of Archaeology and Auxiliary Historical Disciplines, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia; Senior researcher at Institute of Latvian History. Interview 12.03.2009.

Zagorska, Ilga. Senior Researcher at Institute of Latvian History, University of Latvia. Interview 06.03.2009.

Zariņa, Gunita. Head of Repository of Bioarchaeological Material, Institute of Latvian History, University of Latvia. Interview 12.03.2009., email correspondence 30.04.2013.

Ziediņa, Egita. Archaeologist, Department of archaeology and history, State Inspection of Heritage Protection. Interview 12.03.2009.

Žilinskaite, Agne. Student at University of Vilnius; Society of Lithuanian Archaeology. Email correspondence 20.03.2009.

Internet

COE, 1992. *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage* (Valetta) http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/143.htm (2009-05-13).

Latvijas Vēstnesis, 202 (4805), 27.12.2012. *Grozījumi Krimināllikumā* http://likumi.lv/doc.php?id=253698 (2013-05-01).

Latvian State Inspection for Heritage protection www.mantojums.lv (2009-02-23).

Latvijas Vēstnesis, 118 (2883), 29.08.2003. Cabinet of Ministers Regulation No. 474. *Regulations Regarding the Registration, Protection, Utilisation and Restoration of Cultural Monuments and the Granting of the Status of an Environment-Degrading Object* https://www.vestnesis.lv/?menu=doc&id=78458 (2009-02-23).

Lithuanian Archaeological Society http://lad.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=59 (2013-05-01).

Livin, L. 2008. *Arheoloogia eetikakoodeksite analüüs ja täiendused Eesti arheoloogia eetikakoodeksile* (Analysis of archaeological codes of ethics and suggestions for the draft of the Estonian archaeology code of ethics). Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool http://www.arheo.ut.ee/BA08Livin.pdf (2013-05-01).

- 2010. *Eesti arheoloogide väärtusmaailm ja -konfliktid.* Magistritöö. Tartu Ülikool http://www.arheo.ut.ee/theses/Livin_Liis_MA2010.pdf (2013-05-01).

- 2012. The realm of values of Estonian archaeologists. *Estonian Journal of Archaeology*, 16:1 http://www.kirj.ee/20458/?tpl=1061&c_tpl=1064 (2013-05-01).

EAA 1997. *European Association of Archaeologists. Code of Practice*, http://e-a-a.org/codes.htm (2009-03-13).

Ethical Principles of an Archaeologist. Estonian version http://www.arheo.ut.ee/eesti-arheoloogide-eetikakoodeks (2013-05-01).

SAS 2000. *Swedish Archaeological Society. Code of Ethics* http://www.arkeologiskasamfundet.se/praxis.html (2009-03-13).

UNESCO 1954. *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict* http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (2009-03-13).

UNESCO 1972. *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage* http://whc.unesco.org/en/conventiontext/ (2009-03-13).

Ziņotājs 10, 05.03.1992. *Par kultūras pieminekļu aizsardzību* (Law On Protection of Cultural Monuments) http://likumi.lv/doc.php?id=72551 (2009-02-23).

Zirnis, E. 2008. *Uz Rīgu nomirt. Diena* http://www.diena.lv/sabiedriba/uz-rigu-nomirt624367 (2009-03-05).

Arkeologi och väpnade konflikter

Mats Mogren

Abstract

As archaeologists in an increasingly globalized world we might find ourselves working in a society torn by armed conflict. How should we relate to such conflicts and how should archaeology function in that context? Or should we quit, pack our equipment and leave? Should we take a stand? For whom? Are we aware that we are taken advantage of as political weapons? Are we aware that we can worsen conflicts by incautious behavior? To what extent are we aware of the fact that our interest in the cultural heritage may be a threat to its preservation? This article will not answer these questions in full, but aims at initiating a discussion on the issues by accounting for a number of experiences and standpoints taken during the author's many years of work in war-torn Sri Lanka.

Inledning

Arkeologin kan ibland fokusera på väpnade konflikter – göra dem till studieobjekt. Det kan gälla antika, såväl som medeltida eller moderna konflikter. Denna arkeologi har utan tvekan bidragit starkt till vad vi vet om de historiska händelser som ägt rum där undersökningarna bedrivits. Masada i Palestina eller Teutoburgerskogen i västra Tyskland är kända exempel från antik tid. Otaliga belägrade eller stormade medeltida

befästningar har undersökts arkeologiskt, också i vårt land (se t.ex. Mogren 2010, med anförd litteratur). Kolonialkrigen har varit föremål för stort intresse och undersökningarna har bidragit till såväl kunskap som metodutveckling, som t.ex. i fallet med det berömda slaget vid Little Big Horn i Montana. Världskrigen under 1900-talet har börjat få stor uppmärksamhet; massor av lämningar alltifrån skyttegravssystem i Flandern från Första Världskriget till nedslagsplatser för störtade flygplan från Andra Världskriget, har undersökts. Andra Världskrigets koncentrations- och utrotningsläger har numera fått sin egen arkeologiska nisch, och när vi närmar oss nutid så har massgravar i det forna Jugoslavien och på andra platser undersökts med arkeologiskt bistånd och vi är då inne i en gråzon mot vad vi kallar forensisk arkeologi. Allt detta kan sammanfattas under rubriken slagfältsarkeologi i dess vidaste bemärkelse, ett studiefält som funnits ganska länge utomlands, men som är relativt nytt i vårt land.

Slagfältsarkeologin, liksom dess forensiska kusin, har sin egen etik som det finns all anledning att diskutera. Det skall emellertid inte göras här. Denna korta artikel handlar istället om den andra huvudsakliga aspekten av kombinationen arkeologi och väpnade konflikter, nämligen de tillfällen då arkeologi bedrivs i områden utsatta för stridshandlingar i samtiden, och den etiska diskussion som bör föras då.

Kimbissa, 1989-10-08

Den åttonde oktober var en söndag och arbetet vilade. Innan frukost fick vi veta vad som hade hänt. Det vill säga, vi fick den första versionen av vad som hade hänt (det skulle visa sig att vi aldrig någonsin fick höra den slutgiltiga). Ett tjugotal unga män i grannbyn Kimbissa, någon kilometer västerut från oss sett, hade under natten tagits från sina hem och skjutits ute på bygatan. Våra studenter var rädda och rödögda av sömnbrist och de kunde berätta att många bland lokalbefolkningen inte vågade vara kvar i sina hem under natten. Man hade sovit ute i djungeln, även gamla och småbarn. Ryktena gick.

Som samordnare ställdes jag och min svenska kollega Eva Myrdal inför en rad omedelbara problem. Det viktigaste av dem var om vi skulle avbryta fältarbetet eller inte. Det kan tyckas vara självklart för en svensk betraktare

att man avbryter i ett så allvarligt läge, men den första lärdomen var att det inte var självklart från lankesisk utgångspunkt.

Sri Lanka var sedan ca sex år tillbaka ett land i väpnad konflikt. LTTE, liksom flera andra grupper, hade rest upprorsfanan mot Sri Lankas regering redan på sjuttiotalet. Efterhand eliminerades de övriga grupperna, endera genom att näst intill fysiskt utplånas av LTTE, eller genom att återgå till den parlamentariska mittfåran. Sedan 1983 stred man öppet för en självständig tamilsk stat i norra och östra delarna av ön. Detta krig fortsatte ända till det dramatiska och blodiga slutet i maj 2009. Det var dock inte denna konflikt som direkt berörde oss. Sri Lanka våndades under *två* militära interna konflikter under slutet av 1980-talet. JVP, en ursprungligen maoistisk rörelse bland främst singalesisk frustrerad ungdom (ofta studenter med rural bakgrund), som hade gjort ett första upprorsförsök 1971, hade återigen tagit till vapen mot regeringen. Just denna säsong 1989 hade vårt verksamhetsområde begränsats starkt mot föregående år, eftersom JVP-aktiviteten i regionen hade ökat. Massakern i Kimbissa sades ha med denna konflikt att göra.

JVP's starka anknytning till vissa studentkretsar hade fått till följd att de lankesiska universitetens campus-områden hade blivit till högriskzoner. Våra studenter ville inte avbryta fältarbetet eftersom de fruktade för sina liv om de skulle tvingas återvända till campus. När detta stod klart för oss, och när vi äntligen hade fått kontakt med projektledningen i Colombo ca 170 km därifrån (detta var före mobiltelefonernas tid och det fasta telefonnätet fungerade nästan aldrig, eftersom områdets många vilda elefanter med förtjusning rev ner ledningarna), så kunde vi fatta vårt beslut. Vi skulle stanna.

Vid denna tidpunkt var vi ungefär mitt i fältsäsongen och vi hade flera oavslutade undersökningar med öppna schakt. Det beslöts att de flesta av våra studenter skulle fullfölja säsongen i fält till det planerade slutet och att vi svenskar skulle jobba vidare i fält i ytterligare tio dagar, varefter vi skulle återvända till Colombo, där rapportarbetet skulle igångsättas. Det var inte tal om att vi skulle lämna landet innan den planerade projekttiden för 1989 var till ända.

Även i Colombo var det spänt. Såväl JVP som vissa paramilitära grupper som stod regimen nära förde ett lågintensivt krig med mord och

försvinnanden. Det fanns dagar då vi var mer eller mindre fångar på vårt hotell, men arbetet fortsatte tills det var dags att resa tillbaka till Sverige i november, som planerat.

Dessa veckor förändrade radikalt vårt förhållande till våra samarbetspartners. Om vi tidigare hade varit utländska konsulter till vilka relationen var mer eller mindre instrumentell, så hade vi nu blivit nära vänner och det glittrade av rörelse i ögonvrårna även på de seniora projektledarna när vi for. Vilken var den främsta lärdomen av detta?

Det civila livets betydelse

Hemma i Sverige möttes jag upprepade gånger av frågan hur jag kunde arbeta vidare i ett land ”med en sådan regim”. Låt oss stanna upp något och fundera över den frågan. Vad bottnar den i? För det första i ett antagande om att man, bara för att avtal har slutits mellan svenska och lankesiska regeringsorgan (SAREC och RAÄ, respektive NARESA och PGIAR i det här aktuella fallet) så arbetade vi åt den lankesiska regimen.

För det andra bottnar det i en politisk korrekthet som i sin tur grundas i den alltid alltför bristfälliga mediebevakning som denna typ av konflikter medför. Ju längre bort från oss, desto oftare stereotypiseras innevånarna i landet i fråga. Vi behöver inte luta oss mot klichén om halvfulla journalister som diktar upp kannibal-historier i någon bar i landet bredvid. Även normal journalistik antar ofta former som reproducerar västerlandets månghundraåriga troper om utomeuropeiska förhållanden. Man rapporterar regelbundet om religiösa fanatiker, bindgalna diktatorer och bisarra händelser, och katastroferna är legio (Spurr 1994:46f). Även om seriös s.k. undersökande journalistik gräver ner sig i förhållanden, orsaker och konsekvenser, så är det aldrig tillräckligt. Det är alltid mer komplext än vad man får veta, och vardagen för normalt folk når oss mycket sällan.

Vad jag främst syftar på är att media sällan speglar de behov som ett civilt samhällsliv har i ett konflikthärjat land. Det torde stå klart för alla som intresserat sig för t.ex. London och andra brittiska städer under *Blitzen* att det är av yttersta vikt att man i en krigssituation fortsätter med att anordna teaterföreställningar, konstutställningar, akademiska föreläsningar, etc. etc., alltså att man upprätthåller en för tillfället tynande civilisatorisk

process på alla sätt som står till buds, även under de svåraste förhållanden. Det var detta vi bidrog med under oktober och november 1989. Vi begrep det nog inte fullt ut då, men de lankesiska kollegorna gjorde det hela klart för oss med tiden; vi hade inte övergivit dem bara för att det började bli ett spänt läge. Det är sedan dess min övertygelse att även den arkeologiska forskningen har en viktig roll att spela i sådana sammanhang (jfr Mogren 1994).

Många kanske anser det snudd på oanständigt att hålla på med ”onyttigheter” som arkeologi när folk faktiskt dör omkring en, men skulle alla släppa de onyttigheter som de har för händer och helt fokusera på konflikten, så skulle samhällslivet förråas ytterligare, och det tjänar ingen på. Se därför till att inte skapa falska etiska problem, om ni befinner er i en likadan situation. Det är inte *a priori* oetiskt att bedriva arkeologi under brinnande krig, det kan t.o.m. vara en nödvändighet.

Naturligtvis är varje situation unik. Ställningstaganden måste därför alltid bygga på det enskilda fallet. I situationer där inget meningsfullt arbete är möjligt att utföra, måste man självfallet dra sig ur, men det bör aldrig vara en *princip* att man gör så i händelse av väpnad konflikt.

Implicit i detta resonemang ligger förstås att man *inte* arbetar för regimen i det andra landet, utan för kollegorna och studenterna där, och för deras möjligheter att uthärda och skapa ett meningsfullt civilt liv mitt i eländet.

Att lägga locket på

Arkeologi är inte ett politiskt neutralt verksamhetsområde. De flesta skulle nog hävda att det är fallet i Sverige, men även detta är en gigantisk, kollektivt antagen, chimär. Arkeologi används i politiska syften, och detsamma gäller arkeologer. Det kan därför finnas anledning att lämna eventuell naivitet hemma innan man ger sig av till ett projekt i ett konfliktfyllt område.

Särskilt farlig blir naiviteten i en situation med etniska motsättningar, och i Sri Lanka bygger konflikterna helt eller delvis på sådana. Där har arkeologiska lämningar utgjort slagträn i konflikten och anförs som ”bevis” på det ena eller andra. Många arkeologer är nog väl förtrogna med den

inomvetenskapliga diskussionen om att materiell kultur, etnicitet och genetik är helt olika storheter som aldrig kan anses motsvara varandra, men arkeologiska resultat är ju inte enbart förbehållna arkeologer. De används utomvetenskapligt.

Det gäller således att iaktta största försiktighet när man presenterar resultat av sitt arbete. Vi gjorde till regel att inte lämna minsta utrymme för slutsatser eller ståndpunkter som kunde användas i konflikten. Det gjordes genom att frågan om lämningarnas eventuella etniska särart inte ansågs intressant och därmed aldrig fick utrymme i vårt forskningsprogram eller i våra tolkningsramar.

Under projektets gång aktualiserades detta en enda gång och händelsen kan vara intressant att lyfta fram som fallstudie i en diskussion om etik. I vårt undersökningsområde var de allra flesta innevånarna singaleser. Det fanns ett par muslimska byar, men det fanns mycket få tamiler – endast enstaka familjer, och dessa hade specialiserat sig näringsmässigt som stenhuggare. Eftersom en hel del arkeologiska lämningar bestod av huggen sten, sattes en student på att dokumentera detta nutida stenhuggeri etnoarkeologiskt. När rapporten levererades var den bräddfull av etniska fördomar. I det läge som då var ansåg jag att t.o.m. en diskussion om rapporten och därmed försök att korrigera den i en icke-chauvinistisk riktning, skulle kunna slita sönder projektet på ett olyckligt sätt. Jag beslöt att censurera den, dvs. beslöt att den inte skulle tas med i de tryckta publikationerna. Den låstes in i något plåtskåp och är numera eventuellt uppäten av termiter. Detta var enda gången under det långa projektet som jag beslöt censurera något. Det skedde efter diskussioner med övriga konsulter och med den högsta projektledningen, men ansvaret för beslutet är mitt ensamt. Var det rätt eller fel?

Man bör inskjuta här att studenten i fråga inte var någon ondsint eller aggressiv person. Vederbörande kom att tänka om och utvecklas starkt, har numera disputerat och har en framskjuten position i landets arkeologisektor. De etnochauvinistiska skriverierna i den censurerade rapporten får anses vara utslag av ett oreflekterat tillbakafallande på en tidsanda, snarare än av en genomtänkt ståndpunkt.

Vad som hände var alltså att två etiska principer kom i akut motsättning till varandra. Yrkesetiken krävde av mig att jag skulle se till samtliga av

mina många studenters utveckling och behov av hjälp och stöd, och till vetenskapens behov av dokumentation. En risketik förbjöd mig att sprida det sprängstoff som studenten åstadkommit, och jag tvingades till ett konsekvensetiskt beslut, med tillämpning av en försiktighetsprincip (jfr Collste 2010:72f, 33, 42). Beslutet var eventuellt en överreaktion, men valet mellan att gömma undan en arkeologisk text och att eventuellt äventyra människors säkerhet är, åtminstone för mig, ett lätt val. Naturligtvis var det även en konflikt mellan yttrandefrihetsprincipen och stenhuggarnas integritet och människovärde, vilket ytterligare späder på det etiska dilemmat, men inte heller detta har påverkat ställningstagandet.

Konsekvensetik och vektorsanalys

Om vi således har förstått att arkeologi är en del av politiken, så kommer vi till frågan om vi skall ta ställning. I ett land i väpnad konflikt kan ju detta t.o.m. vara farligt för oss själva, men vi kan också hävda att det skulle vara oetiskt att fortsätta att vara likgiltig och undvika engagemang (Collste 2010:13). I början är man en tillfällig besökare och kan låtsas som om man ingenting vet, men snart börjar man se mönster och motsättningar och man tar ställning rent privat. Själv har jag i skrivande stund besökt Sri Lanka 26 gånger och jag vet mer om många av kollegorna där än vad kanske några av dem tycker är helt bekvämt. Där finns många goda vänner som man sympatiserar med, stödjer på bästa sätt och aldrig skulle hänga ut, men i landet finns också akademiker med åsikter som man betraktar som obehagliga eller kanske t.o.m. farliga, vilket också ibland syns i deras produktion. Man börjar också efter ett tag begripa vem som är vilkens antagonist, och vilka som bildar allianser. Man lägger pussel av ett något annorlunda slag än det vanliga arkeologiska.

Då kan ett läge uppstå då man upptäcker att någon av de sympatiska företräder utomvetenskapliga ståndpunkter, t.ex. utbildningspolitiskt, eller inomveten-skapliga ståndpunkter, som man själv anser felaktiga, medan någon av de osympatiska visar sig vara bättre informerad i en forskningsdiskussion. Man avstår från berättigad kritik av den sympatiska kollegan samtidigt som man undviker att ge den osympatiska kollegan sitt stöd, vilket skulle kunna stärka dennas position på den andras bekostnad.

Man gör helt enkelt en vektorsanalys som syftar till att ge ett bidrag, om än försvinnande litet, till en generell politisk utveckling.

Varför? En orsak till att man tvingas bli vaksam på detta sätt, är att man ofta används som slagträ. Vår närvaro kan användas som argument, för eller emot något, i en politisk diskussion. Är man medveten om detta gör man förhopp-ningsvis färre misstag. Likväl är detta ett etiskt dilemma. Har man rätt att lägga sig i, eller har man skyldighet? Har man inte en skyldighet mot arkeologin också, dvs. att stödja de mest informerade?

Återigen befinner vi oss mitt i konsekvensetiken och alla dess gråzoner. Det är svårt att ge några generella anvisningar om förhållningssätt; i synnerhet i väpnade konflikter kommer många etiska beslut att fattas *ad hoc*. Det finns dock en viktig ståndpunkt som man inte kommer undan och det är att arkeologin inte är någon isolerad företeelse. Den är en del av samhällslivet och den påverkar och påverkas av detta. Etiska beslut måste därför ta hänsyn till denna vida kontext och därför är också hänsyn till människovärdet alltid en del av besluten. För egen del åsidosätter jag alltid arkeologins intressen om de kan antas äventyra mänskliga rättigheter.

Krigen, terrorismen och det materiella kulturarvet

Det finns ytterligare en aspekt av det nyss anförda att behandla. I väpnade konflikter blir kulturarvet måltavlor, helt enkelt därför att lämningarna kan vara starkt symbolladdade ur politisk, religiös eller etnisk synvinkel. Exemplen på detta är alltför många och alla djupt tragiska. Den berömda bron över floden Neretva, Stari Most, i Mostar i Hercegovina, som var ett världsarv som uppfördes 1566, sköts medvetet sönder av Bosnien-kroatiskt artilleri i november 1993. Den var symboliskt viktig eftersom den *förenade* stadens kroatiska och muslimska stadsdelar. Exemplen från vår tids Balkan-krig kan mångfaldigas. John Chapmans tentativa katalog över förluster fram till och med 1993 skapar vrede och illamående vid läsningen (Chapman 1994). Bara i Mostar förstördes helt eller delvis samtliga de 291 historiska byggnaderna i den gamla stadskärnan (a.a.:122). Formuleringar i den 2005 antagna Faro-konventionen om kulturarvets värde för skapandet av ett fredligt och demokratiskt samhälle har tillkommit mot denna bakgrund.

Många tänker kanske direkt på Buddha-figurerna i Bamiyan i Afghanistan. De sprängdes av en lokal grupp av talibaner i mars 2001. Det tog tre veckor, så det måste ha varit frustrerande för sprängarna, men de var ihärdiga. Det finns många påståenden kring dessa sprängningar, i de flesta fall mer eller mindre obekräftade. Vad man tror sig veta om dessa händelser är att det var en lokal talibansk kommendant som gjorde en utfästelse att spränga ”avgudabilderna” så snart som han hade erövrat dalen. Bamiyandalen och Buddha-statyerna försvarades av en shiamuslimsk milis kallad Hezb-e Wahdat. Såväl en internationell opinion, som det centrala talibanska kommandot i Kandahar motsatte sig detta (Dupree 1998). Sedan gick det som det gick. Man skall emellertid lägga märke till att det aldrig var någon officiell talibansk politik att skada kulturarvet, tvärtom gjordes flera utfästelser om att skydda det. De skyldiga i detta fall får sökas bland lokala ledare över vilka Kandahar hade bristande kontroll. Detsamma är fallet med de omfattande plundringar av såväl museisamlingar som arkeologiska lokaler som ägt rum i krigens Afghanistan; det handlar om rent kriminella plundrare som ibland har samverkat med lokala befattningshavare av olika slag (a.a.).

I vilket fall var dådet en grov kränkning av världs-buddhismen. Det finns inga buddhister kvar i Bamiyan, men platsen är en mycket viktig länk i spridningen av buddhismens Mahayana-gren utanför Indien. Bamiyan och andra platser i närheten var buddhismens västligaste front; den spreds aldrig över till Persien och Levanten. Däremot spreds den därifrån, via Uzbekistan, österut till Tibet, Mongoliet, Kina och Korea, som idag är Mahayana-buddhismens kärnländer (Higuchi & Barnes 1995).

En annan, i detta sammanhang intressant etisk aspekt av detta är påståendet att där skall finnas ännu en Buddha-figur i Bamiyan, en begravd, som antas vara större än de förstörda. Skall arkeologer ta fram denna Buddha, om den existerar, eller skall man låta bli? Historien kan ju trots all komma att upprepas. Låt oss anta att påståendet om den begravda Buddha-figuren är sant; hur bör vetenskapssamhället och de antikvariska myndigheterna agera?

Den 6 december 1992 revs moskén Babri Masjid, byggd 1528 i Ayodhya i norra Indien, av tusentals hinduiska fundamentalister, som sades ha anknytning till bl.a. RSS, en paramilitär organisation som ses som

moderorganisationen för de hindunationalistiska nätverken, och BJP, Indiens regeringsparti 1998-2004. De hävdade att den byggts på platsen för ett Rama-tempel från 1000-talet, vilket antogs markera platsen för Ramas födelse, och som muslimerna under kejsar Babur skulle ha förstört på 1500-talet.

Konflikten har rötter i kolonialtiden. Ayodhya var under 1700-talets början huvudstad i Awadh, en av många regioner i det sönderfallande Mughal-väldet som framgångsrikt hävdade sin självständighet. Awadh togs slutligen över av britterna (vilka kallade det Oudh) år 1856. Det låg i britternas intresse att skapa motsättningar mellan hinduer och muslimer; det ansågs garantera ett fortsatt brittiskt välde i Indien. Uppfattningen att ett Rama-tempel skall ha stått på platsen och förstörts under Babur tycks emanera från slutet av 1800-talet, då legender kodifierades till ”historia” i brittiska publikationer (Islam 2007:266f).

Fallet Ayodhya är intressant även ur den aspekten att arkeolog här står mot arkeolog. B. B. Lal, som tidigare varit Director General of the *Archaeological Survey of India*, vilken närmast motsvarar vår Riksantikvarie och således gör honom till en betydande representant för det officiella arkeologi-Indien, hade sedan lång tid intresserat sig för platsen och hade genomfört grävningar där. Han hade till att börja med inte framfört några tolkningar om rester av ett Rama-tempel, men 1990 publicerade han sådana och därtill i RSS-tidskriften Manthan. Han fick stöd av andra arkeologer; mest namnkunnig är väl S. P. Gupta.

Mot Lal, Gupta och deras meningsfränder formerades en arkeologisk-historisk opposition, som hade ett av sina starkaste fästen vid *Jawaharalal Nehru University* i Delhi, där ämnesföreträdarna för såväl arkeologi, Shereen Ratnagar, som historia, Romila Thapar, ställde sig tveksamma till Lals tolkningar. En annan arkeolog, D. Mandal, genomförde en så noggrann analys av ”bevisen” som det var möjligt (Mandal 1993). Sammantaget hävdade de att det inte fanns hållbara belägg för Lals påståenden.

Det var således bäddat för kontrovers vid *World Archaeological Congress* i New Delhi 1994, men kongressledningen under Jack Golson lade strikt munkavle på oss som var där. Det avslutande plenum blev en uppvisning i politisk demagogi, då RSS-are i princip kapade hela föreställningen. Jag

Figur 1.
Vatadagen i Tiriyaya, återigen restaurerad efter att ha sprängts av LTTE år 1985.
(Foto: Mats Mogren 2009.)

åsåg med häpenhet hur en av dem, i RSS bruna uniform med ståndkrage och med rakad hjässa, rusade upp och tog över talarstolen med ett maner som starkt påminde om Benito Mussolinis. Efteråt vid ett fikabord var bestörtningen avgrundsdjup bland andra indiska arkeologer. En av dem hävdade att Indien omedelbart måste uteslutas ur *World Archaeological Congress*. Så djupa var deras skamkänslor över vad som hänt. Dessa skamkänslor väger emellertid mycket lätt mot det lidande som omfattande pogromer vid flera tillfällen över stora delar av Indien åstadkommit, och som har anknytning till händelserna i Ayodhya. De döda kan räknas i tusental (För en bra översikt över bakgrund, händelseförlopp och efterspel fram till ca 2003, se Mire 2003).

Konflikten är fortfarande aktuell. En undersökningskommission fastslog så sent som 2009 i en rapport, efter 17 års utredande, att de ledande hindunationalistiska politikerna Atal Behari Vajpayee (f.d. premiärminister), Lal Krishna Advani (den nuvarande oppositionsledaren) och M.M. Joshi bär ett ansvar för vad som hände i Ayodhya. Ett domstolsutslag 2010 har

sökt skapa en kompromiss där hinduer har rätt till två tredjedelar av området och muslimer en tredjedel. Dessa åtgärder lär inte lugna ner stämningarna; tvärtom finns där bränsle till fortsatt konflikt.

Bomber mot buddhism

Åter till Sri Lanka. Det är inte förvånande att den etniska väpnade konflikten där under åren 1983-2009 flera gånger hade arkeologiska lämningar som måltavlor. År 1985 attackerade LTTE den huvudsakligen singalesiska byn Tiriyaya (Tiriyai) nära östra kusten ungefär mitt emellan Trincomalee och Mullaitivu. Befolkningen dödades eller drevs bort i en etnisk rensningskampanj. Därefter var det fritt fram att ge sig på lämningarna efter den *vatadage* som fanns på den utjämnade toppen av ett berg nära byn. En vatadage är i princip en stupa som omges av ett antal pelare i koncentriska cirklar, vilka burit upp ett trätak och som har fungerat ungefär som en bönegång runt stupan. Själva stupan anses vara en av de allra äldsta som existerar, medan vatadage-anläggningen anses vara uppförd på 700-talet e.Kr. Den restaurerades av antikvariska myndigheter 1952, och ansågs vara ett av de finaste monumenten i sitt slag, men 1985 sprängdes den av LTTE. Eftersom den av vissa anses innehålla en relik efter Buddha själv, och var ett aktivt buddhistiskt monument i ett område som LTTE betraktade som tamilernas hemland, är det inte svårt att förstå symbolvärdet i sprängningen. Tiriyayas vatadage är nu åter restaurerad (Figur 1).

Det heligaste av alla Theravada-buddhismens tempel, Dalada Maligawa i Kandy, som antas innehålla en relik av Buddhas tand, var naturligtvis ett ytterst lämpligt mål för denna typ av kulturterrorism. Denna relik har alltsedan medeltiden kommit att symbolisera den högsta politiska makten i landet.

Den 4 februari 1998 skulle man fira nationaldagen och därtill 50-årsdagen av Sri Lankas självständighet, och förberedelser för detta var i gång i Kandy, med bl.a. ett stort säkerhetspådrag. Tio dagar innan detta datum, klockan 6 på morgonen den 25 januari, körde trots säkerhetspådraget en lastbil fylld med sprängämnen i hög fart rakt igenom avspärrningarna, stannade vid templets huvudingång och exploderade.

Explosionen lämnade efter sig en 4 meter vid och mer än 2 meter djup

krater. Ingångsanläggningen och delar av muren runt tempel- och palatsområdet utplånades, men även om de närmaste byggnaderna skakades om ordentligt, så höll murarna och skadorna på såväl relikkammaren som den oktogonala biblioteksbyggnaden strax intill ingången blev relativt lindriga. Sjutton döda och mer än tjugo skadade kunde emellertid räknas. Vad LTTE hade angripit var naturligtvis själva den singalesisk-buddhistiska identiteten (Coningham & Lewer 1999).

Världen fördömde naturligtvis attacken. De tamilska reaktionerna var blandade. De flesta tamilska kommentatorer fördömde också angreppet, men det fanns åtskilliga som ansåg det som legitimt (Coningham & Lewer 1999:864).

Ett omfattande restaureringsarbete sattes igång. Det upptäcktes att åtskilliga muralmålningar skadats svårt, men explosionen hade också, genom att skaka om byggnaderna ordentligt, uppenbarat en rad tidigare okända målningar bakom nedrasad puts. Numera märker besökaren ingenting av den förstörelse som angreppet åsamkade.

För att nyansera denna bild av konflikternas Sri Lanka krävs emellertid,

Figur 2.
The Public Library, Jaffna. Bibliotektet är numera återuppbyggt och taget i bruk efter att 1981 ha bränts ner av en singalesisk mobb. (Foto: Mats Mogren 2010.)

för det första, att man nämner att attackerna mot kulturarvet inte kan tillskrivas enbart den ena sidan i konflikten. År 1981, innan den väpnade konflikten blossat upp på allvar, angrep en singalesisk mobb biblioteket i Jaffna och brände fullständigt ur det. Massor av äldre handskrifter och sällsynt tryckt litteratur blev lågornas rov. Detta bibliotek ansågs som utomordentligt värdefullt och angreppet var ett hårt slag mot Jaffna-tamilsk kultur. Bland anstiftarna anses personer ur de högsta politiska kretsarna i Colombo ha funnits. Biblioteket är nu återuppbyggt (Figur 2), men de gamla skrifterna kan förstås aldrig ersättas.

För det andra bör nämnas att platser som hamnat i fokus för den etniska och religiösa diskussionen, och där det har funnits alla möjligheter till total förstörelse, helt har undgått skadegörelse. En sådan plats är Kantarodai på Jaffna-halvön (på singalesiska Kadurugoda), något norr om staden Jaffna. Där finns över 50 mindre stupor, vilket naturligtvis pekar mot ett buddhistiskt förflutet. Platsen är däremot inte knuten till någon nutida religiös institution, som t.ex. i fallen Tiriyaya och Dalada Maligawa.

Platsen har av sinhala-buddhistiska chauvinister tagits till bevis för att Jaffna-halvön tidigare hade en singalesisk befolkning (t.ex. i en pamflett av Kannangara 1984, som t.o.m. har Kantarodais stupor på omslaget), och att således tamilerna är sena inkräktare som drivit bort denna befolkning. Platsen har alltså en mycket stark politisk laddning.

Jag kunde vid ett besök, ca 1 år efter den väpnade konfliktens slut, själv konstatera att stuporna i Kantarodai ännu är i samma skick som då de en gång konserverades av *Archaeological Department* efter de arkeologiska undersökningarna, vilka inleddes redan 1913. Detta är fallet, trots att LTTE har haft åtskilliga chanser att förstöra dem (Figur 3).

Hur är då det egentliga förhållandet kring lämningarnas etnicitet? Frågan torde egentligen vara fel ställd. För det första är utvecklingen mot en singalesisk respektive tamilsk etnisk identitet lång och komplicerad. När lämningarna uppfördes fanns troligen ingen skarp distinktion mellan grupperna. De båda etniska grupperna har med all sannolikhet uppstått ur en mängd mindre grupper och har ”vuxit isär” beroende på bl.a. anammandet av skilda religioner och språk, en process som sannolikt inte var fullbordad förrän på 1200-talet (Indrapala 2005). Det är alltså inte frågan om en ursprunglig befolkning respektive senare invandrare. För det

Figur 3.
Kantarodais många stupor, orörda under åratal av väpnad konflikt.
(Foto: Mats Mogren 2010.)

andra handlar det om över tid skiftande religiösa identiteter; hade det funnits en tydlig tamilsk identitet på den tid då stuporna byggdes, så hade det också funnits tamilska buddhister. Lämningarna i Kantarodai är således en integrerad del av Jaffna-tamilernas eget kulturarv, liksom av hela Sri Lankas, eller varför inte hela Sydasiens kulturarv. Anade LTTE detta?

Antikvariskt fokus som bombsikte

Krigen i det forna Jugoslavien handlade just om identitet och kulturarv och utplånandet av motpartens materiella kulturarv var en väsentlig och integrerad del av den etniska rensning som genomfördes. Som Chapman påpekar *förstärkte* ett upptagande på Unescos listor över skyddsvärda objekt hotet mot lämningarna avsevärt (Chapman 1994:122).

Buddha-figurerna i Bamiyan och Dalada Maligawa i Kandy var (och är)

också världsarvsplatser. Ju mer vi understryker lämningars skyddsvärde, desto mer tycks vi utsätta dem för fara. Vad implicerar detta för vår yrkesetik? Den frågan skall inte besvaras här, men lämnas öppen för läsaren att fundera över. Ta fram er konsekvensetik och tänk efter.

Etiken rörande arkeologi och väpnade konflikter är komplex. Alla fall är unika, det mesta blir *ad hoc* och det är svårt att komma med pekpinnar. Det finns dock en maxim som måste slås i med sjutums-spik: arkeologiska resultat får aldrig användas till att motivera politiska aktioner i nutid – *inte ens om de är korrekta!* Nuets konflikter måste lösas utifrån nuets förutsättningar. Även om lekmän missbrukar våra resultat, så måste åtminstone yrkesfolket sopa framför egen dörr.

Att handla som B. B. Lal och S. P. Gupta i Indien får aldrig bli acceptabelt. I värsta fall kan vi då vara med om att starta nya väpnade konflikter. Arkeologin får aldrig bli *så* betydelsefull.

Förkortningar

BJP. Bharatiya Janata Party. Indiens regeringsparti 1998-2004.

JVP. Jathika Vimukthi Peramuna. (Folketsets Befrielsefront).

LTTE. Liberation Tigers of Tamil Eelam.

NARESA. Natural Resources Energy & Science Authority of Sri Lanka. Bildades 1981 men slogs 1998 samman med National Science Council till National Science Foundation of Sri Lanka (NSF).

PGIAR. Postgraduate Institute of Archaeology, Colombo. Bildat 1986. Dess förste *Director* (1986-1998) var den i Sverige väl kände Senake Bandaranayake (1938-2015).

RAÄ. Riksantikvarieämbetet.

RSS. Rashtriya Swayamsevak Sangh, en paramilitär organisation som ses som moderorganisationen för de hindunationalistiska nätverken.

SAREC. Swedish Agency for Research Cooperation with Developing Countries, en självständig myndighet 1979-1995. SAREC gick därefter upp i Sida.

Referenser

Chapman, J. 1994. Destruction of a common heritage: the archaeology of war in Croatia, Bosnia and Hercegovina. *Antiquity* 68:120-126.

Collste, G. 2010. *Inledning till etiken*. 3 uppl. Lund: Studentlitteratur.

Coningham, R. & Lewer, N. 1999. Paradise Lost: the bombing of the Temple of the Tooth – a UNESCO World Heritage site in Sri Lanka. *Antiquity* 73:857-866.

Higuchi, T. & Barnes, G. 1995. Bamiyan: Buddhist Cave Temples in Afghanistan. *World Archaeology* 27(2):282-302.

Indrapala, K. 2005. *The Evolution of an Ethnic Identity. The Tamils in Sri Lanka C. 300 BCE to C. 1200 CE.* Sydney: MV Publications.

Islam, A. 2007. Babri Mosque: A Historic Bone of Contention. *The Muslim World* 97:259-286.

Kannangara, E. T. 1984. *Jaffna and the Sinhala Heritage.* Colombo: M.D. Gunasena (Printers).

Mandal, D. 1993. *Ayodhya. Archaeology after demolition*. Tracts for the times 5. New Delhi: Orient Longman.

Mire, S. 2003. Ayodhya-konflikten. Hur länge ska arkeologerna tillåta att den inomdisciplinära debatten tystas av politiska hänsynstaganden? *META* 2003:3:34-48.

Mogren, M. 1994. Våra värderingar och andras. Att vara svensk arkeologi i Sri Lanka. I: E. Iregren & B. Werbart, red. *Arkeologi och etik.* University of Lund, Institute of Archaeology, Report series, No. 52:80-89.

Mogren, M. 2010. Engelbrektsupprorets arkeologi – kan vi gräva fram en händelse? I: D. Harrison & B. Eriksson *Sveriges historia 1350-1600*. Stockholm: Norstedts förlag. 215-219.

Spurr, D. 1993. *The Rhetoric of Empire. Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing, and Imperial Administration.* Durham & London: Duke University Press.

Internet

Dupree, N. H. 1998. Museum Under Siege: The Plunder Continues. *Archaeology* www.archaeology.org/online/features/afghan/update.html

Faro-konventionen. Europarådet. https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680083744. Den bör läsas tillsammans med RAÄ's rapport inför den ev. svenska ratificeringen på denna länk: http://www.regeringen.se/content/1/c6/25/47/67/ba622040.pdf

Att förmedla

Utställningar med stulna föremål – *de andras* kulturföremål

Ida Feltzin

Abstract

With two specific exhibitions as a basis this article discusses with complex problems regarding artefacts taken away from their original culture, and now left to us to handle as our dark heritage. The question is how the institutions in Sweden deal with this heritage; objects that have an origin in a quite different place in the world, and have been bought to us in the past in ethical questionable ways.

The two examples have in common that they tell the story behind the objects and how they ended up here in a museum in Sweden. They bear also witnesses of unique and fantastic things that the museums want to exhibit. However, we have to ask new questions to the old objects to make them interesting and relevant today. And although, the awareness of the problematic past of our "exotic" objects is growing it became impossible to make them public without telling these stories. Our big concern might not be weather to repatriate these objects or not, but how to make those things that actually stay here to become ambassadors with a legal and legitimate blessing from the original culture.

Inledning

Under våren 2010 pågick två utställningar som handlar om föremål som hamnat i Sverige på etiskt tvivelaktiga sätt. Det blev grunden till en uppsats som jag skrev för masterkursen *Människa, kultur och etik* under våren 2010, och som denna artikel baseras på. Utställningarna som här har huvudrollerna är *En stulen värld* på Världskulturmuseet i Göteborg och *Vem tillhör föremålen? Konstskatter från Benin* på Etnografiska museet i Stockholm. Redan titlarna på de två utställningarna visar det etiska dilemmat jag vill belysa; att det idag på våra svenska museer finns föremål stulna av tidigare generationer. Det gemensamma för de båda är att man inte bara presenterar objekten i sin kultur utan även tar upp anledningen till att de finns i Sverige och inte kvar i sin ursprungliga miljö. Personer verksamma inom museer stöter i sitt yrke på detta problem, vissa ofta och vissa mer sällan, men måste förhålla sig till sådana artefakter. Förenklat finns det tre olika alternativ: att ge en ursäkt och lämna tillbaka till ursprungslandet eller samhället, behålla och försöka glömma det pinsamma genom att låta dem ligga gömda i magasin eller att visa upp och uppmärksamma föremålen i sig. Genom denna typ av utställningar finns dock en fjärde möjlighet - att ställa ut sakerna och genom dem upplysa både om en för oss annorlunda kultur och hur vi i vår egen kultur själva har betett oss, och låta bakgrunden bli en del av föremålens intressanta historia. Den viktigaste frågan är: Blir denna typ av utställningar ett rättvisande, viktigt och intressant sätt att belysa en pinsam del av vår historia, eller enbart en metod att bearbeta ett dåligt samvete genom att söka att motivera att föremålen skall finnas kvar i museernas samlingar?

Insamling av kulturföremål igår och idag

Idag har vi tydliga etiska regler för hur vi fackfolk ska förhålla oss till kulturarv såväl inom Sverige som i övriga världen. De svenska arkeologer som nu arbetar utomlands ska samarbeta med lokalbefolkningen och inga fynd får lämna landet där de grävs upp utan en gemensam överenskommelse. Ett exempel på när detta har fungerat bra är ett projekt i Sri Lanka som

Mats Mogren varit med och drivit mellan 1988 och 1994. All bearbetning skedde på plats och inte något fynd har tagits ur landet. Vissa prover analyserades dock i Sverige på lankesernas förslag, då det inte fanns tillräcklig laboratoriekapacitet i Sri Lanka (Mogren 1994:86). Det finns antagna dokument om hur man som arkeolog ska handla i sitt yrke, exempelvis *The EAA Code of Practise* där punkt 1.8 säger att:

> It is the responsibility of archaeologists to draw the attention of the competent authorites to threats to the archaeological heritage, including the plundering of sites and monuments and illicit trade in antiquties, and to use all the means at their disposal to ensure that action is taken in such cases by the competent authorities (*The EAA Code of Practice* 2009).

Den officiella diskursen idag är alltså emot att flytta arkeologiska föremål från sin ursprungliga kontext. Grunden till denna text är dock att det inte alltid varit så. Om hanteringen av artefakter och samlingar idag regleras av styrdokument och kodexdokument var det förr, milt uttryckt, mer godtyckligt. I boken om samlingarnas väg till Etnografiska museet, *Med världen i kappsäcken*, beskriver Lasse Berg den historiska företeelsen med storvulna ord:

> Detta hus rymmer århundraden av kondenserad längtan. Ut från Sverige har de farit, svärmarna, idealisterna, äventyrarna, världsfrälsarna, handelsmännen, samlarna, vetenskapsmännen. Bort bakom synranden försvann de i alla väderstreck. Några vinkades iväg av kung och fosterland, andra av ingen, men alla bar de oerhörda drömmar. Om storhet, om bragder som skulle göra dem odödliga, om upptäckter som skulle genljuda i de geografiska sällskapens salar världen över, om hedningar som skulle bringas att vandra den rätta stigen, om hemförda skatter som skulle ge deras fosterland, om därmed dem själva, ära (Berg 2002:9).

Den statliga organisation i Sverige, som idag förvaltar det som kom med hem efter dessa äventyr, är Statens Museer för Världskultur (SMVK.) Myndigheten bildades 1999 och består av fyra statliga museer; Etnografiska museet, Östasiatiska museet och Medelhavsmuseet i Stockholm och

Världskulturmuseet i Göteborg. Ett regeringsbeslut ligger till grund för den verksamhetsidé som finns formulerad på deras hemsida:

> Statens museer för världskultur ska bidra till att kulturarvet används som en aktiv kraft i främjandet av en hållbar global utveckling (http://www.smvk-.se/smvk/jsp/–polopoly.jsp?d=156).

De fyra museerna har olika uppdrag och i presentationen av Världskulturmuseet står att man:

> …vill vara en arena för diskussion och reflektion där många och olika röster kommer till tals, där kontroversiella och konfliktfyllda ämnen kan tas upp, samt en plats där människor kan känna sig hemma över gränser (Världskulturmuseet 2010).

Etnografiska museet skriver att:

> Utifrån våra stora samlingar och deras historia vill vi ge kunskap och perspektiv på vad det är att vara människa i vår föränderliga värld Etnografiska museet 2010).

Sveriges museisamlingar är en del av världens kulturarv och de skall behandlas i enlighet med UNESCO:s världsarvskonvention och ICOM:s yrkesetiska principer. ICOM – *International Council of Museums* – är en internationell organisation för museer och yrkesverksamma inom museiområdet, som har till syfte att utveckla världens museer (ICOM 2010). De etiska regler som idag är aktuella godkändes 2004 och började spridas av den svenska styrelsen på museiveckan i Göteborg 2005.

Under andra punkten, ”Museer med egna samlingar förvaltar dessa till förmån för samhället och dess utveckling”, finns exempelvis två avsnitt som handlar om hur viktigt det är att man har en giltig besittningsrätt och att inga olagligheter begåtts i samband med förvärvet av artefakter:

> 2.2 Giltig besittningsrätt: Inget exemplar eller föremål bör förvärvas genom köp, lån, byte, som testamentarisk eller annan gåva utan att det

förvärvande museet har gjort allt för att försäkra sig om att föremålet är behörigen ägt. Ett ägarbevis i det aktuella landet innebär inte med nödvändighet att ett föremål verkligen är behörigen ägt.

2.3 Proveniens och Due diligence: Inför förvärv måste alla åtgärder vidtas för att säkerställa att ett föremål som erbjuds antingen som köp, lån, byte eller som testamentarisk eller annan gåva inte erhållits på olagligt sätt i eller olagligen förts ut ur sitt ursprungsland eller från något land som fungerat som transitland och där föremålet kan ha varit lagligen ägt (inräknat det land där museet finns). Due diligence/grundlig granskning i detta avseende bör klargöra föremålets hela historia, ända från tidpunkten för dess upptäckt eller tillkomst.

Under sjätte punkten som rör samarbete med samfund och samhälle finns två, i sammanhanget, intressanta mål:

6.1 Samarbete: Museerna bör främja att kunskaper, dokumentation och samlingar delas med museer och kulturella organisationer i ursprungsländer och ursprungssamhällen. De bör undersöka möjligheten att utveckla partnerskap med museer i länder som förlorat betydande delar av sittkulturarv (ICOM 2010).

En problematik man är medveten om

I mitt arbete med uppsatsen genomförde jag två stycken djupintervjuer. För Världskulturmuseets räkning träffade jag museiintendenten Jan Amnehäll, som varit anställd där som intendent sedan 30 år och arbetar med museets samlingar. Amnehäll har inte arbetat direkt med den aktuella utställningen men är som medarbetare på museet insatt i arbetet kring den. Jag fick under den aktuella perioden tyvärr ingen möjlighet att träffa någon som varit direkt inblandad i utställningsarbetet. På Etnografiska museet i Stockholm träffade jag Afrikaintendenten Wilhelm Östberg. Hans roll i den aktuella utställningen har varit att skriva bakgrundstexter och formulera vad man vill berätta med utställningen, ”storyn” i den. Samtalen med de två intendenterna visade att det finns en mycket stor medvetenhet om problematiken med hur delar av museets samlingar egentligen kommit till Sverige. Det syns också i ovan beskrivna texter på

de båda museernas hemsidor. Även boken *Med världen i kappsäcken*, som Östberg varit redaktör för, ger en bild av att det är en fråga som är aktuell och ska ut i ljuset.

En intressant kontrast till denna hållning är Röhska museet i Göteborg. Där ställer man ut föremål stulna från Kina av Thorild Wullf i början av 1900-talet utan någon bakgrundshistoria alls (Amnehäll 2010-03-08; Leijon 2002:231ff). Där har man inte heller på sin hemsida tagit upp problemen kring hur dessa föremål hamnat i Sverige (Röhsska museet 2010). Etnografiska museet är istället till och med tydligt offensivt och argumenterar för varför samlingar från hela världen behövs i Sverige. Ståndpunkten försvaras och man menar att man inte bara har rätt, utan även ett ansvar, att behålla och visa sina samlingar. De blir en del av samlarnas historia då de hamnar i en ny kontext:

> Visst har vi rätt att förvalta, tolka och ställa ut andra folks kulturskatter. Ett etnografiskt museums budskap är inte att all världens folk ska klamra sig fast vid sin 'kultur', utan tvärtom att identitet är något vi hela tiden skapar. I den rotlösheten är vi alla lika (Etnografiska museet 2010).

Även Världskulturmuseet har i sin presentation på hemsidan skrivit om bakgrunden till att vi i Sverige har föremål som kommer från och är skapade på helt andra platser i världen, men ur ett annat perspektiv. De tar upp kolonialismen och hur den har satt sina spår i sättet att klassificera människor och kulturer i olika grupper som "högtstående eller lågtstående", "civiliserade eller primitiva". En viktig del i förståelsen av vad som samlades in finns i detta då det bestämdes av de forskningsresandes egna intressen och synsätt och därför berättar samlingarna lika mycket om deras egna normer och värderingar som det som man avsåg att skildra. (Världskulturmuseet 2010).

Att göra utställningar av föremålen

En av de frågor jag ville undersöka närmare är bakgrunden till och diskussionerna som förts inför just dessa utställningar. Som Amnehäll (2010-03-08) förklarar måste museer idag hitta nya frågor och teman som

väcker intresse, om vi ska ställa ut de gamla föremålen i magasinen. Då ligger problematiken om plundring av kulturföremål i tiden, och kanske blir det extra laddat då det handlar om just gravplundring. Världskulturmuseet hade dock redan för tio år sedan en utställning som tog upp ett liknande tema, så helt nytt är det inte. Östberg (2010) på Etnografiska museet anger två huvudskäl till att utställningen om Benin skapades, dels är det viktiga föremål att ställa ut eftersom de berättar mycket om Beninriket och Afrika i stort och dels är det intressanta föremål som visar upp en annan bild av Afrika än den stereotypa. Om man då ska exponera dem går det inte att göra det utan att ta upp denna problematik, och det passar då mycket bra in i det andra huvudskälet, d.v.s. att göra just en mer debatterande del i basutställningen.

En intressant djupdykning om att ställa ut denna typ av museiföremål finns i en text av Östberg under den talande titeln Ett föremål har många liv (Östberg 2002:380ff). Han menar att det historiskt sett har handlat om äventyr, drömmar och fjärran länder, och det är något vi måste förhålla oss till idag när vi vet baksidan. Det finns ett brett spektrum av hur föremål hamnat i museer som rymmer allt mellan gåvor som tagits emot från nära vänner, handel och byten, likaväl som stöld. Dessa konstföremål berättar om förändringar och Etnografiska museet använder dem för att förmedla vad resenärerna såg och upplevde, men föremålen kan inte i sig berätta någonting om hur världen faktiskt såg eller ser ut. När denna konst studeras idag ser vi annorlunda på den än de som skapade och använde dem, och även annorlunda än de etnografer och andra som samlade in dem och förde dem till Sverige.

Utställningarna och tankar från besökare

Hur omvandlades då dessa intentioner till färdiga utställningar? Utställningen på Världskulturmuseet var tillgänglig mellan september 2008 och början av 2010. I centrum stod en samling textiler från halvön Paracas i Peru. De är 2000 år gamla gravfynd som den begravda kroppen haft lindade omkring sig, och det speciella med dessa tyger är att de är mycket välbevarade. Utställningen var uppdelad i två delar. Det första

Figur 1.
Individ från begravning inom Paracaskulturen. Foto från Museo des Americas, Madrid. (Foto: Elisabeth Iregren 2012.)

rummet var uppbyggt kring två grupper med datorer och en storbildsskärm. I den ena gruppen kunde man klicka sig runt för att läsa och titta på bilder av paracaskulturen och tillverkningen av textilierna; i den andra handlade det om varför textilierna hamnat på ett svenskt museum. Under åren 1931-1933 skedde det en stor illegal export av paracastextilier till privata samlare och museer över hela världen, och så även till Sverige dit ett hundratal textilier smugglades. Dessa donerades till Etnografiska avdelningen på Göteborgs Museum av den dåvaraande svenska generalskonsuln i Peru, Sven Karell, med en önskan om att få vara anonym (Penalva & Lagerkvist 2008:7).

Förutom denna specifika historia tog man även upp omfattningen av plundring av fornlämningar och olaglig handel med antikviteter på ett mer allmänt plan. På en storbildsskärm visades en ca 8 minuter lång film om historien bakom just dessa fynd. Vid ingången/utgången finns en tavla där man som besökare får skriva ner sina åsikter och tankar. På samma vägg finns också två artiklar utskrivna som handlar om debatten kring repatrieringen och kravet från Peru på återlämnande. I den andra delen av utställningen, som låg i ett rum innanför, fanns själva textilierna utställda i glasmontrar. Det fanns ingen information eller text i anslutning till montrarna, istället stod en dataskärm där man kunde leta sig fram och läsa vidare. I detta rum fanns även ett litet mörkt krypin, avgränsat med ett draperi, med en kortare text kring tankar om döden med exempel på olika sätt att tro och förhålla sig till den (Figur 1).

Den andra utställningen, som fortfarande är aktuell på Etnografiska museet, invigdes i november 2009 och är en del av museets basutställning Med världen i kappsäcken – hur världen kom till Sverige. Den handlar om bilden av världen utanför Sverige och hur den har formats av exempelvis Linnés lärjungar, Sven Hedin, Sten Bergman och den svenska kongomissionen. Utställningens röda tråd är vilka föremål och vilken kunskap man hade med sig hem till Sverige och hur man förmedlade den (http://www.etnografiska.se/smvk/jsp/polopoly.jsp?d=1705). Den här aktuella delen innehåller både historiska och nya föremål från Benin i Nigeria. Bronserna beskrivs som:

> …en politisk konst som belyser kungamakt, legitimitet, kontroll och makt (Etnografiska museet 2010).

Utställningen inleds med en vägg fylld av citat från olika personer om föremål från Benin som finns på museer i väst och deras olika åsikter om dessa föremål. Exempelvis beskriver museidirektören för British Museum, Neil MacGregor, hur man samarbetar med institutioner och museer utomlands för att museets samlingar skall kunna nyttjas över hela världen. *West African Museums Program* poängterar istället hur viktigt varje återfört beninföremål är då de kommer tillbaka dit där de religiöst, kulturellt och historiskt hör hemma. Dr Kwame Opoku från Ghana uttalar sig om västvärldens likgiltighet inför kraven på återförande, medan Stéphane Martin, som är chef för ett museum i Paris, menar i andra sidan att återlämning av samlingar är ett förkastande av museernas uppgift; att visa ”den andre” bortom hans eller hennes ursprungliga miljö.

På väggen mitt emot citaten finns två TV-skärmar som visar filmer med intervjuer med personer, som har rötterna i dagens Benin City men nu bor i Stockholm, och som gjorts i samband med detta projekt. Resten av utställningen berättar om det forna kungariket Benin, från ursprunget på 1200-talet till 1897 då engelsmännen invaderade landet och hur dessa prestigefyllda bronsskatter i samband med detta fördes till Europa som krigsbyte. Föremål, reliefer och figurer i brons och snidat elfenben m.m, är utställda som konstföremål i glasmontrar. Istället berättar texter och foton bredvid om föremålens betydelse, ikonografi och användning. En avslutande del i utställningen visar upp nytillverkade saker och handlar om Benin idag och hur bronsgjutning fortfarande är levande och viktig, inte minst för turismen. Sammanfattningsvis har alltså utställningen tre teman; en debatterande där legitimiteten för Etnografiska museet och Sverige att förvalta tingen ifrågasätts, en del om Benins historia och en del om livet i Benin City idag.

I samband med mina besök på museerna ville jag också fånga publikens perspektiv. Metoden jag kom att välja var mailintervjuer, på plats tog jag kontakt med andra besökare och förklarade att jag höll på med en uppsats och gärna ville ta deras mailadress för att sedan kunna skicka frågor. I slutändan fick jag svar från fyra personer som varit på Världskulturmuseet och tre personer från Etnografiska museet. Svaren visade att textilierna respektive bronserna i sig var intressantast, förutom en informant som tyckte att den inledande frågeställningen i utställningen om Benin var

intressantast och ett svar från Paracasutställningen där båda delar var lika intressanta. Alla mina informanter var dock mer eller mindre medvetna om problematiken och det verkar vara något som uppmärksammas i media.

En äldre utställning om samer lyftes fram av en person från vardera utställningen som exempel där man kommit i kontakt med ämnet tidigare. Helt ny är frågan alltså inte, men det var ingen som sökt sig till museerna specifikt för att man var intresserad av just dessa utställningar. Så utifrån denna lilla undersökning tycks det ändå inte vara en speciellt ”het” fråga.

Slutord

Min bild är att utställningarnas primära roll inte är att upplysa om en del av den svenska vetenskapshistorien utan att de vill göra Paracas- respektive Beninkulturen tillgängliga här i Sverige. Bilden jag fick från informanterna är också tydlig med att det för de flesta var föremålen i sig som var intressantast. Det hade dock inte gått att ställa ut bronserna utan att ta upp bakgrunden till varför de finns i Sverige. I samtalet med Östberg menar han att det hade varit omöjligt att ställa ut bronserna utan att ta upp bakgrunden till varför de finns i Sverige. Amnehäll från Världskulturmuseet talar också, liksom Östberg skriver i sin text (Östberg 2002:380f), om att ställa nya frågor till gamla föremål. Detta blir en del av berättelsen kring en samling som ett modernt museum idag inte kan utesluta. Genom att föra upp dessa frågor till ytan erkänner man eventuella missförhållanden vilket knyter an till frågan jag ställde i inledningen om dessa utställningar på ett rättvisande sätt belyser en pinsam del av vår historia eller bearbetar ett dåligt samvete och söker motivera att föremålen skall finnas kvar i museernas samlingar. Mitt svar blir nog det senare alternativet. Min formulering här är medvetet provokativ, men att bearbeta ett dåligt samvete behöver naturligtvis inte vara negativt. Det är snarare något nödvändigt som måste göras.

Det kan konstateras att om vi vill ha kvar föremål med en tvivelaktig åtkomsthistoria på våra svenska museer måste vi kunna förankra det genom att visa respekt och utveckla ömsesidigt samarbete. Det är också något som står formulerat i ICOM:s regler under punkt 6:1 (ICOM 2010).

Att dela kunskap och att utveckla partnerskap med ursprungsländer och ursprungssamhällen bör alltså vara något som ter sig självklart för Världskulturmuseet och Etnografiska museet som är medlemmar i ICOM. Det tycks också i realiteten vara väl förankrat bland museernas medarbetare då samarbete var ett återkommande tema både hos Amnehäll och Östberg.

Jag vill avsluta med ett perspektiv från den amerikanske professorn Moyo Okediji, och samtidigt anknyta till utställningen om Beninbronserna. Okediji har skrivit en artikel om sambandet mellan afrikaner i diasporan, speciellt slavättlingar i USA, och om hur föremålen, som tagits från sin kontext, symboliserar de afrikaner som fördes bort som slavar, Okediji skriver att:

> …there is a moral justification for maintaining that African objects in the Diasporas belong to those Africans similarly displaced and dispersed, symbolizing the culture confiscated from them (Okediji 1998:10).

Han menar alltså att den före detta afrikanska konsten, som hamnat på västerländska museer idag, tillhör diasporan och inte bör skickas tillbaka.

Situationen i USA med den stora gruppen slavättlingar går naturligtvis inte att överföra rakt av till Sverige, men det är en intressant tanke att använda i debatten om legitimiteten att förvalta andra gruppers kulturarv. Ett mål kan vara att personer, som inte lever i sin ursprungliga kultur, ska kunna känna sig ”hemma”. Något som, om man ser till intrycket från de offentliga intervjuerna i utställningen, visat sig fungera mycket väl i Beninfallet. Den egentliga konflikten gäller kanske inte valet mellan att visa upp ”vår historia” eller att lämna tillbaka ”andra gruppers historia” utan det handlar istället om rätten att tala för andras kulturer. Repatriering av olika föremål kommer att fortsätta ske, men föremål av denna typ helt skulle försvinna från europeiska museer ser jag som mycket otroligt. Så enligt mig ligger utmaningen i att få de saker som inte återlämnas utan finns kvar på de svenska museerna att bli ambassadörer, som faktiskt har kreditivbrev och välsignelse från andra stater och grupper. Ett steg på vägen är öppenhet och erkännande.

Referenser

Berg, L. 2002. Drömmarnas hus. I: Östberg, W. (red.). *Med världen i kappsäcken. Samlingarnas väg till Etnografiska museet.* 9-14. Stockholm: Etnografiska museet.

Leijon, P.- O. 2002. På rövarstråt i Kina 1912. ”Pirathövdingen” Thorild Wulff. I: Östberg, W. (red.). *Med världen i kappsäcken. Samlingarnas väg till Etnografiska museet.* 231-234. Stockholm: Etnografiska museet.

Mogren, M. 1994. Våra värderingar och andras. Att vara svensk arkeolog i Sri Lanka. I: Iregren, E & Werbart, B. (red.). *Arkeologi och etik.* 81-89. Report Series Nr 8, Institute od Archaeology. Lund University. Lund: Arkeologiska institutionen och Historiska museet, Lunds universitet.

Okediji, M. 1998. On Reparations. Exodus and Embodiment. *African Arts,* Special Issue: Women’s Masquerades in Africa and the Diaspora, Vol. 31, No. 2:8-10.

Östberg, W. 2002. Museiföremål har många liv. I: Östberg, W. (red.). *Med världen i kappsäcken. Samlingarnas väg till Etnografiska museet.* 377-387. Stockholm: Etnografiska museet

Personlig kommunikation

Amnehäll, Jan. Intendent, Världskulturmuseet. Inspelad intervju (2010-03-08).

Östberg, Wilhelm. Afrika intendent, Etnografiska museet. Inspelad intervju (2010-03-09); Epost (2010-03-11 till 2010-03-19).

Internet

The EAA Code of Practice www.e-a-a.org/EAA_Code_of_Practice.pdf (2010-03-26).

Etnografiska museet www.etnografiska.se (2010-03-26).

ICOM *International Council of Museums* http://sweden.icom.org (2010-03-26).

Penalva, Ch. & C. Lagerkvist 2008. *Paracasssamlingen, En stulen värld, utställningskatalog.* Röhsska museets hemsida http://www.designmuseum.se (2010-03-26).

Röhsska museet, http://www.designmuseum.se (2010-03-26).

Statens Museer för Världskultur www.smvk.se (2010-03-26).

Världskulturmuseet www.varldskulturmuseet.se (2010-03-26).

Handel med kulturföremål och repatriering – två etiska dilemman

Maria Åkesson

Abstract

Looting and trading with cultural objects have for centuries been a problem and a threat to ancient cultures and the knowledge about these. The poverty in many countries with a rich cultural heritage and the demand from the West contributes to this destruction of artifacts and monuments and thus also to the lost knowledge of ancient cultures. Added to the museums guidelines and rules are requirements of well documented origin of artifacts. Archaeologists in the excavations around the world are trying to involve the local population in order to reduce the looting. The purpose of this part of the article is to discuss how to reduce the looting and to protect ancient remains.

Requirements of repatriation also increase and have become a more common question to handle for museums in the world. The purpose here is to examine and present the laws and rules museums may use to as guidance to deal with these issues and make decisions about repatriation. It is seldom that there are any international laws that support the requirements of repatriation since the laws are established after the artifacts have been stolen and are not retroactive. Thus, those who make the demands have to rely on ethical guidelines and the morality of decision-making officials in the West.

Bakgrund

Länge har plundring och handel med kulturföremål varit ett av de största hoten mot information om forna kulturer. Antikmarknaden är utbredd och omsätter stora summor. För att marknaden ska fungera krävs emellertid flera kriminella handlingar som rovgrävning, stöld och smuggling. De flesta länder har lagar om förbud mot rovgrävning och export av kulturföremål, men dessa har liten effekt. Trots att en mängd kriminella handlingar begås vid handeln med kulturföremål verkar detta inte vara något som bekymrar antikvitetshandlarna och samlarna, som ofta kan förmodas vara väl medvetna om detta (Lundén & Häggström 1999:89). Även museer har länge varit villiga att ta emot och köpa föremål utan proveniens. En diskussion kring museernas roll i bevarandet av fornlämningar har dock väckts. Precis som i handel med andra varor styrs tillgången, det vill säga mängden plundrade och stulna föremål, av efterfrågan. I dag finns riktlinjer (ICOM) och konventioner (UNIDROIT), som klargör att museer inte ska ta emot vilka föremål som helst, för att de inte ska bidra till rovgrävning. Trots det innehar många museer stora samlingar av smuggelgods än idag. Många länder, som har blivit bestulna, kräver dock att deras kulturskatter återlämnas. Peru är ett land med fantastiska kulturer, som för varje dag som går förstörs och försvinner. Landet står i denna artikel som exempel på detaa eftersom man från Perus sida arbetar för att återfå kulturföremål som idag finns i andra länders ägo.

Som typexempel har vi paracastextilierna som länge har ägts av Göteborgs Stad och som har förvarats och visats på Världskulturmuseet i Göteborg. År 2009 krävde Peru att textilierna skulle återlämnas och en intensiv debatt startade, trots att de flesta verkade tycka att repatriering var det enda rätta, eftersom det handlade om textilier som hade smugglats ut ur landet på 30-talet. Mycket har hänt sedan debatten väcktes. Sverige skrev 2011 på UNIDROIT-konventionen om kulturföremål som stulits eller förts ut olagligt. Detta var ett viktigt steg vad gäller möjligheter för föremåls återförande, trots att denna konvention inte gäller retroaktivt och därmed inte gällde paracastextilierna. Göteborgs Stad bestämde sig slutligen för att överlämna textilierna i Världskulturmuseets ägo för att förenkla en återlämningsprocess (Tjänsteutlåtande Göteborgs Stad 2012-

08-20). Debatten 2009 och åren därefter visade emellertid att det fanns skilda meningar i frågan och liknande debatter kommer säkerligen att föras igen.

Problemen med handel med kulturföremål utan dokumentation

De stora samlingar utan dokumenterat ursprung som museer innehar visar att tanken på att dessa föremål skulle kunna var rovgrävt smuggelgods inte har varit av större betydelse. Föremålens proveniens har dock kommit att bli allt viktigare. Man kan ställa sig frågan varför det är så illa med handel med odokumenterade kulturföremål. Det finns stor risk för att föremål utan dokumenterat ursprung är illegalt utgrävda och exporterade. Gravplundring har pågått i alla tider och har länge inte förefallit särskilt underligt. Dock bör man minnas att för varje föremål och varje grav som grävs ut och förstörs utan att dokumenteras, försvinner en del av vår kunskap om det förflutna. Roger Atwood beskriver problemet med plundring:

> Looting robs a country of its heritage, but, even worse, it destroys everyone's ability to know about the past. When ancient sites are excavated carefully and methodically by trained archaeologists, all of humanity can gain an understanding into how those societies lived, how they worshiped, how they raised their children, what they valued. Most of what we know about ancient life has been gained in this way…None of this knowledge was handed down orally from generation to generation; nor, in most cases, was written in ancient texts. We know it because scientists were able to spend years descending through minute layers of sediment with toothbrushes, trowels, and picks at undisturbed sites … When those sites are ransacked by looters, all that knowledge is lost. All we are left with are random objects that may be beautiful or valuable but which tell us very little about the people who made them. Looting obliterates the memory of the ancient world and turns its highest artistic creations into decorations, adornments on a shelf, divorced from historical context and ultimately from all meaning (Atwood 2004:9).

Figur 1.
Plundring är vanligt förekommande längs hela Perus östkust. Gravplundrare letar efter gravar och när de finner en och gräver upp dess rikedomar är allt som därefter finns kvar benrester och detta månlandskap med gropar. Utsikt från den heliga platsen *el Brujo*. (Foto: Maria Åkesson 2009.)

Med fokus på Peru kan det framhävas att styrande politiker sedan landets självständighet har förstått vikten av att bevara minnena från äldre kulturer. Redan 1822, ett år efter frigörelsen från Spanien, förbjöd landet icke auktoriserade utgrävningar av fornlämningar samt export av kulturföremål, men detta har trots allt skett i stor utsträckning (Alva Guerrero 2009:145). Dessa föremål hade kunnat ha en kontext, något att berätta, om det inte varit för det okänsliga sätt som de blivit utgrävda på. På många håll kan man se fördjupningar i marken efter tömda gravar. Människor har stuckit ner käppar i marken och känt efter håligheter. Sedan har de, inte sällan utan försiktighet, grävt ut gravarna, tagit föremålen som går att sälja och

Figur 2.
Pyramiden heter *Dos Cabezas*, vilket betyder två huvuden. Anledningen är de två kullarna uppe på toppen. Tidigare har den haft en topp, men när spanjorerna kom och letade efter rikedomar sökte de i pyramidens mitt och allt som blev kvar var ett stort hål. (Foto: Maria Åkesson 2009.)

lämnat skelett och övriga föremål i en enda röra. Exempel på detta kan man bland annat se vid *El Brujo*-komplexet där man ser hål i marken efter gravarna som har plundrats (Figur 1) eller vid förstörda pyramider som *Huaca Dos Cabezas,* som tidigare hade en spetsigare topp (Figur 2). Berättelserna om dessa båda platser, och människorna som har levt där, har begränsats på grund av den utbredda plundring som utförs i Peru.

Åsikterna ifall museer ska kunna ta emot eller köpa föremål utan proveniens verkar splittrad bland museitjänstemän. Handeln med kulturföremål är mest utbredd i västvärlden och det är här som efterfrågan är som störst. Frågan är hur man kan behandla detta problem. I vilken

ände ska man börja? Ska man strypa tillgångarna, plundringen, eller efterfrågan, som till stor del styr plundringen? Utan efterfrågan skulle rovgrävning inte löna sig. Ett första steg kan vara som ICOM (*International Council of Museums)* föreslår att museer åtminstone inte investerar i kulturföremål utan dokumenterat ursprung.

Emellertid tycks det finnas museitjänstemän som anser det vara viktigare att visa spektakulära fynd än att försöka rädda de spår av forna kulturer som finns kvar, eftersom det fortfarande finns museer som tar emot föremål utan känt ursprung (Doole 2000; Atwood 2008). Genom kedjan av handlingar, från plundringen till köparnas önskan om exklusiva samlingar av kulturföremål, har många föremål hamnat utanför sina ursprungsländer, ofta i västvärlden. Kraven på repatriering ökar och det blir en allt viktigare fråga för museer runt om i världen att hantera. Mitt mål med exemplet paracastextilierna är att undersöka vilka lagar och riktlinjer museer och andra berörda enheter kan ta stöd av för att behandla dessa frågor, samt diskutera vilka aspekter som bör vägas in för att fatta beslut om repatriering av föremål.

Lagar och etiska riktlinjer för behandling av stulna kulturföremål och repatriering av kulturföremål

Sedan 1970-talet har samhället blivit mer inriktat på att skapa lagar och riktlinjer gällande hantering av kulturföremål i olika situationer. För att förhindra stöld, plundring och illegal export av föremål finns nu bland andra "*Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*" (UNESCO 1970). Den fokuserar på att förhindra själva stölden och inköpet av föremålet som illegalt grävts ut eller smugglats ut ur ett land. UNIDROITs "*Conventon on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects*" (1995), å andra sidan, lägger tyngdpunkten på återlämnandet av stulna föremål. Ett problem med dessa lagar är dock att de inte gäller retroaktivt. Artefakter som exporterades illegalt innan lagen stiftades och retificerades av respektive land berörs därmed inte.

Angående stulna föremål står det under avsnitt 2 i *Restitution of Stolen*

Cultural Objects i UNIDROIT:s *Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects* (1995, artikel 3):

1. Den som innehar ett stulet kulturföremål ska återlämna det.
2. Ett kulturföremål som grävts ut olagligt eller som grävts ut lagligt men olagligen behållits anses i denna konvention som stulet, om detta är förenligt med lagstiftningen i den stat där utgrävningen ägde rum.
3. En begäran om återlämnande ska framställas inom tre år från det att den som framställer begäran har fått kännedom om var kulturföremålet finns och om vem som innehar det, och under alla omständigheter inom 50 år från tidpunkten för stölden.

Punkt nummer tre gäller även för olagligt exporterade föremål. Utöver dessa lagar finns UNESCO:s *Code of Ethics for Dealers in Cultural Property* (1999), som säger att man inte ska ta emot eller exportera föremål som kan misstänkas vara rovgrävda eller stöldgods. ICOM:s etiska regler för museer (2004) har följande riktlinjer som behandlar såväl hantering av kulturföremål utan proveniens och repatriering av kulturföremål. Om hur museer bör agera vid erbjudande om föremål:

2.3 Proveniens och Due diligence: Inför förvärv måste alla åtgärder vidtas för att säkerställa att ett föremål som erbjuds antingen som köp, lån, byte eller som testamentarisk eller annan gåva inte erhållits på olagligt sätt i eller olagligen förts ut ur sitt ursprungsland eller från något land som fungerat som transitland och där föremålet kan ha varit lagligen ägt (inräknat det land där museet finns). Due diligence/grundlig granskning i detta avseende bör klargöra föremålets hela historia, ända från tidpunkten för dess upptäckt eller tillkomst.

2.4 Föremål och exemplar från oauktoriserat eller ovetenskapligt fältarbete: Museerna bör inte förvärva föremål när det finns rimliga skäl att tro att deras bärgande eller omhändertagande inneburit oauktoriserad, ovetenskaplig eller avsiktlig förstörelse eller skadegörelse av minnesmärken, arkeologiska eller geologiska områden eller av arter och deras naturliga livsmiljöer. Inte heller bör förvärv ske om landområdets ägare eller den som bebor det, eller de myndigheter som berörs, inte har blivit underrättade om fynden.

Om återlämnande av kulturföremål

ICOM:s etiska regler för museer beskriver även vad som krävs av de båda inblandade parterna och hur museet ska agera:

> Museerna bör vara beredda att påbörja samtal för återföring av kulturföremål till ett ursprungsland eller ursprungsfolk. Detta arbete bör företas på ett opartiskt sätt och baseras på vetenskapliga, professionella och humanitära principer liksom på relevant lokal, nationell och internationell lagstiftning. Detta är att föredra framför åtgärder på politisk eller regeringsnivå (2004:6.2).

> När ett ursprungsland eller ursprungsfolk ansöker om återlämnande av ett föremål som bevisas ha blivit exporterat eller på annat vis överfört på ett sätt som strider mot principerna för internationella och nationella konventioner, och som kan visas vara del av det landets eller folkets kultur- eller naturarv, bör det berörda museet om det har juridisk möjlighet att göra det, snabbt ta ansvar för att åtgärder vidtas för att samarbeta om föremålets återlämnande (2004:6.3).

Paracastextilierna

Paracashalvön i Peru, är ett av många områden, som har blivit plundrade. I över 100 år har stora mängder textilier från Paracas plundrats och smugglats ut ur landet till museer och samlare runt om i världen. Paracastextilierna i Göteborg donerades under 30-talet, av Sven Karell, den dåvarande svenske generalkonsuln i Peru, till Göteborg och Etnografiska museet (Penalva 2008:6).

Utställningen *En stulen värld*

Hösten 2008 öppnades dörrarna till utställningen *En stulen värld* på Världskulturmuseet i Göteborg. Där visades samlingen av textilier från Paracas. De 2000 år gamla textilierna och var svepta kring människokroppar.

De låg orörda fram till början av 1900-talet då, de grävdes upp av plundrare och därmed förlorade sin kontext (Penalva 2008:4). Utställningens fokus låg främst på problemet med plundring och illegal export av arkeologiska föremål. En av tyngdpunkterna var att ställa sig frågan; hur man ska se på föremål som plundrats och illegalt förts ut ur ett land samt hur museer bör hantera dessa situationer (Penalva 2008:7).

Perus situation och inställning till kulturföremål

Peruanerna själva har nu börjat upptäcka hur mycket av deras kulturarv som har gått förlorat till museer och privata samlingar i andra delar av världen. På grund av plundring och stöld har de nu minskad tillgång till sitt lands förflutna, sitt kulturarv. För att förhindra plundring och illegal export av kulturföremål har Perus kulturdepartement utvecklat program för att involvera lokalbefolkningen och regionala myndigheter. Syftet är att stoppa olaga handel med kulturföremål (Alva Guerrero 2009:145). Dessutom har Peru för ett par år sedan börjat kräva att andra länder ska återlämna arkeologiskt material som olovligt finns utomlands. De återkräver dels föremål som illegalt förts ut ur Peru och dels artefakter som med Perus godkännande förts ut ur landet för en period, men vars lånetid nu har gått ut.

Peru har krävt tillbaka flera samlingar och föremål, men återlämningsprocesserna stagnerar ofta eftersom de är kostsamma. Advokater, expertrådgivare, förberedelser för flytt av föremålen och transport m.m. kostar enorma belopp. Regeringen i Peru har dock sedan 2007 avsatt en viss summa för repatrieringsprocesser och de senaste åren är det många föremål och samlingar från hela världen som återlämnats (Alva Guerrero 2009:149).

Kravet på repatriering av paracastextilierna

I december 2009 mottog Göteborgs Stad kravet på repatriering av paracastextilierna på Världskulturmuseet. De följande punkterna var

argument för repatriering av dem som Perus regering, via Perus ambassad i Stockholm framförde (Skrivelse 2009-12-15):

1. The information obtained from the catalogue of the exhibition and its website undoubtedly establishes that all the cultural objects were illegally plundered and looted from pre-Colombian graves of the Paracas civilization, located in the region of Ica, in the southern coast of Peru.
2. These Peruvian cultural items were smuggled out of Peru to Sweden by the former Swedish General Consul in Peru, Sven Karell, who apparently proceeded in complicity with the director of the Museum of Gothenburg of the time, as it can be verified through the correspondence maintained between them. Excerpts of such correspondence are quoted in page 9 of the catalogue. The Swedish officer thus violated the fundamental principles of the law related to the privileges and immunities granted to him in his capacity as a duly accredited consular agent, and most likely, to the local legislation.
3. The catalogue confirms that the textiles were looted from the Paracas cemetery known as "Necropolis de Wari Kayan". The Government of Peru will provide documentary information that describes the recurring plundering occurred in this archaeological site and the damage caused to the human remains found there in the time period when the illegal export to Sweden took place, as well as public complaints stated by the Peruvian authorities about this situation.
4. Indeed, Peruvian law protects specifically pre-Hispanic cultural goods since 1822; hence these acts violated the legislation force.
5. The National Institute of Culture has prepared technical-expert reports on a number of textiles –in possession of the Wold Culture Museum- based on information available in the website and other photographs provided by the Museum itself. These photographs ratify the authenticity of the textiles as well as the fact that they belong to the Peruvian cultural heritage.
6. Having in Sweden these smuggled cultural goods contradicts the ethical and political commitment that stems from fundamental international instruments in the cultural arena, such as the "Convention on the Means of Prohibiting and Preventing Illicit Import, Export and Transfer of Cultural Property", signed in 1970 under the UNESCO framework; the Code of Ethics for Museums of the International

Council of Museums (ICOM); and the efforts carried out by diverse bodies of UNESCO and the United Nations, as well as non-governmental organizations, towards the restitution of cultural property to its place of origin.

7. Additionally, there is a wide international trend to support the restitution of cultural property that has been transferred illegally from its country of origin and has remained abroad. This has been observed in recent cases where museums, auction houses, academic institutions police authorities and governments were involved. Peru has several precedents of such cases.
8. The Kingdom of Sweden has contributed considerable to this trend by returning to Australia, Canada, Hawai, China, and Norway goods that are part of their cultural heritage. With this attitude the Kingdom of Sweden has shown respect for the significance of the restored property to the identity of the indigenous peoples of those countries. This constitutes, indeed, an important precedent for the Peruvian case.
9. In this context, the voluntary restitution proposed by the Peruvian government to the Honourable Kingdom of Sweden, would represent an appropriate occasion for Sweden to demonstrate its ethical and legal commitment in this and other matters regarding international justice and transparency. It will likewise strengthen the ties of cooperation and solidarity between our two countries within a framework of mutual respect for our cultures and societies.

Det är intressant att se att den peruanska regeringens argument för återlämnande av textilierna nästan fullständigt bygger på fakta som framkom i utställningen. Museet har stått för forskningen och har visat att föremålen kommer från Peru och att de olagligt förts till Sverige. Det enda regeringen i Peru har behövt göra är att påpeka att det enda rätta är att återlämna föremålen från Paracaskulturen, då de etiska reglerna menar att det är det ett museum eller ett land bör göra i dessa situationer. Dessutom har det från Sverige, som så fint påpekas av Perus regering, återlämnats föremål förut och detta är ytterligare en möjlighet för Sverige att föregå med gott exempel.

Inga lagar som stöd för repatriering, men etiska riktlinjer

Trots att Sverige sedan 2011/2012 är medlem i UNIDROIT och måste följa deras regler om repatriering gäller detta regelverk inte föremål som importerats före 2011. Samma problem gäller för UNESCOs konvention *Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property* (UNESCO 1970). Ingen av dessa är emellertid retroaktiva och därmed gäller de inte paracastextilierna. Dock var det, som nämnts, redan på 30-talet, enligt Perus lagar, olagligt att exportera kulturföremål från Peru (Alva Guerrero 2009:145). Detta är inte ovanligt, men på detta sätt kan det skapas en konflikt mellan olika lagar, såväl internationella som nationella (Prott 2009:103).

Genom att Sverige gick med i UNIDROIT och i och med det förändrade lagstiftningen, har det blivit svårare att ta emot kulturföremål utan proveniens. Det är positivt och negativt, men detta kan förhoppningsvis i längden leda till minskad plundring, även om man på museerna kan gå miste om fantastiska föremål. Men, då har man åtminstone inte bidragit till en ökad efterfrågan på plundrade artefakter.

Eftersom lagarna inte är retroaktiva och därmed inte täcker paracastextilierna i Göteborg är det viktigt, som ICOM:s etiska regler påpekar, att museet för en dialog med den part som kräver repatriering av dessa. Förhoppningen är att diskussionerna ska leda till en överenskommelse som båda sidor tjänar på – ett utbyte på olika plan. Det är på detta vis som majoriteten av dessa fall löses. Detta utbyte kan innebära allt från ett byte av utställningar till forskningssamarbete och utväxling av kunskap och teknologi. Återlämnandet och diskussionerna kring detta, kan leda till bra relationer och samarbete mellan parterna i framtiden (Stamatoudi 2009:116). Liksom i fallet med paracastextilierna är det sällsynt att det finns några internationella lagar som kan stödja kraven på repatriering, eftersom lagarna antagits efter stölderna och inte är retroaktiva. Därmed får de som ställer kraven förlita sig på etiska riktlinjer och beslutande människors moral.

Argument för och emot repatriering av paracastextilierna

Utredningen som gjordes på begäran av Göteborgs kulturförvaltning (dnr 1500/09) angående återlämnandet av paracastextilierna poängterade flera frågeställningar som är av betydelse vid diskussion om repatriering. Först och främst är det föremålets betydelse ur olika perspektiv, som måste vägas in i beslutet. Det kan röra sig om vetenskapligt, estetiskt, religiöst, ekonomiskt eller politiskt värde. Dessutom måste man ta hänsyn till hur ett föremål förvärvats – lagligt eller illegalt, föremålets tillgänglighet för forskare och allmänhet samt säkerhets- och bevarandeaspekter. Åsikterna om vad som skulle ske med paracastextilierna varierade. Många röster talade dock för ett återlämnande av föremålen, men med olika grad av ansvar från Göteborgs Stad och Världskulturmuseets sida.

Många andra argument för och emot textiliernas återförande till Peru framfördes i olika debatter. I januari 2010 hölls t.ex. en kulturdebatt om paracastextiliernas framtid. I debatten på Världskulturmuseet deltog Perus ambassadör Gilbert Chauney; Torgny Nordin, kritiker på GP; Stefan Jonsson, kritiker på DN; Staffan Lundén från Museion; Adriana Muñoz från Världskulturmuseet och samtalsledare var Björn Sandmark, chef för Göteborgs kulturförvaltning (Kulturdebatt Världskulturmuseet, 2010-01-26). Debatten var intensiv. Torgny Nordin var den som kom med flest argument mot ett återlämnande av textilierna, men majoriteten i panelen tycktes vara för ett återlämnande i någon form.

En del av diskussionen kring repatriering av textilierna har rört deras bevarande, dvs. huruvida de skulle klara sig bäst i Sverige eller Peru. Skulle de peruanska museerna klara av att hantera och förvara dem på ett bra sätt? I samband med detta har det framförts argument som: Det är på grund av svenska museer som textilierna är i så gott skick (Nordin 2009). Perus dåvarande ambassadör Guilbert Chauney tackade under debatten på Världskulturmuseet för det fina omhändertagandet av textilierna, men undrade samtidigt varför Peru inte skulle kunna ta hand om dessa lika väl, med tanke på de fina museer och den duktiga personal som finns i landet (Chauney, muntlig uppgift 2010).

Nordin (2009) menade även att paracastextilierna tillhör det globala

arvet och såg därför inget problem med att de förvarades i Sverige. Som svar på detta menade Staffan Lundén (muntlig uppgift 2010) att hänvisningen till det globala arvet och ett gemensamt ägande är en fin tanke, men att det inte fungerar. Dessa argument används, enligt Lundén, snarare för att inte lämna tillbaka föremålen. Med argumenten att det är världens kulturarv kan innehavaren behålla det även om föremålet kommer från en annan plats.

Genom debatterna kunde man se fokus på olika frågor, som skulle avgöra huruvida textilierna skulle återlämnas eller inte. Nordin (2009) undrade varför beslutet om de ska återlämnas eller ej främst bör bero på om det var under illegala omständigheter som textilierna fördes hit. Han hävdade att de kan göra större nytta i Sverige. Lundén å andra sidan menar att den viktigaste frågan är att textilierna blivit stulna och därmed bör Göteborgs Stad återlämna äganderätten av textilierna till Peru tillsammans med en ursäkt. Därefter är det upp till Peru att besluta vad som ska ske med textilierna. Det är då inte Göteborgs sak att blanda sig i hur textilierna tas om hand och vad som ska ske med dem. Möjligtvis kan Göteborgs Stad lägga fram önskemål om vad som ska ske (Lundén, muntlig uppgift 2010).

Bemötande av kravet om repatriering av paracastextilierna

I ICOM:s etiska riktlinjer står det att museet, och i det här fallet bör det, enligt min mening, även gälla kommunen, ska vara tillmötesgående och diskutera hur denna fråga på bästa och mest tillfredsställande sätt ska lösas. Självklart kan det vara väldigt svårt att få båda parter fullständigt nöjda, men det är av betydelse att försöka nå en *win-win-situation*. Även om den ena parten förlorar ett betydelsefullt föremål eller en samling, kan de få något i gengäld.

Genom Världskulturmuseet har Göteborgs Stad försökt bemöta kravet på repatriering utifrån ICOM:s riktlinjer. När Perus krav på repatriering av paracastextilierna kom började man undersöka alternativen till detta och hur kravet skulle bemötas. Under de första månaderna 2010 gjordes en utredning på initiativ av kulturförvaltningen. Denna rapport presenterades våren samma år för kulturnämnden för godkännande. Därefter skickades förslaget till kommunfullmäktige, som beslutade hur

man skulle arbeta vidare med Perus krav (Sandmark, personlig kommunikation). Nu är det slutligen bestämt att textilierna ska återlämnas och ett första steg är att ge Världskulturmuseet och därmed staten äganderätten till textilierna, för att därefter föra dem vidare till Peru. Det tycks dock ännu något oklart hur det ska ske (Tjänsteutlåtande, Göteborgs Stad 2012-08-20).

Att motverka plundring

Medan museer runt om i världen, genom att minska efterfrågan på kulturföremål, kan bidra i kampen för minskad förstörelse av fornlämningar kan arkeologerna på plats vid fornlämningarna göra sitt. Att arkeologer ofta kommer till platser och ibland "kör över" lokalbefolkningen är ett problem. Många arkeologer tycks inte bry sig om de förhållanden som lokalbefolkningen lever under, utan ser enbart de arkeologiska lämningarna. Walter Alva är en erkänd arkeolog i Peru. Han, och flera med honom, menar att det är beklagansvärt att människor på landsbygden lever under tuffa förhållanden, men att det inte är arkeologernas problem. Plundringen är det däremot. Alva har länge bekämpat plundringen och han har sett flera faktorer till varför den är så utbredd i Peru. Fattigdom, isolering på landsbygden och svårigheter att överleva på jobb inom legala branscher är de vanliga förklaringarna. Men Alva menar även att det beror på avsaknad av stolthet över sitt förflutna, som människor plundrar sina förfäders gravar. Denna stolthet ska, enligt Alva, ha slagits ner ända sedan spanjorernas kolonisering av Amerika (Atwood 2004:53).

Vissa arkeologer väljer att utesluta lokalbefolkningen från utgrävningarna och låter dem inte ta del av kulturarvet. Så länge landsortsbefolkningen inte känner sig som en del av samhället, inte är stolta över sitt förflutna och inte vinner något på att arkeologerna arbetar på landsbygden utan tar med sig alla "skatter" därifrån, finns det stor risk att plundringen fortgår. Handlar det om överlevnad eller ett liv med något bättre kvalitet kommer förstörelsen av otaliga gravar vara värt det, även om de går miste om kunskap om tidigare kulturer. Det finns emellertid flera projekt som har valt alternativa metoder för att minska plundringen och förstörelsen av fornlämningar både i Peru och i resten av världen. *San José de Moro*

Archaeological Project (SJMAP) startades 1991 av Luis Jaime Castillo från *Pontificia Universidad Católica del Perú* (PUCP) och Christopher Donnan från *University of California*, Los Angeles (UCLA). De påbörjade undersökningar i liten skala, men sedan dess har programmet utvecklats något enormt (SJMAP 2009, *Investigators*).

Projektet fokuserar inte enbart på arkeologin i området. Man ägnar sig även åt socialt arbete för att på så vis skydda de arkeologiska lämningarna. SJMAP involverar invånarna i samhället i arbetet vid utgrävningarna och i bevarandet av lämningarna. Genom projektet har några av invånarna även fått intresse för och kunnat återuppväcka forntida tekniker inom till exempel keramiktillverkning. Detta har lett till och kommer förhoppningsvis även i framtiden att leda till ekonomisk utveckling i byn samt möjlighet till ökad turism, som kan ge förtjänster. De senaste åren har SJMAP prioriterat arbetet med skolorna genom att bygga bland annat klassrum och toaletter. Samtidigt arbetar man med att få barnen och deras föräldrar att visa respekt för forna kulturer samt för att de ska kunna identifiera sig med dessa (SJMAP 2009, *Social responsibility*).

Diskussion kring mottagande av odokumenterade kulturföremål och repatriering

Det jag önskar visa i denna artikel är att för att förhindra eller minska rovgrävning och förstörelse av information om forna kulturer kan man börja i olika ändar av kedjan av handlingar som orsakar plundring. Som museum, och även som samlare, bör man kontrollera att föremålet har ett dokumenterat ursprung sedan det grävdes ut. Det är förstås även möjligt att motverka plundring på plats där plundringen sker. I det senare fallet är det ofta arkeologer som måste hjälpa till genom att arbeta för att öka känslan av stolthet för de gamla kulturerna, som har funnits på platsen samt minska dagens behov av att tjäna pengar på plundring. En lösning på detta kan vara som i exemplet ovan att involvera lokalbefolkningen i de arkeologiska undersökningarna samt i arbetet runt dessa. Många liknande projekt finns runt om i världen och alla arbetar för bevarandet av kulturarvet.

Viktigast är kanske ändå att stoppa efterfrågan på kulturföremål. Så länge det finns efterfrågan finns det plundring. Säkerligen är det svårt att säga nej till en extra slant även om man känner stolthet över landets tidigare kulturer. En bra början är, precis som Lundén (1999) menar, att alla länder skriver på UNESCO 1970- *Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property* och UNIDROIT 1995 - *Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects* eller antar egna etiska regler för hur kulturföremål ska inkorporeras i museerna. Jag tror att museerna och staten först måste ta flera steg innan allmänheten och framförallt antikvitetshandlare inser vilken skada det gör att köpa ett föremål utan dokumenterat ursprung samt omvärderar ursprungets betydelse. Enligt min mening, handlar det om etik och kunskap från köparens sida. Många museer runt om i världen börjar ta till sig detta och det syns i konventioner och etiska riktlinjer. Frågan är om det är möjligt att få de privata samlarna och handlarna att tänka om. Utan att museer och folk inom kultursektorn föregår med gott exempel samt informerar om skadan kan man förmoda att de privata samlarna inte heller kommer göra några kontroller av varifrån föremålet kommer.

I UNIDROIT *Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects* (1995) står det att ett land, för att det ska ha lagen på sin sida när de begär repatriering av ett stulet eller olagligt exporterat föremål, ska kräva det åter senast tre år efter man fått reda på var det befinner sig. Detta kan vara svårt då de styrande byts ut med jämna mellanrum och de har alla olika intressen och fokus. Lagen säger att ett föremål ska återlämnas om det är stulet. Om det sedan passerat 5 eller 50 år sedan föremålet stals gör, enligt min mening, ingen skillnad. Av större vikt är vilken typ av artefakt det är och vilken betydelse det har för de inblandade parterna. Denna fråga om vem det betyder mest för och var det skulle vara till störst nytta och glädje har inte berörts i någon större utsträckning. Jag anser till exempel att det är betydligt mer givande att se ett kulturföremål i sitt sammanhang. Det finns möjlighet att resa till Peru, Grekland eller Kina om man vill titta på forna kulturers hantverk och på så vis lära känna dem. Jag menar inte att alla världens föremål ska lämnas tillbaka till sina ursprungsländer, eftersom det finns en glädje i att möta spår av och lockas till andra delar av världen genom dessa.

Däremot tycker jag inte att det finns någon anledning till att några av de vackraste och mest välbevarade föremålen i världen, t.ex. paracastextilierna, förvaras i och ägs av Sverige och Göteborg, som inte har någon koppling till kulturen. Om vi vill visa vår historia och hur vi stulit andra människors kulturarv finns det andra, mindre praktfulla, föremål som vi kan använda för att belysa detta i framtiden. Säkerligen finns det flera andra liknande historier att lyfta fram tillsammans med några av de tusentals artefakter som ligger i magasinen.

Att kulturföremål som paracastextilierna tillhör ett globalt arv (Nordin 2009) är att föra fram ett dåligt argument för att få behålla något som inte är ens eget. Ska vi i Sverige också dela med oss av hela samlingar av våra vackraste eller mest speciella kulturföremål eller lämningar till alla länder runt om i världen? De ting som människor skapat i Sverige är ju i så fall också ett globalt arv. Kanske ska vi spränga bort några hällar med hällristningar från Tanum, som ju faktiskt är ett världsarv, och skicka ut blocken i världen, så att alla kan ta del av dessa fantastiska spår av människor för 3000-4000 år sedan. Nej, det låter inte så vettigt när man vänder på situationen.

Idag finns många möjligheter att visa världens mest intressanta eller vackra föremål. Vandringsutställningar med originalfynd eller replikor är ett alternativ. Den virtuella världen träder också fram alltmer, men att föreslå att länderna som begär repatriering ska nöja sig med kopior eller digitala versioner av artefakterna är skamligt. Ur forskningssyfte kan detta hjälpa förstås, men det är inte i kopiorna som artefakternas betydelse och själ ligger. Då det idag finns möjlighet att göra fina kopior att visa, samt digitala bilder i 3D finns det ingen anledning för svenska museer att hålla kvar stulna samlingar av föremål, som kan komma till bättre nytta i sin ursprungsmiljö. Att ett land begär repatriering innebär sannolikt att föremålen eller samlingen har ett värde för dem och då har de tillfälliga innehavarna av dessa ingen etisk rätt att stoppa ett återförande.

Självfallet är det viktigt att förmedla problemet med såväl plundring som illegal handel och då är det positivt om man har föremål som kan visas. Det är en fråga som ständigt bör belysas för att allmänheten ska inse det oriktiga i att köpa plundrade föremål. Men paracastextilierna är inte nödvändiga för att man ska kunna visa detta. Det är en upplevelse att se

dem och man blir som åskådare hänförd, men nu har Peru krävt tillbaka dem och textilierna kommer förmodligen mer till sin rätt där Paracas-kulturen en gång existerade.

Om det nu handlar om att ta ett ansvar för det ”globala arvet” från Paracas, som Nordin (2009) menar finns det nu tillfälle att ta ansvaret fullt ut. Min åsikt är att man måste utnyttja denna möjlighet. De som har kunskapen om hur paracastextilierna bäst konserveras bör, för att visa det ansvar vi känner för det globala kulturarvet, resa till Peru tillsammans med textilierna och visa hur man bäst konserverar och förvarar denna typ av material. Då kan dessa, men även senare fynd, bevaras för framtiden och är det inte det museitjänstemän önskar, att bevara - och då inte enbart föremål från sitt eget museum. När man väl har gjort detta, kan Nationalmuseet eller museet i Paracas använda dessa metoder för att bevara och vi behöver inte oroa oss för om paracastextilierna kan sönderfalla.

Sammanfattningsvis menar jag, att det är såväl arkeologers som museers skyldighet att arbeta för minskad plundring och stöld av kulturföremål, på de olika sätt som är möjliga. Detta bör göras för att rädda den kunskap som går att nå genom att gräva ut föremålen i sin kontext. Som nämnts, bör detta ske genom kommunikation och inbjudan till lokalbefolkningen att aktivt ta del av arkeologin samt för museers del göra noggranna kontroller av föremålen man tar emot eller köper. Vad gäller repatriering av föremål är det endast dialog som fungerar, samt att mötas så att båda parter förhoppningsvis går vidare med en positiv erfarenhet. Rör det sig om stulna föremål, vilket det i många fall gör, anser jag dock att dessa utan tvekan ska lämnas tillbaka till landet de har förts ut ifrån. Stöld innebär att någon har blivit av med något de inte önskat förlora och att någon fått ett föremål utan att förtjäna det och de ska inte tjäna på det. Ett utbyte i olika form kan dock vara att föredra för att kompensera för en smärtsam förlust av ett eller en samling kulturföremål. British Museums chef Neil MacGregor uttryckte sig på följande sätt under Museum Internationals debatt *Memory and Universality* (2007):

> I believe that the big challenge for the museum community worldwide … is to build a network of partnership and exchanges that allow cultural objects to circulate freely and frequently. To date, this has happened through loan exhibitions. But these have predominantly been exchanges among rich countries. We must widen the scope of those exchanges, and they, must not only be exchanges of objects, but of knowledge and interpretation. People and skills need to travel, not only things (MacGregor 2007).

Efterord

Sedan artikeln skrevs har förhandlingar mellan Peru och Göteborgs Stad pågått och under 2014 godkände Kulturnämnden i Göteborgs Stad ett avtal om mellan Utrikesministeriet/Kulturministeriet i Peru och Göteborgs Stad angående återförandet av paracastextilierna. I fyra omgångar fram till och med 2021 ska textilierna föras tillbaka till Peru. De första textilierna överlämnades vid en ceremoni av kommunstyrelsens ordförande Anneli Hulthén till Perus president Ollanta Humala i juni 2014. Kostnaderna för packning och transport ska betalas av Göteborgs Stad (Göteborgs Stad 2014; Ekström-Frisk 2014).

Än idag är plundringen, som nämnts, utbredd i Peru. Ständigt är det nya föremål ute på den illegala marknaden som plundrare och handlare tjänar pengar på. Ännu ett föremål förlorar sin kontext, sin historia och det som föremålet kan berätta om människorna som tillverkade det och använde det. I Peru finns det idag flera projekt som liksom projektet i *San José de Moro* aktivt arbetar för att minska plundringen kring fornlämningar. Ofta innebär detta att man gör utgrävningar på platsen och involverar lokalbefolkningen i dessa och även i förmedlingsarbetet samt i turismen som följer. Ett par av dessa projekt har jag och min projektmedarbetare Clara Alfsdotter utvärderat genom projektet *Integrating Archaeology*.

Under 2014 åkte vi till Peru och intervjuade lokalbefolkningen i två samhällen *San José de Moro* och *Chotuna-Chornancap* som berörts av dessa projekt. Resultaten skilde sig något, men det positiva var att på båda platserna hade befolkningen lagt märke till att plundringen hade minskat och att intresset för kulturarvet hade ökat. Förhoppningsvis kan detta vara ett sätt att åtminstone rädda delar av kulturarvet. För vidare läsning om

Integrating Archaeology gå in på vår blogg http://integratingarchaeology.blogspot.se/.

Referenser

Alva Guerrero, B. 2009. Repatriation of cultural properties: the Peruvian experience. Rivière, F. (red.). *Museum international - Return of Cultural Objects: The Athens Conference* Vol. 61, no 1/2, 2009, No 241/2. Oxford.

Atwood, R. 2004. *Stealing history. Tomb raiders, smugglers and the looting of the Ancient world,* St. Martin's Press: New York.

Atwood, R. 2008. Insider: Guardians of Antiquity? *Archaeology* 61:4.

Lundén, S. & Häggström, L. 1999. Forntid till salu. Rovgrävning och handel med kulturföremål i och utanför Sverige, *Fornvännen* 94.

Penalva, C. (red.). 2008. *Paracassamlingen – En stulen värld.* Göteborg.

Prott, L. 2009. The ethics and law of returns. Rivièr, F. (red.). *Museum international - Return of Cultural Objects: The Athens Conference,* Volume 61, no 1/2, 2009, No 241/2. Oxford.

Rivière, F. (red.) 2009. *Museum international - Return of Cultural Objects: The Athens Conference,* Volume 61, no 1/2, 2009, No 241/2. Oxford

Stamatoudi, I. 2009. Mediation and Cultural diplomacy. Rivièr, F. (red.). *Museum international - Return of Cultural Objects: The Athens Conference,* Volume 61, no 1/2, 2009, No 241/2. Oxford.

Världskulturmuseet, Göteborg & Penalva, C. (2008). *Paracassamlingen: en stulen värld*. Göteborg: Världskulturmuseet.

Personlig komunikation

Sandmark, Björn (2010-03-17)

Internet

Anhållan om återlämnande av Paracastextilier 2009-12-15. Skrivelse från Perus Ambassad till kulturförvaltningen i Göteborg Note No 83/2009. Stockholm: Perus ambasad http://www5.goteborg.se/prod/Intraservice/Namndhandlingar/SamrumPortal.nsf/E8D192B38E0BBBACC12576E7002DE0C8/$File/paracas_bilaga1.pdf (2010-03-16)

Angående anhållan om återlämnande av Paracastextilierna 2010-03-09. Kulturnämndens förslag till kommunfullmäktige 1500/09). Göteborg: Kulturförvaltningen. http://www5.goteborg.se/prod/Intraservice/Namndhandlingar/SamrumPortal.nsf/E8D192B38E0BBBACC12576E7002DE0C8/$File/Paracas_TU.pdf? (2010-03-16)

Chauney, G. Jonsson, S. Lundén, S. Nordin, T. 2010-01-26. *Kulturdebatt om Paracastextilierna* http://vimeo.com/9021954 (2010-02-18)

Doole, J. 2000. TV Review: On the Trail of the Tomb Robbers, *Culture Without Context 7*. Fredriksson, J. 2009. Den stulna världen måste återlämnas. Göteborgstidningen (2009-12-26) http://gt.expressen.se/ledare/fredriksson/1.1825194/jimmy-fredriksson-den-stulna-varlden-maste-aterlamnas (2010-02-15)

Ekström-Frisk, E. 2014 2000-åriga textilier återlämnas *Göteborgsposten* http://www.gp.se/kulturnoje/1.2403297-2-000-ariga-textilier-aterlamnas (2014-06-16)

Förslag beträffande återlämnande av Paracastextilierna Tjänsteutlåtande http://www5.goteborg.se/prod/Intraservice/Namndhandlingar/SamrumPortal.nsf/67208F46B55931C6C1257A6300483CC3/$File/2.9_20120829.pdf (2013-05-01)

Göteborgs Stad 2014 *Högtidlig ceremoni i Peru när Göteborgs Stad överlämnade de första Paracastextilierna* http://goteborg.se/wps/portal/aktuelltarkivet/aktuellt (2014-07-03)

ICOM 2004. *ICOM:s etiska regler för museer*, Seoul http://icom.museum/filead-min/user_upload/pdf/Codes/sweden.pdf (2013-05-01)

Integrating Archaeology http://integratingarchaeology.blogspot.se/

Kulturnämnden Göteborgs Stad, Protokoll 2009-03-22 http://www5.goteborg.se/prod/Intraservice/Namndhandlingar/SamrumPortal.nsf/39015DCC9C532D11C12576EE005AB19C/$File/snabbprotokoll_kulturnamnden_20100322.pdf. (2009-03-24)

MacGregor, N. 2007 UNESCO Museum Interntional (2007-02-05) *Memory and Universality* http://portal.unesco.org/culture/en/ev.phpURL_ID=32655&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (2010-03-10)

Nordin, T. 2009. Fel att skeppa iväg textilier. *Göteborgsposten* (2009-12-23) http://www.gp.se/kulturnoje/1.277526-torgny-nordin-fel-att-skeppa-ivag-textilier (2010-02-15)

SJMAP San Jose de Moro 2009. Investigators. http://sanjosedemoro.pucp.edu.pe/02english/index.html (2015-04-01)

UNESCO 1970. *Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property.* Paris, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13039&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (2010-02-15)

UNIDROIT 1995. *Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects.* Rom http://www.unidroit.org/english/conventions/1995culturalproperty/translations/culturalproperty-swedish.pdf (2013-05-01)

Vem var du, vem är jag?

Karina Larsson

Abstract

In between the people of the past and the visitors of exhibitions, the archaeologists and curators are found. They are responsible for communicating knowledge about the past in a way that the public can understand. This duty of ethics is an important part of their professional role.

This article consists of a comparative study of three permanent exhibitions - Bockstensmannen (2006) at the County Museum in Varberg, Metropolis Daniae (2001) at Kulturen in Lund and the Medieval Hall (1986) in the Malmö museums. My questions are: how are sound, reconstructions, photos, exhibition texts, etc. used to create a relationship between museum visitors and medieval people? Intentions behind an exhibition, do not always reach a visitor, but it is just a visitor's perception of the exhibition that is the focus of investigation and not how it is supposed to be perceived.

Utställningsmediet

Vad som definierar en bra utställning är upp till varje enskild besökare. De flesta är nog överens om att utställningar som gör att man kan känna närhet och samhörighet med det förflutna och dess människor lämnar ett särskilt intryck. Att skapa en relation mellan en museibesökare och det förgångna kan göras på många sätt. En utställning blir dock särskilt lätt att

ta till sig om besökaren kan relatera till centrala delar i sitt eget liv. Det kan bland annat göras genom paralleller, med exempel och jämförelser (Geijerstam 1998:93). Artefakter är viktiga när man levandegör historien och dess människor, men utan ett samspel med till exempel text, bild, ljud och rekonstruktioner förmedlar de inte mycket. Däremot kan artefakterna bidra till att stärka relationen mellan en museibesökare och dåtidens människor genom att de sätts in i en större kontext där föremålen illustrerar en specifik händelse (Cassel 2001:39). Under våren 2009 besökte jag tre basutställningar med medeltida inriktning: Bockstensmannen på Hallands Kulturhistoriska Museum i Varberg, Medeltidssalen på Malmö Museer (nedmonterad 2012) samt Metropolis Daniae på Kulturen i Lund. Syftet var att undersöka vilka olika sätt museerna använt för att skapa närhet mellan besökare och medeltidens människor. Under besöken studerades hur mänskliga kvarlevor, rekonstruktioner, ljud, föremål och utställningstexter samspelade.

Förmedling via utställningar

Ett museum är till för samhället och dess invånare och dess uppgift är att förvärva, undersöka, bevara, förmedla och ställa ut (ICOM 2004:2). För att kunskapen som utvinns ur bland annat arkeologiska utgrävningar inte ska stanna vid universiteten och de yrkesverksamma krävs att museernas utställningar är utformade så att de blir lättillgängliga och förståeliga. Om museerna fortsatt ska locka besökare, som inte har några djupa förkunskaper, krävs att såväl föremål som texter, ljud och rekonstruktioner används på ett sätt som gör att besökarna kan relatera till sig själva. På så sätt kan man göra historien mer begriplig. I *Svenska Arkeologiska Samfundets principer för arkeologisk praxis* står följande att läsa:

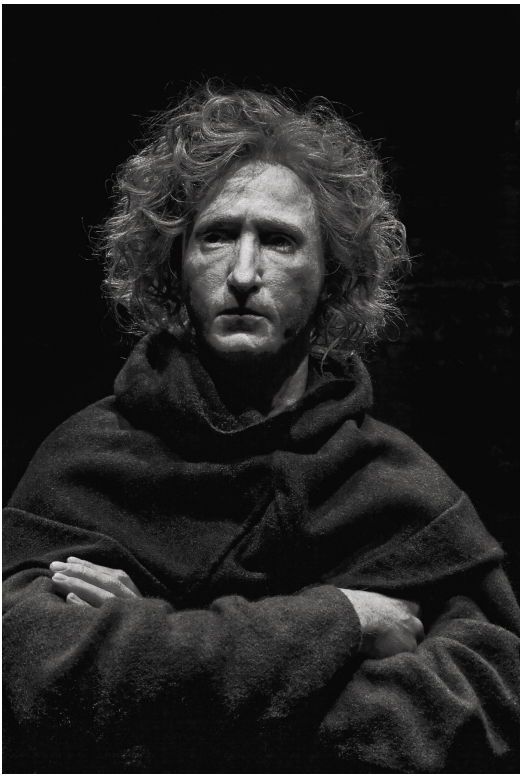
- Det är varje arkeologs plikt att arbeta för bevarandet av de arkeologiska kulturarven.
- För att uppnå detta mål bör arkeologerna aktivt förmedla arkeologisk kunskap till allmänheten och därvid eftersträva en hög pedagogisk standard.
- Modern informationsteknik bör också eftersträvas.

Vad gäller mänskliga kvarlevor anser jag att de endast bör användas då det finns ett tydligt syfte, som till exempel att belysa sjukdomar eller att illustrera en specifik händelse. Det är de yrkesverksammas skyldighet att se till så att syftet med exponeringen tydligt framgår i utställningen. För att underlätta museernas arbete har ICOM tagit fram etiska regler att förhålla sig till. I dem behandlas bland annat frågan om att visa känsligt material:

Mänskliga kvarlevor och material av religiös betydelse måste visas på ett sådant sätt att det överensstämmer med professionella normer, och i medvetande om de intressen och trosuppfattningar som finns bland de samhällsmedlemmar, etniska eller religiösa grupper som föremålen kommer ifrån, i den mån dessa uppfattningar är kända. De måste presenteras med stor takt och respekt för de känslor av mänsklig värdighet som alla folkslag delar (ICOM 2004:4.3). Vid utformandet av en utställning är det alltså museitjänstemännens uppgift att följa reglerna och därmed bidra till att besökarna inte känner sig kränkta av eller upprörda över de kvarlevor som ställs ut.

Bockstensmannen, Hallands kulturhistoriska museum

Den så kallade Bockstensmannen hittades den 22 juni år 1936 i Bockstens mosse, som ligger i Rolfstorp, ca 2,5 mil öster om Varberg. Mannen hade blivit mördad och därefter fått flera träpålar stuckna genom kroppen. Det spektakulära med fyndet var att både kläder, skelett och vissa mjukdelar var välbevarade tack vare humussyrorna i mossen. År 2006 öppnade en ny utställning, där forskning inom ett treårigt tvärvetenskapligt projekt skapat kunskapsgrunden. Museet hade då bjudit in bland annat osteologer, arkeologer, historiker, textilforskare och genetiker för att få svar på frågor som tidigare inte kunnat besvaras. Ny teknik gjorde att de kunde få reda på förhållanden, som var omöjligt vid den senaste undersökningen 20 år tidigare. Utställningen har därför stort fokus på de nya forskningsrönen och den rekonstruktion av mannen som gjorts. Utställningen består av två rum där det första rymmer Bockstensmannen och hans dräkt, samt en rekonstruktion i naturlig storlek. I den andra salen återfinns bland annat

Figur 1.
Rekonstruktion av Bockstensmannen, Hallands Kulturhistoriska Museum. (Foto: Charlotta Sandelin, Hallands Kulturhistoriska Museum.)

en dräktgarderob där besökarna kan prova tidstypiska kläder, samt en film där forskare berättar om olika aspekter av fyndet.

Utställningstexter

Utställningen är i hög grad kontextuell och producenterna har gjort sitt bästa för att sätta in Bockstensmannen i ett större sammanhang för att på så sätt undersöka vem han kan ha varit och i vilket samhälle han levde. Det är en stor fördel att historien som berättas bygger på en enskild person med både ett välbevarat skelett och en dräkt. Detta gör det lättare att utgå från honom, och inte från exempelvis en stad med många anonyma invånare. Besökarna uppmanas dock att använda sin fantasi, eftersom alla gåtor kring fyndet ännu inte är lösta.

Utifrån skelettet berättas att han blev 30-35 år, att han var 171 cm lång,

gracilt byggd, troligen högerhänt, samt att han led av vällevnadssjukdomen DISH (förbeningar i senor och ligament). Genom att återge information, som besökarna kan relatera till, ökar känslan av att möta en verklig människa. Även om skorna har krympt i mossen har forskare exempelvis kunnat fastställa att han hade ungefär storlek 41. Vidare berättas att Bockstensmannen var modemedveten och välbärgad, vilket också utläses av hans frisyr samt detaljer på kläderna.

Till den mer konstnärliga delen av utställningen har fogats en dikt om mannen och fyndet som återges på en av väggarna. Tyvärr gör mörkret och de dova färgerna att det är lätt att ta den för en del av kulissen, vilket innebär att besökarna kanske inte tar sig tid att läsa den.

Föremål

Av de objekt som har ställts ut har majoriteten hittats på eller i anslutning till Bockstensmannen och hans fyndplats. De består av bland annat hans kompletta medeltidsdräkt med tillhörande knivslida, skor och bälten. Utöver detta visas exempelvis en medeltida spade som troligtvis liknar den som mördarna använde vid nedgrävningen av kroppen. Allting är således original och många besökare är förundrade över hur välbevarat allt är. Föremålen, kläderna samt själva skelettet bidrar till att Bockstensmannen framställs som en människa som har levt och verkat.

Rekonstruktioner

I samband med att den nya utställningen byggdes gjordes en rekonstruktion av hur Bockstensmannen kan ha sett ut (Figur 1). Den är baserad på noggranna undersökningar av skelett, hår och kläder. Hallands Kulturhistoriska Museum hävdar därför att Bockstensmannens familj och vänner troligtvis skulle känt igen honom (Wiking-Faria 2007:42). Dockan är gjord i full skala och eftersom den är placerad i en monter som besökarna kan gå runt finns möjlighet att se honom från alla håll. Vid närmare granskning syns det att han är lite svettig och att han dessutom har både ådror och hår på händerna. Den naturtrogna avbildningen medför att han upplevs som mer levande än många andra rekonstruktioner. Eftersom

relativt få tolkningar har behövt göras, uppfylls ICOMs etiska regel (2004:4.6) om att informationen som presenteras är välgrundad och korrekt.

Utöver rekonstruktionen av själva Bockstensmannen har konstnären Roj Friberg även gjort en konstnärligt friare tolkning. Installationen är en metod för att sätta besökarnas fantasi i rörelse och illustrera hur själva pålningen kan ha sett ut.

Utställningen om Bockstensmannen är den enda av de tre i studien som använder sig av rörliga bilder vid sina rekonstruktioner. Av de två bildserier som finns möter den första besökaren redan vid entrén till utställningen. Den visar Bockstensmannen bakifrån när han går över mossen. Längre in

Figur 2.
Bockstensmannens skelett, Hallands Kulturhistoriska Museum. (Foto: Charlotta Sandelin, Hallands Kulturhistoriska Museum.)

visas ett bildspel som innehåller foton av mossen vid gryning respektive skymning. Genom att använda rörliga bilder förstärks känslan av individen som en verklig person.

Ljud

I utställningen används inga ljud som påminner om mänsklig aktivitet. Däremot hörs ljudet av porlande vatten och fågelkvitter vid entrén, vilket i kombination med en skogskuliss skapar en känsla av natur. Längre in i salen spelas ett slags monoton musik, som förmodligen har till syfte att skapa en mystisk stämning. Med ljuden i kombination med den dunkla belysningen uppnås en känsla av att man kommer att mötas av någonting spännande. Ett annat sätt att skapa en stämning som i högre grad gör utställningen levande hade varit att spela medeltida musik som tydligt förknippas med mänsklig aktivitet.

Mänskliga kvarlevor

I utställningen om Bockstensmannen är det just skelettet och en del andra bevarade kroppsdelar som exempelvis hår och inre organ (Figur 2), som tillsammans med hans fullt bevarade medeltidsdräkt, utgör huvudattraktionen. Ett flertal osteologiska undersökningar har genomförts på skelettet, vilket också framgår. Genom att det finns så mycket information som relaterar till kvarlevorna, känns exponerandet av dem relevant och inte på något sätt stötande.

Medeltidssalen, Malmö museer

Medeltidsutställningen på Malmö museer är en del av en större utställning som behandlar Malmös historia från stenålder till modern tid. Trots att det är en stadsutställning lyckas den få med både den stora övergripande historien och den enskilda människans. Ämnen som tas upp är exempelvis det medeltida hushållet, musik och lek, sjukdomar, bostadsskick och kyrkan. Trots att utställningen är från 1986, förmedlar den en intressant historia.

Utställningstexter

Överlag är texterna väldigt informativa och relationsskapande. Vid ett par tillfällen har paralleller dragits till dagens människa, vilket underlättar när besökaren relaterar till sitt eget liv. Ett exempel är i avsnittet om musik och lek. Där återfinns texten:

> ...Liksom dagens barn gör med knappar kan man genom att trä ett snöre genom benet, sätta det i rotation och på så sätt frambringa ett brummande eller vinande ljud.

Texten visar på ett bra sätt hur paralleller kan skapas mellan historia och nutid. En annan text som för besökaren närmare det förflutna återfinns vid rekonstruktionen av Malmös äldsta hus. Genom att avsluta med en fråga sätts besökarnas fantasi i rörelse:

> Känn försiktigt på träet. Det här är 700-årig historia. Vad tror du dina förfäder gjorde den dag detta virke höggs?

Föremål

Genom att ställa ut välbekanta föremål, som människor i alla tider kan relatera till, överbryggas avståndet i tid och rum. Det verkar vara något som Malmö museum har tagit fasta på. Ett exempel från Medeltidssalen är tegelstenar med avtryck från barnskor och djurtassar. Dessa har hittats i samband med en utgrävning av kvarteret Tranan och har ställts ut tillsammans med texterna, som behandlar medeltida tegeltillverkning i Malmö. På detta sätt vävs den lilla historien in i den stora och besökarna kan relatera till det förflutna. Andra föremål som förmedlar känslor är personliga föremål som halsband, spännen och ringar av brons samt så kallade ströningar (prydnader att sätta på dräkten) av brons. De visar att även medeltidens människor smyckade sig, vilket visserligen inte sägs direkt i utställningstexten.

En mängd skor har ställts ut, stora som små. Bredvid sitter en skylt med

Figur 3.
Rekonstruktion av Malmös medeltida stadsmiljö, Medeltidssalen på Malmö Museer.
(Foto: Sven Rosborn.)

namn på kända hantverkare från Malmös medeltid. Genom att namnge människorna, som kan ha tillverkat föremålen i montern, minskas också distansen. Något som ytterligare hade kunnat skapa en känsla av närhet hade varit att exempelvis sätta ut skostorlek på ett par av skorna, precis som i utställningen om Bockstensmannen. På så sätt hade museibesökarna kunnat relatera till sig själva. Andra intressanta föremål är de dassfynd som visas i en monter. Det är lätt att tänka sig hur olika saker har hamnat i latrinen; de kanske har trillat ur en ficka eller kastats för att de var obrukbara. I kombination med rekonstruktionen av latrinen med tillhörande ”Nattaman”, som beskrivs utförligare i nästa avsnitt, är det lätt för besökarna att skapa sig en bild av det förflutna.

Figur 4.
Skelett, man med spetälska, Medeltidssalen på Malmö Museer. (Foto: Karina Larsson.)

Rekonstruktioner

Medeltidssalen innehåller långt fler rekonstruktioner än mina övriga studieobjekt och i utställningen finns modeller av både människor, hus och medeltida miljöer i olika storlek (Figur 3). En av de mer givande rekonstruktionerna består av den så kallade Nattamannen. Besökarna får kika in i ett mörkt litet utrymme som ska likna en av Malmös medeltida latriner. I ett hörn sitter Nattamannen med en spade vid sin sida och när besökaren trycker på en knapp i utställningen börjar han berätta om sitt arbete. Tack vare en rekonstruktion av både själva miljön och personen, samt att en riktig röst berättar om arbetet, får besökarna en god inblick i hur han levde och arbetade.

En annan pedagogisk rekonstruktion som gjorts innehåller både det förflutna och vår samtid genom att den är delad på mitten. Ena halvan visar en modern utgrävning av en huslämning från 900 - 1000-tal i kvarteret Dubbelknappen i Fosie. Den andra halvan visar hur det kan ha sett ut för cirka 1000 år sedan. I modellen återfinns såväl byggnader som människor.

I många fall visas foton och bilder från dagens Malmö i kombination med utställningstexter som behandlar medeltiden. Detta gör det lätt för en besökare att dra paralleller mellan historien och dagens samhälle. De många rekonstruktionerna gör att utställningen känns befolkad och levande, vilket är viktigt för att sätta besökarnas fantasi i rörelse. Trots att rekonstruktionerna är tolkningar av det förflutna, upplevs de som trovärdiga och baserade på arkeologiska och historiska fakta.

Ljud

Till skillnad från utställningen om Bockstensmannen har Malmö Museer valt att inte ha något bakgrundsljud i Medeltidssalen. Rekonstruktionen av Nattamannen är den enda platsen i utställningen där ljud används. Många av rekonstruktionerna hade blivit ännu mer levande om fler hade utrustats med ljudeffekter eller röster. Ett exempel är torget där ett flertal dockor placerats ut och där texterna berättar om att just torget var en naturlig mötes- och handelsplats. Ett annat tillfälle att använda ljud hade kunnat vara vid avdelningen om medeltida straff, där små dockor i en monter visar de olika straffen.

Mänskliga kvarlevor

Utställningen innehåller inte speciellt många mänskliga kvarlevor, men det vägs upp av det stora antalet rekonstruktioner. Skeletten är till för att visa vilka sjukdomar medeltidens människor hade. I en monter visas exempelvis ett mansskelett där individen drabbats av spetälska (Figur 4). Texten berättar att sjukdomen orsakat att fötterna ramlat av redan under hans livstid. Andra ben som exponeras i montrarna visar exempelvis skador på tänder, lårben och kotpelare. Genom att lyfta fram sjukdomar, som även finns idag, kan besökarna relatera till medeltidsmänniskorna. Något som ytterligare hade förstärkt denna känsla hade varit illustrerande bilder, så att betraktaren får en uppfattning av hur åkommorna påverkade medeltidsmänniskorna under deras livstid. Om så skett hade exponeringen av kvarlevorna varit ännu mer befogat.

Metropolis Daniae, Kulturen i Lund

Metropolis Daniae är en stadsutställning i Kulturhistoriska museet i Lund. Den behandlar Lunds historia från omkring år 900 till tidigt 1600-tal. Utställningen är uppdelad på åtta olika teman, som tillsammans ska täcka många aspekter av Lunds medeltid. De olika rummen består av det s.k. förrummet, vardagsrummet, herrerummet, världsrummet, lagrummet,

arbetsrummet, fyndrummet och förvandlingsrummet. Scenografin i utställningen är konstnärlig då både dekor, montrar, ljus och dekorationer samspelar.

Utställningstexter

Överlag är utställningstexterna i Metropolis ”akademiska” och förmodligen väldigt svårlästa för exempelvis barn och ungdomar. Ett exempel som snarare förvirrar än klargör historien för läsaren är texten:

> Kristendomen slog med det överskuggade fattigdomsidealet knut på sig självt och lät de orena syssla med det orena, nämligen kapitalhanteringen. Medeltiden sådde ett av fröna till den europeiska antisemitismen.

Vidare används inte texterna för att skapa närhet, utan har snarare en utbildande prägel. De är sakligt utformade och de berättar fakta som behövs för att förstå föremålens funktion, vilket dock innebär att besökarna själva får dra slutsatser och dra paralleller till idag. Genom de svårlästa texterna utestängs en stor del av besökarna från informationen, vilket innebär att museet mister en del av sin bildande roll.

Föremål

I vardagsrummet har ett stort antal vardagsföremål ställts ut för att illustrera livet i Lund. Föremålen behandlar ämnen som jordbruk, könsroller, barndom, hemmet och begravning. Särskilt gripande är den lilla kistan, precis lagom stor för ett spädbarn. Genom att lyfta fram företeelser, som väcker känslor oberoende av tid och rum, kan museibesökaren relatera till medeltidsmänniskan. Tyvärr är barnkistan endast ett av väldigt få föremål i utställningen som lyckas beröra och skapa närhet.

Ett exempel på föremål som hade kunnat få en mer levande utställningstext är de spelpjäser och leksaker som ställs ut i det så kallade Arbetsrummet. Till skillnad från Malmö museer, där föremålen och texterna har kopplats till dagens samhälle, nämns i Metropolis text endast

Figur 5.
Kranier, Metropolis Daniae, Kulturen i Lund. (Foto: Elisabeth Iregren 2013.)

att kammakaren utöver kammar även tillverkade leksaker. Detta innebär att mycket av relationsskapandet lämnas över till besökarnas egen fantasi.

Rekonstruktioner

I jämförelse med de två övriga utställningarna används inte uppbyggda miljöer och människogestalter på samma sätt i Metropolis Daniae. Utställningen har fått en mer konstnärlig utformning och istället för rekonstruktioner används hela rummet för att skapa illustrationer av det som visas i montrarna. Trots att så många sidor av livet och samhället är representerade gör avsaknaden av dockor och bilder av människor att utställningen upplevs som ”obefolkad” och det är svårt att få en personlig känsla för medeltiden.

Ljud

Inte någonstans i utställningen används ljud för att illustrera det som föremål och utställningstexter visar. I både vardagsrummet och lagrummet hade olika ljud kunnat användas för att förhöja känslan av att föremålen faktiskt har använts av levande människor.

Mänskliga kvarlevor

I Metropolis Daniae exponeras mänskliga kvarlevor i totalt tre av sju rum. I det så kallade vardagsrummet har ett flertal skallar från medeltida människor satts upp längs taket (Figur 5), men de har inget tydligt samband med resten av utställ-ningsmontrarna i rummet. De textsjok med medeltida namn som hänger nedanför dem kanske är tänkta att kopplas till dem. Vilket syfte kranierna har är oklart, men en närmare förklaring ges av Mats Roslund i boken *Tingsligheter*. Han förklarar att de representerar de individer som, till skillnad från de högre samhällsklasserna, inte syns i det historiska källmaterialet. För att även de mindre välbeställda ska finnas representerade i utställningen har därför kranierna, tillsammans med välkända namn tryckta på tygstycken, hängts upp längs taket.

Namnen ska förmedla en känsla av närhet till medeltidens människor. Att så många kranier visas har sin förklaring i att besökarna ska kunna se de individuella särdragen. Att de hänger längs taket förklaras med att producenterna inte ville ha något avskiljande glas mellan kranierna och besökarna (Roslund 2002:160). Skallarna är inte knutna till något givet tema, som exempelvis begravning eller sjukdomar, utan har tagits ur sitt sammanhang endast för att illustrera medeltidsmänniskans närvaro. Att det är just kranierna som ställts ut är förmodligen ingen tillfällighet, då det är just med huvudet människorna har känt och tänkt. De mister dock lite av sin funktion när de inte relateras till något i utställningen och besökarna inte kan identifiera sig med dem på något sätt. Enligt ICOM ska mänskliga kvarlevor ”presenteras med stor takt och respekt för de känslor av mänsklig värdighet som alla folkslag delar” (ICOMSs etiska regler 2004). Att ställa ut dem på ett sätt där syftet med dem inte framgår tydligt, utan de snarare verkar vara en dekorativ detalj, kan säkert verka stötande för vissa besökare.

Även i lagrummet finns mänskliga kvarlevor men här är syftet tydligare. Utställningstexten berättar nämligen om hur brottslingar bands fast för att sedan få både händer och fötter avhuggna. I montern finns därför en avhuggen hand för att illustrera detta (Figur 6). För att förstärka det besökaren ser finns texten, ”...två män i yngre medelåldern har fastbundna fått händerna och fötterna avhuggna och därefter halshuggits”. Detta ger besökaren en god ögonblicksbild av hur avrättningar genomfördes i Lund

Figur 6.
Avhuggen hand, Metropolis Daniae, Kulturen i Lund. (Foto: Karina Larsson.)

Figur 7.
Kranier från bondeupproret, Metropolis Daniae, Kulturen i Lund.
(Foto: Elisabeth Iregren 2013.)

under medeltiden. Den avhuggna handen ger idag associationer till både smärta, fasa och avsky.

I förvandlingsrummet återfinns mänskliga skallar, men den här gången i en monter (Figur 7). De sex kranierna har till uppgift att illustrera de avhuggna huvuden av avrättade som hängdes upp för att avskräcka upproriska bönder under Bondeupproret år 1525. Tillsammans med den förklarande texten blir exponerandet av dem dramatiskt, eftersom spikarna i huvudena fortfarande sitter kvar. Också här relaterar besökaren till smärta och utsatthet gentemot överheten.

Kontext

För att skapa en känsla för det förflutna är det viktigt att ett samspel mellan den lilla och den stora historien påvisas. Detta är något som är tydligt i alla de tre undersökta utställningarna. I den individbaserade utställning-

en om Bockstensmannen presenteras kända fakta om mannen i mossen samtidigt som han har satts in i en större kontext – vem var han och vilket samhälle levde han i? Både Metropolis Daniae i Lund och Medeltidssalen i Malmö är stadsutställningar som presenterar både den övergripande historien för staden och den enskilda människans historia. Detta görs dels genom att större förändringar och företeelser presenteras och dels genom att artefakter, som nutidens människor kan relatera till, visas.

Ljud

Ljud eller musik används i Medeltidssalen och i utställningen om Bockstensmannen, men inte i Metropolis Daniae. Vid Bockstensmannen skapar naturljud tillsammans med musik dels en naturkänsla, dels en känsla av mystik. I Medeltidssalen har ljudet istället använts när den så kallade Nattamannen berättar om sitt arbete. Där ger den mänskliga rösten ytterligare en dimension. Att inget ljud används i Metropolis Daniae innebär att besökarna kanske fokuserar mer på andra intryck. Utställningen är i högre grad konstnärligt utformad än de andra två, vilket innebär att besökarna eventuellt koncentrerar sig på synintryck och den fysiska upplevelsen.

Föremål och utställningstexter

Utöver rekonstruktioner och mänskliga kvarlevor spelar de utställda föremålen stor roll för relationsskapandet. Att ställa ut artefakter som direkt väcker känslor hos besökaren är ett tillvägagångssätt. Ett par exempel där utställningstexten inte varit avgörande är dels på Metropolis Daniae, där en spädbarnskista ställs ut, dels i Medeltidssalen där tegelstenar med avtryck från barnskor och djurtassar visas. Föremålen talar för sig själva och väcker en känsla av närhet som många föremål inte lyckas skapa utan en förklarande text. Texternas utformning är annars i de flesta fall avgörande för att föremålen ska verka kontaktskapande. Genom att dra paralleller mellan historia och nutid sätts fantasin i rörelse. I medeltidssalen används till exempel leksaker vid en jämförelse mellan medeltidens och dagens barn. I utställningen om Bockstensmannen finns däremot varken

känsloladdade föremål eller relationsskapande utställningstexter. Eftersom utställningen är individbaserad skapas dock den känslan ändå, genom att skelett och dräkt är så välbevarade. Genom att han dessutom satts in i en större kontext kan besökarna föreställa sig honom i det samhälle han levde i. I stadsutställningarna är det istället stadens historia som presenteras och samtidigt befolkas med människor och deras föremål, vilket ställer högre krav på utställningstexterna. Inga av texterna är artefaktcentrerade, vilket sannolikt beror på att de i hög grad är kontextuellt utformade.

Mänskliga kvarlevor

Enligt ICOM ska mänskliga kvarlevor ställas ut i medvetande om de intressen och trosuppfattningar som samhällsmedlemmarna har (ICOM 2004:4.3), vilket kan tolkas som att det ska finnas ett syfte med att exponera av skelett i en utställning. I alla de tre undersökta utställningarna visas mänskliga kvarlevor, men med väldigt olika intentioner. I utställningen om Bockstensmannen är det just det unika fyndet med kvarlevor och den välbevarade medeltidsdräkten som är det centrala. I Medeltidssalen har skelettdelarna istället ett bildande syfte då de ställs ut för att illustrera medeltida åkommor och sjukdomar. Ur etisk synpunkt upplevs visandet av kvarlevorna i dessa utställningar befogat. Slutligen har Metropolis Daniae exponerat skelettmaterial på sammanlagt fyra platser i utställningen. Det mest uppseendeväckande är de skallar som satts upp längs taket i det så kallade Vardagsrummet.

För en besökare utan förkunskaper om utställningen verkar de främst utgöra en dekorativ detalj. Tanken med dem är dock att även de lägre stånden ska vara närvarande även om de inte efterlämnat några monument eller dokument efter sig. Eftersom det inte framgår tydligt kan det dock diskuteras om det är etiskt riktigt att ställa ut dem på ett sådant sätt. I förrummet har kvarlevorna från den äldsta kända graven i Lund ställts ut; den individ vars kista daterar hela staden. De övriga skelettdelarna som exponeras har, i likhet med dem i Medeltidssalen, ett utbildande syfte och illustrerar medeltida straff samt Bondeupproret. Det skelettmaterial som visas i Metropolis Daniae berör alltså inte i första hand känslorna. Mänskliga kvarlevor behöver dock inte nödvändigtvis ha en funktion av

att skapa närhet, utan kan också användas vid förmedling av information om exempelvis dåtida straff, vilket är fallet på Kulturen. Benen fungerar då intresseväckande och får förhoppningsvis besökaren att läsa utställningstexten. Hur de olika utställningarna har lyckats att med hjälp av mänskliga kvarlevor skapa en närhetskänsla mellan då och nu är således mycket beroende på vilket syftet exponerandet har. Dessutom samspelar skeletten med andra delar av utställningen, som exempelvis rekonstruktioner och tillhörande föremål, vilket skapar en helhetsbild av historien. I samtliga fall, undantaget kranierna på Metropolis Daniae, finns det ett tydligt uttryckt syfte med att visa de mänskliga kvarlevorna.

I de fall syftet med att visa skelettmaterialet är att väcka känslor upplever jag att det är mycket viktigt att det är riktiga ben som ställs ut. I utställningen om Bockstensmannen är det de mänskliga kvarlevorna och den välbevarade dräkten som är det exceptionella, vilket innebär att kopior inte hade kunnat användas. Vidare upplevs skelettmaterial känslomässigt starkare än föremål, vilket innebär att det är svårare att byta ut ett original mot en kopia när mänskliga kvarlevor visas.

Rekonstruktioner

Innan jag inledde min undersökning hade jag en uppfattning om att exponerande av mänskliga kvarlevor skulle ha stor betydelse för känsla av närhet. Efter att ha besökt Medeltidssalen på Malmö Museer ändrade jag dock uppfattning. I utställningen användes mänskliga kvarlevor endast på ett ställe, i övrigt användes andra tillvägagångssätt.

Något som skiljde Medeltidssalen från de andra var det stora antalet rekonstruktioner, vilket innebär att människan blir tredimensionell. Eftersom hon ser ut som du eller jag blir det betydligt lättare att relatera till det förflutna. Även i utställningen om Bockstensmannen finns exempel på en mycket lyckad rekonstruktion, som dessutom bygger på undersökningar av skelettet. Eftersom de bygger på vetenskapliga fakta är sannolikheten hög att han sett ut ungefär så, till skillnad från de mer konstnärliga tolkningarna av medeltidens människor som återfinns i Medeltidssalen.

På Hallands Kulturhistoriska Museum används dessutom en film som

visar *Bockstensmannen* när han går över mossen. Genom dockorna och bilderna i utställningarna får jag som besökare nämligen en känsla av att historien i utställningen befolkas och blir levande. Avsaknaden av rekonstruktioner i Metropolis Daniae, i kombination med att de mänskliga kvarlevorna inte berör, innebär tyvärr att det blir svårt att relatera till människorna bakom föremålen som ställts ut. Därför måste besökarna använda mycket av sin fantasi i utställningen, annars förblir medeltiden en intellektuell sfär endast tillgänglig för akademiker.

Referenser

Adolfsson, G. 1987. *Människa och objekt i smyckeskrin. En analys av arkeologiska utställningar i Sverige*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Cassel, M. 2001. *Museipedagogik. Konsten att visa en utställning.* Lund: Studentlitteratur.

Af Geijerstam, J. 1998. *Miljön som minne: att göra historien levande i kulturlandskapet*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Roslund, M. 2002. De närvarande döda. Människan som ting. I: *Tingsligheter*. Fredriksson, C. (red.). Lund: Kulturen.

Thavenius, J. 1983. *Liv och historia. Om människan i historien och historien i människan*. Järfälla: Symposion.

Wiking-Faria, P. 2007. *Bockstensmannen, utställningskatalog*. Varberg: Hallands kulturhistoriska museum.

Internet

ICOMs etiska regler för museer 2004 Seoul http://icom.museum/fileadmin/user_upload/pdf/Codes/sweden.pdf

Svenska Arkeologiska Samfundet, 2000. *Svenska Arkeologiska Samfundets principer för god arkeologisk praxis* http://www.arkeologiskasamfundet.se/Dokument/Div_pdf/Principer_ark_praxis.pdf (2013-03-17)

Medeltidsarkeologi 1983-2009, förmedling, representativitet och ansvar

Erik Johansson

Abstract

Even when the editor of the popular journal Populär Arkeologi claims to be communicating the latest advances in archaeological research to the public and that the authors often are professional archaeologists, this is done very rarely and focuses mostly on dating and artifacts. Is it the editor's responsibility or must the archaeologists themselves highlight these issues in their articles? Common requirements for the archaeological occupation are compiled on an international level, which makes it clear that all media available must be used to convey the objectives and methods used to the public. The requirement is not as strictly formulated in Sweden, but Populär Arkeologi is still a professional archaeologist's chance to convey this. The number of articles in Populär Arkeologi dealing with medieval archaeology has not increased in the way that the research has. This study highlights the lack of knowledge in conveying archaeology as a whole, with both finds and research focus. The field archaeologist may have a responsibility to oversee that the artifacts and research topics reach the public, but she or he has first to be a part of a system that allows this. The development and change of this system should initially take place at the universities. Education in the conveying of archaeology would create an awareness of how it best should be presented to the public. This ethical

particularism (Collste 2010) could in this case embrace the whole community, and not just the archaeologists. And when our actions present a fair representation of archaeology it would not be egotistical.

Inledning

I en av tidskriften Populär Arkeologis utgåvor från 2007 skriver redaktören i ledaren om arkeologi och förmedlingsansvar:

> Det gör också Populär Arkeologi, som efter bästa förmåga försöker att förmedla forskarnas rön till en intresserad allmänhet och även ta de senares parti om så behövs. Det har vi gjort i ett kvartssekel nu (Gustavsson 2007:3).

Framgår forskningsutvecklingen inom medeltidsarkeologi i dessa artiklar? Uppfyller arkeologer som förmedlar sina gräv- och forskningsresultat i Populär Arkeologi kravet på att i det arkeologiska yrket förmedla all vår forskning och vara till samhällets och allmänhetens nytta? I fortsättningen använder jag termen medeltidsarkeologi och jag avser både medeltidsarkeologi och historisk arkeologi, vilket ämnet kom att byta namn till år 2005.

Vanligen sker förmedling genom museiutställningar, föreläsningar, publicering av avhandlingar eller böcker och artikelsamlingar skrivna av doktorer, docenter och professorer. De senare är sällan skrivna eller tillgängliga för allmänheten. Vad gäller utställningar kämpar fortfarande arkeologisk museipersonal med att förmedla kunskap och inte bara visa fram föremål. Populär Arkeologi utgör ett undantag inom förmedlingen av arkeologi i Sverige. Tidskriften har getts ut regelbundet i 30 år.

Det etiska perspektivet

Detta arbete berör frågan om ansvar. Jag vill lyfta fram det dilemma som skapas i förmedlingsskedet, framförallt i relationen mellan journalist/allmänhet och arkeolog. Frågan man kan ställa inledningsvis är vad

förmedlingen får för konsekvenser? Bör förmedlingsskedet granskas?

Elisabeth Rudebeck skriver i *Arkeologi och Etik* från 1994 att arkeologer berättar om människor i förhistorien för människor i nutiden. Vi förmedlar människobilder genom våra texter. Studiet av arkeologers texter är nödvändigt menar Rudebeck för att komma åt de etiska perspektiv, som formar deras människosyn. Den döljs dock ofta i det vetenskapliga språket, som försöker ge en ”det-är-självklart-bild” av förhistorien (Rudebeck 1993:15). Språket är inte neutralt och visar vad som är av vikt för författaren vid det tillfället då texten skrivs. Det är en liknande metod som mitt arbete bygger på. Rudebeck ville undersöka vilka människobilder som lyftes fram i arkeologitexter. Jag vill studera vilken medeltidsarkeologi som serveras allmänheten i Populär Arkeologi, och dessutom granska mötet mellan arkeologin och samhällssfären, nämligen när fältarkeologen möter allmänheten.

I detta arbete kommer jag att använda mig av konsekvensetisk teori. Det innebär att huruvida den handling som utförs är rätt eller fel, bedöms enbart utifrån dess konsekvenser. I min studie har jag valt att se den aktiva eller passiva förmedlingen som den moraliska handlingen. Men för att kunna diskutera det etiska perspektivet på ansvar och förmedling måste vi först reda ut ett antal begrepp. Göran Collste ställer sig frågan: *Konsekvenser för vem?* (Collste 2010:43) I mitt fall är det svaret tudelat, det vill säga att förmedlingen av medeltidsarkeologin får konsekvenser dels för allmänheten och dels för arkeologerna. Vi måste också titta på förmedlingen i sig. När sker den och vem har det initiala ansvaret? Jag skulle vilja hävda att den första förmedlingen alltid sker i fält, mellan grävande arkeolog och allmänhet. Det är i fält som det arkeologiska källmaterialet produceras, och i förlängningen hade inte det vetenskapliga ämnet arkeologi existerat utan utgrävningar. Därför är också förmedlingen i fält nyckeln till att ämnet representeras rättvist i till exempel Populär Arkeologi, dagspress, museer, avhandlingar eller föreläsningar. Genom följande studie av medeltidsarkeologin i forskningen och i Populär Arkeologi hoppas jag kunna isolera och påvisa var bristerna i förmedlingen, representativitet och ansvar ligger. Jag vill inledningsvis lyfta fram ett antal etiska hypoteser:

1. Den moraliska handlingen som kan analyseras med ett konsekvensetiskt perspektiv är förmedlingshandlingen.
2. Under förmedlingen görs ett aktivt eller passivt val att fokusera på artefakter.
3. Konsekvensen är att medeltidsarkeologi inte förmedlas på ett representativt sätt.

Denna uppsats tar sitt avstamp i Lund, vilket inte är så konstigt. Det var vid Lunds universitet som medeltidsarkeologin grundlades med föregångare som Carl Georg Brunius, Otto Rydbeck och Erik Cinthio. Det är för övrigt bara vid Lunds universitet som man kan erhålla examen i medeltidsarkeologi (Bentz 2011:12).

Ansvar i fokus – några utgångspunkter

Syftet är att belysa skillnader mellan forskning och populärvetenskap och genom att tillämpa etiska aspekter kunna diskutera innebörden i denna relation. Min utgångspunkt är etiska riktlinjer för arkeologer på internationell (www.eaa.org) och svensk nivå samt ett konsekvensetiskt perspektiv. Dessutom inleder jag en diskussion om hur arkeologi förmedlas genom populärvetenskap. Syftet är också att diskutera ansvarsfördelningen och hur hänsyn tas till förmedlingsuppdraget. Genom att jämföra Populär Arkeologi med forskningen hoppas jag kunna belysa ansvarsfördelningen inom och representativiteten för medeltidsarkeologi.

- Hur ser relationen ut mellan det som har publicerats i Populär Arkeologi om medeltiden och det som publicerats inom forskarvärlden?
- Vilken är den etiska implikationen för det medeltidsarkeologiska ämnet beroende av hur den populärvetenskapliga förmedlingen ser ut i Populär Arkeologi?
- Hur ser ansvarsfördelningen ut gällande arkeologisk förmedling och vem bär det ansvaret?

Undersökningsmaterial

Sedan 1983 har tidskriften Populär Arkeologi getts ut kvartalsvis. Under 1980-talet skrevs 42 artiklar om ämnen inom medeltidsarkeologi och mellan 2003 och 2009 skrevs 44 artiklar. Av dessa 86 artiklar är en stor andel skrivna i samband med utgrävningar. Det totala antalet artiklar under samma perioder uppgår till 330 stycken.

Festskriften tillägnad Erik Cinthio utkom år 1986 och får tillsammans med META i första hand representera forskningen under 1980-talet. De texter som publicerats i *Medeltiden och arkeologin, Festskrift till Erik Cinthio* representerar dock det arbete som författarna vid det tillfället bedrev eller hade bedrivit under ett antal år. Ett avhandlingsarbete, t.ex. tar minst fyra år och därför bör artiklar komna ur ett avhandlingsarbete kunna representera tiden från 1983 och framåt. Festskriften *Från Stad till Land – En medeltidsarkeologisk resa* tillägnad Hans Andersson publicerades år 2001 och får tillsammans med volymen *Triangulering* från år 2009 därför representera forskningsläget under 2000-talet. Även för denna period använder jag META.

Ett exempel på hur äldre texter återanvänds är Peter Carellis artikel i *Triangulering* från 2009, där han har sammanfattat delar av sin avhandling från 2001 (Carelli 2009:47ff). Urvalet av representanter för årtiondena kan alltså inte med säkerhet baseras på när antologin trycktes. Det är istället de stora förändringarna som jag försöker sätta i fokus, och detta synsätt måste också appliceras på Populär Arkeologi.

META har valts för att representera medeltidsarkeologin under båda perioderna. I ett uttalande i META deklarerar redaktionen att tidskriften skall fungera som debattforum och kunskapsförmedlare för både yrkesverksamma och allmänhet. År 1988 hade META givits ut i 10 år, vilket talar för dess tyngd som en representativ tidskrift (META 1988:1).

Av utrymmesskäl har en del urvalskriterier applicerats på både Populär Arkeologi och forskningspublikationerna. För forskningen har som sagts ovan ett antal antologier, festskrifter och tidskrifter valts. Dessa utgår från Lund, men detta kan med tanke på den utveckling som skett inom medeltidsarkeologin knappast anses missvisande för forskningsfältet i stort i Sverige.

Tabell 1.
Medeltidsarkeologiska artiklar med uttalade frågeställningar eller fokus, från Populär Arkeologi indelade efter ett antal teman. Tabellformen är hämtad från Emma Bentz (2011).

	Kyrka		Stad		Borg		Landsb.		Artefakt		Bygg. ark		Ark i sam.		Diverse		Sum.
1983-89	1	6,6 %	4	26,6%	5	33%	2	13%	2	13%	0		0		1	6,6%	15
2003-09	0		1	12,5%	1	12,5%	2	25%	1	12,5%	1	12,5%	1	12,5%	1	12,5%	8
Sum.	1		5		6		4		3		1		1		2		23

Kategorisera Populär Arkeologi

För att spara plats har jag valt att redogöra för artiklarna från Populär Arkeologi i tabellform (Tabell 1). Utifrån Emma Bentz (2011) urvalskategorier när hon studerade uppsatsarbeten i medeltidsarkeologi (Tabell 3) har jag tematiserat 23 artiklar från Populär Arkeologi. Mitt urval består av färre texter än det totala antalet artiklar under 80- och 00-talen. Detta beror på att endast de i Tabell 1 kunde kategoriseras. Det vill säga att de hade ett tydligt fokus eller frågeställning. I Tabell 2 finns alla artiklar representerade men där ligger fokus enbart på den kronologiska perioden och jämförelsen med övriga tidsperioder.

Tabell 2.
Antal artiklar i Populär Arkeologi (1983-1989 resp. 2003-2009) som behandlar respektive kronologisk period.

Period/Inriktning	Antal artiklar 83-89	Antal artiklar 03-09	Procent 80-tal/00-tal
Stenålder	48	29	30/16,8
Bronsålder	11	14	6,9/8,1
Förr. Järnålder-Vendeltid	23	28	13,3/16,2
Vikingatid	21	28	13,3/16,2
Medeltid	27	34	17/19,7
Nyare tid	15	10	9,5/5,8
Medelhavsområdet och utom-europeisk arkeologi	13	39	8,2/22,6
Summa	158	172	

Granskar vi Tabell 1 blir ett antal förhållanden tydliga. För det första skiljer sig antalet medeltidsartiklar med nästan häften mellan de båda årtiondena. Detta representerar alltså inte mängden medeltidsartiklar (Tabell 2) utan endast mitt urval. Så för att jämföra får vi räkna procent. Mönstret som framträder visar att i de kategorier där båda årtiondena finns med har kategorierna stad och borg minskat medan forskning om landsbygd nästan fördubblats (Tabell 1).

Tabell 3.
Seminarieuppsatser på C/D/CD nivå i Medeltidsarkeologi/Historisk arkeologi kategoriserade utifrån ett antal teman. Tabellformen och statistiken är hämtad från Emma Bentz (2011). Lägg märke till landsbygdsarkeologins markanta ökning.

	1983-1989		2003-2009	
Kyrka	14	32%	12	18%
Stad	3	7%	9	14%
Borg	7	16%	5	8%
Landsbygd	1	2%	10	15%
Artefakt	8	19%	6	9%
Byggnadsarkeologi	1	2%	5	8%
Numismatik	3	7%	0	
Osteologi	1	2%	0	
Arkeologi i samhället	1	2%	7	11%
Teori/Metod	0		1	1,5%
Mentalitet	0		1	1,5%
Diverse	4	9%	9	14%
Summa	43		65	

Medeltidsarkeologisk forskning under 1980-talet

Som undervisningsämne är medeltidsarkeologi en ung vetenskap (Holmberg 1977; Christophersen 1986:365; Cinthio 1988:4). Självklart har medeltiden studerats innan dess men ser man Carl-Georg Brunius som den förste medeltidsarkeologen blir vetenskapen ändå endast 150 år gammal (Christophersen 1986:365). Först 1975 upprättades en

forskarassistenttjänst, tre år sedan kom en docentbefattning och 1982 inrättades en permanent professur (Cinthio 1988:9; Gustavsson 1986:26). Detta innebär att ”officiell” forskning inom ämnet medeltidsarkeologi egentligen endast bedrivits i 40 år.

Sedan 1960-talet har stora förändringar skett inom medeltidsforskningen. Dessa förändringar kan utläsas vid en jämförelse av de översiktsverk som kom dels 1961-1962 och dels 1985 (Dahlbäck 1987:13). Här märks hur fokus på den politiska historien får backa till fördel för socio-ekonomiska utgångspunkter. Den materialstyrda forskningen minskar för en metod- och teorimedveten forskning. Detta förklaras av *Annales*-skolans framgång (Dahlbäck 1987:14). Först under 1970-talet kom intresset för byar och bondgårdar, medan föregående period främst intresserat sig för monumentala byggnader (Holmberg 1977:10). Sedan mitten av 1970-talet har grävningar i medeltida städer dominerat, vilket också påverkat forskningen (Christophersen 1986:365; Stenholm 1986:73; Cinthio 1988:3; Svensson 1989:14). Men under början av 1980-talet får landsbygdsarkeologin ett uppsving (Svensson 1989:fig7), medan kunskapen om landsbygden innan dess baserats på historisk forskning, kulturgeografi och ortnamnsforskning (Christophersen 1986:365; Stenholm 1986:73f).

Medeltidsarkeologin kom att växa och ta till sig nya forskningsmetoder influerade av socialantropologi, forskning om sociala system och kulturella processer. Den kom att inrikta sig på långa tidsperspektiv (Christophersen 1986:366) för att t.ex. kunna studera byarnas uppkomst och kontinuitet. Ett resultat av de slutsatser som drogs under 1970-talet var att de skånska byarna inte kontinuerligt vuxit fram sedan järnåldern (Mandahl 1986:47). Under 1960-talet och 1970-talet var den medeltidsarkeologiska utbildningen främst av kunskapsuppbyggande karaktär. Först under 1970-talet i samband med en del seminarier kom metodiken och synsättet att ifrågasättas. Frågor som uppstod och som får exemplifiera denna utveckling berörde till exempel relationen mellan handelsplats och stadsbildning och vad en stad egentlig är (Cinthio 1988:10). Mycket av vad som definierar grunden till dagens historiska arkeologi grundlades under 1970-talet, då framförallt metodiken ifrågasattes och vetenskapsteorin byggdes upp. Dessutom fick betydelsen av källmaterialet ett uppsving (Cinthio 1988:11).

Det långa perspektivet, ett arv från *Annales-skolan*, har främst påverkat

byarkeologin där ett fattigare källmaterial gentemot den urbana situationen har tvingat fram de långa perspektiven (Mogren et al. 2009:9).

En gren som har kommit att få en särskild betydelse inom medeltidsarkeologin är byggnadsarkeologin. Barbro Sundnér visade att analys av kyrkors murverk kan bidra till upprättandet av relativa kronologier och omtolkningar av sockenkyrkornas dateringar (Sundnér 1986:199ff). Under 1980-talet hade just kyrkorna kommit att engagera ett antal medeltidsarkeologer och fältet breddades (jfr Andrén 1986:3). Fram till 1970-talet då stora förändringar skedde inom medeltidsarkeologin, var också kyrkoforskningen i stort koncentrerad på konstvetenskapliga iakttagelser (jfr Rydbäck 1936). Det framkommer tydligt att byggnaden som enskilt objekt delvis förändrades och fokus hamnade istället på helhetsbilder, statistisk bearbetning och översikter (Sundnér 1982:9). Landskap, ekonomi och sociala funktioner hamnar i fokus under 1980-talet (Andrén 1986:3; Bonnier 1981 efter Sundnér 1982:9).

Margareta Weidhagen-Hallerdts visar i en artikel, som baseras på forskning från 1950 och -60-talen, den förändring som kom på 1980-talet. Hon betonar med sin undersökning av S:t Clemens kyrka i Helsingborg ett politiskt synsätt, och använder dessutom konsthistoriska termer som ”anglo-saxisk” och ”normandisk” (Weidhagen-Hallerdt 1986:131ff). Användningen av dessa termer verkar avta under 1980-talet då istället reella mått och mer tekniska undersökningsmetoder står i fokus (Sundnér 1986:199ff). Under 1980-talet påverkas kyrkoarkeologin också av sociologi och kulturgeografi. Kyrkan blir nu en länk till förståelsen av samhället (jfr Wienberg 2006:22, 24). Social struktur, processer i samhället och ekonomi fokuseras och kyrkorna blir inkorporerade i landskapet (Wienberg 2006:22). Det som hände under 1980-talet var att de äldre processuella metoderna, som dominerat inom den konsthistoriska kyrkoforskningen, användes tillsammans med de postprocessuella inriktningarna som maktperspektiv och den materiella kulturens mening (Wienberg 2006:24).

Ytterligare ett tema som kom att explodera inom den medeltidsarkeologiska forskningen rör staden. Jämfört med den moderna byggnadsarkeologin (representerad under 1980-talet av bl.a. Sundnér) började stadsarkeologin utvecklas redan från 1960-talet och framåt (Andrén 1986:259). Andrén påpekar dock att endast en del av källmaterialet har utnyttjats och att den

nya synen på materialet kring stadsgrävningarna under 1980-talet kom att förändra forskningen. Här menar Andrén att synen på funktion och social tillhörighet bör stå i fokus. Dessa frågeställningar studeras bäst genom massmaterial som kom att få sitt genombrott som studiematerial på 1980-talet (Andrén 1986:259).

På samma sätt som synen på byggnaderna förändrades på 1980-talet från enskilda objekt till en integrerad del i samhället och landskapet, menade Andrén att synen på massmaterial och kulturlager ska förändras från att förutsätta deras existens till att fråga sig om deras tillkomst och bildande, ”…fyndanalysen måste integreras med stratigrafin” (Andrén 1986:266).

Ett par av utgåvorna av META under 1980-talet är särskilt viktiga för detta arbete då de speciellt har dedicerats till ”medeltidsarkeologins innehåll och identitet både vad gäller forskningsstrategier och inriktningar för en kunskapsförmedlande verksamhet” (META 1988:1). Numren kan i sig visa hur medeltidsarkeologin har debatterats som eget ämne, hur det har uppstått och vart det är och bör vara på väg. Andrén anser att ämnet skall omvandlas till ett där metodiken dominerar forskningen snarare än kronologin (Andrén 1988:15ff). Andersson poängterar vikten av att inte släppa vår roll som arkeologer och specialister på de materiella lämningarna, men också vikten av att spränga gränser inom ämnet, särskilt då de kronologiska gränserna (Andersson 1988:63ff). Andersson kommenterar en då nyutkommen översikt om svensk medeltidsforskning, och avsaknaden av arkeologin i detta verk (1989:3ff). Det som är av vikt i Anderssons artikel är hans beskrivning av medeltidsarkeologin: ”Forskningen har hittills betonat de organisatoriska frågorna, de politisk-ekonomiska, men livsvillkoren, livsmiljön, de ekologiska aspekterna har för medeltidens del knappast berörts…” (Andersson 1989:5). Andersson menar att arkeologin skall representera mikromiljön, alltså huset, tekniken och det brukade landskapets lämningar för att kunna bidra till den tvärvetenskapliga forskningen som rör medeltiden. Andersson menar utifrån översikten att frågor som rör mikromiljön inte tas upp. Istället dominerar det politisk-ekonomiska makroperspektiv som den historiska vetenskapen vanligen hamnar i (Andersson 1989:3).

Medeltidsarkeologisk forskning under 2000-talet

Inledningsvis påpekades att medeltidsarkeologi kom att byta namn till historisk arkeologi år 2005 (Wienberg 2005:66). Under föregående decennium kom den historiska arkeologin att stabiliseras och en ny generation forskare som direkt utbildat sig till historiska arkeologer blir verksamma (Peltonen 2000:47). Omvandlingen är dock problematisk och den grundar sig delvis i den popularitet medeltiden har som historisk period (Wienberg 2005:71). Den historiska arkeologin kom att omfatta perioden vikingatid till industrialiseringen med både fokus på Skåne, Norden och med utomeuropeiska inslag. Uppdelning är helt klart hierarkisk i den ordning ovan framställd, i varje fall vid Lunds universitet. Den gamla ståndsläran om *oratores, bellatores, laboratores och mercatores* genomsyrade fortfarande forskningen, urval och undervisning vid millennieskiftet. Detta synsätt kom dock att försvinna under 2000-talets första decennium (jfr Wienberg 2005; Mogren et al. 2009:9). Det som har hänt fram tills dess är, enligt Hans Andersson, att kontakterna över disciplingränserna ökat, både inom institutionen och mellan fler institutioner (Andersson 2002:19f). Andrén pekar också på något som dominerat fram till början av 2000-talet, och med all säkerhet under det första årtiondet därefter, nämligen forskningsperspektivet ”rumslighet” (Andrén 2002:28). I METAs utgåvor förekommer med jämna mellanrum artiklar som behandlar medeltidsarkeologi som ämne. Det som hamnar i fokus i dessa artiklar är främst vad som skall definiera ämnet; kronologin eller metodiken.

Inom kyrkoarkeologin syns också en förändring. Kyrkobyggnaden kopplas mer och mer till den religiösa sfären och dess roll i det medeltida samhället (Wienberg 2006:24f). Wienberg använder ordet ”re-sakrilisering” och det finns ett flertal avhandlingar som stärker hans påstående, varav den senaste är Ing-Marie Nilssons dissertation *Mellan Makten och Himmelriket* från 2009. Men huruvida denna utveckling håller i sig kan debatteras, menar Wienberg, då han konstaterar att vi baserar våra grundkunskaper om kyrkorna på forskning från 1980-talet (Wienberg 2006:26). Kanske måste den klassiska byggnadsarkeologin, som den utformades av Cinthio

och Sundnér, omprövas och utvecklas? I Lund har Gunhild Eriksdotter bidragit till detta genom att förespråka kombinationen mellan digitala och manuella inmätningsmetoder. Dessutom har hon använt denna metodik till att behandla rumslighet inom byggnadsarkeologin (Eriksdotter 2005).

I festskriften, tillägnad Hans Andersson, finner man ett flertal frågeställningar och forskningsfokus. Inledningsvis menar Connelid, Macher och Widegren hur viktigt det är att uppmärksamma de stora förändringarna som sker på landsbygden (Connelid et al. 2001:33). Kristina Carlsson gör en jämförelse mellan städerna Lödöse och Skara med fokus på kyrkans etablering och urbaniseringsprocessen (Carlsson 2001:35).

I samma festskrift ingår också bidrag som behandlar problematiken kring artefakter och skriftliga källor. På samma sätt som 1980-talets diskurs rörde skillnader och likheter mellan den etablerade arkeologin och det nya ämnet medeltidsarkeologi, debatteras nu övergången från medeltidsarkeologi till historisk arkeologi. Ett flertal författare bidrar till att definiera ämnet (Josefson 2001:89ff).

Lars Ersgård skriver om fiskarbebyggelse på västkusten under medeltiden och hans text är särskilt intressant då han beskriver en tydlig utgångspunkt för forskningen. När han i början av 1990-talet författar en uppsats om samma ämne valde han ett socio-kulturellt perspektiv till skillnad från den äldre ekonomisk-ekologiska utgångspunkten (Ersgård 2001:95). När han nu väljer att åter behandla samma ämne behåller han samma perspektiv men nu mot bakgrunden av ett mentalitetsskifte, som sker under medeltiden enligt Ersgård, nämligen medeltidsmänniskans förändrade relation till tiden och rummet (Ersgård 2001:6).

Det sociokulturella perspektivet är ett arv från 1980-talets medeltidsarkeologiska forskning, vilket också syns i hur kyrkoarkeologin anammar sociologiska perspektiv och inkorporerandet av kyrkorna i kulturlandskapet (Wienberg 2006:24). Det som förändras efter 1990-talet är, som Ersgård framför i sin artikel, nämligen ett mer omfattande aktörsperspektiv. Nu är det medeltidsmänniskans mentalitet och tankevärld som ger nytt liv åt forskningen. Ersgård påpekar att medeltidsmänniskan ingår i ett större socialt sammanhang och att detta inte kom att förändras förrän med renässansen (Ersgård 2001:103; Johnson 2002).

Det är inte bara nya angreppssätt som definierar den historiskarkeologiska

utvecklingen utan också nya undersökningsområden. Eriksdotter behandlar de medeltida trähusen i Lund, som först hamnat under lupp efter att stora utgrävningar genomförts på 1990-talet (Eriksdotter 2001:127ff). Wallerström tar sig an maktperspektivet i områden utan monument eller bevarade historiska dokument (Wallerström 2009:283f).

Diskussion

Med utgångspunkt i analysen diskuterar följande avsnitt relationen mellan medeltidsarkeologi i Populär Arkeologi och den medeltidsarkeologiska forskningen. Temat kretsar kring vad det innebär att forskningen finns eller inte finns representerad i Populär Arkeologi. Grundförutsättningen är det krav som ställs på arkeologer att förmedla sin kunskap till allmänheten enligt våra etiska riktlinjer. Det kan förstås innefatta konkreta nya historiska upptäckter, som till exempel nya dateringar, nya spektakulära fynd etc. Men jag vill bredda det begreppet till hela utvecklingen inom forskningsämnet. Analysen har visat hur frågeställningar och fokus förändrats över tid. Vikten av att nå ut med vad som anses vara viktigt och nödvändigt inom ämnet, det vill säga den teorimetodiska utvecklingen, bör vara minst lika väsentlig som att förmedla bilder på nya fynd.

De texter som tagits med i tabell 2 är sådana som tydligt utgår från en specifik tidsperiod. Jag har valt att separera järnålder och vikingatid eftersom båda dessa ämnen innehar egna forskningstraditioner. Eftersom detta arbete delvis ämnar presentera utvecklingen inom medeltidsarkeologin blev också indelningen efter tidsperiod nödvändig för att illustrera skillnader och utveckling. Många artiklar i Populär Arkeologi berör flera tidsepoker eller andra ämnen som utställningar, experimentell arkeologi och debattinlägg. Under 1980-talet förekommer framförallt många artiklar som behandlar amatörarkeologi.

För att få en överblick av forskningsutvecklingen inom medeltidsarkeologin valde jag att räkna antalet artiklar i två antologier, som båda består av texter skrivna av medeltidsarkeologer vid Lunds universitet. Till skillnad från festskriften tillägnad Erik Cinthio, som innehåller 25, innehåller festskriften tillägnad Hans Andersson 42 artiklar. De båda antologierna har ungefär samma sidoomfattning, men antalet

artiklar har alltså ökat med 68%. Dessa siffror reflekterar medeltidsarkeologins utveckling under tre årtionden. Fler forskartjänster har tillsatts och ämnet har breddat sig för forskning inom flera områden (jfr Medeltiden och arkeologin 1986 och Från stad till land 2001). Som framgår finns inte denna förändring representerad i Populär Arkeologi (Tabell 1 och 2).

Ser vi till antalet artiklar i Medeltiden och arkeologin (1986) behandlas sektionsvis landsbebyggelse, kyrka, borg och stad. Det är en mycket representativ indelning för 1980-talets medeltidsarkeologi. I Från stad till land (2001) finns inte denna grppering. Det som man kan utläsa från rubrikerna är att ett antal behandlar ”icke-traditionella” medeltidsarkeologiska ämnen. Märk väl att festskriften till Hans Andersson utkom fyra år innan ämnet bytte namn till historisk arkeologi. Vi finner till exempel fyra artiklar som spränger den kronologiska gränsen (Christophersen 2001; Rosén 2001; Jarockis 2001; Gustin 2001). Utöver dem finns också bidrag som behandlar amatörarkeologi, GIS och avfallshantering (Claesson 2001; Riddersporre och Broberg 2001; Hasselmo 2001).

Jämför vi festskrifterna och uppsatstabellen med utvecklingen i Populär Arkeologi kan vi se att medeltiden varit väl representerad i tidskriften men att någon motsvarande ökning i antalet publicerade arbeten inte har skett på samma sätt som inom forskningen. Istället är det framförallt tema stenålder och Medelhavsområdet som genomgått de största förändringarna (Tabell 2). Inom dessa ämnesgrupper ser vi den största skillnaden mellan de båda decennierna. Det skall påpekas att i Populär Arkeologi är det framförallt den utomnordiska arkeologin som slagit igenom under senare tid. Den finns knappt representerad alls under 1980-talet. Anledningen till att Medelhavsområdet utgör geografiskt område för 13 artiklar under 1980-talet är att ett temanummer tillägnades ämnet. Detta talar för att det inte är forskningsutvecklingen som styr innehållet i Populär Arkeologi utan istället individuella initiativ och de spektakulära berättelserna.

Under den period som ämnet hette medeltidsarkeologi har teman som urbaniseringsprocessen och den agrara utvecklingens stått i fokus, så även städernas politiska utveckling (Mogren et al. 2009:8). Dessa frågeställningar återfinns också i Populär Arkeologi om än otydligt i många fall (jfr. Svensson 1985). Under 1980-talet verkar framförallt dateringsfrågorna

betonas och hur boplatser eller byggnader varit planerade respektive konstruerade. Under 2000-talet framkommer istället aktörsperspektivet mer. Frågor som *Vilka bodde på platsen?* och *Hur var bebyggelsen organiserad?* är vanliga. Det som också märks är en större medvetenhet om hela landskapet, samverkan stad och landsbygd, borg och omland. Även människors mentalitet hamnar i fokus. Vad gäller borgar är det under 1980-talet framförallt deras konstruktion och funktion som betonas. Under 2000-talet handlar det mer om borgen som en länk till kunskap om ett större sammanhang och ett geografiskt område. Detsamma kan vi se inom den medeltidsarkeologiska vetenskapen, framförallt inom kyrkoarkeologin (jfr Sundnér 1982; Anglert 1995).

Tabell 4.
Relationen mellan artiklar inom förhistorisk arkeologi respektive historisk arkeologi i Populär Arkeologi.

Period	1983-1989	2003-2009	Procent 80-tal/00-tal
Förhistorisk arkeologi	118	128	74,6/74,4
Historisk arkeologi	40	44	25,4/25,6
Summa	158	172	

Är då artiklarna från Populär Arkeologi som valts ut för detta arbete representativa? Är de tematiskt jämförbara med forskningen? Här finns, menar jag, ett antal problem. Det finns en grundläggande frågeställning, som måste tas med vid en grävning, som inte alltid är den mest nödvändiga vid forskning och efterarbete. Frågor som Vad hände? När hände det? och Hur fungerade det? (jfr Aspeborg 2009:11) är basala för att sedan kunna gå vidare med frågor om mentalitet, rumslighet eller maktutövning. Men efter att ha studerat Populär Arkeologi är det fortfarande artiklarna om utgrävningarna som bäst belyser forskningen. Artikeltypen är den som dominerar och den må ha populariserats under årens lopp, men det är fortfarande i dessa som såväl metod som målsättning lyfts fram. Detta syns också i dagspressen där det nästan uteslutande är reportage från utgrävningar som publiceras, orsakerna till dessa är flera och de behandlas av Annica Snäll och Stig Welinder (2008).

För att återknyta till Tabell 2 kan resonemanget utvecklas ytterligare.

Specialisering inom all arkeologi kommer mer av ett intresse från arkeologen själv än att de utbildas till stenåldersarkeologer, bronsåldersarkeologer och så vidare. Slår vi ihop all arkeologi till förhistorisk respektive historisk arkeologi får vi en tydlig bild av förhållandet dem emellan (Tabell 4).

Problemet med att göra en sådan generalisering är att Populär Arkeologi oftast är relativ till de arkeologiska undersökningar som görs. Därför får också den förhistoriska arkeologin ett större antal artiklar eftersom tidsspannet är större och de aktiva arkeologerna fler. Det som dock är förvånande med siffrorna är den oföränderlighet, som rått under de nästan trettio år som Populär Arkeologi getts ut. Medeltidsarkeologi har växt och ett stort antal forskare har tillkommit och avhandlingar har publicerats med jämna mellanrum. Detta avspeglar sig inte i Populär Arkeologi där ingen ökning skett. Frågan är dock om det är berättigat att framföra kritik mot dessa siffror? Ser kanske inte förhållandet ut såhär när det gäller hela den arkeologiska vetenskapen? Medeltidsarkeologin befinner sig i minoritet mot den sedan länge etablerade arkeologiska forskningen. Huruvida den också ökat i omfattning i samma takt som medeltidsarkeologin kan detta arbete inte svara på, men för att veta om Populär Arkeologi är representativ för all arkeologisk forskning eller inte krävs en liknande studie av den förhistoriska arkeologin. En frågeställning som jag, i min presentation vid den genomförda studentkonferensen i arkeologi (ASK 2009) ställde, var huruvida forskningen på de förhistoriska perioderna har ökat eller minskat de senaste 30 åren. Uppfattningen bland studentkollegerna var att den förmodligen hade minskat. Detta stärktes ytterligare av att bland de 14 presentationer som hölls handlade ingen om stenålder. Däremot har en ökning skett inom järnåldersforskningen under de senaste tio åren i Lund, framför allt i samband med Uppåkraprojektet (*Uppåkra studies*).

Granskar vi motsvarande scenario inom dagspressen syns en annorlunda snedvridning. Från 1985 till 1994 var medeltid ett av de vanligaste ämnena i Dagens Nyheters artiklar om arkeologi. Tendensen är dock utjämnande inom de kronologiska perioderna (Welinder 1997:22). Jag har inte hittat en liknande undersökning som behandlar 2000-talet, men möjligen har tendensen fortsatt och fördelningen numera mer jämn. Vikingatiden är dock som alltid ett undantag. Welinder konstaterar att under perioden

1986 till 1990 hamnar 23 % av Dagens Nyheters artiklar inom vikingatid, medan fackpublikationer under samma period uppgår till 13 % (Welinder 1997:23). I Populär Arkeologi är siffrorna för perioden 1983-1989 13 % för vikingatiden (Tabell I), det vill säga samma som fackpublikationerna. Den siffran ger oss en hint om att fördelningen av artiklar om historisk respektive förhistorisk tid faktiskt är representativ i Populär Arkeologi.

Snäll och Welinder (2008) har undersökt relationen mellan arkeologi och media. Fokus i deras studie ligger dock på vardagsjournalistik, inte fackjournalistik som Populär Arkeologi. Detta gör min jämförelse med deras slutsatser problematisk. Däremot bekräftas flera av mina synpunkter av de intervjucitat som presenteras i Snälls och Welinders undersökning. Framförallt konstaterar de att universitetsarkeologerna sällan aktivt arbetar tillsammans med media. Vad gäller uppdragsarkeologin är det annorlunda, men fortfarande inriktas det som skrivs i pressen på fynden och det spektakulära. Det verkar som arkeologer godtar vad som skrivs så länge de själva citeras korrekt.

Problemet är, som jag tagit upp tidigare, att i Populär Arkeologi skriver arkeologerna själva artiklarna. Det finns egentligen inte någon godtagbar ursäkt för att inte framhålla frågeställningar och forskningsfokus mer. I vanlig press är arkeologen mer beroende av journalisten och tidningsredaktionens beslut. Journalisterna har ju sitt eget uppdrag. Sådana tenderar att resultera i nya fynd eller nya dateringar (se Snäll och Welinder 2008). Men förutsatt att inte redaktionen för Populär Arkeologi ändrar författarnas artiklar, ligger mycket av ansvaret hos de verksamma arkeologerna. De måste i sin förmedling, framförallt inom den populärvetenskapliga fackpressen, försöka nå ut med sin frågeställning och varför den är viktig. Det är därför universitetets skyldighet att lära ut detta under utbildningen. Arkeologi är emellertid den humanistiska vetenskap som syns mest i media (Snäll & Welinder 2008) och då bör ju det som skrivs göra ämnet rättvisa. Därför är det också av stor vikt att resultaten som publiceras inom ämnet kommer till allmänhetens kännedom.

Det etiska perspektivet

Detta resonemang leder oss in i den etiska diskussionen. Inledningsvis tog jag upp förmedlingskedet och att det initiala ansvaret ligger i fält. Det går dock inte att bara belasta fältarkeologen. Det uppdragsarkeologiska systemet med konkurrens och upphandling tillåter väldigt sällan pengar specifikt avsatta till förmedling. Undantag är större projekt som till exempel utgrävningarna i Motala ström, eller nu senast vid undersökningarna i Gamlestan i Göteborg, där personalen flitigt använder sig av sociala nätverk, radio och Internet. Bortser man från det ekonomiska systemet bör, som nämnt, ett visst ansvar läggas på den arkeologiska utbildningen. I grundutbildningen inom historisk arkeologi vid Lunds universitet ingår inte förmedling (aktuell kursplan 2013). Det innebär att om inte fältarkeologen i fråga, i förmedlingsskedet, personligen valt att inrikta eller intressera sig för förmedling, hamnar lätt fokus på artefakter. Kanske dikterar journalisten samtalet, och det innebär att deras syn på nyhetsvärde får dominera. Här återkommer vi till det dilemma som jag tar upp i uppsatsens syfte. Hade arkeologerna utbildats i förmedling och förstått att ämnets utveckling och samhällsnytta hittills inte har kommit till allmänhetens kännedom, hade vi kanske varit mer benägna att ta kommando i förmedlingsskedet för att göra ämnet rättvisa. Jag vill hävda att vi i längden skulle tjäna på att profilera arkeologi som ett samhällsbyggande ämne. Istället sker förmedlingen vanligtvis ganska passivt och man kan förbanna journalisten för att de citerat fel.

Här skall vi återknyta till konsekvensetiken, och de olika typer som Collste nämner etisk egoism och etisk partikularism (Collste 2010:43ff). Etisk egoism innebär att de handlingar som leder till de bästa konsekvenserna för en själv är det moraliskt rätta alternativet (Collste 2010:43). Den etiska partikularismen handlar inte om jaget utan berör istället handlingar som gynnar gruppen. Collste lyfter fram nationers agerande som ett typexempel på etisk partikularism (Collste 2010:45). Ser man förmedlingshandlingarna, vilka de än är, som de handlingar som eventuellt ska gynna sin egen person eller gruppen i stort (det vill säga oss arkeologer) vill jag hävda att vi hamnar inom den etiska partikularismen. Vi kan utifrån Snäll och Welinders studier konstatera att arkeologi är välrepresenterat i media. En

förutfattad mening, som jag dock tror stämmer, är att fynd och spektakulära berättelser är vad allmänheten söker. Att lyfta fram just det under en intervju med en journalist bidrar således till den bild som vi (och journalisten) tror säljer. Vi handlar alltså på det sättet som vi tror att vi själva tjänar på i längden. Collste skriver att det är konsekvenserna för den grupp jag tillhör som jag ska ta hänsyn till när jag gör en moralisk bedömning (2010:45). Bedömningen i det här fallet är att avstå från att förmedla grävningens eller projektets forskningsfokus och frågeställning. Att de finns tillgängliga i rapporterna bedömer jag inte vara en tillräcklig popularisering eller tillgängliggörande. Vi vill helt enkelt inte riskera att bli långtråkiga eller för akademiska i mötet med allmänheten i rädslan för att förlora våra beundrare. Men detta kan undvikas om träning i förmedling införs under utbildningen, och om de uppdragsarkeologiska institutionerna upprättar en rutin för hur förmedlingen ska gå till och vad den ska innehålla.

Nya dateringar eller nya fynd är sällan det som för forskningen vidare, istället är det nya tankesätt och nya metoder som med utgångspunkt i äldre vetenskap banar väg för framtiden. Det är inte lätt att skriva populärvetenskapligt, och att basera texten på det spektakulära är oftast det författargrepp som krävs för att artikeln ska gå hem i såväl Populär Arkeologi, som i dagspress. Men utmaningen anser jag är nödvändig för att göra allmänheten rättvisa. Det är oerhört viktigt att inte undanhålla den utveckling som sker inom forskningen; de frågor vi ställer nu reflekterar utvecklingen som sker i hela samhället. Vikten av att förmedla bekräftas av följande paragrafer i *EAA Principles of Conduct* och *Svenska Arkeologiska Samfundet riktlinjer för arkeologisk god praxis*. Dessa behandlar arkeologernas roll till samhälle och förmedling. Här återges de i sin helhet:

> 9. Archaeologists involved in contract archaeological work should ensure that the results of such work are properly completed and made publicly available.
> 13. Archaeologists involved in contract archaeological work should recognize the need to demonstrate, to developers and to the public at large, the benefits of support for archaeological work.
> 1.3 In achieving that end archaeologists will take active steps to inform the general public at all levels of the objectives and methods of archaeology

in general and of individual projects in particular, using all the communication techniques at their disposal.

1.2. För att uppnå detta mål bör arkeologerna aktivt förmedla arkeologisk kunskap till allmänheten och därvid eftersträva en hög pedagogisk standard. Modern informationsteknik bör också eftersträvas (*EAA Principles of Conduct* 2000-08-16, *The EAA Code of Practice* & *Svenska Arkeologiska Samfundet för god arkeologisk praxis*)

Utifrån etiken beskriver Collste den teori som borde styra arkeologer under förmedlingen. Man kan hävda att genom utbildning i förmedling, eller studiet av arkeologi som samhällsbyggande ämne skulle vi vara mer benägna att lägga tyngd på de frågorna i mötet med allmänheten. På det sättet skulle den etiska partikularismen, dvs gruppens bästa, få fortsätta att vara vår utgångspunkt. Men istället skulle gruppen vidgas och innefatta hela samhället, och inte bara arkeologerna. Samtidigt skulle vi i högre grad uppfylla vad som framgår av punkt 13 i paragraferna ovan.

Slutsats

Från universitets sida ges föreläsningar och kurser för allmänheten, vilket absolut inte får underskattas som förmedling av arkeologisk forskning. Men denna uppsats behandlar Sveriges enda renodlade populärarkeologiska tidskrift och fokuserar alltså på förmedling genom publicerad text.

När en arkeolog väljer att publicera en artikel i Populär Arkeologi, som behandlar en utgrävning, läggs fokus på dateringar och fynd. Detta görs dels för att Populär Arkeologi har anpassat sig till en allmänhet och en marknad där den förutfattade meningen är att det är just dateringar och fynd som är det som efterfrågas (Snäll & Welinder 2008:263) och dels för att fältarkeologerna inte framhåller mycket annat i fält. Punkt 1.3 i *Svenska Arkeologiska Samfundet för arkeologisk god praxis* säger att alla mål och metoder för arkeologi i allmänhet och för enskilda objekt i synnerhet skall förmedlas till allmänheten genom alla tillgängliga medier. Populär Arkeologi är ett sådant medium, men metod och mål presenteras sällan där.

Som en del av min slutsats har jag i Tabell 5 försökt att förenkla och tydliggöra den rådande strukturen och ansvarsfördelningen inom

arkeologin i Sverige idag. Rangordningen är som sagt förenklad och jag tror det förekommer mer dialog mellan de olika parterna än vad som kanske framgår här. Men det betyder inte att ansvarsfördelningen inte existerar och att den delas av alla inblandande. Det tar sig dock uttryck i olika skeden i den arkeologiska processen och är i flera fall beroende av en under- och/eller överordnad i rangordningen.

Tabell 5.
Rangordning av ansvarsfördelningen och en kort beskrivning av densamma

Politiker	Har det yttersta ansvaret. Har makten att förändra systemet och tillföra mer pengar till uppdragsarkeologin.
Länsstyrelse	Beslutar i arkeologiska ärenden. Kan kräva tydlig förmedlingsstrategi vid upphandling.
Universitet	Kan införa förmedling i utbildningen.
Uppdragsarkeologiska institutioner	Har ansvaret att förvalta förmedlingskompetensen och på ett praktiskt sätt tillgängliggöra arkeologin.
Arkeologer	Står i direkt relation med allmänheten och har kravet på sig att rättvist förmedla yrket.
Populär Arkeologi	Kan som utomstående lyfta fram arkeologin som ett samhällsbyggande ämne.

I sin undersökning av artiklar om arkeologi i Dagens Nyheter och Forskning och Framsteg konstaterar Welinder att arkeologins kunskapsteori sällan tas på allvar eller diskuteras explicit (Welinder 1997:31). Jag menar att i Populär Arkeologi är arkeologerna själva ansvariga för materialet i tidningen. Utan arkeologiska utgrävningar blir det inga sådana artiklar. Enligt journalisterna som intervjuades av Snäll och Welinder verkar de allra flesta vara öppna för en dialog med fältarkeologen för att på så sätt försäkra att rätt information når allmänheten (Snäll & Welinder 2008:269). Istället är det ofta arkeologerna som är dåligt tränade inför mötet med medierna, och detta gäller även fackpressen.

Problemet berör också förmedlingen av avhandlingar. Ser vi till de nio avhandlingar som kom ut mellan 2003 och 2009 från den arkeologiska institutionen i Lund, finns ingen av dessa presenterade i Populär Arkeologi. Exempel på artiklar om framtida avhandlingsarbeten finns hos Carlsson 1985 och Mogren 1987. Sju avhandlingar publicerades mellan 1982 och 1989

och nio mellan 2003 och 2009. Det verkar dock som den mänskliga faktorn bidrar till detta mönster. Forskare som ägnat åtskilliga års forskning åt samma frågeställning verkar vilja avsluta och lägga det ämnet på hyllan efter disputationen. De vill helt enkelt ta sig an något nytt. Denna känsla är nog bekant hos alla disputerade arkeologer, men är det skäl nog? Är en populärvetenskaplig artikel som redogör för frågeställning och resultat svårt att sammanställa? Skulle man inte kunna motivera de nydisputerade att skriva den sortens artiklar i Populär Arkeologi?

Referenser

Andersson, H. 1988. Medeltidsarkeologi/historisk arkeologi – funderingar kring identitet och förhållningssätt. *META – medeltidsarkeologi/historisk arkeologisk tidskrift* nr 1-2.

Andersson, H. 1989. Vem ställer medeltidarkeologens frågor? *META – medeltidsarkeologi/historisk arkeologisk tidskrift* nr 1.

Andersson, H. 2002. Tankar och perspektiv, ja, slutsummering, nja. Avslutningsföreläsning 31 okt, 2001. *META – medeltidsarkeologi/historisk arkeologisk tidskrift* nr 2.

Andersson, T. & Dahlbäck, G. (red.). 1987. *Svensk medeltidsforskning idag: en forskningsöversikt* utarbetad på uppdrag av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet. Stockholm: Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR).

Andrén, A. 1988. Ting och text – skisser till en historisk arkeologi. *META–medeltids-arkeologi/historisk arkeologisk tidskrift* nr 1-2.

Andrén, A. 2002. Efter medeltidsarkeologi/historisk arkeologi. *META–medeltids-arkeologi/historisk arkeologisk tidskrift* nr 2.

Anglert, M. 1995. *Kyrkor och herravälde: från kristnande till sockenbildning i Skåne*. Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Aspeborg, H. 2009. Arkeologisk undersökning 2008. En vikingatida gård i Tygelsjö by. Skåne, Tygelsjö socken, Tygelsjö 16:54, RAÄ 64, Malmö kommun. Basdokumentation. UV Syd Rapport 2009:20.

Bentz, E. 2001. Ämnet medeltidsarkeologi: om det som förenar och fragmenterar. I: Andersson, H. & Wienberg, J. (red.). *Medeltiden och arkeologin: mer än sex decennier*. s. 11- 28 Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Broberg, B. & Hasselmo, M. 2001. Urbana nödvändigheter - kommunala angelägenheter?: avloppssystem och sophantering i den medeltida staden. I: Andrén, A., Ersgård, L & Wienberg, J. (red.) *Från stad till land*. s. 267-276 Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Carelli, P. 2009. Det artificiella minnets födelse: skriftkultur och literacy i Danmark under tidig medeltid. I: Mogren, M. *et al.* (red.). *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten*. s. 47-67. Lund Studies in Historical archaeology. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia.

Christophersen, A. 1986. Arkeologi mellom fortivog nåtid – middelalderarkelogien som et tvervitenskapelig brennpunkt. I: Andrén, A. (red.). *Medeltiden och arkeologin.* s. 365-376 Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Christophersen, A. 2001. Bòndi, baejarmathr, burghere – Om folk, hus og fremveksten av urban identitet norske byer ca 1000-1700. I: Andrén, A., Ersgård, L & Wienberg, J. (red.). *Från stad till land*. s. 51-62. Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Cinthio, E. 1988. Examensämnet Medeltidsarkeologi/historisk arkeologi. *META– medeltidsarkeologi/historisk arkeologisk tidskrift* nr 1-2. Lund.

Claesson, E. 2001. Amatörarkeologi i Närke. I: Andrén, A., Ersgård, L & Wienberg, J. (red.). *Från stad till land.* s. 337-342. Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Collste, G. 2010. *Inledning till etiken*. 3 uppl. Lund: Studentlitteratur

Connelid, P., Mascher, C. & Widgren, M. 2001. Länghem - by, huvudgård, kyrka och slitstark trikå. Andrén, A., Ersgård, L & Wienberg, J. (red.). *Från stad till land.* s. 23-34. Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Eriksdotter, G. 2001. Lunds dolda hus: några reflexioner kring 1100-talets träbebyggelse. I: Andrén, A., Ersgård, L & Wienberg, J. (red.). *Från stad till land.* s. 127-138. Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Eriksdotter, G. 2005. *Bakom fasaderna: byggnadsarkeologiska sätt att fånga tid, rum och bruk*. Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Ersgård, L. 2001. Människan vid kusten: fiskebebyggelse från Skagerack till Bottenhavet under senmedeltid och början av nyare tid. I: Andrén, A., Ersgård, L & Wienberg, J. (red.). *Från stad till land.* s. 95-104. Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Gustafsson, E. 1986. Kunskap ur det förgångna. I: Andrén, A. (red.). *Medeltiden och arkeologin.* s. 23-32. Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Gustin, I. 2001. ”-och här strömmade den köplystna befolkningen samman”: om 1900-talets synsätt på handel och varuutbyte i Birka? I: Andrén, A., Ersgård, L & Wienberg, J. (red.). *Från stad till land*. s. 301-310. Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Holmberg, R. 1977. *Den skånska Öresundskustens medeltid.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. Lund: Bonn, Habelt.

Jarockis, R. 2001. Christianization and Monetization. Coins from 14th-17th century burials in Lithuania. I: Andrén, A., Ersgård, L & Wienberg, J. (red.). *Från stad till land.* s. 263-266. Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Johnson, M. 2002. *Behind the castle gate: from the medieval to Renaissance*. London: Routledge.

Josefson, K. 2001. Med traditionen som bakgrund – olika källor till kunskap om medeltiden. I: Andrén, A., Ersgård, L & Wienberg, J. (red.). *Från stad till land.* s. 89-94. Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Mandahl. A. 1986. Variationer i tidigmedeltida bebyggelse. I: Anders, A. (red.) *Medeltiden och arkeologin.* s. 47-58. Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

META 1988. *META – medeltidsarkeologi/historisk arkeologisk tidskrift* nr 1-2.

Mogren, M. 1987. Ett medeltida fogdefäste i Hälsingland. *Populär Arkeologi* Nr 4.

Mogren, M., M. Roslund, B. Sundnér & J. Wienberg (red.). 2009. *Triangulering: historisk arkeologi vidgar fälten*. Lund Studies in historical archaeology. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia.

Peltonen, K., Haggren, G. & Niukkanen, M. 2000. Den historiska arkeologin i Finland under 1990-talet. *META – medeltidsarkeologi/historisk arkeologisk tidskrift* nr 1.

Riddersporre, M. 2001. Fornlämningsdata och digitala lantmäterikartor: ett exempel på tillämpning av GIS. I: Andrén, A., Ersgård, L & Wienberg, J. (red.). *Från stad till land.* s. 311-322. Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Rosén, C. 2001. Arkeologi i arkiven – bouppteckningar och jordfynd i en halländsk by ca 1750-1850. I: Andrén, A., Ersgård, L & Wienberg, J. (red.) *Från stad till land.* s. 105-112. Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Rudebeck, E. 1994. Hjältar och tragiska figurer i berättelsen om neolitiseringen – Om människobilder i arkeologiska texter. I: Iregren, E. & Werbart, B. (red.). *Arkeologi och etik: seminarium för arkeologer och osteologer 9 december 1993.* Report series, University of Lund, Institute of Archaeology 52. Lund: Arkeologiska institutionen.

Snäll, A. & Welinder, S. 2008. *Uppgrävt och nedskrivet: om arkeologi och kulturmiljövård i massmedierna*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet

Stenholm, L. 1986. Önnerup – en skånsk by mellan två revolutioner. I: Anders A. (red.). *Medeltiden och arkeologin.* s. 73-86. Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Sundnér, B. 1982. *Maglarp: en tegelkyrka som historiskt källmaterial*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°. Lund: Bonn, Habelt.

Sundnér, B. 1986. Kan murningstekniken datera medeltidskyrkorna? I: Andrén, A. (red.). *Medeltiden och arkeologin.* s.199-212. Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Svensson, K. 1989. Medeltidsarkeologi/historisk arkeologin som försvann. *META – medeltidsarkeologi/historisk arkeologisk tidskrift* nr 1.

Traustadottir, R. & Hellqvist, M. 2003. Isländska biskopssätets historia, skriven i jord. *Populär Arkeologi* Nr 2.

Wallerström, T. 2009. Om historisk arkeologi och politisk historia. I: Mogren, M. *Et al.* (red.). *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten*. s. 275-287. Lund Studies in Historical archaeology. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia.

Weidhagen-Hallerdt, M. 1986. S:t Clemens kyrka i Helsingborg. I: Andrén, A. (red.). *Medeltiden och arkeologin.* s. 131-143. Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Welinder, S. 1997. Arkeologi i massmedia. *Fornvännen* 92:1.

Wienberg, J. 2005. Historisk arkeologi i samtiden. *META – medeltidsarkeologi/historisk arkeologisk tidskrift* nr 2.
Wienberg, J. 2006. Kirkearkeologi – fra stil til kulturarv. *META–medeltidsarkeologi/historisk arkeologisk tidskrift* nr 3.

Personlig kommunikation

Cinthio, Hampus. 2010-03-03. Lunds Universitets Historiska Museum, Lunds universitet.
Wienberg, Jes. 2010-2-26. Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.

Internet

EAA Principles of conduct http://www.e-a-a.org/EAA_Princ_of_Conduct.pdf (2014-01-13).
EAA Code of practice http://www.e-a-a.org/EAA_Codes_of_Practice.pdf (2014-01-13).
Kursplan, Historisk arkeologi, Grundkurs http://www.ark.lu.se/media/utbildning/dokument/kursplaner/ARKH21.pdf (2014-01-13).
Svenska Arkeologiska Samfundets principer för god arkeologisk praxis http://www.arkeologiskasamfundet.se/Dokument/Div_pdf/Principer_ark_praxis.pdf (2014-01-13).

Att förvalta, forska och bilda

Kiviksgraven - etiska aspekter på exploatering

Anna Klintberger Wändahl

Abstract

The urbanization and development in our country change the usage of areas. New roads are built, cities are growing and areas that earlier were used as a field or a meadow are now exploited to make these alterations possible. In these areas there may be traces left by past populations, and therefore exploitations are managed and controlled by laws and authorities as the National Heritage Board, County administration board and municipalities. The purpose of this article is to analyse the ethical aspects of exploitations, this includes both the bureaucracy and the excavations, in the proximity of known heritage sites. As a case study I have chosen the Kivik monument, which is a Bronze Age burial situated in Kivik in South Eastern Scania. Kivik has come to grow and expand in the proximity around the grave during the last decades, and the exploitation enlighten all the components that I would like to investigate. What lead to this exploitation? What decisions were made and why? What are the ethical consequences of the answers to these questions?

Inledning

Vårt land utvecklas och förändringar sker exempelvis då nya vägar byggs medan andra försvinner, vissa städer och byar expanderar medan andra krymper. Detta innebär att områden som tidigare använts för odling eller

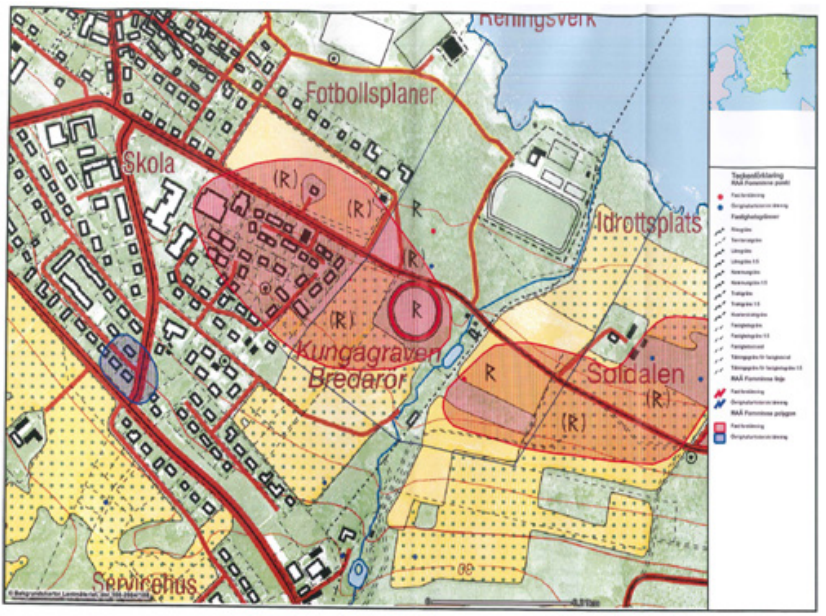
hagar nu exploateras för att ge plats åt förändringarna. Eftersom dessa områden kan innehålla spår av människor före oss, förhistoriska lämningar, finns lagar och riktlinjer för att se till att de skyddas under exploatering. Riksantikvarieämbetet är den myndighet som ansvarar för den nationella tillsynen över arkeologiskt arbete med rollen att leda, stödja och driva arbetet för kulturmiljön. Regionalt är det Länsstyrelsen som övervakar att de arkeologiska undersökningarna i samband med exploateringarna håller en hög kvalitet. Kommunerna å sin sida har till uppgift att skydda lokala och kulturhistoriska intressen i samband med planering av exempelvis bebyggelse.

Artikelns syfte är att analysera de etiska aspekterna vid exploatering som sker i fornlämningsrika miljöer. För att få en mer konkret diskussion har jag valt att utgå från Kiviksgraven, ett bronsåldersröse i Kivik, Skåne. Med hjälp av de empiriska data jag samlat via litteraturstudier, arkivmaterial och intervjuer granskade jag exploateringen kring Kiviksgraven utifrån ett konsekvensetiskt och pliktetiskt perspektiv: hur har myndigheter och arkeologer arbetat med hänsyn till de lagar och etiska riktlinjer som finns? Vad ligger till grund för kommunens agerande när den tar fram strategier och planer för hur tätorten ska expandera? Här har jag valt att använda mig av en aktuell och pågående bebyggelseplanering av Kiviks samhälle och lagt fokus på fastigheten Mellby 3:53 som ligger strax väster om Kiviksgraven. Slutligen kommer jag också att undersöka de etiska konsekvenserna av förvaltningen av Kiviksgraven och vad de betytt för besluten för den pågående exploateringen.

Historik över Kiviksgraven

I den lilla orten Kivik på Österlen i sydöstra Skåne finns en miljö rik på fornlämningar (Figur 1). På en begränsad yta av 122 hektar finns registrerade spår efter boplatser, gravfält, hällristningar och rösen (Kommunledningskontoret; FMIS). Den mest framstående fornlämningen i Kivik är bronsåldersröset Kiviksgraven, även känd under benämningar som bland annat Kungagraven, Bredarör och Penningegraven (Goldhahn 2013:7).

Kiviksgraven upptäcktes år 1748 av två bönder som bröt sten i ett stort

Figur 1.
Den fornlämningstäta miljön kring Kiviksgraven. *Källa:* Länsstyrelsen i Skåne, Förfrågan om fastigheten Mellby 3:53, Simrishamns kommun. Dnr: 431-9596-08

stenröse. Röset dateras till bronsåldern dvs. det byggdes för ca 3 000 år sedan och är Sveriges största cirkulära grav. Röset är idag 3,5 meter högt och 75 meter i diameter. Inne i röset finns en kista som består av 10 stående hällar. I dag finns sju av de tio ursprungliga stenhällarna bevarade; av dem är två fragmenterade. Åtta av hällarna har ristningar med varierande motiv (Nordén 1942, lösblad; Bertilsson 1990:4; Larsson 1993:140f; Goldhahn 2005:224).

Förvaltning av Kiviksgraven före utgrävningen år 1931

Kiviksgraven utsattes för omfattande förstörelse och vanvård efter upptäckten på 1740-talet. Efter påtryckningar av professor Nils Henric Sjöborg kom emellertid en del av gravens hällar att återställas och en

fridlysning av platsen skedde 1814. År 1861 genomförde professor Sven Nilsson den första mer omfattande restaureringen; den fokuserade på själva stenkistan som då låg helt exponerad. Nilsson lät foga samman bildstenarna, och försåg kistan med en överbyggnad av sparrverk och halm som skydd för vädret. Halmtaket ersattes antingen år 1888 eller omkring 1895 med ett trätak och blev troligen kort därefter försett med gångjärn för att man skulle slippa lyfta av taket. År 1911 byttes det skyddande trätaket ut mot ett tak av zinkplåt av fabrikören A. N. Holm, som under ett flertal år ansvarade för vården av Kiviksgraven (Holm 1911; Nordén 1926:16; Hallström 1932:82f; Enoksen 2001:31ff).

År 1863 fastställde förste lantmätaren J. E. Tellander en cirkelformad yta på 4 751 m², vilket motsvarar en diameter på ca 77,5 meter, runt graven. Syftet var att göra tydligt vilket område som stod under statens vård och ägo. Dess yttre delar upplåts till markägaren med motkravet att bl.a. låta en gångväg från landsvägen korsa dennes ägor till monumentet. Under den senare delen av 1800-talet breddades gångvägen och rätades ut för att kunna användas som körväg. Vid tiden för Hallströms utgrävning år 1931 hade vägen förlängts och passerade över rösets nordöstra sida med syftet att fungera som den rakaste förbindelsevägen för trafik mellan samhällena Karakås och Kivik. Intresset att bevara Kiviksgraven hade kommit att koncentreras till själva kistan av stenar, som vid tidpunkten var skyddad av Nilssons sammangjutning av hällarna och av det dåvarande plåttaket (Tellander 1863:§2; Hallström 1932:1ff; Nordén 1926:17).

Arkeologisk undersökning och restaurering

Den första arkeologiska undersökningen av platsen för röset utfördes år 1931 av Gustaf Hallström tillsammans med bl.a. Johan Elof Forssander. Den sex veckor långa utgrävningen resulterade i en omfattande, detaljerad rapport 1932. Den publicerades aldrig av Hallström själv, men delar av den beskrivs i Joakim Goldhahns bok *Bredarör på Kivik – en arkeologisk odyssé*.

I samband med Hallströms undersökningar hittades både rösets botten och ytterkant. Under röset iakttogs spår av en stenåldersboplats vilket visar på en kontinuitet på platsen. Hallström lokaliserade även en förut dold

stenhäll, nr 5, som ansågs stå på sin originalplats och klarlade därmed kistans ursprungliga placering. Kistan förmodas ha legat i nord-sydlig riktning (Nordén 1926:17 NNV till SSO), och vid kistans södra ände dokumenterades det 1931 några flata stenar på högkant, av dem har emellertid endast två bevarats. Dessa bedömdes av Hallström vara en separat grav och fick namnet *Prinsgraven*. Det arkeologiska fyndmaterialet från röset sedan dess upptäckt på 1740-talet består av fragment av bronsföremål, en skafthålsyxa i sten, samt både brända och obrända människoben från ett flertal unga individer (Norden 1942:10f; Larsson 1993:139f).

När Kiviksgraven genomgick sin stora restaurering under åren 1932-1933 valde man att återställda hela röset till dess ursprungliga diameter av 75 meter. Höjden på röset kom att bli endast 3,5 meter, vilket var en följd av de dåliga ekonomiska förutsättningarna vid restaureringen och att mycket sten forslats bort genom åren. Enligt beräkningar, gjorda i en studie av likvärdiga rösen i södra Sverige och Danmark, skulle Kiviksgraven, i förhållande till sina 75 meter i diameter, varit cirka 10 meter hög och haft en volym på 25 000 m^3. Med syfte att göra gravkistan mer tillgänglig för besökare anlades en smal, böjd, stensatt gång fram till rösets ingång. Ingången skapades av stora tunga stenblock, och försågs med en kopparport. Över gravhällarna, inklusive den sekundära mindre s.k. prinsgraven, göts en gravkammare av cement med släta väggar. Den var stor nog för att besökare skulle kunna gå runt stenkistan och utforska dess bildristningar. Tre stenhällar blev i samband med restaureringen ersatta med replikas (Forssander 1935:64; Nordén 1942:5,17; Larsson 1993:140f; Danielsson 2006:44f).

Kiviksgraven invigdes den 20 juni 1933 och hålls idag öppen för allmänheten främst under sommaren. Fornlämningsområdet köptes av Kungliga Vitterhets-, Historie- och Antikvitets Akademien år 1933 och förvaltas av Riksantikvarieämbetet. Området omfattar även en sågmölla från 1870-talet som ligger intill Kiviksgraven och idag används som café och museibutik (Nordén 1942, lösblad; Goldhahn 2005:235f; Riksantikvarieämbetet 2009).

Lagar, förordningar och etiska riktlinjer

Exploateringen i Sverige styrs av ett flertal olika lagar, förordningar och etiska riktlinjer. Av den anledningen gör jag en kort redovisning av de mest relevanta avsnitten för artikeln.

Lagar och föreskrifter

Sverige har en kulturminneslag, SFS 1988:950, som är en gemensam skyddslagstiftning för samtliga kulturminnen som fornminnen, byggnadsminnen, kyrkor med inventarier och begravningsplatser. Kiviksgraven klassificeras som fast fornlämning, och under avsnittet *Fasta fornlämningar och fornfynd*, paragraf 2 står det:

> Till en fast fornlämning hör ett så stort område på marken eller på sjöbotten som behövs för att bevara fornlämningen och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Detta område benämns fornlämningsområde. […] (SFS 1988:950).

I kulturminneslagen, SFS 1988:950, ingår det även att vid ingrepp i fast fornlämning ska tillstånd sökas hos länsstyrelsen. Länsstyrelsen ska endast ge tillstånd om skälet till åtgärden väger tyngre än fornlämningens betydelse.

När det beslutades att uppdragsarkeologin skulle ingå i en konkurrensanpassad marknad förändrades situationen i landet. För att skapa ett regelverk upprättades år 1998 verkställighetsföreskrifterna KRFS 1998:1, som främst anger hur lagen ska tillämpas vid länsstyrelsernas handläggning av ärenden inom uppdragsarkeologi (KRFS 1998:1). I början av 2000-talet rapporterades problem inom uppdragsarkeologin och Riksantikvarieämbete genomförde en konsekvensutredning av hur föreskrifterna tillämpats. I utredningen tydliggör Riksantikvarieämbetet Länsstyrelsens ansvar för att säkerhetsställa en hög kvalitet vid arkeologiska undersökningar och därmed att arbetet utförs på korrekt sätt. Riksantikvarieämbetet är noga med att påpeka att i ett konkurrensutsatt

system blir länsstyrelsens kontroll en viktig garanti för att undersökningarna håller en hög kvalitet (Riksantikvarieämbetet 2006:3ff).

År 1987 utfärdades Plan- och bygglagen (SFS 1987:10), som gav kommunen ansvaret att ta hänsyn till de kulturhistoriska intressena vid markanvändning och planering av bebyggelse. Denna författning upphävdes år 2011 genom SFS 2010:900. Den nya författningen avser att förenkla plan- och byggprocessen genom att ta bort kravet på planprogram, samtidigt som författningen har för avsikt att kontrollen av byggandet ska skärpas.

Inför en planprocess kan länsstyrelsen besluta om en särskild arkeologisk undersökning av fastigheten om det finns misstankar om dolda fornlämningar. Arkeologen som anlitas, antingen via direktval eller via upphandling, får då till uppgift att undersöka området och avgöra om så är fallet. I enlighet med Svenska arkeologiska samfundets principer för god arkeologisk praxis ska arkeologen utföra sitt arbete enligt föreliggande etiska principer och sträva efter högsta möjliga vetenskapliga standard. Riktlinjerna utrycker också att det är varje arkeologs plikt att arbeta för bevarandet av de arkeologiska kulturarven (SAS 2000; e-post Ferlinger 2011).

Fornlämningsområden och områden av riksintresse

Ett fornlämningsområde är, som tidigare nämnts, ett område som tillhör den fasta fornlämningen som ska hållas fritt från verksamhet som kan påverka denna. Detta kan även omfatta ett visuellt skydd, det vill säga nyetablering får inte påverka upplevelsen av fornlämningen (e-post Brandt). Maria Barkin, verksjurist på Riksantikvarieämbetet, anger att vissa fornlämningsrika områden kan vara att betrakta som riksintressen för kulturmiljövård i enlighet med tredje kapitlet i Miljöbalken. De kan därmed ha ett visst skydd mot åtgärder som påtagligt kan skada något eller några av de kulturvärden som utgör grunden för riksintresset. När ett område är klassat som riksintresse för kulturmiljö görs en avvägning mellan kulturmiljöns betydelse och andra intressen (NFS 2005:17; e-post Barkin).

Exploatering i anslutning till Kiviksgraven

Simrishamns kommun upprättade 1990 en fördjupad översiktsplan för Kivik som en del av kommunens utvecklingsplanering. Avsikten var att ta hänsyn till det allmännas intressen vid förändringar av mark- och vattenanvändning och vid byggande. Planen inriktades i första hand på utbyggnadsmöjligheter för bostäder och verksamheter, framkomlighet i trafik, säkerhet och miljö men också på att bevara kulturhistoriska värden och naturvärden av riksintresse (SK 1990:3). Vad gäller utbyggnad i Kiviksgravens närhet föreslår kommunen bland annat att den äldre bebyggelsen på platsen bör skyddas och att ny bebyggelse bör utformas så att den smälter väl samman och tillför Kivik nya värden (SK 1990:8).

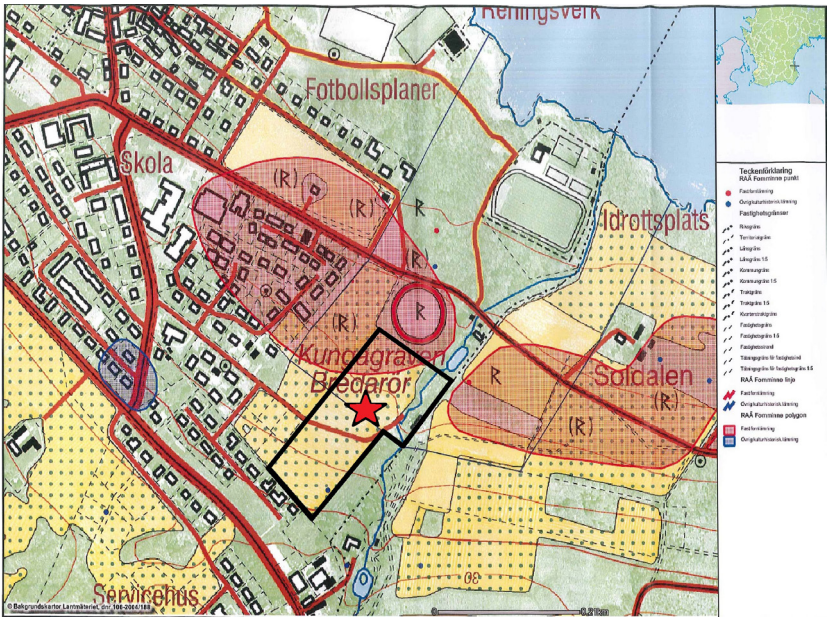
Ett flertal skrivelser med synpunkter på den fördjupade översiktsplanen skickades in av organisationer som miljövårdsföreningen i Kivik, Kristianstads läns museum (numera regionmuseet), kulturnämnden, byggnadsnämnden samt Österlens naturvårdsförening. Kulturnämnden ansåg att informationsverksamheten vid Kiviksgraven borde utökas, medan de andra organisationerna uttryckte att man bör ha en större försiktighet vid utbyggnad mot Kiviksgraven och att ytor i anslutning till röset inte bör exploateras.

En del av de inkomna synpunkterna på den fördjupade översiktsplanen kompletteras av kortare kommentarer under rubriken samrådsredogörelse. I kommentarerna står bl.a. att en stor fri yta bör lämnas runt Kiviksgraven och att kommunen ska ta hänsyn till synpunkterna i detaljplanen (SK 1990:22ff).

Under hösten år 2014 sammanställdes en ny översiktsplan för Simrishamns kommun. Översiktsplanen finns utställd under våren år 2015, och först därefter kan översiktsplanen antas och användas som beslutsunderlag (SKa 2015; SKb 2015:4).

Fastighet Mellby 3:53

Väster om Kiviksgraven ligger fastigheten Mellby 3:53 (Figur 2). Under år 2007 ansökte fastighetsägarna via ett ombud om planmedgivande, vilket

Figur 2.
Den fornlämningstäta miljön kring Kiviksgraven, med fastighet Mellby 3:53 markerad.
Källa: Länsstyrelsen i Skåne, Förfrågan om fastigheten Mellby 3:53, Simrishamns kommun. Dnr: 431-9596-08

är det första steget inför en planprocess. Ansökan godkändes samma år av samhällsbyggnadsnämnden och året därpå ansökte fastighetsägarna om tillstånd hos länsstyrelsen gällande detaljplan för fastigheten. Länsstyrelsen krävde en särskild utredning för att klargöra situationen för fornlämningarna innan något arbete kunde påbörjas (e-post Ferlinger 2011; Wigren 2008a).

Den arkeologiska utredningen genomfördes av Wallin kulturlandskap och arkeologi i december 2008 genom ett direkt val av länsstyrelsen med stöd av 2 kap 11 § i lagen SFS 1988:950 om kulturminnen m.m. Kostnaden för utredningen beräknades enligt 2008 års taxa till högst 28 200 kronor inklusive kostnader för tolv grävmaskintimmar, arbetsbod, återställning av markområdet samt res- och rapportkostnader. Lagstadgad moms tillkom. Fältarbetet genomfördes av Bo Bondesson Hvid. Förarbetet bestod av besiktning och genomgång av äldre kartmaterial och FMIS (ett digitalt

fornminnesregister). Firman grävde två sökschakt i det sydvästra hörnet av fastigheten 3:53, med en sammanlagd längd av 21 meter till en kostnad av 16 715 kr. Inga fynd eller anläggningar påträffades. Utifrån detta gjordes bedömningen att planarbetet kunde fortsätta utan några fortsatta antikvariska insatser. I ett meddelande från Länsstyrelsen står att utredningen är avslutad och att inga ytterligare antikvariska insatser är nödvändiga (Bondesson Hvid 2008: 2ff; Wigren 2008b).

Enligt Eva Ferlinger vid Samhällsbyggnadsförvaltningen i Simrishamn omfattas inte området av detaljplan och någon planprocess har inte påbörjats. Fastigheten är nu till salu. Enligt den översiktsplan som nu är utställd omfattas den sydvästra delen av fastigheten i förslagen till utbyggnad (e-post Ferlinger 2015; SKb 2015:178f).

Antikvariska bevarandeintressen

Lars Brandt, anställd förvaltare på Riksantikvarieämbetet anser att ”frågan om bevarandet/skyddandet av Kiviksgraven är i stort en fråga om att bevara en sentida rekonstruktion, och få den att fungera och inskränka dess skadliga påverkan på de i konstruktionen utställda bildstenarna” (e-post Brandt). Uppfattningen att Kiviksgraven bör ses som en rekonstruktion stöds av Bodil Petersson, författare till avhandlingen *Föreställningar om det förflutna – Arkeologi och rekonstruktion*. Skälet till den åsikten är enligt Petersson att

> ”vi vet mycket lite om monumentens ursprungliga utseende. En restaurering för mig är när det finns mycket påtagliga spår kvar att utgå ifrån. När det gäller arkeologiska lämningar är de ofta så fragmenterade att jag inte tycker det är berättigat att tala om ”restaurering”. Då finner jag ordet ”rekonstruktion” mer passande” (e-post Petersson).

Lars Larsson, professor em. i arkeologi, menar i stället att det är mer korrekt att se Kiviksgraven som restaurerad, eftersom basen är en fornlämning av högt internationellt värde. Enligt Larsson är definitionen rekonstruktion här ett konstruerat argument för att slippa undan ansvar, och att de flesta fornlämningarna som bevarats till viss del är rekonstruktioner

utan att för den delen vara detta. Larsson är mycket kritisk till hur de ansvariga myndigheterna, Simrishamns kommun och Länsstyrelsen, har agerat vid exploateringen i anslutning till Kiviksgraven. Larsson skriver om detta i en artikel under rubriken *Relationer till ett röse - några aspekter på Kiviksgraven*. I artikeln poängterar han att sedan 1970- och 80-talet har en allt större yta nordväst om Kiviksgraven bebyggts av både villor och kommunala inrättningar. I enlighet med lag bör tillstånd endast undantagsvis ges till bebyggelse närmare än 75 meter från fornlämningar. Enligt Larsson bör detta område utökas till flera hundra meter vid Kiviksgraven. Inte ens vid genomförda exploateringar i närområdet har arkeologiska undersökningar gjorts. Larsson nämner flera exempel på bristande insatser. Bland annat ska den asfalterade parkeringsplatsen strax nordost om Kiviksgraven blivit anlagd utan någon antikvarisk undersökning (Larsson 1993:136; Larsson muntl.).

I oktober 2010 beslutade länsstyrelsen att avgränsa ett fornlämningsområde för Kiviksgraven eftersom även den västra delen av fornlämningsområdet hade börjat exploateras. I beslutet uppges att professor Lars Larsson redan 1993 påtalade att bebyggelsen i nordväst kommit att krypa allt närmare Kiviksgraven. Länsstyrelsen fortsätter: ”Han menade att anläggningen borde ha haft ett fornlämningsområde på flera hundra meter istället för det friområde på 75 meter som finns där idag” (Wihlborg 2010:1). Ett preliminärt förslag skickades till Anna-Lena Andersson vid samhällsavdelningen på Riksantikvarieämbetet. Enligt en notis på förslaget ska området besiktigas på nytt av länsstyrelsen för att fastställa hur omfattande fornlämningsområdet bör vara (Wihlborg 2010:1). Någon gränsbestämmelse har i nuläget inte fastställts. Enligt Sven Nerius, vid kulturmiljöenheten på Länsstyrelsen i Skåne, tar dessa ärenden tid då alla berörda fastighetsägare ska höras etc. (e-post Nerius).

I en skrivelse till kulturmiljöenhetens chef på Länsstyrelsen i Skåne, Mats Riddersporre, riktas stark kritik mot hur ärenden har behandlats såväl när det gäller Kiviksgraven som hela Österlens fornlämningsmiljö. Bakom skrivelsen står Ulrika Wallebom, arkeolog och ordförande i Föreningen för fornminnes- och hembygdsvård i sydöstra Skåne, Lena Alebo, arkeolog och museichef på Österlens museum, Ann-Louise Svensson, arkeolog specialiserad på hällristningar, Björn Nilsson, arkeolog

och projektledare vid Riksantikvarieämbetet UV Syd i Lund samt doktorand vid Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet. De anser att det finns ett stort ointresse, som lett till försummelser från myndigheternas sida. De ifrågasätter också det monopol av arkeologiska undersökningar på Österlen som getts till företaget Wallin kulturlandskap och arkeologi (Alebo et al. 2010:3ff). I Kivik har Wallin kulturlandskap och arkeologi genomfört åtminstone sex undersökningar mellan åren 2002 och 2009. Av ett område på sammanlagt cirka 80 000 m² har endast 1,7 % undersökts och inte vid någon undersökning har något av intresse påträffats. Detta trots att två av dessa genomförts i Kiviksgravens närområde. Författarna till skrivelsen anser att ”Båda är enligt vår mening allvarliga exempel på hur ovärderlig kunskap om en synnerligen viktig plats i skandinavisk och europeisk bronsålder förringats och schabblats bort” (Alebo et al. 2010:3).

I ett svar bemöter länsstyrelsen kritiken från Alebo och medförfattare med att det gjorts ett antal arkeologiska undersökningar vid Kiviksgraven och i det närmaste området, men att arbetet bara utmynnat i fynd av enstaka gropar och härdar. Länsstyrelsen påpekar också att arkeologiska undersökningar har genomförts av andra aktörer som Riksantikvarieämbetet UV Syd och dåvarande Kristianstads läns museum. Dock medger de att Wallin kulturlandskap och arkeologi erhållit merparten av det arkeologiska arbetet på Österlen, men påpekar att aktörer som Malmö Museer, Regionmuseet i Kristianstad och Riksantikvarieämbetet UV Syd också har fått flera uppdrag inom geografiskt avgränsade områden. Dessa förhållanden anser Länsstyrelsen har förändrats i viss mån då nya konstellationer av arkeologiska undersökare har etablerats med utökade möjligheter att verka inom hela Skåne. En annan betydande faktor bakom förändringen är de nya föreskrifterna där krav på anbudsförfarande finns vid vissa preciserade prisbasbelopp (Riddersporre & Wihlborg 2011:2ff).

Diskussion

I Arthur Nordéns skrift från 1942 om Kiviksgraven kan man läsa:

> Den makalösa inramningen av de omgivande trädgårdarnas tusenden av träd, med Stenshuvuds lummigt inklädda sidofond och den blåa havsvidden i bakgrunden (Nordén 1942:4).

Den beskrivningen skiljer sig från det som en besökare i dag upplever vid ett besök av Kiviksgraven. Området är präglat av exploatering, där intilliggande bebyggelse, höga träd, buskage, stängsel och hus hindrar denne från att få en översiktlig bild av platsen. Detta sätter fokus på respekten för vårt gemensamma kulturarv: tar de ansvariga myndigheterna sitt ansvar för att bevara unika fornlämningar och följer myndigheterna de arkeologiska och etiska reglerna?

I jämförelse med andra europeiska länder anses Sverige ha en stark fornminneslagstiftning. Men kulturminneslagen är en skyddslagstiftning som i sig inte ger några garantier för absolut skydd eller bevarande. I enlighet med lagen ska skyddet av en fast fornlämning och dess närområde ställas i relation till dess art och betydelse. Detta gör att det finns ett behov av en övergripande teoretisk och metodisk ram för bedömning av värde men någon sådan är inte gjord för Kiviksgraven. En sådan bedömning är även viktig för att kunna värdera ett fornlämningsområde. En fornlämnings art och betydelse utifrån antikvariska och miljömässiga förhållanden bedöms utifrån planerade verksamheter och deras samhällsvärde. För att kunna bevara en fornlämning på ett bra sätt, behövs en god kunskap om fornlämningens historia hos såväl politiker som markägare, exploatörer och allmänhet (Carlie & Kretz 1998:5f).

Den fördjupande översiktsplan som Simrishamns kommun upprättade år 1990 för Kivik innehöll en föreslagen avgränsning av området för riksintresse, som inkluderade både Kiviksgraven och fastigheten Mellby 3:53. Vad gäller utbyggnad föreslår kommunen bland annat att den äldre bebyggelsen bör skyddas och att ny bebyggelse bör utformas så att den smälter väl samman med den ursprungliga och tillför Kivik nya värden. Enligt Tina Weberg vid enheten för planläggning på Länsstyrelsen i Skåne,

kom både Kiviksgraven och fastighet Mellby 3:53 att ingå i området av riksintresse för kulturmiljövård. Riksintresset i Kivik omfattar både den unika fornlämningsmiljön och den bevarade bebyggelsekärnan från 1800-talet. (SK 1990:6; Riksantikvarieämbetet 2013:27f; e-post Weberg). Detta ser jag som en positiv utveckling för bevarandet av kulturmiljön i Kivik. Det visar på en vilja från både länsstyrelsen och kommunen att skydda och vårda kulturmiljön.

Kommunen har flera olika intressen att ta hänsyn till vid planering av hur orten ska utvecklas. I planförslaget som är utställt motiveras exempelvis nybyggnation med att bostäder lämpade för äldre kan byggas. Detta genererar i sin tur fler lediga villor för barnfamiljer att flytta in i. Kommunen måste samtidigt ta hänsyn till och inte förstöra den skyddade bebyggelsen, naturområden eller kända fornlämningsområden nära tätorten. Samtidigt omfattas stora delar av orten av strandskydd och med de stigande vattennivåerna finns det en risk för att delar av den öppna marken kring samhället kommer att hamna under vatten (SKb 2015:182f). Simrishamns kommun måste därför göra en avvägning om var exploatering kan ske. En exploatering vid fastighet Mellby 3:53 har vid genomgångarna främst visat sig påverka fornlämningsmiljön och därför krävde länsstyrelsen en särskild utredning av området. Wallin kulturlandskap och arkeologi fick uppdraget och vid deras undersökning påträffades inga fynd, vilket har gjort att Mellby 3:53 har klassificerats som mark lämplig för exploatering.

Länsstyrelsen kritiseras för att ha godkänt de arkeologiska undersökningarna som genomförts av Wallin kulturlandskap och arkeologi, och däribland ärendet Mellby 3:53. Endast ett fåtal ärenden har gått från utredning till förundersökning och inte något har krävt särskild undersökning (Alebo *et al.* 2010:6). Enligt Lars Larsson så förvånar Wallins föetag inkompetens vid de arkeologiska undersökningarna i Kivik, eftersom han anser att de uppvisat kompetens i andra sammanhang. Larsson anser att de i sin undersökning av fastigheten Mellby 3:53 borde haft fler och mer omfattande schakt, särskilt i området som gränsar till Kiviksgraven. Argumenten att Wallin kulturlandskap och arkeologi inte kom åt på grund av planteringar m.m. anser han bara var ”fjanteri” (Larsson muntl.). Lasse Wallin vid företaget förklarar agerandet med att marken var så pass förstörd av fruktodlingar att man valde att endast ta

upp schakten i fastighetens sydvästra del, där marken var som högst och markskadorna allra minst. Enligt Wallin gjordes några små undersökningar på andra platser i det markerade området genom lyfta lite på jorden, men man kom direkt ner till moderna störningar. Någon inventering av ytfynd kunde inte genomföras eftersom marken mellan raderna av fruktträd var grästäckt. Enligt Wallin fanns det ingen grund för att utnyttja hela det tilldelade beloppet för utredningen då marken var så uppenbart förstörd (Wallin muntl.). Systemet kräver en stor tillit till att de verksamma arkeologerna genomför en god arkeologisk praxis, och jag personligen har svårt att fördöma de arkeologiska undersökningarna som Wallin kulturlandskap och arkeologi har genomfört. Jag kan känna att det är mycket oturligt för Wallins uppdragsarkeologi att de så sällan hittar något värt att närmare undersöka. Detta är märkligt då den arkeologiska undersökning som under år 2014 genomfördes nordost om Kiviksgraven av Österlenarkeologi resulterade i 116 arkeologiska lämningar trots att det funnits fruktodlingar inom fastigheterna (Jönsson 2014:10ff, 24). Länsstyrelsen medger att provschakt möjligen borde ha grävts i norra delen av planområdet Mellby 3:53 och att det borde ha gjorts ett ställningstagande om att det norra delområdet inkräktar på Kiviksgravens fornlämningsområde. Samtidigt försvarar de sitt agerande med att även andra aktörer som utfört arkeologiska undersökningar vid Kiviksgraven och dess närområde totalt sett bara kunnat visa lämningar efter enstaka gropar och härdar (Riddersporre & Wihlborg 2011:2).

Det finns olika åsikter om Kiviksgraven är en restaurerad, intakt fornlämning eller en rekonstruktion utifrån en idé om hur Kiviksgraven kan ha sett ut. Det råder ingen tvekan om att det inte fanns en stenlagd gång in genom en stor port till det rektangulära rummet av cement, men det finns vetenskapliga belägg för stenkistans placering och rösets utbredning. Om de ansvariga myndigheterna i likhet med Lars Brandt från Riksantikvarieämbetet i första hand hanterar Kiviksgraven som en sentida konstruktion, kan det vara en förklaring till besluten kring Kiviksgraven och dess närområde. Dock anser jag att man måste beakta hela området vid en bedömning av en fornlämning. Även om Kiviksgraven i sig kan anses vara rekonstruerad kan ingen anse att hela närområdet är rekonstruerat. I stället kan de arkeologiska fynd som arkeologerna hittar i

närområdet visa hur Kiviksgraven har fungerat i sin samtid. De som menar att Kiviksgraven enbart är en rekonstruktion borde anse att närområdet är ännu viktigare att undersöka och bevara för att få en bild av varför något så unikt som denna grav har skapats.

Slutsats

Exploatering i fornlämningsrika miljöer är en komplex fråga, med många inblandade parter och intressen. I texten har jag belyst deras olika roller och ansvarsområden. Jag har också berört kritik som riktats mot flera för hur de har agerat i samband med den planerade exploateringen vid Kiviksgraven. Sammanfattningsvis kan jag dock inte tydligt se att någon har brutit mot de regler och de lagar som reglerar deras ansvar. Det är emellertid flera av kritikerna som anser att det finns mer att önska om hur parterna skulle ha agerat, vilket jag instämmer i.

Jag anser också att det borde göras en analys av fornlämningens betydelse i förhållande till skälen bakom exploateringen. Hur värderas vikten av en fornlämning i jämförelse med möjligheten för en ort att utvecklas? Står detta i konflikt med varandra? Kiviksgraven är unik, både med avseende på storleken på röset och på bildstenarna. Den är ett objekt som forskarvärlden med all sannolikhet kommer att fortsätta att analysera och utvärdera. Med detta i åtanke och med tanke på att arkeologi som vetenskap utvecklas och metoderna förbättras, kommer framtidens forskare både att hitta och att kunna analysera arkeologiska lämningar som vi idag inte kan. Därför är det extra viktigt att vara restriktiv med tillstånd för exploatering i samband med områden som man kan förmoda kommer att intressera forskningen framöver.

En annan aspekt är att om det verkligen är en ekonomisk vinning i det långa loppet för Kivik som ort att exploatera marken kring Kiviksgraven. Kommer invånarna i Kivik att gynnas av detta? Då turistnäringen är en av de branscher som växer starkast i Sverige har enligt min mening Simrishamns kommun allt att vinna på att storsatsa på alla sina kulturella besöksmål.

Jag har i samband med studierna kring bevarings- och exploateringsproblematiken av fornlämningar och fornlämningsrika områden, insett

betydelsen av att skapa ett intresse för och en delaktighet i kulturarvet hos invånarna. En av de viktigaste pusselbitarna för att skydda landets fornlämningar är en tydlig kommunikation och att på ett attraktivt sätt kunna beskriva vårt förflutna. Ett bra exempel på vilka skillnader i synsätt som jag just beskrivit kan innebära, är att göra en jämförelse med Ale stenar i Kåseberga vid Skånes sydkust. Vilken reaktion hade det blivit om Ystads kommun planerat att bygga antal villor några meter från Ale stenar? För det är precis det som sker vid Kiviksgraven, som ligger 45 kilometer därifrån.

Referenser

Bertilsson, U., Kåberg, I., Modig, A. & A. Richert. 1990. *Kiviksgraven*. Borås: Centraltryckeriet AB.

Carlie, A. & Kretz, E. 1998. *Sätt att se på fornlämningar. En teoretisk och metodisk grund för värdebedömning inom kulturmiljövården.* Report Series No. 60. Institute of Archaeology, University of Lund. Lund: Arkeologiska institutionen.

Danielsson, R. 2006. *Handbok i fornminnesvård.* Huskvarna: NRS Tryckeri AB.

Enoksen, L. M. 2001. *Skånska fornminnen*. Lund: Historiska Media/Kulturen.

Forssander, J. E. 1935. *Kring restaureringen av Bredarör vid Kivik.* Skånes hembygdsförbunds årsbok 1935. Lund: Skånes hembygdsförbund.

Goldhahn, J. 2005. *Från Sagaholm till Bredarör - hällbildsstudier 2000-2004*. Göteborg: Arkeologiska institutionen, Göteborgs universitet.

Goldhahn, J. 2013. *Bredarör på Kivik – en arkeologisk odyssé.* Simrishamn: Artes Liberales.

Larsson, L. 1993. Relationer till ett röse – några aspekter på Kiviksgraven, ss. 135-150. I: Larsson, L. (red.), *Bronsålderns gravhögar*, Rapport från ett symposium i Lund 15. XI-16. XI 1991. University of Lund, Institute of Archaeology Report Series No. 48. Lund: Arkeologiska institutionen.

Nordén, A. 1926. *Kiviksgraven och andra fornminnen i Kivikstrakten*. 2: upplagan. Stockholm: Wahlström och Widstrands förlag.

Nordén, A. 1942. *Kiviksgraven och andra fornminnen i Kivikstrakten*. 4: upplagan. Stockholm: Wahlström och Widstrands förlag.

Opublicerade källor

Alebo, L., Nilsson, B., Svensson, A-L. & Wallebom, U. 2010. Angående de nyupptäckta hällristningarna i Brantevik och debatten i Ystads Allehanda. Skrivelse till Länsstyrelsen i Skåne län, Kulturmiljöenheten, Att: Mats Riddersporre.

Bondesson Hvid, B. 2008. Arkeologisk utredning 2008. Mellby 3:53. Södra Mellby socken. Simrishamns kommun. Skåne. Rapport 2009:2.

Hallström, G. 1932. Rapport till riksantikvarien med utredning om Bredarör vid Kivik, Skåne. I. Rapport om undersökningen 1931. II. Gravens öden och ursprungliga utseende på grundval av undersökningen och äldre uppgifter. III. Förslag till restaurerande åtgärder. Kartor, andra bilagor och fotos. ATA. Stockholm.

Holm, A.N. 1911. Brev till antikvarien Fil. D.r. E. Ekhoff, ang. takbyte. ATA. Stockholm.

Jönsson, L. 2014. Arkeologisk utredning 2014. Mellby 3:65 och 3:66. Södra Mellby socken. Simrishamns kommun. Skåne. Rapport 2014:5.

Riddersporre, M. & Wihlborg, A. 2011. Angående de nyupptäckta hällristningarna i Brantevik och debatten i Ystads Allehanda. Svar på skrivelsen från Alebo et al. 2010 till Länsstyrelsen i Skåne län, Kulturmiljöenheten, Att: Mats Riddersporre.

Tellander, J.E. 1863. Protokoll från sammanträde gällande uppmätning och nyttjanderätt av område kring Kiviksgraven. ATA. Stockholm.

Wigren, S. Länsstyrelsen i Skåne. 2008a. Särskild utredning på fastigheten Mellby 3:53, Södra Mellby socken, Simrishamns kommun. Dnr: 431-41990-08.

- 2008b. Beslut gällande särskild utredning på fastigheten Mellby 3:53, Södra Mellby socken, Simrishamns kommun. Dnr: 431-41990-08.

Wihlborg, A. Länsstyrelsen i Skåne län. 2010. Samråd angående gränsbestämning av fornlämningsområdet för Kiviksgraven, fornlämningen Södra Mellby 42:1, Södra Mellby socken, Simrishamns kommun. Dnr:431-4765-10.

Muntliga uppgifter

Barkin M. verksjurist vid Riksantikvarieämbetet i Stockholm. E-post 23.3.2011

Brandt L. Riksantikvarieämbetets Fastigheter och besöksmål. E-post 23.9.2009

Ferlinger E. Samhällsbyggnadsförvaltningen i Simrishamns kommun. E-post 21.2.2011, 27.3.2015

Larsson, L. professor i arkeologi, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet. Intervju 25.2.2011

Nerius, S. Kulturmiljöenheten, Länsstyrelsen i Skåne län. E-post 7.1.2014

Petersson, B. Fil dr i arkeologi docent vid Lunds universitet. E-post 30.11.2009.

Wallin L. Wallin kulturlandskap och arkeologi. Intervju 4.3.2011.

Weberg T. Enheten för samhällsplanering, Länsstyrelsen i Skåne län. E-post 14.1.2014

Internet

FMIS *Riksantikvarieämbetets Fornsök*: Sökord Skåne län; Simrishamns kommun; zoom in på Kivik. http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html (2011-12-05).

Kommunledningskontoret. *Statistik för folkmängden i Simrishamns kommun.* http://www.simrishamn.se/upload/Kommunledning/Statistik/Folkm%C3%A4ngd%20Nyko%20totalt.pdf (2011-03-13).

KRFS 1998:1. *Förfarandet vid vissa beslut m.m. enligt 2 kap. 10-13 §§ lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.* Verkställighetsföreskrifter av Riksantikvarieämbetet. http://www.kulturradet.se/upload/kr/forfattningssamling/krfs98_01.pdf (2014-01-13).

NFS *Naturvårdsverkets författningssamling Lag 2005:17.* Naturvårdsverkets allmänna råd om påtaglig skada (till 3kap 6§ 2 stycket miljöbalken) http://www.naturvardsverket.se/Nerladdningssida/?fileType=pdf&downloadUrl=/Documents/foreskrifter/nfs2005/nfs_2005_17.pdf (2015-04-12).

Riksantikvarieämbetet 2006. *Konsekvensutredning, Verkställighetsföreskrifter till 2kap 10-13*§§ lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. http://www.raa.se/cms/showdocument/documents/extern_webbplats/2007/januari/konsekvensutredning.pdf (2011-03-19).

Riksantikvarieämbetet 2009. *Kiviksgraven. Sveriges största bronsåldersgrav.* http://www.raa.se/publicerat/br2009_4.pdf (2015-04-12).

Riksantikvarieämbetet 2013. *Riksintressen för kulturmiljövården–Skåne län (M) enligt 3kap 6*§ miljö-*balken* http://www.raa.se/wpcontent/uploads/2013/09M_riksintressen.pdf (2014-01-14).

SAS *Svenska arkeologiska samfundets principer för god arkeologisk praxis* 2000. http://www.arkeologiskasamfundet.se/Dokument/Div_pdf/Principer_ark_praxis.pdf (2011-03-23).

SFS *Svensk författningssamling Lag 1987:10*. Lagboken.http://www.notisum.se/rnp/-sls/lag/19870010.htm (2011-03-17).

SFS *Svensk författningssamling Lag 1988:950* http://www.riksdagen.se/Webbnav/index.aspx?nid=3911&bet=1988:950 (2011-02-19).

SFS *Svensk författningssamling Lag 2010:900* http://www.riksdagen.se/webbnav/?nid=3911&bet=2010:900#K6 (2011-03-17).

SK *Simrishamns kommun 1990*. Fördjupad översiktsplan för Kivik, inkomna skrivelser http://www.simrishamn.se/upload/STARK/Planer/%C3%96p/-Kivik.pdf (2011-02-10).

SKa *Simrishamns kommun. Planhandlingar för Simrishamns kommuns översiktsplan Framtiden* Dnr 2010/74. http://www.simrishamn.se/sv/-visionsochoversiktsplane–arbete/Oversiktsplan-for-Simrishamns-kommun1/ (2015-04-06).

SKb *Simrishamns kommun. Framtiden, översiktsplan för Simrishamns kommun. Del 3B.1 Fördjupning. Kustzonen från söder till norr* http://www.simrishamn.se/pagefiles/2664/Utst%C3%A4llning%202/Del%203B.1%20F%C3%B6rdjupning%20-%20Kustzonen%20fr%C3%A5n%20s%C3%B6der%20till%20norr.pdf (2015-04-07).

Sveriges Riksdag. *Civilutskottets betänkande* 2009/10:CU25. http://www.riksdagen.se/Webbnav/index.aspx?nid=3120&doktyp=betankande&bet=2009/10:CU25 (2011-03-17).

Repatriering – en nationell angelägenhet?

Anna Rasmusson

Abstract

Repatriation of human remains is a complicated issue, ethically as well as politically and legally. It is an international process, which on a larger scale relates to the evolution of indigenous identities in post-colonial times. Repatriation is also debated on an international level. However, the way this issue is handled in practice can differ greatly between countries. This article examines on what grounds decisions regarding repatriation are based, as well as how existing Swedish laws and ethical guidelines correlate with actual practice.

The analysis has shown that repatriation practice differs between countries, but also that repatriation demands can be handled differently within the same country and even by the same institution, depending on the origin of the remains.

Inledning

Med ordet repatriering menas att återföra något eller någon till ursprungslandet. När man talar om repatriering av mänskliga kvarlevor menar man i regel överförande av sådana från museisamlingar och liknande till ursprungslandet eller till en etniskt eller religiöst definierad grupp. Denna företeelse blir allt vanligare i stora delar av världen. Återförandet

sker ofta över nationsgränserna och debatt förs dessutom på internationell nivå (Nilsson Stutz 2007). Kulturella värderingar, politiska intressen, olikheter i lagstiftning och andra faktorer gör emellertid att förutsättningarna för repatriering ser mycket olika ut i olika länder.

År 1990 lagstiftade USA om återbördande av föremål och mänskliga kvarlevor till ursprungsbefolkningen. Lagen, som kallas NAGPRA (*Native American Graves Protection and Repatriation Act*), fastlår bland annat att alla amerikanska museer (och liknande) som mottar federala bidrag är skyldiga att inventera sina samlingar av material med anknytning till ursprungsbefolkningen. Kontrollen över sådana föremål ska sedan överlämnas till den grupp som anses ha ett legitimt krav på dem (2007b).

I Sverige finns ingen lag som reglerar den här typen av ärenden, utan museer har ofta fattat besluten själva. På senare år verkar det emellertid ha blivit kutym att överlämna det slutgiltiga beslutet till regeringen. Detta har troligtvis främst juridiska skäl, eftersom samlingarna som kvarlevorna ingår i ofta juridiskt sett utgör statlig egendom (Justitieombudsmannen 2007-02-12).

Den grundläggande förutsättningen för implementering av NAGPRA är att det anses finnas *cultural affiliation*, en kulturell anknytning, mellan dagens ursprungsbefolkning och den grupp som ”producerat” materialet i fråga (Nilsson Stutz 2008:7). Lagtexten definierar begreppet på följande vis:

> Cultural affiliation means that there is a relationship of shared group identity which can be reasonably traced historically or prehistorically between a present day Indian tribe or Native Hawaiian organization and an identifiable earlier group (NAGPRA 1990, Section 2)

Det finns alltså ett stort tolkningsutrymme i definitionen och det är oftast svårt att säkert bevisa om denna kulturella samhörighet existerar mellan folkgrupper nu och då, särskilt när det gäller äldre material.

NAGPRA är specifikt utformad för frågor som rör den amerikanska ursprungsbefolkningens kulturarv, men är även relevant för den internationella repatrieringsdebatten, eftersom den juridiskt fastslår att en del av kulturarvet tillhör en viss folkgrupp. I de flesta länder finns ingen

repatrieringslagstiftning. Sådana frågor bedöms från fall till fall, oftast utan direkt juridisk inblandning och på olika beslutsnivåer. Ofta görs överenskommelser direkt mellan till exempel ett museum och representanter för den grupp som kräver repatriering (Nilsson Stutz 2008:7).

Syftet med denna artikel är att undersöka grunderna för repatriering av mänskliga kvarlevor och att sätta in svenskt tillvägagångssätt i ett större sammanhang. Analysens första del kommer att utgöras av en fördjupning i begreppet *cultural affiliation* och dess innebörd. Fokus kommer att ligga på mänskliga kvarlevor, men i NAGPRA benämns ibland kvarlevor och gravgåvor med samma term. Därför är de ibland svåra att hålla åtskilda. Studien berör NAGPRA och har till syfte att besvara följande frågor: Hur avgörs om en nutida grupp kan anses ha en *cultural affiliation* till en tidigare existerande grupp. Vilka gränser har begreppet i praktiken? Vilken roll, om någon, spelar arkeologin?

Analysens andra del kommer att belysa repatrieringsfrågan i Sverige. Detta kommer att göras genom en undersökning av två fall som rör mänskliga kvarlevor i Statens Historiska Museers samlingar. Det ena ärendet rör kvarlevor från samiska områden i Sverige; det andra behandlar kranier som härstammar från Hawaii. Denna del av analysen är tänkt att besvara följande frågor: Vilka faktorer grundas SHMMs rekommendationer på? Hur ser man på samernas respektive hawaiianernas förhållande till kvarlevorna?

Mitt undersökningsmaterial består av litteratur som behandlar fall där NAGPRA kunnat implementeras och materialets *cultural affiliation* behövt avgöras. Urvalet är främst baserat på relevans och tillgänglighet. Själva lagtexten kommer att användas i viss mån. Eftersom syftet är att undersöka hur lagen har tolkats i praktiken och eftersom jag saknar tillräckliga juridiska kunskaper kommer någon ingående analys av den emellertid inte att göras.

Som underlag för analysens andra del används Statens Historiska Museers bedömning av förfrågningar från Sametinget och den hawaiianska organisationen *Hui Malama I Na Kupuna O Hawai´i Nei*, med bilagor.

Bakgrund - ”Ett historiskt trauma” – repatrieringsfrågans ursprung

När krav på återlämnande av kulturföremål och kvarlevor i museisamlingar började ställas på 1960-talet var det de australiensiska och amerikanska ursprungsbefolkningarna som var först. Till en början visade museer och myndigheter inget större intresse för att lämna ut material, men i takt med att frågan började tas upp i massmedierna kom opinionen att svänga (Fforde 2004:89ff).

Repatriering och andra frågor som rör ursprungsbefolkningar har länge varit ett centralt tema för *World Archaeological Congress* (WAC). Angränsande ämnen har sedan 1980-talet behandlats i ett flertal antologier i WAC:s serie *One World Archaeology*.

Repatriering av mänskliga kvarlevor eller kulturföremål förknippas ofta med världens ursprungsbefolkningar. Frågan ses då i ett större perspektiv som en del i dessa folkgruppers post-koloniala frigörelseprocess (Fforde & Hubert 2002:2). Repatriering av mänskliga kvarlevor brukar också ses som psykologiskt viktigt. Den representerar i detta sammanhang en möjlighet för gruppen i fråga att försonas med historiens oförätter, det så kallade historiska traumat (Thornton 2002:20ff).

Debatten som blossat upp kring repatrieringsfrågan tydliggör det förflutnas oerhörda vikt i en identitetsskapande process. Därför är det kanske inte så konstigt att repatrieringskrav anses viktiga för hur ursprungsbefolkningars identiteter skapas och uppfattas idag, samt hur de skapats och uppfattats under kolonialismen. I detta sammanhang blir inte bara kvarlevornas etniska tillhörighet viktig, utan även det sätt på vilket de samlats in och använts. Under 1800-talet och det tidiga 1900-talet skapade många universitet och museer samlingar bestående av kranier och andra mänskliga kvarlevor. Insamlingsmetoderna var i många fall långt ifrån etiskt försvarbara. Kvarlevorna användes inom rasbiologi och liknande pseudovetenskaper för att legitimera koloniala maktförhållanden. Rasbiologerna tog alltså ifrån gruppen deras kulturarv och använde det sedan för att skapa en identitet åt dem. Därför anses själva kontrollen över kvarlevorna vara viktig för att ursprungsbefolkningen eller minoritetsgruppen också ska kunna ta kontroll över den egna identiteten (Fforde 2002:26, 29ff).

Repatrieringsfrågan förtydligar också hur framträdande etnicitet är i identitetsskapande processer i vår samtid. Även socialt definierade grupper, som till exempel förståndshandikappade, har utsatts för liknande övergrepp i vetenskapens namn, men repatrieringskrav grundar sig i regel på etnisk samhörighet (Rasmusson 2008:2).

Native American Graves Protection and Repatriation Act (NAGPRA)

NAGPRA har sedan instiftandet år 1990 lett till stor debatt och kritiserats på många punkter. Bland annat har den resulterat i svårlösta konflikter mellan ursprungsbefolkning och företrädare för olika forskningsdiscipliner, men även mellan olika indianstammar som anser sig ha anknytning till samma material. Samtidigt har de resurser som avsatts för att NAGPRA ska kunna följas gjort det möjligt att undersöka stora delar museernas samlingar och i många fall även gett upphov till ett givande samarbete mellan forskare och representanter för ursprungsbefolkningen (Nilsson Stutz 2007; NAGPRA 2014**).**

NAGPRA har också i hög grad påverkat hur arkeologi bedrivs i USA. Arkeologiskt fältarbete på statlig mark och inom indianreservatens gränser kräver i regel att representanter för ursprungsbefolkningen konsulteras. Fynd som görs på privat mark skyddas emellertid inte av NAGPRA, även om vissa delstater har en annan lagstiftning som värnar till exempel gravplatser (Ferguson 1996:67).

NAGPRA reglerar skydd av gravplatser samt repatriering av mänskliga kvarlevor, religiösa föremål samt *objects of cultural patrimony*, med vilket menas ett föremål som är av särskild historisk eller kulturell vikt för hela den mottagande gruppen. Sådana föremål kan inte repatrieras till en enskild individ. Direkt släktskap räknas därför inte som grund för repatriering av sådana föremål (NAGPRA 1990, Section 2).

Mänskliga kvarlevor och gravgåvor, i lagtexten kallade *associated funerary objects,* ska i första hand överlämnas till ättlingar i rakt nedstigande led. Om sådant släktskap inte går att fastställa prioriteras mottagare enligt följande. I första hand tillfaller kontroll över materialet den stam eller organisation på vars *tribal land* det påträffades. Med *tribal land* menas i

huvudsak den mark som hör till indianreservat. I andra hand överlämnas materialet till den stam som anses ha närmsta *cultural affiliation* till det, förutsatt att stammen lämnat in en ansökan om prövning. I de fall det inte anses möjligt att fastställa vem som har närmst kulturell anknytning, men det är känt att en viss stam tidigare bebott området kan materialet repatrieras till dem. Om en annan stam med överlägsen mängd bevis kan påvisa att de har närmare anknytning till materialet kan det emellertid överlåtas till dem istället (NAGPRA 1990, Section 33; Zimmerman & Clinton 1999:217f).

Om föremålen eller kvarlevorna som ska repatrieras är oumbärliga för forskning, som anses vara till stor nationell nytta får de behållas tills det att de vetenskapliga undersökningarna avslutats, varpå föremålen ska repatrieras (NAGPRA 1990).

NAGPRA gäller bara kulturföremål och mänskliga kvarlevor med anknytning till en eller flera indianstammar. USA har ingen liknande lagstiftning för andra minoriteter, till exempel ättlingar till slavar, eller för repatriering till andra länders ursprungsbefolkningar (NAGPRA 2014b).

Amerikanska arkeologer och antropologer har skrivit om forskningens förhållande till ursprungsbefolkningen och NAGPRA i både positiva och negativa ordalag. Det är emellertid ingen överdrift att påstå att de som behandlat ämnet på senare år ser lagstiftningen som något positivt. Den amerikanska arkeologen Larry Zimmerman är en av dem som länge försvarat lagstiftningen och som också skrivit mycket om ursprungsbefolkningen och arkeologi. Den amerikanska repatrieringsdebatten har vid tillfällen varit tämligen hätsk och antropologer och arkeologer har fått stå ut med att kallas både plundrare och gravskändare. Detta har troligtvis främst att göra med den ålderdomliga syn många har på dessa vetenskaper, samt på forskarnas oförmåga att kommunicera med allmänheten och förändra denna bild (Zimmerman 1989:212ff; Nilsson Stutz 2007:2).

Repatriering i Sverige

Flertalet svenska museer har återlämnat såväl mänskliga kvarlevor som kulturföremål till andra länder. Repatriering av samiskt material har skett

vid ett fåtal tillfällen, men det arbetet är långt ifrån avslutat. Sametinget driver aktivt frågan. Vid sammanträde den 22 februari 2007 beslutade Sametinget att man kommer att kräva en mer fullständig inventering av samiskt material hos landets museer, samt en kartläggning av hur materialet hamnat i samlingarna. En sådan kartläggning blev också genomförd samma år av Ájtte Svenskt Fjäll- och Samemuseum (hädanefter kallat Ájtte). Störst fokus låg på samiska föremål, men även de mänskliga kvarlevorna inventerades. Vid samma sammanträde fattade Sametinget även ett principbeslut angående repatrieringsfrågor, vilket lyder som följer:

> Sametinget kräver en repatriering – återföring av de samiska kvarlevorna. Om det inte går att identifiera skelettdelarna (de avlidnas identitet) bör Sametinget arbeta för en återföring och en värdig återbegravning i ursprungsområdet för de samiska mänskliga kvarlevorna (Sametinget 2007).

De samiska museitjänstemännen verkar emellertid inte hålla med Sametinget om att begravning av kvarlevorna nödvändigtvis är den bästa lösningen. I Ájtte-rapportens slutord skriver man att:

> Det museala materialet har ett stort värde som ett källmaterial för den samiska kulturen. Kunskapen om föremålen, liksom kompetensen att tolka dem och sätta in dem i ett sammanhang, finns framförallt hos samerna själva. Därför är det viktigt att museisamlingar med samiska föremål blir tillgängliga för samer, men även för en intresserad allmänhet. Förhoppningsvis är projektet bara en början på återförandet av samiskt kulturarv, där vi i framtiden kan repatriera även föremål till samiska museer nära den samiska befolkningen. Samtidigt får vi inte glömma att det finns ett fortsatt behov av att samiska föremål finns utställda på museer utanför Sápmi, för att där kunna berätta om den samiska kulturen (Kuoljok 2007:23).

En arbetsgrupp med representanter för SHMM, Ájtte och Sametinget har diskuterat hur de samiska kvarlevorna ska hanteras i framtiden. Vissa beslut är emellertid redan tagna av regeringen (jfr. sid 190).

I både Norge och Finland har arbetet med de samiska kvarlevorna

kommit längre än i Sverige, med olika resultat. I både länderna har arbetsgrupper med representanter från flera skilda vetenskaper tillsatts. I Finland har utredningen lett till att kvarlevorna flyttats till ett samiskt museum (Iregren & Hedelin 2010:55).

Liv Nilsson Stutz har forskat kring repatriering i ett internationellt perspektiv med särskild fokus på Sverige, USA och Israel. Repatriering av kvarlevor och föremål till ursprungsbefolkningar är emellertid ett ganska nytt ämne inom svensk forskning. Däremot har återbegravningsfrågan diskuterats längre bland annat i antologin *I Adams Barn…* (Iregren & Redin 1995).

Elisabeth Iregren har bland annat tillsammans med Helena Schramm Hedelin länge pläderat för nationella bestämmelser kring hur repatrieringsärenden ska hanteras. De vill att en utredning tillsätts som bland annat undersöker vem som kan anses vara legitim mottagare och vem som ska bestämma vad som ska hända med kvarlevorna. De vill också att man tar hänsyn till de anatomiska samlingarnas pedagogiska och vetenskapliga värde, då dessa inte får samma juridiska skydd som det arkeologiska benmaterialet. Man vill se en utredning som genomförs av representanter från alla berörda vetenskaper och religiösa eller kulturella grupper. Målet är att man, liksom i Norge och Finland, ska kunna nå en överenskommelse i samförstånd mellan olika intressen, samt att man i framtiden ska vara konsekvent i hanterandet av den här sortens ärenden (Iregren & Hedelin 2010:54ff).

De arkeologiskt funna kvarlevorna ses ur juridisk synvinkel på samma sätt som övrigt arkeologiskt material. I Sverige finns alltså ingen lagstiftning eller helt fastslagen praxis för hur repatrieringsfrågor ska hanteras och således har det skötts olika av olika institutioner och vid olika tillfällen (Ahlström et al. 2011:443).

Ett exempel är hur Lunds universitet har hanterat repatrieringskrav de senaste åren. Lunds Universitets Historiska Museum förvarar förutom stora arkeologiska samlingar, en stor samling mänskliga kvarlevor som främst består av kranier men även innehåller ett antal intakta skelett samt delar av skelett. Den del av samlingen som huvudsakligen varit föremål för repatrieringskrav tillhörde fram till 1995 universitetets anatomiska institution och deponerades på museet när institutionen lades ner.

Samlingen inventerades senast 2005 av antikvarie Ylva Olsson på begäran av regeringen. Samtliga institutioner i landet med liknande samlingar fick i uppdrag att göra en sådan inventering för att ta reda på om samlingarna innehöll material från ursprungsbefolkningar (Olsson 2005).

Förutom ett fåtal undantag har de ca 1000 kvarlevorna i museets samling svenskt ursprung; de allra flesta är arkeologiskt funna och kommer sannolikt från medeltida kyrkogårdar i Lund. Således skyddas denna del av samlingen av lagen om kulturminnen. Av de resterande individerna har en del begått självmord eller avlidit på sjukhus eller i fängelse på 1800-talet. I enlighet med då gällande lag tillföll kvarlevor av dessa personers kvarlevor universitetets medicinska undervisning, om ingen anhörig gjorde anspråk på dem (SFS 1988:950 kap 2; Olsson 2005:2).

I samlingen fanns tidigare kvarlevor efter 17 namngivna sådana individer. Bland annat innehöll samlingen kraniet från en man med judisk bakgrund vid namn Levin Dombrowsky, som invandrat från Polen och 1879 tagit sitt liv i häktet i Lund. År 2003 gjorde Judiska församlingen i Malmö anspråk på kraniet. Två år senare, i samband med att ärendet uppmärksammats av lokalpressen kom beslutet från rektorsämbetet i Lund att kraniet skulle överlämnas till församlingen för begravning. Universitetets rektor anmäldes och fälldes av JO för att han utan tillstånd från regeringen skänkt bort kraniet, vilket ur juridisk synpunkt utgjorde statlig egendom. Bortsett från den juridiska diskussion som uppstod hade debatten även en symbolisk dimension av politisk karaktär. Dombrowskys kvarlevor kom nämligen att användas som en symbol för förintelsen. När hans kranium begravdes närvarade representanter från dåvarande riksdagspartier. Representanter från både universitetet och Judiska församlingen talade om försoning och upprättelse för gångna tiders övergrepp emot judar. I ett uttalande påstås Dombrowsky ha fått ”ett typiskt judiskt levnadsöde” (Sydsvenska Dagbladet 2005-05-02; Rasmusson 2008:17).

Detta är intressant eftersom de flesta av de andra namngivna individerna, som liksom Dombrowsky begått självmord eller avlidit i fängelse, inte tillhörde någon etnisk minoritet. Vad alla dessa individer däremot hade gemensamt var att de alla tillhörde samma samhällsskikt, de fattigaste. Dombrowsky blev alltså en symbol för sin etnicitet, trots att sättet på vilket hans kranium hamnat i den anatomiska samling snarare utgör ett öde som

i huvudsak delas av ”vanliga” 1800-talssvenskar, varav de flesta levde på den skånska landsbygden**.** Hans öde säger egentligen lika mycket eller mer om hur man såg på självmördare, som hur man såg på judar under 1800-talet. (Iregren muntligen; Rasmusson 2008: 12,16f).

I f.d. anatomiska institutionens samling finns även en del utländskt material. Vid tiden för inventeringen fanns kvarlevor efter 77 individer med utländskt ursprung. Dessa har i regel köpts av universitetet på 1800-talet eller skänkts till samlingen som gåvor (Celin et al. 2008:468ff).

I inventeringen från år 2005 uppgavs att två av kranierna härstammade från den australiensiska ursprungsbefolkningen. Våren 2008 repatrierades dessa. Tillvägagångssättet skiljde sig från hur man agerat tre år tidigare på så sätt att beslutet om återlämning överlämnades från Lunds universitet till regeringen. Mottagare var den australiensiska staten, som i sin tur ska återbörda kranierna till den grupp aboriginer som man anser mest lämplig. Från regeringens sida betonade man att återlämnandet inte ska ses som ett principbeslut, utan att varje fall kommer att bedömas enskilt (Sydsvenska Dagbladet 2008-02-19).

Även medeltida kvarlevor har varit aktuella i återbegravningsdebatten vid vissa tillfällen. Ofta har det rört sig om skelett som har hittats vid utgrävning inne i en kyrka. I många fall är det den lokala församlingen som verkar för en återbegravning. Återbegravning av vetenskapligt värdefulla kvarlevor ställer till problem för osteologerna, eftersom det förhindrar att forskningsresultat kan kontrolleras och omprövas i ljuset av nya metoder (Ahlström et al. 2011:449, 451).

Cultural affiliation i praktiken

Begreppet *cultural affiliation* definieras som nämnts i NAGPRA. I ett tilläggsdokument förtydligas vad som kan räknas som bevis för att påvisa *cultural affiliation.*

> What is cultural affiliation? Cultural affiliation means that there is a relationship of shared group identity, which can reasonably be traced historically or prehistorically between members of a present-day Indian tribe or Native Hawaiian organization and an identifiable earlier group.

> Cultural affiliation is established when the preponderance of the evidence - based on geographical, kinship, biological, archeological, linguistic, folklore, oral tradition, historical evidence, or other information or expert opinion -- reasonably leads to such a conclusion (NAGPRA 2013:1).

Arkeologin är alltså en av de vetenskaper som kan hjälpa till att avgöra sådana frågor. Förhållandet mellan arkeologer och ursprungsbefolkningen i USA har emellertid traditionellt sett varit minst sagt kyligt. Detta har till stor del berott på de övergrepp som under tidigare århundrade begåtts mot ursprungsbefolkningen i vetenskapens namn, för vilka arkeologi och antropologi fått en betydande del av skulden. Det beror dock även på en väsentlig skillnad i sättet att se på historien. Traditionellt orienterade indianer bygger sin bild av det förflutna främst på muntlig tradition. Inom deras kultur finns också en annan, mindre ”linjär”, syn på tid enligt vilken det förflutna kan existera i nuet genom ritualer och berättelser. Enligt detta synsätt är det förgångna redan känt och behöver inte upptäckas arkeologiskt. Därför har ursprungsbefolkningen ansett att arkeologin är onödig och mest ett sätt för forskare att ta ifrån dem rätten att tolka sin historia utifrån det egna perspektivet. Förtroendet för arkeologin ökar emellertid, bland annat på grund av att fler ur ursprungsbefolkningen utbildar sig till arkeologer. Det växande förtroendet har också att göra med den nytta resultaten av de arkeologiska undersökningarna kan göra för att stärka gruppens ställning idag (Zimmerman 1989:212ff; Ferguson 1996:69,72).

Som exempel på hur arkeologi kan användas tillsammans med ursprungsbefolkningens kunskap för att reda ut frågetecken kring *cultural affiliation* finns erfarenheter från *The Fort Apache Indian Reservation* i delstaten Arizona. Reservatet bebos och förvaltas idag av *The White Mountain Apache Tribe*. Samma område har emellertid tidigare även bebotts av grupper som anses vara förfäder till dagens Hopi- och Zuni-indianer. År 2003 påbörjades ett projekt med syfte att besvara frågor kring *cultural affiliation* är relaterade till området (Welch & Ferguson 2007:172)

Ett syfte med projektet var att kombinera arkeologisk och antropologisk forskning med vad man kallar *community based knowledge*, med vilket menas indianernas traditionella ritualer, sägner och liknande (Welch & Ferguson 2007:176).

Hopiindianernas muntliga traditioner beskriver deras förfäders migration över ett område som man tolkar som samma som dagens Apachereservat. Beskrivningar av platser i berättelserna kopplas samman med platser i Apachereservatet. Där de muntliga traditionerna blir för ospecifika använder man sig av känt arkeologiskt material och de arkitektoniska lämningar som finns kvar för att spåra Hopiindianerna i landskapet (Welch & Ferguson 2007:179).

Det tål att påpekas att många repatrieringsärenden under NAGPRA går mycket smidigt. Det är emellertid de utredningar där en tillfredställande överenskommelse inte kan nås som får den största uppmärksamheten.

Grunden för repatriering i Sverige – exempel från Statens Historiska Museer

Sverige saknar, i likhet med de flesta andra länder, lagstiftning som reglerar repatrieringsfrågor. Det verkar emellertid som att någon form av praxis börjar växa fram, åtminstone när det gäller vem som egentligen har rätt att skänka bort material i samlingarna. År 2007 kom JO till slutsatsen att Lunds Universitets rektor inte hade rätt att skänka bort Levin Dombrowskys kranium, då detta juridiskt sett utgjorde statlig egendom. När repatriering av de australiensiska kranierna blev aktuell valde universitetet att överlämna frågan till regeringen, vilket också hade stöd i Justitieombudsmannens utredning (JO 2007-02-12; Rasmusson 2008: 4,12).

Även Statens Historiska Museer (SHMM) ämnar överlåta beslutet till regeringen angående äganderätten i två aktuella fall som rör mänskliga kvarlevor i deras samlingar.

Det ena rör samiska kvarlevor i SHMMs samlingar. Det andra fallet rör 5 kranier med hawaiianskt ursprung. Hösten 2007 bad organisationen *Hui Malama I Na Kupuna O Hawai´i Nei* (hädanefter kallad *Hui Malama*) museet att repatriera kvarlevorna.

SHMM rekommenderar i en skrivelse till Kulturdepartementet att äganderätten till kvarlevorna överförs till *Hui Malama*. Det framgår inte i klartext att kvarlevorna kommer att jordfästas men det står klart att detta är stor del av organisationens verksamhet (SHMM 2009-03-02). För repatriering av kranierna anges i skrivelsen följande skäl:

- Materialet anses inte ingå museets samlingsområde: Enligt förordning 2007:1180 i Svensk författningssamling utgörs SHMMs verksamhet och samlingsområde av *Sveriges historia, byggd på det arkeologiska materialet, samt svensk kyrklig konsthistoria* (SFS 2007: 1180 kap. 4). Kvarlevorna i fråga har inte hittats i Sverige och anses därför inte ingå i samlingsområdet.
- Mottagaren anses legitim: SHMM har, i skrivelser till amerikanska ambassaden och andra museer utomlands som haft med *Hui Malama* att göra, förhört sig om organisationens trovärdighet.
- Materialets ursprung anses vara säkert fastställt.

Den dokumentation som finns anses tillräcklig. Någon ålder för kvarlevorna anges inte i skrivelsen, endast att de kommit till Sverige i slutet av 1800-talet. Det antyds att materialet saknar större vetenskapligt och pedagogiskt värde, eftersom det inte använts:

> Sedan de inkom till SHMM år 1997 har de förvarats i för ändamålet avsedda magasinslokaler och inte vare sig efterfrågats, utlånats, använts vid utställningar, forskningsverksamhet eller annan museiverksamhet (SHMM 2009-03-02, Bilaga 1)

SHMM anser också att vissa etiska aspekter måste beaktas. Enligt skrivelsen finns:

> ett betydande symbolvärde i att äganderätten överlåts till företrädare för den hawaiianska ursprungsbefolkningen" (SHMM 2009-03-02). I arbetet med ärendet har SHMM även konsulterat Statens museer för världskultur, som inte hade något att invända. Det framgår av skrivelsen även att SHMM ämnar tillmötesgå *Hui Malamas* önskemål om att kvarlevorna inte ska genomgå någon osteologisk analys eller provtagning innan de återbördas (SHMM 2009-03-02).

I SHMMs samlingar finns även en del mänskliga kvarlevor med samiskt ursprung. Sedan mitten av år 2007 har diskussioner om dessa pågått mellan SHMM, Sametinget och Ájtte i en gemensam arbetsgrupp. Angående det vetenskapliga värdet har SHMM även bett om synpunkter från Sveriges yrkesverksamma osteologer**.** Våren 2009 skickades en remiss till Sametinget och Ájtte**.** I denna presenterar SHMM ett utkast till en skrivelse till regeringen, där man föreslår att äganderätten till ett kranium

från Lycksele socken, som finns i samlingen, överförs till Sametinget. Av dokumentet framgår emellertid även att museimyndigheten inte anser att äganderätten till övrigt samiskt material kan överlåtas, men att utlån eller deponering hos till exempel Áttje kan bli aktuellt. Den slutgiltiga skrivelsen inkom till regeringen år 2009 och ett brev har också skickats till regeringen från Sametinget rörande en del av materialet (SHMM 2008-04-15; 2009-02-18).

Repatriering av det ovan nämnda kraniet från Lycksele rekommenderas i SHMMs skrivelse av följande skäl:

- Materialet anses inte ingå museets samlingsområde: SHMM gör bedömningen att kraniet använts inom medicinsk utbildning och aldrig varit begravt. Det utgör alltså inte arkeologiskt material och anses därför inte ingå i samlingsområdet.
- Materialets vetenskapliga värde ses som begränsat: SHMM har gjort bedömningen att kraniet i fråga är av mindre intresse för vetenskapen.
- Materialets ursprung anses vara säkert fastställt: Den existerande dokumentationen anses tillfredsställande för att fastställa den etniska tillhörigheten med tillräckligt stor säkerhet för att kraniet ska kunna överlämnas och begravas. Även i detta ärende poängteras att det ”finns ett betydande symbolvärde i att äganderätten överlåts till företrädare för den samiska befolkningen” (SHMM 2009-02-18).

Övriga samiska kvarlevor i samlingen består av arkeologiskt material. För 12 av dessa kranier finns skriftlig dokumentation som anger att de är samiska. Dessa har hittats på en ödekyrkogård i Ruonala och daterats till medeltiden. Ytterligare ca 25 kranier har påträffats vid tidiga arkeologiska utgrävningar och tolkats som samiska. Säkra dateringar saknas för dessa kvarlevor men inga av gravarna de hittats i var kristna. Gällande dessa konstaterades att de ingår i SHMMs samlingsområde, inte kan kopplas till någon enskild identitet och att den etniska tillhörigheten inte kunnat klarläggas med säkerhet.

I maj 2009 skickade Sametinget en egen Hemställan till Regeringen. Denna skrivelse rör de 12 kranierna från Ruonala ödekyrkogård, vilka SHMM vill behålla i statlig ägo. Dessa grävdes fram vid en arkeologisk utgrävning 1915 och inlemmades i Uppsala universitets anatomiska samling. År 1997 donerades denna samling till SHMM. Det har tidigare

antagits att kranierna skulle härstamma från 15- eller 1600-talet, eftersom det var vid denna tid som den intilliggande kyrkan användes. C14 prover som år 1999 tagits på fyra av kranierna tyder emellertid på att individerna i fråga levt under medeltiden, troligtvis under 1200- och 1300-talen.

Från SHMMs sida menar man att kvarlevornas högre ålder innebär att deras etniska tillhörighet blir mer osäker än man tidigare antagit. Inga artefakter tillvaratogs heller som hade kunnat göra det lättare att med säkerhet fastslå etnisk tillhörighet. Dessa kvarlevor tillskrivs också ett högt vetenskapligt värde av samtliga de arkeologer och osteologer som ombetts yttra sig. Kvarlevorna anses viktiga eftersom de skulle kunna bidra till större kunskap om hur människor levde i norra Sverige under medeltiden, något som man ännu inte vet särskilt mycket om (SHMM 2009-06-02:3f). Av Sametingets skrivelse framgår det att man inte i första hand tänkt återbegrava materialet. Sametinget skriver att de överväger att arbeta efter en modell som liknar den som valts i Finland och placera kvarlevorna på Ájtte Svenskt Fjäll och Samemuseum. I en sådan lösning skulle kranierna finnas kvar för framtida forskning, men under Sametingets styrning. Sametinget har emellertid, som nämnts ovan, tagit ett principbeslut om att samtliga samiska kvarlevor ska begravas (Sametinget 2009-05-08).

Under tiden som ärendet varit aktuellt har det till SHMM inkommit en förfrågan från forskare vid Trondheims och Stockholms Universitet om att få komplettera de undersökningar som år 1999 påbörjades på Ruonala-kranierna. SHMM har bett om att få Sametinget och Ájttes synpunkter på detta. Sametinget meddelar att de ämnar tillsätta en etisk kommitté som bland annat ska fastslå riktlinjer för hur samiska kvarlevor ska få användas och under tiden vill man inte att några provtagningar görs. Ájtte skriver i sitt svar att man inte anser att några nya forskningsprojekt bör påbörjas förrän kraniernas framtida förvaltning retts ut, men att det är av vetenskapligt intresse att dessa kompletterande analyser får genomföras. Vidare anser man från museets sida att undersökningarnas resultat kan underlätta bedömningen av kraniernas framtida förvaltning och förvaring (SHMM 2009-06-02:6, Bilaga 7, 8).

Regeringen beslutade den 16 juli 2009 att äganderätten till kraniet från Lycksele ska överföras till Sametinget. När det gäller de mer omstridda kranierna från Ruonala har regeringen ännu inte (februari 2014) sagt sitt.

SHMM har emellertid valt att deponera kranierna på Ájtte. I övrigt har det varit ganska tyst kring frågan om repatriering av samiska kvarlevor i Sverige sedan 2009 (Sveriges Radio 2009-07-16).

Diskussion

Vilken grupp som, i enlighet med NAGPRA, har närmst *cultural affiliation* med en tidigare existerande grupp är ibland långt ifrån självklart. De grunder på vilka *cultural affiliation* kan bevisas verkar vara en kompromiss mellan vetenskapliga bedömningar och ursprungsbefolkningens värderingar. Godtagbart som bevismaterial är bland annat geografisk anknytning, historisk dokumentation och arkeologiskt eller biologiskt material. Det går emellertid även att använda till exempel muntliga traditioner eller folklore som bevis. Denna typ av källmaterial har under kolonialismen avfärdats av västerländska forskare. Ursprungsbefolkningen får alltså genom repatrieringsprocessen inte bara rätt till sitt kulturarv, utan även upprättelse för sitt sätt att se på det förflutna.

Samiska kvarlevor finns i många samlingar på museer och universitet runt om i Sverige och även utomlands. Det är Sametingets uppfattning att samtliga kvarlevor av samiskt ursprung bör repatrieras. Eftersom SHMM är ansvarsmuseum för arkeologi verkar det troligt att deras tillvägagångssätt kommer att påverka hur återlämningsfrågor hanteras, åtminstone när det gäller det arkeologiska materialet. I SHMMs skrivelse till Sametinget och Ájtte framgår tydligt att de grundar sin bedömning av mottagarnas lämplighet och på huruvida den *etniska* tillhörigheten mellan dessa och benmaterialet i fråga kan fastställas. Etnicitet är ett komplicerat begrepp som kan ha flera innebörder. En viktig faktor är emellertid gruppens egen uppfattning av identifikation med varandra. Det framgår också att etnicitet av SHMM tolkats som en ” tillhörighet som inte är biologisk utan kulturell” (SHMM 2009-02-18).

Ordet etnicitet används inte alls inom NAGPRA. Istället används *cultural affiliation* för att bedöma relationen mellan tidigare grupper och nutida. Det kan, enligt min mening, vara så att begreppet etnicitet blir otillräckligt i denna kontext eftersom indianerna på en nivå identifierar sig med varandra som ursprungsbefolkning men på en annan nivå med bara

den egna stammen. *Cultural affiliation* används nämligen främst för att skilja på olika grupper *inom* ursprungsbefolkningen, inte för att skilja på indianer och resten av USA:s befolkning. Även om det finns skillnader även inom den samiska befolkningen utgör de en mer homogen grupp, inom vilken alla i Sverige representeras av Sametinget.

När det gäller äldre mänskliga kvarlevor är det mycket svårt att fastställa någon etnisk eller kulturell identitet. Det ofta stora forskningsvärdet hos sådant material, tillsammans med den symboliska vikten för gruppen som identifierar sig med det, kan leda till svårlösta frågor. I USA har man i och med NAGPRA lagstiftat om att ursprungsbefolkningens intressen ska gå före forskningens. Detta löser emellertid inte problemet, då åtminstone förhistoriska kvarlevor sällan kan kopplas samman med en nuvarande grupp på ett rimligt vis. Klarhet saknas i vad man ska ta sig till med sådant material när det står klart att det inte går att repatriera.

I de nordiska länderna har osteologiska undersökningar visat att det går att fastställa biologisk etnicitet för samer respektive germaner. Det huvudsakliga undersökningsmaterialet kommer från ett vikingatida gravfält i nordvästra Härjedalen, ett område där både samer och germaner levt. Skelettmaterialet jämfördes i undersökningen med kranier och tänder vars etnicitet redan var känd. Resultatet visar att både samer och germaner begravdes på det aktuella gravfältet, Vivallen. Det visar emellertid också att vissa av de gravlagda individerna bär på särdrag som tyder på att de härstammar från båda folkgrupperna. Giftermål mellan grupperna förekom alltså troligtvis (Iregren 1997:84, 98).

Sådana företeelser krånglar naturligtvis till potentiella repatrieringsprocesser, särskilt om det inte finns några gravgåvor eller andra sätt att kulturellt bestämma samhörighet med en viss grupp.

Det är tydligt att SHMMs högsta prioritet är att uppfylla sitt myndighetsuppdrag och värna om material som ingår i deras samlingsområde. I de undersökta fallen lämnades kranier ut i de fall de inte ansågs ingå i SHMMs samlingsområde.

När det gäller kvarlevornas vetenskapliga värde har detta i fallet med de samiska kvarlevorna grundligt undersökts. Ett tiotal verksamma arkeologer och osteologer runt om i landet tillfrågades om hur de såg på kraniernas vetenskapliga värde samt vilka konsekvenser en återbegravning skulle få. I

fallet med kranierna från Hawaii nöjde SHMM sig med att konstatera att kvarlevorna inte använts under den tid de funnits i samlingen. Inte heller diskuteras deras ålder, till skillnad från i det samiska fallet. Istället läggs störst vikt vid att fastställa att mottagarorganisationen är seriös, samt hur kranierna från början hamnat i samlingen. Det verkar alltså förhålla sig så att det inte bara finns skillnader mellan hur man hanterar repatrieringskrav i olika länder, utan även i hur man hanterar material från andra länder. Det gäller även, om än på omvänt sätt, NAGPRA. Lagstiftningen gäller endast kvarlevor och artefakter som hör till den egna ursprungsbefolkningen; det finns ingen lag som reglerar vad som ska hända med kvarlevor med utländsk proviens.

I första paragrafen i den svenska kulturmiljölagens inledande kapitel konstateras att skydd av kulturmiljön är en nationell angelägenhet (SFS 1988:950 kap 1). Kulturarvsfrågor diskuteras emellertid i allt högre grad på internationell nivå. Ansvaret för kulturarvet är överordnat det nationella i en sådan kontext. När det gäller SHMMs hantering av det samiska ärendet får forskningsvärdet och myndighetens ansvar för arkeologiskt material företräde över Sametingets intressen. När repatrieringskravet kom från ett annat land blev mottagarens legitimitet och det troligtvis oetiska sätt på vilket kranierna kommit till Sverige på 1800-talet vägledande för beslutet. I detta fall vill man repatriera kvarlevorna för återbegravning utan att göra någon osteologisk undersökning. Det väcker frågan: har personer som arbetar med kulturarvsfrågor vare sig rätt eller skyldighet att verka för bevarandet av sådant material från andra länder?

Juridiskt sett sträcker sig ansvaret inte särskilt långt. Yrkesverksamma inom kulturarvssektorn har emellertid även ett etiskt ansvar. Dessa förpliktelser innefattar såväl hänsyn till hur deras arbete påverkar andra människor, som ett långtgående ansvar för att samlingarna skyddas och bevaras.

För svenska arkeologer finns yrkesetiska riktlinjer både på nationell och på europeisk nivå. Svenska Arkeologiska Samfundets (SAS) principer för god arkeologisk praxis används som etiska riktlinjer för svenska arkeologer. Dessa grundar sig till stor del på de riktlinjer som lagts fram i *European Association of Archaeologists* (EAA) *Code of Practice*. De båda dokumenten tar upp frågor som rör arkeologens förhållande till ursprungsbefolkningar

och minoriteter, men behandlar främst problem som rör det arkeologiska fältarbetet (EAA 1997; SAS 2000). På internationell nivå finns *World Archaeological Congress* (WAC) *First Code of Ethics*, vilken innehåller de etiska riktlinjer som organisationen satt upp för sina medlemmar. Dessa fastslogs vid ungefär samma tid som NAGPRA trädde i kraft och handlar nästan uteslutande om hur arkeologen bör förhålla sig i frågor som rör ursprungsbefolkningen. Som ett komplement till sina etiska riktlinjer har WAC även tagit fram vad de kallar för *The Vermillion Accord on Human Remains*, som mer specifikt rör hanteringen av mänskliga kvarlevor. Andemeningen i dess sex punkter fångas ganska väl i den sista punkten:

> The express recognition that the concerns of various ethnic groups, as well as those of science are legitimate and to be respected, will permit acceptable agreements to be reached and honoured (WAC 1989).

När det gäller antikvarier och andra museitjänstemän, som ofta är de som får ta emot repatrieringskrav, finns internationella, etiska förhållningsregler framtagna av organisationen *International Council of Museums* (ICOM). Dessa etiska riktlinjer har funnits sedan 1986 och reviderats ett antal gånger sedan dess. De fastslår att om ett museum ska införskaffa, ställa ut, eller forska på mänskliga kvarlevor, så bör detta göras i enlighet med högsta professionella standard och med hänsyn till de etniska eller religiösa grupper som materialet kommit från (ICOM 2004:2.5, 3.7, 4.3).

Även museitjänstemannens ansvar för samlingarna, samt dessas betydelse som källmaterial lyfts fram. Riktlinjerna fastslår också att gallringar och annat som innebär att material tas bort ur samlingen, till exempel repatriering, kan ske först när grundliga efterforskningar gjorts om materialet i fråga (ICOM 2004:3.1, 2.13, 8.4). Det framgår inte att man i denna situation bör göra skillnad på skelettfynd som ingår i det egna samlingsområdet och material som inte gör det. Det utgör något av en överdrift att påstå att SHMM har brutit mot de etiska riktlinjerna i fallet med kranierna från Hawaii, men ur ett etiskt perspektiv borde ingen skillnad egentligen göras mellan hur man utreder dessa och de samiska. Det etiska ansvaret begränsas inte av nationell lagstiftning och borde därför vara lika stort för samtliga kvarlevor i samlingen.

Sommaren 2009 beslutade regeringen att kraniet från Lycksele socken ska repatrieras. Den mer komplicerade frågan om de medeltida kranierna från Ruonala kyrkogård har emellertid ännu inte avgjorts; fem år efter SHMMs Hemställan finns ännu inget beslut från regeringen. Den senaste utvecklingen i ärendet är att kvarlevorna hösten 2009 deponerades på Ájtte (Sveriges Radio 2009-07-16; Ájtte 2009-09-16).

Fysiskt sett är alltså de 12 kranierna återförda till ursprungsområdet. Det man fortfarande är oenig om är äganderätten, vilket även innebär rätten att avgöra hur kvarlevorna får användas i forskning och utställning, samt huruvida de ska återbegravas.

Avslutning

Debatten kring repatriering av mänskliga kvarlevor är komplex och har såväl etiska som juridiska och politiska dimensioner. Processen kring återförandet av kvarlevor och kulturföremål utgörs till en stor del symboliska handlingar, gottgörelser för tidigare generationers oförätter. I en sådan kontext ses rätten till det egna kulturarvet som en mänsklig rättighet. Repatriering ses således främst som en etisk fråga. I de två fall som undersökts har det emellertid framgått att det främst är de juridiska faktorerna som avgör. SHMM repatrierar inte i något av de undersökta fallen material som anses ingå i deras samlingsområde. Däremot ser man ingen större anledning att neka repatriering av material som ligger utanför detta område.

Problemen med att försöka fastställa vem som har rätt att bestämma över förhistoriska kvarlevor går inte att lösa genom lagstiftning. NAGPRA fastslår att kvarlevor och föremål från tiden innan den europeiska kolonisationen tillhör ursprungsbefolkningen. När det gäller kvarlevor som är flera tusen år gamla och hittas utan gravgåvor och liknande blir det omöjligt att avgöra om det finns någon kulturell gemenskap men någon nuvarande grupp. Sådant material hamnar således i ett slags vakuum.

Referenser

Ahlström, T., Iregren, E., Strid L. & Jennbert, K. 2011. Sweden/Sverige. I: Márquez Grant, N. & Fibiger, L. (red.), *The Routledge Handbook of Archaeological Human Remains and Legislation. An International Guide to Laws and Practice in the Excavation and Treatment of Archaeological Human Remains.* Oxford: Routledge.

Celin, U., Bennike., P & Holck, P. 2008. Historik. I: Lynnerup, N., Bennike, P. & Iregren, E. *Biologisk antropologi med human osteologi*. s. 468-470. København: Gyldendal.

Edgar H. J. H. 2007. Contextual issues in Paleoindian repatriation. Spirit Cave Man as a case study. *Journal of Social Archaeology* 7:1:101-122.

Ferguson, T. J. 1996. Native Americans and the Practice of Archaeology. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 25:63-79.

Fforde, C. 2002. Collection, Repatriation and Identity. I: Fforde, C., Hubert, J. & Turnbull, P. (red.). *The Dead and the their Possesions. Repatriation in principle, policy and practice.* s. 25-46. One World Archaeology 43. London: Routledge. 2004. *Collecting the dead. Archaeology and the reburial issue*. London: Duckworth.

Fforde, C. & Hubert, J. 2002. Introduction: the reburial issue in the twenty-first century. I: Fforde, C., Hubert, J. & Turnbull, P. (red.). *The Dead and the their Possesions. Repatriation in principle, policy and practice.* s. 1-16. One World Archaeology 43, London: Routledge.

Iregren, E. 1997. Människoskeletten. I: Zachrisson, I. (red.). *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*. s. 84-99. Monographs 4. Stockholm: Statens Historiska Museum.

- & Schramm Hedelin, H. S. 2010. Vi behöver tydliga regler för bevaring/återbegravning av mänskliga lämningar. *Fornvännen* 105:1:54-60.

Iregren, E. & L. Redin. 1995. *I Adams barn…*.Report Series 55. Istitute of Archaeology. Lund: Arkeologiska institutionen.

Kuoljok, S. 2007. *Recalling Ancestral Voices – Repatriation of Sámi Cultural Heritage.* Rapport från ett interreg-projekt om en databas för samiska föremål på museer i Norden. Jokkmokk: Ájtte Svenskt Fjäll- och Samemuseum.

Nafziger, J. A. R. & Dobkins, R. J. 1999. The Native American Graves Protection and Repatriation Act in Its First Decade. *International Journal of Cultural Property* 8:1:77-107.

Nilsson Stutz, L. 2008. Archaeology, identity and the right to culture. Anthropological perspectives on repatriation. *Current Swedish Archaeology* vol 15/16:1-16.

– 2007. Vem äger kulturhistorien? *Tvärsnitt* 1; 10-13.

Thornton, R. 2002. Repatriation as healing the trauma of history. I: Fforde, C., Hubert, J. & Turnbull, P. (red.). *The Dead and the their Possesions. Repatriation in principle, policy and practice.* s. 17-24. One World Archaeology 43, London: Routledge.

Zimmerman, L. J. 1989. Human bones as symbols of power: aboriginal American belief systems toward bones and "grave robbing" archaeologists. I: Layton, R.(red.). *Conflict in the archaeology of living traditions*. s. 211-216. One World Archaeology 8. London: Routledge.

– & Clinton, R. N. 1999. CASE NOTES: Kennewick Man and Native American Graves Protection and Repatriation Act Woes. *International Journal of Cultural Property* 8:1:212-228.

Welch, J. R. & Ferguson, T. J. 2007. Putting patria back into repatriation. Cultural affiliation assessment of White Mountain Apache tribal lands. *Journal of Social Archaeology* 7:2:171-198.

Opublicerade dokument

Justitieombudsmannen, 2007-02-12. *Beslut. Anmälan mot rektor för Lunds universitet*, Dnr 2955-2005. Lund: Lunds universitet.

Olsson, Y. 2005. *Inventering av f. d. anatomiska institutionens samling av mänskliga kvarlevor numera förvaltad i Lunds Universitets Historiska Museums arkiv, augusti-september 2005*. Lund: Lunds Universitets Historiska Museum.

Sametinget, 2009-05-08. *Hemställan. Begäran om återförande av 12 kranier från Rounala ödekyrkogård till Sametinget*, Dnr 2009-648.

Statens Historiska Museer, 2009-02-18. *Remissförfrågan om överlåtelse av mänskliga kvarlevor*. Dnr 629-374-2009.

Statens Historiska Museer, 2009-03-02 Överlåtelse av äganderätt avseende mänskliga kvarlevor från Hawaii i Statens historiska museers samlingar. Dnr 612-1237-2006.

Personlig kommunikation

Iregren, Elisabeth. 2014-02-03.

Internet

Ájtte Svenskt Fjäll- och Samemuseum. 2009-09-09. *12 kranier från Rounala överlämnas till Ájtte* http://www.ajtte.com/?p=753 (2013-04-22).

EAA 2009. *EAA Code of Practice* http://www.e-a-a.org/EAA_Codes_of_Practice.pdf (2013-04-22).

ICOM 2004, *ICOM Code of Ethics for Museums* http://icom.museum/ethics.html-#intro(2013-04-22).

NAGPRA 1990. *Native American Graves Protection and Repatriation Act, 25 U.S.C. 3001 et seq* http://www.nps.gov/history/nagpra/MANDATES/INDEX.HTM (2014-02-03).

NAGPRA 2013. *Determining Cultural Affiliation Within NAGPRA, 43 C.F.R. 10.2 (e)* http://www.nps.gov/nagpra/TRAINING/Cultural_Affiliation.pdf (2014-02-03).

NAGPRA 2014. *National NAGPRA* http://www.nps.gov/history/nagpra/INDEX.HTM (2014-02-03).

NAGPRA 2014b. *Frequently Asked Questions* http://www.nps.gov/nagpra/FAQ/INDEX.HTM (2014-02-03).

Rasmusson, A. 2008. *Repatrieringsdebatten i Lund 2005. Forskningsvärdet, upprättelsen och det dåliga samvetet* Magisteruppsats i historisk arkeologi. Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOId=1320593&fileOId=1320594 (2013-04-25).

Sametinget (2007-02-20). *Sammanträdesprotokoll* 2007:1 http://www.sametinget.se/1929 (2013-04-25).

Svenska Arkeologiska Samfundet 2000. *Svenska Arkeologiska Samfundets principer för god arkeologisk praxis* http://www.arkeologiskasamfundet.se/Dokument/Div_pdf/Principer_ark_praxis.pdf (2013-04-22).

Svensk författningssamling 1988. *Lag* (1988: 950) *om kulturminnen m.m.* http://www.notisum.se/rnp/sls/LAG/19880950 (2013-04-22).

– 2007. *Förordning* (2007: 1180) *med instruktion för Statens historiska museer* http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/20071180.HTM (2009-03-28).

Sveriges Radio (2009-07-16) *Regeringen vill lämna tillbaka samiskt* kranium http://www.sr.se/cgi-bin/sameradion/nyheter/artikel.asp?artikel=2972931 (2013-04-25).

Sydsvenska Dagbladet (2005-05-02) *Bexell talade på Dombrowskys begravning* http://sydsvenskan.se/lund/article99959.ece (2013-04-19).

Sydsvenska Dagbladet (2008-02-19) *Aboriginerkranier åter till Australien* http://sydsvenskan.se/lund/article302259.ece (2009-03-18).

WAC (World Archaeological Congress) 1989. *Vermillion Accord on Human Remains* http://www.worldarchaeologicalcongress.org/site/about_ethi.php#code2 (2013-04-22).

WAC (World Archaeological Congress) 1990. *First Code of Ethics* http://www.worldarchaeologicalcongress.org/site/about_ethi.php#code1 (2013-04-22).

Illegalt utgrävda föremål - etiska perspektiv

Sigrid Hagefalk

Abstract

Looting and illicit trade of archaeological objects are worldwide problems. The purpose of this article is to highlight the ethical aspects of using looted objects in archaeological research. What are the consequences? It discusses how the trade in antiquities affects the looting, and if it is ethically correct to study looted objects alongside excavated ones. It also stresses the importance of a known provenance and if artefacts without known origin and contexts are worth anything. In order to clarify the ethical problems and statements, different examples where researches have used objects without provenance, in their investigations, are presented. From these cases the article highlights the ethical problems that archaeologists, scientists and museum curators may face.

Inledning

Plundring och illegal försäljning av kulturföremål sker i hela världen. Främst är det utvecklingsländer som drabbas, där plundring och illegal handel med artefakter är ett sätt att försörja sig. En stor del av de arkeologiska föremål, som är till salu på antikvitetsmarknaden i Västvärlden, kommer från rovgrävningar. Denna artikel diskuterar hur antikvitetshandeln påverkar plundrandet och om det är etiskt rätt att inom den arkeologiska

forskningen använda sig av rovgrävda föremål vid sidan av de arkeologiskt uppgrävda. Den reflekterar också över vikten av känd proveniens hos föremål. Till grund för artikeln ligger en uppsats som ventilerades vårterminen 2010 vid Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet. Uppsatsen omarbetades till denna artikel våren 2013. Artikelns syfte är att lyfta fram de etiska aspekterna med att använda plundrade föremål vid arkeologisk forskning. Vad får detta för konsekvenser? Studien genomförs utifrån följande problemställningar: Hur påverkar antikvitetshandeln plundrandet av vårt kulturarv? Har en artefakt utan arkeologisk proveniens något värde? Ska plundrade föremål studeras vid sidan av arkeologiskt utgrävda föremål?

Min undersökning

Studien är teoretisk och bygger på litteraturstudier. Texter som behandlar rovgrävande, antikvitetssamlande, samt antikvitetshandel har samlats in och utgör empirin i uppsatsen. Utifrån litteraturen som togs fram har sedan de etiska problemen granskats.

Litteraturstudierna inleddes med faktainsamling, vilket primärt gjordes genom sökningar i Lunds universitets bibliotekskatalog Lovisa, vilken var tillgänglig på http://lovisa.lub.lu.se. Sökningar efter artiklar gjordes även på söktjänsten ELIN, https://elin.lub.lu.se, där olika artiklar i ämnet togs fram. I viss mån har även sökmotorn Google, http://www.google.se nyttjats. Sökorden var: plundring, antikviteter, antikvitetshandel, *looting, antiquities*, arkeologi, *archaeology.* Orden har använts var för sig och i kombination med varandra. Utöver detta har Staffan Lundén vid Göteborgs universitet, som är expert på området, kontaktats, för tips om relevant litteratur. För att informationen skulle vara relevant för frågeställningen har en fortlöpande gallring gjorts bland texterna.

Det första jag började läsa in mig på var lagar och etiska riktlinjer som berör illegal handel och plundring, för att ha en kunskapsbas inför själva analysen. För att tydliggöra de etiska problemen har jag arbetat utifrån olika fall där vetenskapsmän har använt plundrade föremål i sin forskning. Utifrån dessa exemplifieras de etiska frågeställningar som arkeologer, forskare och andra yrkesverksamma inom museivärlden kan ställas inför.

Eftersom rovgrävning ständigt pågår runt om i världen valdes orienterande skrifter som hämtats från internet, för att få tillgång till ny och fortlöpande information som ännu inte publicerats. Som med all text var det viktigt att tänka på vem som författat den, eftersom innehållet återspeglar vad författaren har för syfte med skriften. Intentionen var att läsa texter där olika åsikter kommer fram, för att få en förståelse för och insyn i olika åsikter om exempelvis antikvitetshandel. Detta har varit särskilt viktigt för att kunna föra en diskussion där olika infallsvinklar belyses.

Ett problem när man studerar rovgrävning, eller vill kartlägga dess frekvens, är att de så att säga är svåra att spåra. Dels beror det på att man inte vet vad som tidigare funnits i jorden och dels eftersom fornlämningar i många fall också ligger på avskilda platser. Detta gör att rovgrävare kan arbeta relativt ostört. Dessutom finns fornlämningar som inte har upptäckts och registrerats. Om dessa plundras är det inte säkert att plundringen, eller ens fornlämningen upptäcks (Brå 2007:9). Eftersom det är svårt att avgöra vilka föremål på antikvitetsmarknaden som är olagligt uppgrävda, eller har exporterats illegalt (Lundén 2010a) har det inte varit möjligt för mig att göra någon sammanställning av hur många föremål som säljs i Sverige och i världen. Däremot har jag använt mig av olika uppskattningar, som gjorts av experter på området (Brå 2007; IARC 2010; Lundén 2004).

Lagar och yrkesetiska riktlinjer

Det är nödvändigt att ha en grundkunskap om de lagar och yrkesetiska riktlinjer som berör frågor kring plundring och illegal handel med kulturföremål. Därför ger jag en kort beskrivning av de centrala delarna i dessa regler och principer.

Svenska lagar och arkeologiska principer

I Svenska Arkeologiska Samfundets principer för god arkeologisk praxis, som antogs 2000, står att arkeologer inte ska medverka till någon form av aktivitet som bidrar till illegal handel med antika föremål eller konstverk. Riktlinjerna säger också att arkeologer inte ska utföra någon aktivitet som, i kommersiella syften, leder till att det arkeologiska kulturarvet påverkas

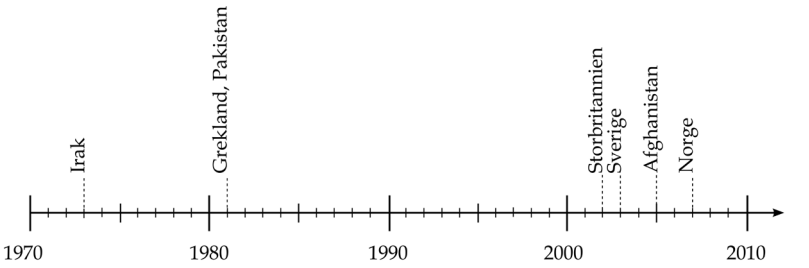
negativt. Som arkeolog ska du också anmäla, till relevanta myndigheter, om du skulle upptäcka att kulturarvet utsätts för hot, exempelvis genom illegal handel eller plundring (Svenska Arkeologiska Samfundet 2000).

I den svenska kulturminneslagen finns bestämmelser om utförsel av vissa kulturföremål. Där står att det är en nationell angelägenhet att vårda och skydda vår kulturmiljö. Detta ska göras av alla, både privatpersoner, myndigheter och arkeologer. I kapitel 5, 1§ meddelas att äldre svenska och utländska kulturföremål, som kan vara av stor betydelse för det nationella kulturarvet, måste ha ett särskilt utförseltillstånd för att få lämna landet (Lag 1988:950 om kulturminnen m.m.).

Efter att uppsatsen, som ligger till grund för denna artikel, skrevs 2010 har det skett förändringar i de svenska lagtexterna. I samband med att Sverige ratificerade den internationella Unidroitkonventionen (se nedan), gjordes även tillägg i *Lag* 1988:950 *om kulturminnen m.m.* (Förordning (2011:1068) om ikraftträdande av vissa lagar med anledning av Sveriges tillträde till Unidroitkonventionen av den 24 juni 1995 om kulturföremål som stulits eller förts ut olagligt). Bland annat fastslås att kulturföremål, som illegalt förts ut från en stat som har tillträtt Unidroitkonventionen, ska återbördas om ursprungslandet begär det (Lag (2011:782) om ändring i lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.).

Internationella konventioner och riktlinjer

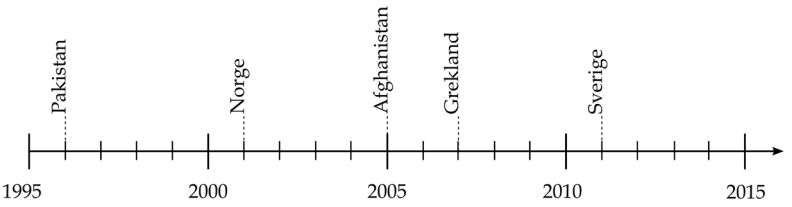
Genom att skriva på 1970 års Unescokonvention om åtgärder för att förbjuda och förhindra illegal införsel, utförsel och överlåtelse av äganderätten till kulturegendom, förbinder sig medlemsländerna att förhindra införsel av kulturföremål som olovligt förts ut från andra länder. Bland annat förpliktar sig länderna att införa utförseltillstånd för kulturföremål och att förbjuda utförsel av kulturegendom utan sådant tillstånd (UNESCO 1970). Nationerna ska också vidta nödvändiga åtgärder för att förhindra att museer och andra institutioner skaffar sig kulturföremål som illegalt har exporterats. De ska likaså förbjuda införsel av kulturegendom som har stulits från bl.a. museer i andra konventionsstater, och ta i beslag och återlämna det olovligt införda till ursprungsstaten. Sådana åtgärder kan vidtas, oavsett om en köpare har handlat i god tro,

Figur 1.
Tidpunkt för tillträde till 1970 års Unescokonvention för ett urval av länder (UNESCO 2013). (Illustration: författaren.)

men förutsätter att ersättning betalas till en godtrogen köpare eller till en person med äganderätt till denna egendom (UNESCO 1970). Sverige ratificerade inte konventionen förrän 2003, och Norge gjorde det först 2007 (UNESCO 2013; Figur 1). Inga nyskrivningar av de svenska lagtexterna gjordes i samband med att Sverige anslöt sig till Unescokonventionen. Det ansågs inte vara nödvändigt att vidta ytterligare åtgärder för att förhindra att museer förvärvar illegalt exporterade kulturföremål, eftersom centrala museer år 2002 hade redovisat att de följde ICOMs etiska riktlinjer för förvärv (SOU 2005:110f).

I juni 1995 antogs en konvention om stulna eller olagligt utförda kulturföremål. Överenskommelsen hade utarbetats på UNESCOs initiativ under ledning av den internationella organisationen UNIDROIT (*International Institute for the Unification of Private Law*). Konventionen består av två olika delar. Den ena berör föremål som har stulits och den andra delen behandlar föremål som blir olagligt exporterade. Överenskommelsen deklarerar bland annat att den som har ett stulet kulturföremål ska lämna tillbaka detta. Det samma gäller även för olagligt utgrävda föremål eller sådana som olagligen har behållits efter en laglig utgrävning. Den som har ett objekt, som ska lämnas tillbaka, kan ha rätt till viss ersättning om han eller hon varken var medveten om, eller borde varit medveten om att föremålet var stulet. Enligt konventionen ska även olagligt exporterade kulturföremål återlämnas, om den stat som begär det,

Figur 2.
Tidpunkt för tillträde till Unidroitkonventionen för ett urval av länder (UNIDROIT 2013). (Illustration: författaren.)

kan visa att föremålet har stort kulturellt värde (UNIDROIT 1995). Norge tillträdde Unidroitkonventionen 2001, men vid tiden för att uppsatsen som ligger till grund för denna artikel skrevs hade ännu inte Sverige gjort det. Det skulle dröja ända till år 2011 innan Sverige ratificerade konventionen; Figur 2). Storbritannien har ännu inte skrivit under (UNIDROIT 2013).

ICOM (*International Council of Museums*) är en internationell organisation för museer och yrkesverksamma inom museiområdet. De har utarbetat *Code of Ethics for Museums*; det är etiska förhållningsregler som medlemmarna ska följa. I denna, finns exempelvis restriktioner för hur förvärv av föremål ska gå till. Bland annat ska museerna säkerställa att artefakterna inte har förts ut illegalt från sitt ursprungsland eller från något land som fungerat som transitland och där museiföremålen har ägts lagligt. Man ska genom en granskning kunna klargöra föremålens historia från det att de hittats fram till nu. Museerna bör heller inte ta emot eller köpa artefakter om man misstänker att deras omhändertagande har inneburit att arkeologiska lämningar avsiktligt har förstörts (ICOM 2010).

Antikvitetsmarknaden

Staffan Lundén hävdar att man kunnat konstatera ett samband mellan plundring och antikvitetshandel. Han ger den internationella auktionsbyrån *Sotheby's* som ett exempel, där interna dokument har visat att auktionshuset

auktionerat ut nyligen plundrade föremål trots att de anställda visste/eller hade anledning att tro att dessa hade ett illegalt ursprung. Lundén skriver att det med stor sannolikhet är fler auktionsfirmor och handlare, som gör på samma sätt. Han menar att man bör misstänka att alla föremål som har en oklar proveniens kan ha plundrats nyligen eller är falska kopior, fram tills att man kunnat motbevisa detta (Lundén 2004:198).

Antikvitetsmarknaden i Sverige

I Sverige saknar en stor del av föremålen, som säljs på auktionshusen, proveniens. Den svenska antikvitetsmarknaden är dock inte lika stor som i många andra länder, exempelvis Storbritannien, USA och Schweiz. Anledningen till detta kan vara att man i Sverige inte betalar lika höga priser för arkeologiska föremål, och därför tjänar handlarna inte lika mycket genom att importera föremål till Sverige. Om detta är fallet menar Lundén att huvudkällan för den svenska marknaden bör grunda sig på gamla samlingar och inte i lika stor grad plundring (Lundén 2004:198f). För att undersöka den svenska antikvitetshandeln besökte han en rad handlare mellan åren 1998 och 2000 då han utgav sig för att vara kund. Detta skulle visa sig ge en anmärkningsvärd information om föremålens ursprung. Lundén använde sig av dold bandspelare när han genomförde de flesta samtalen. Han insamlade också information från auktionskataloger och akademiska publikationer (Lundén 2004:199). Undersökningen visade att en majoritet av de arkeologiska föremålen, som var till salu, hade kinesiskt ursprung. Allra vanligast var gravfiguriner i terrakotta, som låg i prisklasserna 10 000 till 250 000 kronor. Förutom kinesiska artefakter förekom förkolumbianska textilier, keramik, guld och silver, romerska marmorstatyer med mera (Lundén 2004:199f).

Även om svenska handlare och samlare, som specialiserat sig på kinesiska antikviteter, säger sig göra sina inköp från handlare med gott rykte, eller påstår att artefakterna kommer från äldre samlingar, tycks verkligheten se ut på ett annat sätt. Ett exempel är Ulricehamns Östasiatiska museum; i en intervju förklarade Leif Petzäll, dåvarande intendent på museet, att han aldrig hade köpt någonting i Kina, eftersom export av antikviteter som är äldre än 200 år inte är tillåtet. Vid ett annat tillfälle avslöjade han emellertid,

inför dold kamera, att han personligen hade införskaffat vissa av utställningens föremål i Kina. Till sitt försvar hävdar Petzäll att han inte var medveten om föremålens ålder (Lundén 2004:200f).

Medelhavsmuseet i Stockholm förvärvade mellan 1993 och 1998 över 30 arkeologiska objekt till ett värde av 4,2 miljoner svenska kronor. De flesta föremålen hade köpts på *Galerie Arete* och *Galerie Nefer* i Zürich, *Bruce McAlpine Art* i London och *Sotheby's* i New York (Lundén 2004:221f). Den dåvarande museichefen Bengt Peterson menade att det mesta bör komma från gamla samlingar, eftersom de köpts av handlare med gott rykte. Men de flesta av föremålen gör enligt Staffan Lundén inte det; de har dykt upp på marknaden under 1980- och 1990-talen utan någon tidigare registrerad historia. Några kommer troligen från gamla samlingar, vilka har undgått att uppmärksammas av vetenskapen, men det vore osannolikt om så var fallet med dem alla. Lundén skriver att det är troligare att de illegalt grävts ut, inte långt innan de dök upp på antikvitetsmarknaden (Lundén 2004:222). Medelhavsmuseet har nu gått med i ICOM, och ska genom detta vara med och motverka plundring och illegal handel med kulturföremål (Svenska ICOM).

Plundring

Den största orsaken till att det arkeologiska arvet förstörs idag är plundring. Det vill säga olaglig, odokumenterad och opublicerad utgrävning av förhistoriska platser (Renfrew 2000:15). Detta görs för att man genom försäljning av de utgrävda föremålen ska tjäna pengar. Problemet med rovgrävningar är spritt över hela världen. Möjligheten att genom arkeologiska undersökningar förstå förhistorien minskar därmed i många länder. Speciellt drabbat är exempelvis länder i Sydamerika, Afrika samt vissa områden i Grekland, exempelvis Cykladerna, där vår förståelse tydligt har påverkats negativt av hemliga grävningar (Gill & Chippendale 1993; Renfrew 2000:15). Det är svårt att beräkna hur stor omfattningen av plundring är i världen, men i en studie som gjordes på 1990-talet gjordes en uppskattning om att ca 80 % av de arkeologiska föremålen som såldes på auktionshusen i New York saknade proveniens; i London var siffran ännu högre (Brå 2007:20).

De konstaterade fallen av plundring är få i Sverige, men trots detta finns

en rädsla för att Sveriges fornlämningar är utsatta (Brå 2007:6). Ofta är de svenska rovgrävarna på jakt efter mynt och föremål av ädelmetall. Det är överodlade fornlämningar i åkermark, som är mest drabbade. Både förhistoriska boplatser och gravfält under flat mark förstörs av rovgrävningar. Fornlämningarna är särskilt utsatta vid plöjning, harvning och sådd av åkrar, eftersom kulturlagret då blir omrört, vilket leder till att nya föremål blir synliga (Brå 2007:16). Anledningen till att det sällan finns några klara bevis för plundring, beror på att det helt enkelt är svårt att upptäcka rovgrävningar. Ibland finns endast en grop i marken kvar som vittnar om att något en gång funnits där (Brå 2007:6).

Det finns många bidragande orsaker till plundringarna i världen. I fattiga länder, som har många arkeologiska lämningar, har rovgrävning blivit ett försörjningssätt; inkomsten från att säja antikviteter utgör ofta ett tillskott i familjebudgeten. Trots detta tjänar plundrarna bara i genomsnitt 1 % av vad antikviteterna säljs för i slutändan, medan mellanhänderna och handlarna får resterande 99 %. Plundringen ser ut på ett annat sätt i mer välbärgade områden, som norra Europa och Nordamerika. Där är det i huvudsak inte ett försörjningssätt utan mer en fritidssysselsättning för skattletare. Under krig och orostider utsätts även museer för plundring; museerna utgör då en ”skattkammare”, där värdefulla kulturföremål kan stjälas och säljas vidare (IARC 2010). Under striderna i Afghanistan har exempelvis föremål från Kabuls museum försvunnit och smugglats ur landet (IARC 2010), ett sådant exempel är en handskrift som återfanns i Schøyensamlingen i Norge (Yamada 2002:113).

Förhindrande av plundringar

Colin Renfrew menar att det främst är två saker som behöver göras för att minska problemen med plundring. Det första är att minska eller eliminera de olagliga utgrävningarna i ursprungsländerna; något som dock inte är en enkel uppgift. Han skriver att det skulle vara en fördel om varje nation hade lagar som skyddade dess antikviteter. Det andra som bör göras är att minska spridningen av illegala artefakter. Det är arkeologers och museitjänstemäns uppgift att förklara och få allmänheten att inse de negativa konsekvenserna med att köpa föremål utan proveniens. Det är

vidare viktigt att informera om sambandet mellan plundring och handel med antikviteter (Renfrew 2000:15f).

Brå (Brottsförebyggande rådet) föreslår i sin rapport från 2007 att man måste ha en effektivare brottsbekämpning för att komma till rätta med rovgrävningarna i Sverige. Det första som måste göras är dock att spåra upp själva brotten. Om allmänhet hjälpte till att med att rapportera och tipsa polisen och övriga tillsynsmyndigheter, skulle det gå att upptäcka fler lagöverträdelser (Brå 2007:7). Det är viktigt att föra en god dialog, och informera om fornlämningarnas betydelse. För att dessa grupper ska ha en möjlighet att rapportera in brottsmisstankar, är det viktigt att visa hur spåren efter misstänkt rovgrävning ser ut. Förutom att informera allmänheten, bör det göras inventeringar i de områden där risken för plundring är som störst. Brottsförebyggande rådet föreslår vidare att antikvitetshandel bör begränsas. De ger två olika förslag på hur detta skulle kunna gå till. Det första går ut på att endast tillåta handel med föremål som anmälts till staten och det andra förslaget är att skapa ett nätverk av antikvitetshandlare, som arbetar för att minska den illegala handeln med plundrade föremål (Brå 2007:49).

Inget av dessa två åtgärdsförslag har i dagsläget genomförts. Däremot har Länsstyrelsen i Gotlands län, med hjälp av anslag från Riksantikvarieämbetet, drivit projektet *Ett plundrat kulturarv*. Projektet påbörjades år 2009 och avslutades 2011. Det syftade till att länsstyrelsen skulle arbeta fram en modell för motverkande av plundring. Under arbetets gång upprättades ett nätverk mellan berörda organisationer och myndigheter. Information om plundringsproblemen spreds även till allmänhet och myndigheter. Dessutom genomfördes arkeologiska undersökningar av platser som bedömdes vara utsatta för plundringshot (Hellqvist & Östergren 2011:6). Som ett direkt resultat av projektet, kunde fem personer ställas inför rätta för fornminnesbrott (Hellqvist & Östergren 2011:8f). Länsstyrelsen lyfter i rapporten fram en modell, med en rad förslag på hur plundringar skulle kunna förhindras, inte bara på Gotland, utan även i övriga delar av Sverige. De framhåller i sin rapport att ett fungerande nätverk är särskilt viktigt i strävan efter att motverka plundring.

Nätverket ska bland annat: fatta beslut om hur information ska spridas, se till att fornlämningstillsynen ökar, utse olika arbetsgrupper som kan

driva olika delprojekt, samt att se till att det finns en akutberedskap när plundringar upptäcks (Hellqvist & Östergren 2011:10f). Vidare skriver Hellqvist och Östergren att systematiska metalldetekteringar, av överplöjda fornlämningar, som utförs av arkeologer, kan bidra till en kunskapsuppbyggnad om plundringssituationen och fornlämningarna i det berörda området. I rapporten framhålls också vikten av informationsspridning. Information kan spridas genom tidningsannonser och artiklar, TV-inslag, föreläsningar samt riktad information till lantbrukare och markägare (Hellqvist & Östergren 2011:12). Vidare skriver Hellqvist och Östergren att det bör finnas rutiner för hur länsstyrelsen ska agera när man upptäcker att det säljs fornfynd på internet. De föreslår också att man bör diskutera om det skulle gå att införa någon slags certifikat som medföljer fornfynd som har uppvisats för myndigheterna. I rapporten påpekas också att myndigheterna bör verka för att handlare inte ska sälja föremål utan känd proveniens (Hellqvist & Östergren 2011:14f).

Vikten av en kontext

Ett föremål tillsammans med sin kontext har ett stort arkeologiskt värde. Om det har grävts ut under kontrollerade former och noggrant registrerats kan det avslöja mer än om man enbart studerar själva objektet eller platsen där upptäckten gjordes. En tillsynes oviktig antikvitet, kan vara av stor vikt. Exempelvis kan en artefakt hjälpa till att datera olika skeenden. Om man hittar fynd långt från tillverkningsområdet för föremålstypen, kan det hjälpa oss att förstå handel och kontakter mellan olika geografiska områden (Brodie et al. 2000:10f).

Även den ursprungliga fyndplatsen kan vara viktig, förutsatt att upplysningen är tillförlitlig. Brodie med kollegor, menar att det ibland är sämre att ha information om att ett fynd ”sägs vara från…” än att ett föremål har helt okänt ursprung. I det första fallet finns det en risk att det framkallar en falsk säkerhet. Nya vetenskapliga metoder gör att vikten av kontext ökar allt mer. Kemiska och mikroskopiska analyser gör det möjligt att till exempel undersöka vad som en gång funnits i en kruka. Dessa spår tvättas ofta bort och försvinner om man inte gör en ordentlig arkeologisk undersökning. När en plats plundrats kan föremålen inte längre berätta

om det förhistoriska samhället. Ett etnografiskt objekt utan kontextuell information har tappat en stor del av sin betydelse; den återspeglar vår syn på skönhet, men berättar inte så mycket om andra människor och andra platser. Vi riskerar att gå miste om förståelsen av dess ursprungliga sociala värde och ändamål (Brodie 2000:11f).

Några exempel där man använt föremål utan proveniens i forskningen

För att ge konkreta exempel på de etiska problemen som diskuteras beskrivs några fall där forskare har använt sig av föremål utan proveniens.

Schøyensamlingen

Schøyensamlingen är en av världens största privatsamlingar som skapats under 1900-talet (Omland & Prescott 2005). Den består av ca 12 700 manuskript och inskriptioner, bland annat tusentals fragment av buddhistiska skrifter. Manuskripten ska enligt Schøyensamlingens hemsida ha påträffats i grottor i Bamiyan, i Afghanistan 1993 – 1995. Denna del har tillsammans med 60 skrifter på British Library kommit att kallas ”buddhismens dödahavsrullar”. Den norska mångmiljonären Martin Schøyen menar att han räddat dessa manuskript från talibanerna genom att fragmenten fördes ut från Afghanistan (Schøyensamlingen 2009). Dessa tillgängliggjordes för forskare efter att de köpts till samlingen. En internationell forskargrupp skapades vid Oslo universitet, för att bedriva studier på och publicera delar av samlingen. Gruppen leddes av Jens Erland Braarvig, professor i religionshistoria vid Oslo universitet (Omland & Prescott 2005). Professor Robin Coningham vid University of Bradford, säger emellertid i det norska TV-programmet Brennpunkt att det inte finns någon möjlighet att den buddhistiska handskriftssamlingen kommit till Europa eller Norge på laglig väg. Istället tror han att samlingen har blivit illegalt köpt och smugglad till Europa. Coningham poängterar också att möjligheten att förstå de forntida kulturerna minskar i samband med att föremålen tas från fyndorten (Brennpunkt 2004a).

Meji Yamada, professor emeritus vid Ryukoku University i Kyoto, tvivlar också på Martin Schøyens historia om hur han räddat skrifterna från talibanernas förstörelse, och att de kommer från en grotta i Bamiyan (Yamada 2002:111ff). Brennpunkt undersökte frågan. När redaktionen intervjuade en smugglare, som påstod sig känna till delar av samlingens bakgrund, sa denne att manuskripten smugglats ur Afghanistan 1993 eller 1994, innan talibanerna kom till makten. Efter att Schøyen hade köpt sina första skrifter av antikvitetshandlare i London etablerade han även direktkontakt med smugglarna. Detta kunde även bekräftas i ett fax, där man kan läsa att Schøyens huvudkälla befann sig i en grotta tillsammans med plundrarna när handskrifterna hittades (Brennpunkt 2004a). Meji Yamada skriver också att professor Kazunobu Matsuda, som ingår i den internationella forskningsgruppen, och under en föreläsning bekräftade något intressant. Ett fragment från Schøyensamlingen var detsamma som den franske forskaren Sylvain Levi hade omnämnt i en artikel i tidskriften *Journal Asiatique* år 1932. Denna handskrift hade efter publiceringen förvarats i ett Museum i Kabul, som senare hade plundrats. Detta styrker Yamadas tvivel rörande föremålens proveniens (Yamada 2002:113). Brennpunkt kunde avslöja att minst två, antagligen sex fragment härstammade från Kabuls nationalmuseum. Professor Braarvig berättar i den norska dokumentären att Schøyen och forskargruppen som studerat samlingen känt till detta sedan 1998. Efter att Brennpunkt börjat fråga om skrifterna skrev Schøyen dock ett brev och erbjöd sig lämna tillbaka de två dokumenten. Förutom detta kunde den norska dokumentären avslöja att flera av handskrifterna ursprungligen tycks härstamma från illegala grävningar i Gilgitområdet i norra Pakistan (Brennpunkt 2004a).

British Library kan ha bidragit till den ökande plundringen

Första gången British Library kom i kontakt med de buddhistiska skrifterna, var i samband med att de rådfrågades om konservering. Manuskripten hade då tryckts ner i små glasburkar. British Library hade inte någon information om fyndplats, fyndomständigheter eller tidpunkt för fyndet, men mot bakgrunden av att British Library hade tillgång till

expertis på området och att skrifterna utan omhändertagande troligen skulle gå förlorade, fattades beslutet att de skulle förvärva dem (Brodie 2005).

Den 26 juni 1996 utfärdade British Library ett pressmeddelande där de skrev att *The Early Buddhist Manuscripts Project* skulle upprättas mellan British Library och University of Washington i Seattle. British Library skulle digitalisera skrifterna och universitetet skapade två forskarassistenttjänster inom projektet. Man skrev att man även planerade att ge ut en serie publikationer under det kommande årtiondet (Brodie 2005). Den första publiceringen som gavs ut av *Early Buddhist Manuscript Project* var det preliminära offentliggörandet av British Librarys rullar, som avslöjade mer om deras typ och omständigheterna kring förvärvet. Materialet som hade undersökts bestod av ett tjugo- till trettiotal fragmentariska näverrullar (Salomon 1999:20; Brodie 2005). Förutom detta hade British Library också förvärvat fem lerkrukor och 26 krukskärvor med inskriptioner (Salomon 1999:15). I den ena av dessa krukor tror man att näverrullarna kan ha hittats. Detta baseras på ett fotografi, som eventuellt är från 1993. Det har dock inte avslöjats var fotot har tagits eller hur man vet att det är från 1993. Trots dessa oklara omständigheter har man antagit att skrifterna påträffats i krukan, även om man också sagt att en liten möjlighet finns att manuskripten samlats ihop och lagts i krukan efter att de hittats. Richard Salomon, som gjorde undersökningarna, ansåg att rullarna troligen härstammar från ett buddhistiskt kloster i östra Afghanistan, men han påpekade att resultatet var preliminärt (Brodie 2005).

British Library har anklagats för att genom sitt förvärv av de afghanska skrifterna 1994, ha bidragit till att öppna en marknad för illegalt uppgrävda och exporterade manuskript. Samlare hade tidigare inte visat något större intresse för den här typen av skrifter, men när handlare sålde den första samlingen till British Library, ökade intresset. Antikhandlare som Sam Fogg, och Kathy Williams i London skaffade snart denna typ av skrifter; en marknad hade skapats för den här föremålskategorin (Brennpunkt 2004a). Detta exempel visar hur viktigt professionens agerande är.

År 1996 köpte Schøyen sina första buddhistiska skrifter av Sam Fogg. I TV-programmet Brennpunkt berättade Fogg att Schøyen visat mycket

stort intresse för materialet. Fogg säger sig ha införskaffat bark- och näverskrifter 4-5gånger, vilka han sålde till Martin Schøyen (Brennpunkt 2004a). Fogg visste inte varifrån skrifterna kom då han köpte de första 1996. Med tiden fick han information om att de var från Centralasien, troligen från Afghanistan, men Fogg kunde inte hitta någon forskare som var helt säker. En konsthandlare, med kontakter i mellanöstern och Asien, berättade för Brennpunkt att några av böckerna inte kommer från Bamiyan, utan från Gilgit i Pakistan. Han bekräftar alltså att delar av samlingen inte kommer från Afghanistan utan från norra Pakistan (Brennpunkt 2004a). Journalisterna i Brennpunkt menar att Schøyen och British Library var för sig har bidragit till att skapa en marknad för den här typen av skrifter, vilket troligen har utlöst en rad plundringar på pakistanskt område. Graham Shaw, vid British Library tyckte dock att det var orättvist att göra sådana uttalanden, eftersom British museum inte hade bett någon att plundra någonting (Brennpunkt 2004a).

Förutom de buddhistiska handskrifterna äger Schøyen en stor mängd av så kallade magiska krukor. I den andra delen av den norska TV-dokumentären ifrågasätts hur dessa kan ha förts ut ur Irak. Erika Hunter, som under en lång tid har arbetat vid Bagdadmuseet och har stor erfarenhet av sådana krukor, menar att en så stor samling inte kan ha lämnat Irak på laglig väg om detta skedde efter Gulfkriget 1991. När Hunter, i samband med en föreläsning om lerkärlen vid University College London (UCL), frågade om krukornas proveniens fick hon svaret att många av dem saknar dokumenterad historia. Hennes misstankar om att det skulle röra sig om smuggelgods stärktes genom detta (Brennpunkt 2004b).

Även om både universitetet i Oslo och UCL har haft kännedom om att delar av Schøyensamlingen består av föremål med en tvivelaktig proveniens, har de beslutat att forska på samlingen. Efter Brennpunkts reportage valde dock universitetet i Oslo att göra ett avbrott i forskningen för att påbörja en granskning (Brennpunkt 2004b). Utredningen gjordes av NESH (Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora). I sitt utlåtande ställer sig den forskningsetiska kommittén frågande till om det verkligen var rätt att stoppa forskningen omedelbart efter att Brennpunkts program hade sänts. De menade att detta kan ses som ett ingrepp i forskningsfriheten. NESH skriver att det hade varit mer lämpligt

att låta forskningen pågå under tiden som utredningen genomfördes (NESH 2005). Flera forskare tyckte att det var fel gjort av universitetet att stoppa den pågående forskningen, medan exempelvis arkeologen Christopher Prescott anser att forskningen borde ha stoppats tidigare (Tidemann 2005; Toft 2005). Efter NESHs granskning, meddelades i Morgenbladet att Arild Underdal, rektor vid Universitetet i Oslo, anser att forskningen kan återupptas om professor Jens Braavig så önskar (Hatlevik 2005). Braarvig valde dock att fortsätta pausa i forskningen (Hatlevik 2005), men under 2010 har han återigen publicerat material i *the Schøyen Collection Series* tillsammans med Fredrik Liland (Schøyensamlingen 2009).

Paul Getty-museet

År 1984 publicerade Paul Getty-museet en artikel i sin vetenskapliga bulletin, där det uppgavs att museet hade förvärvat ett antal fragment av en dryckesskål i keramik. Den var tillverkad ca 500 f.Kr., i Aten och hade köpts från den europeiska konstmarknaden. De efterföljande åren publicerades i bulletinen ytterligare fragment från samma föremål, vilka museet hade förvärvat (Rystedt 2005:2).

Genom de publicerade artiklarna tillgängliggjordes skärvorna för vidare studier. En fransk forskare kunde fastslå att dryckesskålen var etruskisk. Kärlet hade under antiken förflyttats från Aten till en etruskisk helgedom (Rystedt 2005:2). Museiförvärvet i USA väckte misstankar om att det rörde sig om rovgrävningar, eftersom de inte hade påträffats i någon officiell utgrävning. Italienska forskare och den antikvariska polisen beslutade sig därför för att försöka avslöja de eventuella plundrarna. År 1990 fick de information om att ytterligare en skärva hade hittats. Polisen och de antikvariska myndigheterna väntade nu på att skärvan skulle dyka upp på antikvitetsmarknaden eller hos Getty-museet (Rystedt 2005:2f). År 1991 syntes skärvan på två ställen i vetenskapliga publikationer, dels i museets bulletin och dels i en artikel som en engelsk keramikforskare hade skrivit. Samma år skrev även en italiensk forskare en artikel där hon genom studier av inskriptioner av kärlets botten dragit slutsatsen att det härstammar från Cerveteri-området. Detta ledde till att de antikvariska

myndigheterna i Italien påbörjade en undersökning i det område där fragmenten troligen hade upphittats. Under utgrävningarna påträffades ett tidigare okänt tempelområde. Den antikvariska polisen kunde nu visa att museet köpt in föremålet via den del av konstmarknaden som baseras på rovgrävningar. Getty-museet valde att återlämna kärlet, som numera finns i Villa Giulia-museet i Rom (Rystedt 2005:3ff).

Diskussion

Diskussionen om att handla med och studera föremål, som har en tvivelaktig historia, är komplex. Ett av argumenten mot att studera fynd utan proveniens förs fram av Neil Brodie. Han skriver att sådana studier kan påverka den illegala marknaden och bidra till fler rovgrävningar. Ett annat problem han belyser är att föremålen mister sitt fyndsammanhang i samband med att de plundras (Brodie 2005). När ingen regelrätt dokumentation görs går viktig information förlorad. Den förlorade informationen går sällan att återskapa. Om vi inte heller vet var föremålen hittats kan osäkra eller felaktiga antaganden göra att forskningsresultaten blir opålitliga.

Fyndkontexten är mycket viktig för att vi ska få en stor förståelse för historiska och förhistoriska skeenden. Frågan är då om artefakter utan proveniens och kontext saknar arkeologiskt värde. Neil Brodie menar att vissa föremålskategorier, exempelvis vissa skrifter som kan innehålla historiska eller språkliga uppgifter, inte påverkas av att man inte har en kontext. Som ett exempel på detta nämner han Rosettastenen (Brodie 2005). Man måste inte bara utvärdera om forskningen på objekten på något sätt legitimerar eller bidrar till fler plundringar, utan man måste också bedöma om informationen som föremålen kan bidra med, är så värdefull att det överväger att kontexten gått förlorad genom illegal handel eller plundring (Brodie 2005). En sådan bedömning måste då ske av specialister, så att ett riktigt beslut kan fattas.

Vi måste dock vara medvetna om att material som tycks ha litet vetenskapligt värde, efter en tid kan visa sig vara av stor vikt. Undersökningssyfte och frågeställning är avgörande när olika artefakters forskningspotential uppskattas. Nya frågeställningar dyker ständigt upp,

och därför kan det vara svårt att avgöra vilken potential ett föremål kan ha för forskningen över tid. Till en början hade forskarna höga förväntningar på British Librarys buddhistiska skrifter; de troddes då kunna vara ”buddhismens svar på dödahavsrullarna (min översättning)” (Brodie 2005).

Efter att inledande analyser gjorts, kunde det konstateras att de var unika i det fall att de härstammade från en tidig period i den buddhistiska traditionen, som tidigare inte varit tillgänglig för forskning. Men Richard Salomon, som studerat och publicerat forskningsresultat på de buddhistiska texterna, fastslår att de inte bidragit med några sensationella resultat gällande den tidiga buddhistiska läran. Han menar vidare att sannolikheten är liten att ytterligare analyser skulle göra det. Resultaten visade sig inte vara så spektakulära som forskarna hoppades på från början, men Salomon anser att samlingen trots detta har stort värde (Salomon 1999:9ff). Detta exempel visar hur svårt det kan vara för en forskare att bedöma ett materials potential i förväg.

Det är också svårt att avgöra hur mycket skrifterna har skadats under framtagande och transport (Brodie 2005). Brennpunkt åkte till Gilgit i norra Pakistan för att ta reda på mer om hur plundringar går till i området. Där fick de reda på att plundrarna i sitt sökande efter manuskript slagit sönder krukorna de låg i (Brennpunkt 2004b). Det kan ha gått till på liknande sätt när skrifterna, som ägs av British Library, hittades; men istället för att visa oro för att föremål kan ha förstörts, och kontexter har gått förlorade fokuserade biblioteket på det positiva som införskaffandet har medfört. De motiverade sitt inköp med att handskrifterna troligen skulle gått förlorade om de inte hade räddat dem.

Genom att British Library köpte skrifterna kunde sakkunnig personal undersöka och bevara dessa. Dessutom förvaras de nu på en säker plats (Brodie 2005). Tidigare i artikeln beskrivs dock hur British Library anklagas för att ha utlöst en plundringsvåg i Pakistan och Afghanistan. Neil Brodie påpekar dock att även om British Librarys samling skaffades innan exempelvis Schøyen påbörjade sin insamling, behöver inte det betyda att de skapade en marknad för plundrade manuskript. Han menar dock att de genom sitt förvärvande av skrifterna legitimerade samlandet (Brodie 2005). På så sätt anser jag att British Library handlat oetiskt. Det finns en viss risk

att de åtminstone inspirerat till samlande av den här typen av föremål. Om de som Brodie skriver, istället hade avböjt att handla med handskrifter utan känd proveniens och gått ut offentligt och diskuterat vilka problem illegal handel medför, skulle eventuellt efterfrågan minskat något på den illegala marknaden (Brodie 2005).

Professor Jens Braarvig tycker att det är viktigt att göra allt som går för att stoppa plundringen och den illegala handeln med arkeologiska föremål och manuskript. Han menar att det kan vara viktigt att dokumentera även artefakter utan proveniens. Om vi studerar föremålen och lär oss mer om dem, får de identitet. Detta bidrar i sin tur till att de blir svårare att sälja på svarta marknaden (Braarvig 2010). På så sätt kan även studier och forskning på saker utan proveniens göra att den illegala handeln begränsas, hävdar Braarvig.

Jag håller till viss del med Braarvig; de enskilda föremålen får en identitet genom att vi forskar och lär oss mer om dem. Just de sakerna torde bli svårare att sälja vidare på svarta marknaden. Men man måste också beakta att det finns en risk att intresset för vissa föremålskategorier ökar bland samlare, i takt med att nya forskningsresultat publiceras. När det blir känt att det finns samlare, kommer fler och fler artefakter att komma ut på marknaden. Vissa av dessa artefakter, som dyker upp på antikvitets-marknaden, kan antas komma från illegala utgrävningar, där regelrätt dokumentation saknas. Förespråkare för antikvitetshandel argumenterar däremot för att denna kan vara något bra för föremålen; den synliggör och ökar allmänhetens intresse för vår historia och förhistoria. I och med att antikviteterna får ett ekonomiskt värde bidrar det också till att de tas väl omhand och bevaras.

Det finns tillfällen där forskning och publikation av artefakter utan proveniens inte uteslutande har haft negativa konsekvenser. Trots att Paul Getty-museet inte kände till skärvornas ursprung valde man att publicera dessa i sin vetenskapliga bulletin, och forskare valde att publicera artiklar om den spektakulära dryckesskålen. Med hjälp av forskningen och de publikationer som gjordes, var det möjligt för den Italienska antikvitets-polisen att till sist spåra kärlets ursprung. Att forska på skärvorna trots att de saknade proveniens fick i det här fallet en ovanligt lycklig följd.

Eva Rystedt, numera professor emerita vid Lunds Universitet, tror att

det är vanligt förekommande att forskare studerar föremål utan proveniens, vad det gäller material från de klassiska länderna. Där har rovgrävandet varit etablerat i århundraden och många forskare tar chansen att skriva så fort de erbjuds möjligheten. Men hon säger också att när medvetenheten om problemen kring illegala utgrävningar ökar, så kan det bli mindre vanligt i framtiden att vetenskapliga publikationer görs på nyligen inkomna artefakter som kan misstänkas ha framkommit vid plundring. Vad gäller det förflutna, menar Rystedt, att det vore fel om dagens forskare undvek att vetenskapligt bearbeta de stora samlingar av material utan proveniens, i världens museer, och som kommer från mer eller mindre tvivelaktig grävverksamhet. Någon etisk medvetenhet hos museerna som inköpte materialet fanns sällan, och därför bör forskning idag undvikas på dessa samlingar, framhåller Rystedt (2010).

En del organisationer, exempelvis ASOR (*American Schools of Oriental Research*) och AIA (*the Archaeological Institute of America*) har utarbetat etiska regler, som föreslår att artefakter utan proveniens inte bör användas i vetenskaplig publicering (Hirst 2006; AIA 2013; ASOR 2013). Vissa arkeologer och andra experter anser dock att det är ännu mer förödande för vetenskapen att undvika att forska på objekt utan proveniens, än själva förstörelsen som orsakas av plundring. Arkeologiexperter oroar sig för att marknaden svämmas över av föremål som inte har ett känt ursprung och på så sätt inte kan studeras.

Hugh Eakin skriver att fler än hundra experter i USA och Europa undertecknat ett kontroversiellt uttalande, som gjorts av arkeologen Lawrence E. Stager vid Harward University, där han menar att publikationsrestriktioner tvingar dem att ”blunda” för viktig information. De inser att artefakter som rykts ur sin kontext, kan ha förlorat mycket information. Men experterna framhåller att det inte alltid är så; precis som Brodie tidigare argumenterat, hävdar de att vissa plundrade föremål har stor vetenskaplig potential (Eakin 2006). De omtvistade, etiska reglerna, som ASOR och AIA har antagit, försvaras däremot av arkeologen Elizabeth Stone. Hon tycker att man bidrar till den illegala marknaden om man publicerar föremål utan proveniens i vetenskapliga skrifter. Men David I. Owen, en av de forskare som skrivit på det kontroversiella uttalandet, och som i stor utsträckning har använt sig av material utan känd härkomst i

sin egen forskning, framhåller att man inte bör censurera kunskap (Eakin 2006). ASORs regler, som säger att publikationer inte ska göras på föremål utan känd proveniens, har dock en viss flexibilitet.

Många forskare understryker att en regel inte passar alla objekt som saknar proveniens. Det skiljer sig åt mellan olika föremålskategorier; vissa kan ge mycket information, även om deras ursprung är okänt (Eakin 2006). Under ett möte i november 2004, beslutade ASOR att undantag från den rådande publikationspolicyn skulle göras. Detta innebär att publikation av kilskrift från Irak tillåts, under förutsättning att tillstånd har getts från Irak. Detta tillägg i ASORs policy gjordes för kilskriften anses ha ett mycket stort informationsvärde. Man befarade att viktig information skulle gå förlorad om dessa föremål exkluderades (ASOR 2013). AIA har också reviderat sin policy för publikationer. Deras regler tillåter nu publikationer av objekt utan härkomst, om en del av syftet med artikeln är att uppmärksamma plundringsfrågan (Eakin 2006; AIA 2013).

Det var bra, menar jag, att Sverige slutligen ratificerade Unidroit-konventionen 2011, och i samband med det även gjorde vissa tillägg i kulturminneslagen. Dessa lagförändringar betyder åtminstone att föremål som illegalt förts ut från en konventionsstat ska återbördas om ursprungslandet önskar det. Anmärkningsvärt är dock att dessa lagändringar endast berör de länder som har anslutit sig till Unidroitkonventionen. Enligt min åsikt vore det bra om Sverige gjorde ytterligare lagändringar, som försvårade för museer att förvärva föremål med tvivelaktigt ursprung. Jag tror inte att det räcker med att museerna ska rätta sig efter ICOMs etiska regler. Men det är inte alla som tycker att skärpta lagar är rätt väg att gå.

James Cuno säger i en intervju att UNESCO-konventionen från 1970 inte har gjort att plundringen runt om i världen har slutat, utan i stället har ökat. Han anser att lagar inte kommer att hindra denna. Han menar att problemen bakom plundringen grundar sig i olika samhällssituationer, där fattiga tvingas till rovgrävning. En bieffekt av att forskare och museer inte tillåts att köpa artefakter med tvivelaktig härkomst gör att färre och färre föremål hamnar på offentliga institutioner. Istället blir föremålen tillgängliga för exempelvis privata samlare (Cuno 2009). Jag håller med om att samhällsproblem ligger bakom stora delar av plundringen, men om efterfrågan av plundrade föremål minskar så kommer förhoppningsvis

plundringen att minska. Däremot tror jag inte att en lag mot själva plundringen skulle minska problemen i fattiga länder.

I samband med mediedebatten i Norge om Schøyensamlingen, gjordes en utredning av NESH, *Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora*. Den kom fram till att följande riktlinjer bör följas. **F**orskning på material med okänt ursprung, ska värderas med hänsyn till forskningsfrihet, ny kunskap och bevaring. Vetenskapsmän ska också ha en undersökningsplikt och en plikt att rådgöra med experter inom ämnesområdet. Om en forskare skulle misstänka att ett föremål är stulet eller har framkommit i samband med plundring måste han/hon kontakta forskningsinstitutionen (NESH 2005). Liknande riktlinjer skulle kunna ligga till grund även i Sverige, när beslut om forskning och vetenskapliga publikationer ska fattas, menar jag. Jag tror också att det skulle vara en tillgång om det fanns en organisation, likt norska NESH även här i Sverige. Den skulle dels kunna utarbeta generella riktlinjer, som forskare kan grunda sina beslut på, och dels kunna vara en resurs som forskare kan vända sig till för råd i specifika fall.

Sammanfattande slutsats

Det finns ett samband mellan plundring och oseriös antikvitetshandel. I och med att museer och privata samlare visar intresse för och köper arkeologiska objekt ökar efterfrågan. Flera exempel visar att kända auktionshus handlar med föremål utan känt ursprung, där vissa troligen är nyligen illegalt framkomna.

Frågan om det är rätt att studera artefakter med tvivelaktigt ursprung, vid sidan av arkeologiskt utgrävda, är komplex. Publikationer och forskning riskerar att öka efterfrågan på liknande objekt på antikvitetsmarknaden, något som i sin tur, med stor sannolikhet, ökar plundringarna runt om i världen. Genom att studera föremål utan proveniens är det också risk att handeln med illegala antikviteter ”legitimeras”. Jag anser dock inte att det är ett alternativ att helt låta bli att studera föremål med okänt ursprung.

Även om kontext och känd proveniens är mycket viktigt för den arkeologiska forskningen, är inte föremål utan känt ursprung värdelösa; vissa föremål kan tillföra forskningen betydelsefull information. Att helt

utesluta dessa i forskningen skulle innebära en risk för informationsförlust. Det är därför viktigt att göra ett avvägande innan ett beslut fattas om ett föremål, som saknar känd proveniens, ska ingå i forskning eller inte. En noggrann bedömning bör göras, där utredningen utvisar om informationen som föremålen kan bidra med är så värdefull att det överväger att kontexten gått förlorad genom illegal handel eller plundring. Det är också viktigt att undersökaren tydligt redovisar sina argument om han/hon beslutar att inkludera föremål med okänt ursprung i sin forskning.

Jag tycker att det är viktigt att det finns regler och riktlinjer för hur man som forskare ska agera när man ställs inför de etiska dilemman som studier på föremål utan känd proveniens utgör. Men olika situationer, förutsättningar och omständigheter kan ge olika svar på frågan om det är rätt eller fel att forska på föremål med tvivelaktigt eller okänt ursprung. Det är ofta svårt för en enskild vetenskapsman att ta ett beslut i frågan om det är rätt eller fel att undersöka och publicera information om en viss artefakt. Därför är det viktigt att han/hon rådgör med experter inom forskningsområdet. Jag tror också att en forskningsetisk kommitté, likt norska NESH, skulle vara en tillgång i svåra ärenden. Förutom att ta fram riktlinjer i förväg skulle en sådan arbetsgrupp kunna hjälpa forskare att diskutera och reflektera över yrkesetiska frågor och problem de kan ställas inför. Den skulle kunna ge råd och komma med rekommendationer i enskilda fall och på så sätt stödja forskare när svåra beslut ska fattas och hjälpa dem att göra medvetna val. Riktlinjer liknande de som framarbetats av norska NESH skulle även kunna appliceras på våra svenska undersökningar anser jag. Personer som avser att bedriva studier på ett föremål bör undersöka föremålets proveniens. Om detta saknar känd ägarhistoria bör forskaren ha en plikt att noggrant utvärdera om det är rätt eller fel att studera och publicera artefakten. Vetenskapsmän bör rådgöra med experter inom ämnesområdet innan beslut fattas. Om en forskare skulle misstänka att ett föremål är illegalt utgrävt eller smugglat borde han/hon vara skyldig att rapportera detta.

Referenser

Cuno, J. 2009. Treaty on antiquities hinders access for museums. *Science News* Vol.175:32-33.

Gill, D. & Chippendale, C. 1993. Material and intellectual consequences of esteem for Cycladic figures. *American Journal of Archaeology* 97:601-659.

Lundén, S. 2004. The scholar and the Market. Swedish scholarly contributions to the destruction of the world's archaeological heritage I: Karlsson, H (red.). *Swedish archaeologists on ethics*. Mölnlycke: Bricouler Press.

Renfrew, C. 2000. *Loot, Legitimacy and Ownership: The Ethical Crisis in Archaeology*. London: Duckworth.

Rystedt, E. 2005. Liten skärva välter stort museum… Om en ny athensk vas från Etrurien. *Medusa* 2005:1:2-11.

Salomon, R. 1999. Ancient Buddhist scrolls from Gandhāra: the British Library Kharoṣṭhī fragments. The British Library, London.

Svenska Arkeologiska Samfundet. 2000. Svenska Arkeologiska Samfundets principer för god arkeologisk praxis. *Gjallarhornet*. Årgång 20:2:1-3.

Personlig kommunikation

Braavig, J. Professor i religionshistoria vid universitetet i Oslo. 2010. E-post 10 mars 2010.

Rystedt, E. Professor i Antikens kultur och samhällsliv vid Lunds universitet. 2010. E-post 12 mars 2010.

Lundén, S. Universitetsadjunkt vid Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet. 2010a. Föreläsning vid Lunds universitet den 5 januari 2010.

– 2010b. E-post 13 mars 2010.

TV-program *Brennpunkt*, 2004a. Skriftsamleren I [TV-program]. NRK. 7 september.

- 2004b. Skriftsamleren II [TV-program]. NRK. 14 september.

Internet

AIA 2013. *The Archaeological Institute of America* http://archaeological.org (2013-04-05).

ASOR 2013. *American Schools of oriental research* http://www.asor.org (2013-04-05).

Brodie, N. 2005. The circumstances and consequences of the British Library's 1994 acquisition of some Kharosthi manuscript fragments. I: *Culture Without Context* 17 http://www.mcdonald.cam.ac.uk/projects/iarc/culturewithoutcontext/issue17/brodie_british_library.htm (2010-03-06).

Brodie, N., Doole, J. & Watson, P. 2000. *Stealing History: the Illicit Trade in Cultural Material.* McDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge http://www2.mcdonald.cam.ac.uk/projects/iarc/research/illicit_trade.pdf (2014-01-17).

Brå 2007. *Brott under ytan. En undersökning om fornminnesbrott i Sverige.* Författare: Linda Källman, m.fl. Webbrapport 2007:5. Brottsförebyggande rådet http://www.bra.se/extra/measurepoint/?module_instance=4&name=Brott%20under%20ytan.pdf&url=/dynamaster/file_archive/070322/f82a83c45fb03187492e1a4078000e4f/Brott%255funder%255fytan%255f070322.pdf (2010-03-06).

Eakin, H. 2006. Must looted relics be ignored? I: *New York Times* (2006-05-02) http://www.nytimes.com/2006/05/02/arts/02publ.
html?ex=1304222400&en=8b1ca161f215ef6d&ei=5088&partner=rssnyt&emc=rss (2010-03-21).

Förordning (2011:1068) *om ikraftträdande av vissa lagar med anledning av Sveriges tillträde till Unidroit-konventionen av den 24 juni 1995 om kulturföremål som stulits eller förts ut olagligt.* Svensk författningssamling. SFS nr: 2011:1068 http://rkrattsdb.gov.se/SFSdoc/11/111068.PDF (2013-03-28).

Hatlevik, S. E. 2005. Professor renvasket. *Morgenbladet* http://morgenbladet.no/kultur/2005/professor_renvasket#.UuZBexARnGJ (2014-01-27).

Hellqvist, M-L. & Östergren, M. 2011. *Ett plundrat kulturarv. Att motverka och förebygga plundring av fornlämningar.* Länsstyrelsen i Gotlands län. Rapport 2011-11-30. Visby http://www.lansstyrelsen.se/gotland/SiteCollectionDocuments/Sv/nyheter/2012/Rapport,kulturarv.pdf (2014-01-26).

Hirst, K. 2006. *The Role of Looted Artifacts in Scholarly Research* (2006-05-03) http://archaeology.about.com/b/2006/05/03/the-role-of-looted-artifacts-in-scholarly-research.htm (2010-03-20).

IARC 2010. *Illicit Antiquities Research Centre* http://www.mcdonald.cam.ac.uk/-projects/iarc/home.htm (2010-03-21).

ICOM 2010. *International Council of Museum* http://www.icom.org. (2010-03-20).

Lag (1988:950) *om kulturminnen m.m.* Svensk författningssamling. SFS nr: 1988:950.

Lag (2011:782) *om ändring i lagen* (1988:950) *om kulturminnen m.m. Svensk författningssamling.* SFS nr: 2011:782 http://www.lagboken.se/files/SFS/2011/-110782.PDF (2013-03-28).

NESH 2005. *Forskning på materiale med ukjent eller usikkert opphav*. Uttalelse fra Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) til rektor ved Universitetet i Oslo http://www.etikkom.no/no/Vart-arbeid/Hva-gjorvi/Uttalelser/NESH/Forskning-pa-materiale-med-ukjent-eller-usikkert-opphav/ (2010-03-21).

Omland, A & Prescott, C. (red.). 2005. *Buddhist manuscripts from Afghanistan in The Schøyen Collection* http://folk.uio.no/atleom/manuscripts.htm (2010-03-17).

Schøyensamlingen 2009. *Schøyensamlingen.* 22a internetuppl. London, juli 2009 http://www.schoyencollection.com (2010-03-1).

SOU 2005. *Sveriges tillträde till 1995 års Unidroitkonvention om stulna eller olagligt utförda kulturföremål.* Utredning SOU 2005:3. Stockholm http://www.regeringen.se/content/1/c6/03/78/71/15150dd9.pdf (2013-03-19).

Svenska ICOM 2010. *International Council of Museum*. http://sweden.icom.org, 2010-03-07.

Tidemann, G. 2005. Akademisk vandalisme å stoppe Braarvigs forskning. *UNIFORUM* Nettavis Universitetet i Oslo. http://www.uniforum.uio.no/nyheter/2005/01/akademiskvandalisme-aa-stoppe-braarvigs-forskning.html (2014-01-27).

Toft, M. 2005. UiO burde ikkje ha stansa forskning. *UNIFORUM*. Nettavis Universitetet i Oslo http://www.uniforum.uio.no/nyheter/2005/08/uio-burde-ikkje-ha-stansaforsking.html (2014-01-24).

UNESCO 1970. *Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property* http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001140/114046e.pdf#page=130 (2010-02-20).

– 2013. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization* http://www.unesco.org (2013-03-19).

UNIDROIT 1995. *Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects* http://www.unidroit.org/english/conventions/1995culturalproperty/1995culturalproperty-e.htm (2010-02-20).

– 2013. *International Institute for the Unification of Private Law* http://www.unidroit.org (2013-03-27).

Yamada, M. 2002. Buddhism of Bamiyan. *Pacific World. Journal of the Institute of Buddhist Studies.* Tredje serien, nr 4:1 09-122 http://folk.uio.no/atleom/sfiles/Yamada%202002%20Buddhism%20of%20Bamiyan.pdf (2010-03-04).

Gratisgrävarna

Christoffer Hagberg

Abstract

This is an essay on the subject of free labor in archaeology. By presenting a diverse material of laws, ethical documents and interviews the inclusion of free labor in archaeology is discussed. The discussion is made through the case study of the bog of Rönneholm, a site in central Scania, Sweden, where archaeologists working under contract are recruiting volunteers as free labor. Focusing, not on the site, but on field archaeology as a whole, the conclusion is made that a formal national policy document is missing and should be formed; to construct the moral ground on which decisions of this character should be made, especially in the case of contract archaeology. Emphasis is put on showing that all archaeologists are part of a collective unit and that it is as such the matter of free labor should be discussed, as exceeding the individual in favor of the collective regarding ethical principles.

Inledning

> Kulturbranschen är redan nu ett ormnäste av otrygga anställningar och gratisarbete. Människor med långa utbildningar bakom sig arbetar som springvikarier och vakter. Det är så branschen ser ut. Många av oss har praktiserat och jobbat gratis, allt för att få arbeta med det vi älskar och kanske någon gång kunna plocka ut en lön. Det finns ett inbyggt system som gör att unga människor utnyttjas som gratis arbetskraft; det enda som har gjort det här acceptabelt är att det ofta har setts som en utbildning (SVT Debatt 2010).

Citatet är ett utdrag från den artikel som 49 kulturarbetare skrev under efter att Sveriges kultur- och idrottsminister Lena Adelsohn Liljeroths förslag om mer volontärarbete inom kultursektorn blev offentligt 2010. Av dessa 49 kulturarbetare är 14 titulerade arkeologer och osteologer. Temat för den här uppsatsen låg rätt i tiden efter kulturministerns uttalande, men fenomenet är inte något nytt. Utnyttjandet av gratisarbete har funnits länge och det är hög tid att göra en etisk utvärdering av frågan och utreda vem som bär moraliskt ansvar och hur det bör delas.

Inom arkeologin i Sverige har det blivit i det närmaste kutym att man arbetar under olika former av praktik, på eget initiativ, utanför ramarna för utbildningen. Praktiken kan vara förlagd i Sverige eller utomlands och sker oftast under sommarmånaderna, då studierna pausas. Betalning kan bestå av utlovat intyg, att användas som referens då man någon gång, i en osäker framtid, söker ett arbete med lön.

Jag har själv vid två skilda tillfällen deltagit som praktikant vid projekt utomlands och vid ett tillfälle ställt upp som volontär i Sverige, men jag har också haft arbeten inom andra delar av kultursektorn som genererat ekonomisk ersättning. Jag har praktiserat och arbetat som volontär för att jag, utöver mitt personliga intresse, ansett erfarenheten nödvändig då jag önskat komma in i arkeologibranschen. Konkurrensen är nämligen stenhård. Det finns i Sverige åtta institutioner som utexaminerar fil.kand. i arkeologi, och sex institutioner som ger avancerade utbildningar i ämnet – d.v.s. magister och master. Tillgången på arbetskraft är ständigt högre än efterfrågan, vilket bland studenter leder till längre studier, högre akademisk grad och en högre studieskuld. Allt för att ha en sportslig chans, utöver medfödd tur, att få ett arbete som ofta är säsongsbaserat och sällan garanterat.

Att söka arbetserfarenhet under tiden man studerar har förekommit länge. Under slutet av 80-talet arbetade tre studenter vid en forskningsgrävning utanför Åhus. Studenterna fick en, enligt dem, skälig ersättning, men de fick själva betala för och organisera pendlingen till och från platsen där de grävde. De drev då frågan genom studiepolitiska mandat om de inte borde ha rätt till reseersättning och detta diskuterades i institutionsstyrelsen i Lund. Vad resultatet blev av detta är inte helt klarlagt, men faktum är att saken dryftades. Även dessförinnan har

liknande diskussioner ägt rum. Under 70-talet aktualiserades ersättningsnivån inom den grävande arkeologin, då allt mer omfattande infrastrukturprojekt skapade en efterfrågan av arbetskraft i form av arkeologer. De samtal som fördes kom som en reaktion mot de då mycket låga ersättningarna som säsongsarbete inom arkeologin innebar. Sydsvenska museimannaaspiranters förening (SMAF) var en studentfalang inom den fackliga organisationen DIK (SACO) och den samlande kraft som, tillsammans med Sveriges museimannaaspiranters samarbetskommitté (SMASK), organiserade en stor kampanj mot den ersättningsnivån de ansåg vara för låg. Denna kampanj fördes på universitetsorterna, men involverade också Riksantikvarieämbetets uppdragsverksamhet och fornminnesinventeringarna. Den rörde inte direkt gratisarbete eftersom detta, enligt uppgift, främst förekom i form av seminariegrävningar inom ramen för studier.

Tema, syfte och problemställning

Temat för den här uppsatsen är etiska aspekter på gratisarbete inom exploateringsarkeologin. Syftet är att undersöka och utvärdera etiska aspekter kring gratisarbete, definiera skillnaden mellan praktik och volontärarbete, samt komma till en slutsats formulerad efter specificerade etiska modeller. Genom exemplet Rönneholms mosse, en fallstudie hämtad från Skåne, kommer olika etiska problem tas upp och diskuteras och det slutliga resultatet kommer att presenteras utifrån fallstudien. Förhoppningen är att komma fram till vilken/vilka moralisk grund som bör beaktas vid en exploateringsgrävning när det gäller arbete utan ersättning.

Uppsatsen utgår från följande frågeställningar:

- Hur kan gratisarbete inom arkeologin etiskt motiveras? Hur kan det ifrågasättas?
- Hur ser den pliktetiska, konsekvensetiska och yrkesetiska inställningen ut inom exploateringsarkeologin? Vilken moralisk roll har arbetsgivare och arbetstagare i den här frågan, utifrån de etiska förutsättningarna? Hur bör exploateringsarkeologin i stort förhålla sig till gratisarbete?

- Vilken roll har myndigheterna? På vilken nivå ligger det moraliska ansvaret? Är frågan om det etiskt riktiga, vad gäller arbete utan ersättning, en fråga för den enskilda individen, eller är det en problematik som ska behandlas på rikspolitisk nivå?

Metod och avgränsning

Genom att först, utifrån de förutsättningar som beskrivs i teoriavsnittet, presentera fakta från en utvald fallstudie används frågeställningarna i en diskussion vars resultat ligger till grund för en tolkning. Genom studien diskuteras det valda materialet utifrån ställda frågor och förslag presenteras till vidare åtgärder, där sådana kan anses behövas.

För att kunna svara på de ställda frågorna behövs fakta om den generella inställningen hos såväl studenter och arbetslösa som bland arbetsgivare och lärarkollegier på institutioner. Information samlas in genom intervjuer med studenter och arbetsgivare inom arkeologin. Informationssökningen består också av studier av relevanta lagtexter, fackliga rekommendationer, politiska förutsättningar på statlig, läns- och kommunal nivå och etiska riktlinjer inom yrkeskåren. Materialet analyseras utifrån de etiska begrepp som beskrivs av professorn i tillämpad etik Göran Collste i boken *Inledning till etiken* (2010).

Som fallstudie och exempel på en arkeologisk arbetsplats där obetald arbetskraft utnyttjas används grävningarna vid Rönneholms mosse, i centrala Skåne. Där kan det genomgångna etiska materialet appliceras på en verklig kontext. Rönneholm har valts ut då det är ett projekt med nära anknytning till Institutionen för arkeologi och antikens historia vid Lunds universitet. Institutionen har av länsstyrelsen i Skåne län blivit tilldelad ett grävtillstånd för såväl internationell seminariegrävning som exploatering. Den viktigaste anknytningen är dock kopplingen till institutionens studenter, av vilka flera på eget initiativ arbetat som volontärer vid grävningarna under säsongerna 2009 och 2010.

Praktik- och volontärarbete

Uppsatsen avgränsas till att handla om arbete utan lön. Det är nödvändigt att definiera vilka typer av gratisarbete som finns. Under kategorin arbete

utan lön kan två underkategorier identifieras som relevanta för ämnet – jag använder de definitioner som finns i Nationalencyklopedin och gör en utifrån dessa en tolkning:

Praktik: ”Praktisk övning i ett yrke (som man håller på att lära sig); yrkeserfarenhet; praktisk tillämpning (motsats till teori)” (NE.se 2011a). Praktik är den form av arbete som oftast sker inom ramen för utbildning, men det kan också ske utanför utbildningen till ett yrke.

Volontär: ”Person som för utbildning eller ideella ändamål arbetar oavlönad eller med låg lön” (NE.se 2011b). En volontär är alltså en person som på eget initiativ arbetar mot ersättning i form av erfarenhet och/eller motiverad av personligt intresse av det utförda arbetet och dess resultat.

Relevant lagstiftning

De lagar som rör anställningsskydd är *Lag (1982:80) om anställningsskydd* och *Anställningsförordning* (1994:373) (Sveriges Rikes Lag 1982; Sveriges Rikes Lag 1994). Lagen om anställningsskydd tar upp bestämmelser om anställningsavtalet, uppsägning från arbetsgivarens sida, uppsägningstid, lön och andra förmåner under uppsägningstiden, besked om att tidsbegränsad anställning inte kommer att fortsätta, avskedande, lön och andra förmåner under permittering, turordning vid uppsägning, företrädesrätt till återanställning m.m., förhandlingar m.m., rätt att kvarstå i anställningen till 67 år, tvister om giltigheten av uppsägningar eller avskedanden m.m., skadestånd, preskription och rättegången (Sveriges Rikes Lag 1982).

Anställningsförordningen från 1994 tar upp lagens tillämpningsområde, beslutande myndighet, bedömningsgrunder vid anställning, förfarandet vid anställningar, tidsbegränsade anställningar, när besked och varsel inte behöver lämnas, anmälan av bisysslor, disciplinpåföljd i form av löneavdrag, neutralitet och skyddsarbete vid arbetskonflikter, anmälan till Statens ansvarsnämnd, särskilda föreskrifter för fullmaktsanställda, läkarundersökningar, flera anställningar, omröstning och överklagande (Sveriges Rikes Lag 1994). Dessa lagar berör med andra ord inte direkt det exempel som kommer tas upp senare i den här uppsatsen, utan träder i kraft först då en person är eller ska bli anställd.

Mer relevanta är de lagar som rör arbetspraktik: Förordning (1996:1100) om aktivitetsstöd som handlar om vem som har rätt till detta, vilket belopp som minst ska utbetalas av arbetsförmedlingen i olika situationer, med mera (Sveriges Rikes Lag 1996). Förordningen utgår ifrån Lag (2000:625) om arbetsmarknadspolitiska program och Förordning (2000:634) om arbetsmarknadspolitiska program (Sveriges Rikes Lag 2000a; Sveriges Rikes Lag 2000b). Idén med arbetsmarknadspolitiska program är att introducera personer under 25 år, eller som är eller riskerar att bli arbetslösa, till en arbetsplats (Sveriges Rikes Lag 2000b). Detta kan ske som arbetsmarknadsutbildning, arbetspraktik, stöd till start av näringsverksamhet, ungdomsinsatser, förberedande insatser, arbetslivsintroduktion eller projekt med arbetsmarknadspolitisk inriktning och sköts av Arbetsförmedlingen ”om inte annat föreskrivs” (Sveriges Rikes Lag 2000b:1§).

Relevanta politiska riktlinjer

Utöver de lagar som presenterats och antagits av Sveriges riksdag finns det politiska mål och fackliga rekommendationer. Samhället utvecklas efter rådande politiska ideologier. I Sverige idag hade vi åren 2006 till 2014 en borgerlig regering, med en moderat idrotts- och kulturminister; den politik som förs av ministern är förankrad i partiets politik, men framför allt i regeringens generella riktningar (Regeringen 2006). Den rådande linjen (utöver ovan beskrivna lagar och förordningar) går bland annat ut på att:

> (…) verka för att alla får möjlighet till delaktighet i kulturlivet och till kulturupplevelser”, att ”(…) bevara och bruka kulturarvet” samt att öka andelen volontärarbetare inom kultursektorn (Regeringen 2006; DN 2010).

De politiska linjerna presenteras i de årliga regeringsbreven, där syftet anges vara att kulturen ska ta mer plats och nå fler i det ”civila samhället” (Regeringen 2010a). Detta definieras av kulturministern och näringsministern i en debattartikel som publicerades 2010-11-23; där ministrarna konstaterar att den sammantagna kulturnäringen omsätter

”mer än bilindustrin” och att det är viktigt att Sverige underlättar för entreprenörskap och innovation, eftersom den internationella konkurrensen hårdnar (Regeringen 2010b). Specifika yrkesgrupper inom kultursektorn nämns här inte, utan det är hela kultursfären som åsyftas, till vilken bland annat arkeologin tillhör.

Relevanta fackliga riktlinjer

Fackliga organisationer kan generellt beskrivas som en mellanhand mellan arbetstagaren och arbetsköparen och har ofta en egen politisk policy. Det är till exempel genom fackens rekommendationer som bland annat löner oftast bestäms, även om löneförhandlingar i individuella samtal mellan arbetstagare och arbetsgivare i dag oftast är den avgörande faktorn för faktisk lön. Den fackförening som är aktuell för arkeologer och arkeologistudenter är generellt sett DIK (SACO), även om alternativ finns som till exempel Syndikalisterna och olika organisationer inom TCO. DIK har tagit fram ett antal olika policydokument, utifrån vilka de ständigt för en dialog med arbetsliv och politiker.

För den här uppsatsen har policyuttalanden kring kulturpolitik och volontärarbete valts ut (DIK-Kulturpolitik 2010; DIK-Volontärarbete 2010). DIK:s policy i frågan kulturpolitik är, kort sammanfattat, att kulturen är livsnödvändig och att den bör vara tillgänglig för alla – genom bland annat fri entré på museer (DIK–Kulturpolitik 2010). DIK:s policy om volontärarbete säger att ”volontärer inte kan ersätta utbildad personal och driva ordinarie verksamhet”, att ”kulturinstitutionernas verksamhet ska genomsyras av professionell kunskap, kompetens och kvalitet”, att ”de professionella medarbetarna ska avgöra om, när och hur det är lämpligt att anlita volontärer i verksamheten”, att ”innan beslut om att anlita volontärer tas ska samråd ske med fackliga representanter” men också att ”volontärers medverkan i vissa fall kan tillföra verksamheten ett mervärde” (DIK–Volontärarbete 2010).

På svenska universitet och högskolor finns ofta etablerade studentråd och studentkårer, vilkas uppgift är att bevaka studenternas intresse i deras studiemiljö. Dessa kan ses som alla studenters fackliga representanter, en mellanhand mellan den enskilde studenten och institutionen/universitetet.

Etiska riktlinjer

Inom olika yrkeskategorier är det brukligt att det finns en yrkesetik, som grundar sig på allmänt vedertagna och accepterade etiska grunder (Collste 2010:121-130). Arkeologin är inget undantag. De svenska riktlinjerna finns samlade i dokumentet ”Svenska Arkeologiska Samfundets principer för god arkeologisk praxis” (Svenska Arkeologiska Samfundet 2000). Det anges i inledningen att modellen och innehållet är hämtat från en annan arkeologisk yrkesetisk instans; EAA (*European Association of Archaeologists*). EAA har utformat två yrkesetiska dokument som är aktuella för den här diskussionen: *The EAA principles of conduct* som riktar sig direkt till arkeologer som arbetar med exploateringsarkeologi på kontrakt och *The EAA code of practice* som utgår från den europeiska bestämmelsen att det arkeologiska arvet tillhör hela mänskligheten och innehåller riktlinjer om hur arkeologer ska förhålla sig till allmänheten och till sitt yrke (EAA 1997, 1998). *The EAA code of practice* tar inte upp frågor som kan appliceras på den här uppsatsen och därför gör inte heller Svenska Arkeologiska Samfundets principer för god arkeologisk praxis det, eftersom det är från detta dokument det svenska etiska dokumentet utformats. I *The EAA principles of conduct* ges mer specifika riktlinjer för arkeologer som arbetar med exploateringsarkeologi (EAA 1998). De punkter som kommer att användas för den här diskussionen är punkt 5, 6, 10, 12, 13 och 14. De lyder enligt följande (fritt översatt av författaren till denna text):

> 5: Arkeologer bör inte erbjuda sig att anta ett arbete på kontrakt för vilket de eller deras organisation inte är tillräckligt utrustade, bemannade eller erfarna.
>
> 6: Arkeologer bör upprätthålla adekvata projektkontrollsystem (akademiskt, finansiellt, kvalitetsmässigt och tidsmässigt) i relation till det arbete som de antar.
>
> 10: Arkeologer involverade i arkeologiskt kontraktsarbete bör försäkra sig om att arkeologisk information inte blir omotiverat eller på obestämd tid påverkad (av exploatörer eller arkeologiska organisationer) av kommersiella intressen.
>
> 12: De arkeologer som leder det arkeologiska kontraktsarbetet bör vara medvetna om sitt ansvar rörande lön, anställnings- och utbildningsvillkor och möjligheter för karriärsutveckling för arkeologer,

i relation till effekterna av konkurrens mellan arkeologiska organisationer vid deras livsaspekter.

13: Arkeologer involverade i kontraktsarkeologiskt arbete bör erkänna behovet av att demonstrera, för exploatörer och allmänheten, fördelarna med stöd till arkeologiskt arbete.

14: Där arkeologiskt kontraktsarbete existerar, bör alla arkeologer (speciellt inflytelserika sådana) verka för tillämpningen av denna kodex och verka för utvecklande av de medel som krävs för att se till att den fungerar effektivt, speciellt adekvata regleringssystem.

Etiska begrepp

Mina utvalda och tillämpade etiska modeller hämtas från Göran Collstes *Inledning till etiken* (2010). Begreppen som hamnar i fokus är den normativa etikens deontologisk etik (även kallat pliktetik) och konsekvensetik samt yrkesetik (Collste 2010:55-67, 43-54, 121-130). Deontologisk etik (fr.o.m. nu refererat till som ”pliktetik”) och konsekvensetik är underkategorier till den normativa etiken, vilken går ut på att på ett nyanserat sätt ta sig an problem som ställer mänskliga ageranden mot moraliska frågeställningar (Collste 2010:41). Den normativa etiken skapar en konsekvent, etiskt motiverad grund att utgå ifrån vid liknande moraliska problem, där bestämda etiska regler bestämmer moralen (Collste 2010:39–41). I fallet volontärarbete vid en exploateringsgrävning bör ställning tas utifrån både arbetstagare och arbetsgivare.

Pliktetiken utgår från det som bör göras utifrån plikt, avtal eller grundläggande rättigheter (Collste 2010:55). I det här exemplet handlar det om vad som gäller inte bara volontärarbetarna, utan också projektledningen och det projekt som utförs på uppdrag av en exploatör. Pliktetiken utformas av fem kategorier: Kants pliktetik, Richardsons specificering, Ross *prima facie*-teori, Rawls rättviseteori och Nozicks rättighetsteori (Collste 2010:55-66, 67).

Kants pliktetik innebär att en handling kan anses vara rätt om den subjektivt goda viljans förnuft av den enskilda individen önskas upphöjas till allmän lag; det kallas för ”det kategoriska imperativet”. Exempel på etiska principer efter Kants modell är t.ex. ”Man bör hjälpa människor i nöd” eller ”man bör tala sanning”. Kants pliktetik är styrd av varje individs

integritet och personliga övertygelse om att det egna förnuftet är det rätta, problem kan dock uppstå när olika plikter krockar (Collste 2010:56-57).

Richardsons specificering innebär att genom att specificera och begränsa plikterna genom undantagsspecificeringar kan pliktetiska krockar undvikas. Enligt Ross *prima facie*-teori kan de pliktetiska budorden graderas, så att vissa står över andra i en slags hierarkisk modell styrd av intuition (Collste 2010:58). Rawls rättviseprincip är svårapplicerbar på det här exemplet, men går ut på att människans liv styrs av ”naturens lotteri”, vilket innebär att alla har från början olika förutsättningar och för att det ska bli rättvist så bör man utgå från den som haft mest ”otur” i lotteriet vid fördelning av sociala värden (Collste 2010:60–61). Enligt Nozicks rättighetsteori avgörs om en handling är rätt av huruvida handlingen respekterar individuella rättigheter. Dessa består, enligt Nozick, av rätt till sitt liv, sin frihet och sin egendom (Collste 2010:63,67). Detta är, enligt rättighetsteorin, rättigheter som gäller alla individer och alla måste därför också respektera dessa (Collste 2010:64).

Den konsekvensetiska teorin utgår från att den handling som anses vara rätt eller fel har sitt ursprung i dess konsekvenser. Till konsekvensetiken hör fyra undergrupper: etisk egoism, etisk perfektionism, etisk partikularism och utilitarism (Collste 2010:43–55).

Etisk egoism innebär att en handling är rätt om den gynnar den egna personen. Etisk perfektionism innebär en moral som bidrar till den egna personens självförverkligande. Etisk partikularism har samma betydelse som den etiska perfektionismen, men för den grupp som den egna personen tillhör (Collste 2010:44-45). Utilitarismen går ut på att en handling bedöms utifrån konsekvenserna för mänskligheten i stort (Collste 2010:46–54).

För den som vill närma sig en idealbild av en ”arkeolog (författarens tillägg)”, räcker det inte att veta och kunna vissa saker, hon eller han måste också ha nått en viss moralisk mognad. En moralisk medvetenhet genomsyrar då yrkesutövningen (Collste 2010:126).

Med detta menas att specifika ”moraliska dygder måste förvärvas” för att kunna uppnå den fastställda yrkeskodexen; d.v.s. att den personliga, känslomässigt styrda, moralen får läggas åt sidan vid yrkesutövning, till förmån för den allmänt accepterade kodexen (Collste 2010:126). Yrkesetiska

koder utformas för att underlätta vanligt förekommande etiska dilemman inom en yrkesgrupp; de olika yrkeskodex som finns för arkeologer är inget undantag (Collste 2010:127). Det finns som påvisats, många olika sätt att, utifrån egna preferenser och utvalda etiska teorier, motivera varför man handlar på ett visst sätt; de yrkesetiska koderna ger en möjlighet att med hänvisning till dessa, i flera olika led motivera varför en handling är rätt eller fel.

Inom den etiska diskursen finns det ett begrepp som heter ”det sluttande planets argument” (Collste 2010:117). Det går ut på att om man först accepterar en handling som moraliskt godtagbar, banar detta vägen för ökad acceptans av moraliska beslut som inte var på tal inför det första beslutet.

Frågeformulär, Rönneholms mosse

Platsen vid Rönneholms mosse är känd sedan länge och det har tidigare grävts på mossen intill, Ageröd. Det var därför ingen överraskning att intressanta fynd skulle påträffas där då en förundersökning finansierad av exploatören genomfördes under ledning av Institutionen för arkeologi och antikens historia vid Lunds universitet 1995 (Hammarstrand Dehman & Sjöström 2009:7). På mossen grävdes åren 1997 och 1998 ett boplatskomplex, varefter årliga inventeringar utförts på privat initiativ av en doktorand vid Lunds Universitet, Arne Sjöström (Hammarstrand Dehman & Sjöström 2009:7; Muntlig uppgift, Sjöström 2011). År 2008 genomfördes återigen en förundersökning inför kommande exploatering av torven i mossen. Förundersökningen resulterade, föga förvånande med tanke på tidigare fynd, i beslut om arkeologisk undersökning av de områden som berördes av torvtäkt. Tillståndet tilldelades med syftet att två arkeologer skulle schaktövervaka de ytor som avverkades vid exploatering (Wihlborg 2011). Arne Sjöström, som arbetar med ett doktorandprojekt om platsen, ansåg detta otillräckligt och vidtog, tillsammans med professor Lars Larsson, åtgärder, genom att planera mer omfattande forskningsgrävningar på mossen. Dessa utgrävningar skedde sensommar/höst 2009 och 2010 och det är de två säsongerna som kommer att refereras till i mitt exempel.

Sju studenter vid Institutionen för arkeologi och antikens historia vid

Lunds universitet, vilka samtliga arbetat som volontärer vid Rönneholms mosse, har besvarat ett frågeformulär (Bilaga 1). Formuläret är utformat utifrån frågeställningarna och syftar till att söka ta reda på vilka uppfattningar volontärerna har om att utföra ett arbete som inte ger någon ekonomisk ersättning. Här följer en sammanfattning av de samlade åsikterna.

Samtliga har själva kontaktat Arne Sjöström, platschef vid utgrävningarna, via mail, men hur vetskapen om grävningen nått fram skiljer sig; vissa har hört talas om platsen genom bekanta som själva grävt där, medan andra har sett att volontärer söktes på anslagstavlan på Institutionen för arkeologi och antikens historia i Lund. Arbetsperioden ligger mellan två veckor och över en månad och samtliga uppger en aktiv arbetstid på ungefär sju timmar per dag. Arbetsuppgifterna har bestått i att mäta in fynd med totalstation, gräva, GPS-inventering, inventering utan GPS samt fyndhantering. Ingen ekonomisk ersättning har delats ut.

Volontärerna har uppfattat vilken typ av grävning som utförs något olika; en del uttrycker att de varit medvetna om att de deltagit i en exploateringsgrävning men att de förstått detta först efteråt, andra har vetat om det eller antagit det, medan ytterligare andra har uppfattat grävningen som en blandning mellan seminarie- och uppdragsgrävning. Upplevelserna av volontärarbetet är i stort positivt; de flesta uppskattar grävningen som lärorik och en del av de svarande värderar den unika miljön, samtidigt som de flesta påpekar att det var fysiskt krävande och stundtals mycket slitsamt. Åsikter finns dock som uttrycker en avsaknad av instruktioner och att volontärerna många gånger kände sig osäkra på vad de grävde och vad som förväntades av dem.

Att arbeta utan ekonomisk ersättning beskrivs av vissa som något som kan fungera under kortare perioder och under studietiden, men att det i det långa loppet inte fungerar på ett personligt ekonomiskt plan. De svarande är överlag överens om att det är det enda sättet att få arbetserfarenhet, men en del pekar på riskerna; konsekvensen av den här typen av arbete blir att botten slås ur en redan dålig arbetsmarknad. En del är också oroade över att studenter i jakt på erfarenhet kan bli utnyttjade som gratis arbetskraft, utan att få någon utbildning i gengäld. Åsikterna om arbetsmarknaden för en arkeolog uttrycker en medvetenhet om att det

är tufft och att det bland annat är viktigt att ta egna initiativ, vara beredd att flytta runt, knyta rätt kontakter och ha tålamod.

Källkritik

Det material som samlats in i form av svarsformulär från studenter har en svarsfrekvens på 100 %. De svarande utgör 23 % av det totala antalet volontärer som varit vid Rönneholms mosse under fältsäsongerna 2009 och 2010. Det totala antalet volontärer är 30 och antalet svar på enkäterna är sju. De slutsatser som kan dras utifrån svarsformulären om volontärernas samlade åsikter blir därför något begränsade, men kan ändå räknas som kvalitativt gångbar i den mån svaren representerar just dessa sju.

De etiska riktlinjerna för arkeologer i Sverige utgår från den första europeiska överenskommelsen om moralisk kodex, från 1997 (EAA 1997). Sedan dess har fler överenskommelser gjorts, bland annat den kodex som används mest i den här uppsatsen från 1998: *The EAA Principles of Conduct* (EAA 1998). Den svenska yrkesetik som finns publicerad täcker i det här fallet varken exploateringsarkeologi eller gratisarbete (Svenska Arkeologiska Samfundet 2000).

Lagen är svår, för en person utan juridisk inblick, att navigera i; även lagar som till en början ger intryck att ta upp det önskade ämnet, gör inte det och det är svårt att veta vart man kan vända sig. De identifierade svenska lagtexter som berör volontärarbete är MIG 2007:21 och MIG 2009:5, som handlar om att om en person vill ha uppehållstillstånd i Sverige för studier ska ha sin försörjning tryggad under studietiden och att det finns medel för att återresa (Sveriges Rikes Lag 2007; Sveriges Rikes Lag 2009).

En viktig källkritisk aspekt är att det stundtals har varit svårt att få tag i information och att när den förvärvats varit otillräcklig eller svårtolkad, eftersom informationen ofta har bestått av muntliga uppgifter och mailkonversationer. Det finns därför alltid en möjlighet för missförstånd i enstaka fall, men det bör inte påverka resultaten eller slutsatsen i stort.

Fallstudie, Rönneholms mosse

I det beslut som länsstyrelsen utfärdade inför grävningarna 2009/2010 står det att tillstånd ges att bedriva torvtäkt inom mossen till och med den 31 december 2021 (EAA 1998 2:2). Det står också att ” (…) täktverksamheten kommer att beröra *under mark dolda fornlämningar* och att det därför krävs särskilt beslut enligt lag (1988:950) om kulturminnen m.m. (KML). Vidare står det även att läsa att ”Den *pågående brytningen* av torv berör ett i nationellt perspektiv helt unikt område med boplatslämningar och aktivitetsytor från äldre stenåldern. Fornlämningarna friläggs vid täktningen, vilket innebär att de måste arkeologiskt undersökas och dokumenteras fortlöpande” (jfr. EAA 1998 2:4). Tillståndet utfärdades till den instans som ansågs ha störst expertis på området; Institutionen för arkeologi och antikens historia i Lund har ”följt verksamheten på Rönneholms mosse de senaste 25 åren” (EAA 1998 2:4). Faktum är, vilket också beskrivs i beslutsunderlaget, att institutionen varit verksam i området sedan 1940-talet och i Rönneholms mosse sedan 1983 (EAA 1998 2:4). Därför utses institutionen till ”den enda undersökaren i landet, som har tillräcklig erfarenhet och kompetens för att genomföra denna typ av undersökning utifrån de förutsättningar som täktverksamheten bedrivs på mossen” (EAA 1998 2:4).

I den ekonomiska redovisningen för säsongen 2010 står den totala kostnaden angiven och antalet arkeolog- respektive maskintimmar. Den totala summan är 394 386 SEK, vilket är strax under 10 basbelopp och väl inom ramarna för att länsstyrelsen själv ska kunna besluta om undersökare och inte är skyldig (om inte exploatören begär så) att göra en upphandling av uppdraget (EAA 1998 2; Redovisning av utförd arkeologisk undersökning; Länsstyrelsen 2010). Den exploateringsundersökning som länsstyrelsen godkänt budget för berör en fortlöpande inventering och dokumentation av området, samtidigt som exploateringen pågår (Wihlborg 2011). Detta anser Arne Sjöström vara otillräckligt, med tanke på platsens unika ställning (Sjöström 2011) och möjligen också med tanke på det doktorandprojekt han utför på det insamlade materialet från platsen sedan närmare 20 år (min anm.). Detta kommer tydligt till uttryck i den sammanfattning av undersökningsresultaten som Sjöström skrev i

redovisningen av uppdraget till Länsstyrelsen i februari 2011 (Bilaga 2:9).

Rönneholms mosse är alltså av länsstyrelsen ansedd som ett ”nationellt (…) helt unikt område”, men den summa som betalas av exploatören (394 836 SEK) för den utförda grävningen anses av flera som ovanligt låg i förhållande till det arbete som utförts. Samma personer påpekar att det överlag är svårt att komma under 20 basbelopp (874 000 SEK), vilket är taket för direktval av länsstyrelsen (muntliga uppgifter: Borna-Ahlkvist 2011a; Sjöström 2011). Faktum är dock att den summan av länsstyrelsen var avsedd att täcka två personers schaktövervakande av pågående exploatering och inte fullskaliga utgrävningar och därför anser de att den totala summan är mer än tillräcklig för det ändamålet (Wihlborg 2011).

Före och under grävsäsongerna fick Arne Sjöström, platschef vid grävningarna i Rönneholm, mail från studenter som ville arbeta på platsen, som anses vara världsunik och därför särskilt lockande; Arne Sjöström satte också själv upp intresseanmälningar på anslagstavlor på institutionen i Lund.

Det är utifrån det ovan presenterade materialet och med hjälp av etiska modeller hämtade från Collste (2010) som exemplet Rönneholm kommer att analyseras om huruvida gratis arbetskraft i form av volontärarbete kan motiveras. De exempel som nämns nedan på möjliga teoretiska, etiska argument för moraliskt handlande inom de olika etiska teorierna är fabricerade för diskussionens skull.

Analys utifrån etiska begrepp

Pliktetik

Det finns i teorin flera sätt att pliktetiskt formulera ett svar på om det är rätt eller fel att ta emot volontärarbetare vid Rönneholm. Projektledningen kan t.ex. hävda att ”man bör ge de studenter som vill chansen att gräva på en så spännande plats som Rönneholm” eller att ”man bör försäkra sig om att grävningen sker på ett vetenskapligt noggrant och bra sätt”.

Ledningen kan också välja att, utifrån Kants pliktetik, hävda att ”man bör betala för en erhållen tjänst” och ”man bör inte nyttja gratis arbetskraft”.

Volontärarbetarna å sin sida kan t.ex. hävda att ”man bör ta de chanser till erfarenheter som finns” eller också ”man bör ta ut lön för erbjuden tjänst”. Plikten för projektledningen i det här fallet handlar om att kvalitetssäkra utgrävningen av ett område som kommer att försvinna, men det finns också plikter som på olika sätt reglerar hur det bör gå till; eller genom lagar och etisk kodex.

Det finns också plikter gentemot exploatören och länsstyrelsen genom det beslut som visar vad som ska göras, av vem och varför (Bilaga 2). Men även länsstyrelsen och exploatören har plikter och den främsta är att försäkra sig om att lagen följs (Lag 1988:950 om kulturminnen m.m.). Det är genom svensk lagstiftning fastslaget att där fornlämningar berörs av exploatering skall en arkeologisk undersökning utföras om de inte kan bevaras. Detta ligger som underlag för beslut hos länsstyrelsen, då man ålägger exploatören att bekosta denna. Länsstyrelsens plikt är att försäkra en kvalitativt god utgrävning och exploatörens plikt är att bekosta denna.

”Man bör inte nyttja gratis arbetskraft, om det inte innebär att grävningen annars inte kan ske på ett vetenskapligt noggrant och bra sätt” är ett exempel på argumentation utifrån Richardsons specificering. Argumentation utifrån Ross *prima facie*-teori kan vara t.ex. att ”man bör inte nyttja gratis arbetskraft, men det är viktigare att grävningen sker på ett vetenskapligt noggrant och bra sätt” (Collste 2010:58).

Konsekvensetik

Precis som med pliktetiken finns det många sätt att med etisk teori förklara en handling utifrån ett konsekvensetiskt perspektiv. Det kan göras utifrån olika egocentriska perspektiv, men också utifrån den allmänna lyckoeffekten – alla inblandade gagnas.

Etisk egoism kan vara ett underlag för att som arbetsgivare argumentera att ”jag tar inte emot volontärer eftersom det kan leda till att mitt anseende bland mina kollegor försämras”, eller ”konsekvensen av att ta emot volontärer blir att jag kan utföra ett bättre arbete”. Volontären kan argumentera att ”konsekvensen av att arbeta som volontär blir att jag får värdefull arbetserfarenhet”, eller ”om jag arbetar som volontär får jag ingen lön, det kräver jag!”.

Etisk perfektionism: ”jag tar inte emot volontärer eftersom det kan leda

till sämre anseende bland mina kollegor och i förlängningen kanske även ett sämre anseende hos länsstyrelsen, vilket kan leda till att jag inte får gräva på platsen igen". Ett exempel på argumentation för att ta emot volontärer, utifrån den etiska perfektionismen är "konsekvenserna av att ta emot volontärarbetare blir att jag kan utföra ett mer noggrant arbete, som leder till ett bättre arbetsmaterial för min forskning". Volontärerna å sin sida kan föra argumentationen att: "min medverkan vid den här grävningen kan leda till att jag får kontakter och erfarenheter som är bra för mig och som jag kommer ha stor nytta av i min framtida karriär", eller "jag vill inte medverka vid den här grävningen för att jag inte vill försätta mig i en situation där jag arbetar gratis och inte får någon uttalad undervisning".

Utifrån *etisk partikularism* kan det t.ex. argumenteras att "jag tar inte emot volontärer eftersom det kan leda till att arbetsmarknaden i längden dumpas, vilket drabbar hela yrkeskåren", eller "konsekvenserna av att ta emot volontärarbetare blir att jag kan utföra ett mer noggrant arbete, vilket kommer gagna forskningen inom området". Volontärens argumentation rör istället hela gruppen volontärer, men också den grupp hen tillhör utanför det tillfälliga volontärarbetet, t.ex. studenter, eller arbetslösa arkeologer. Exempel på sådan argumentation från en volontäraspirant är "om studenter/arbetslösa arkeologer tar den här typen av arbeten kan det leda till att fler studenter/arbetslösa arkeologer får en möjlighet att komma in på arbetsmarknaden". Eller "skulle studenter/arbetslösa arkeologer ta den här formen av gratisarbete skulle det bidra till att fler arbetsgivare ser möjligheten att anlita gratis arbetskraft, vilket kan leda till en dumpad marknad för arkeologer".

Utilitarismen: "jag tar inte emot volontärer eftersom det kan leda till en dumpad arbetsmarknad, vilket leder till att färre får jobb, arkeologins anseende sjunker och vetenskapen blir i längden lidande, vilket också leder till att allmänheten går miste om värdefull kunskap". En argumentation för att ta emot volontärer utifrån utilitarismen kan vara: "att jag tar emot de här volontärerna innebär att de får en värdefull erfarenhet för framtida arbeten samtidigt som de får uppleva en världsunik plats. Den extra arbetskraften innebär dessutom ett lyft för projektet, min forskning och arkeologin i stort, samtidigt som kostnaderna kan hållas nere för det

exploateringsföretag som bekostar utgrävningen". Volontären skulle kunna föra sin argumentation enligt samma exempel, både för och emot.

Det sluttande planets argument

Det finns ofta två sidor av samma mynt, så även med tanke på det sluttande planets argument. Att ta emot volontärarbete på en plats kan leda till att fler följer samma exempel, med hänvisning till det fallet och till slut finns det ingen mening med att anställa kostsam arbetskraft, när den går att anlita gratis. Detta är till stor fördel för många, utom för arkeologerna själva och arkeologin som ämne, då dess relevans i samhällsuppbyggnaden möjligen kan marginaliseras. Det finns en överhängande risk att marknaden dumpas enligt t.ex. Helene Borna Ahlkvist (2011a). Men det finns de som hävdar motsatsen; marknaden kommer inte att dumpas, eftersom den med tiden hur som helst kommer att prioriteras bort politiskt (Sjöström 2011). Båda argumenten utgår från det sluttande planets argument, men ser olika orsaker till detta.

Analys utifrån yrkesetisk kodex

Den europeiska arkeologiska kodex *The EAA Principles of Conduct* som specifikt berör etiska ställningstaganden vid exploateringsarkeologi inom Europa, är den kodex som är mest användbar i det här sammanhanget (EAA 1998). Detta etiska dokument har två punkter, utvalda efter relevans i förhållande till ämnet, som på olika sätt motiverar varför arkeologer vid exploateringsgrävningar inte ska ta emot gratis arbetskraft.

Punkt fem (5) säger bl.a. att arkeologer inte bör ta på sig uppdrag för vilka de inte är tillräckligt bemannade. Arne Sjöström, som är platschef vid utgrävningarna, framhäver hur viktig den extra arbetsstyrkans insats är för kvaliteten på grävningen och att det är klart att den inte hade kunnat genomföras på ett lika bra sätt utan den (Sjöström 2011).

Punkt tio (10) fastställer bland annat att arkeologer involverade i exploateringsuppdrag bör försäkra sig om att arkeologisk information inte blir hejdad av exploatör, eller arkeologisk organisation på grund av kommersiella intressen. Ett otvetydigt kommersiellt intresse är att hålla

nere kostnaderna för en arkeologisk undersökning. Detta är det länsstyrelsen som beslutar om och inte den ansvariga arkeologen och här kan frågan ställas om kvaliteten på undersökningen är beroende av att gratis arbetskraft kommer in utöver det som getts utrymme i budgeten, är de ekonomiska förutsättningarna då skäliga i förhållande till uppgiften?

Vissa punkter i *The EAA Principles of Conduct* kan också motivera en medverkan av volontärer på en arbetsplats och det finns ingenting som direkt motsätter detta. Punkt tio (10), som alltså ovan används som ett argument för varför man inte bör nyttja volontärarbete, kan också tillämpas för att hävda motsatsen, eftersom den av länsstyrelsen godkända budgeten är ett uttryck för kommersiella intressen. Genom att ta in extra arbetskraft blir man inte beroende av exploatörens ekonomiska medel och länsstyrelsens beslut, utan man kan med hjälp av volontärerna sätta egna förutsättningar för att utföra en kvalitativt god, arkeologisk undersökning. Punkt 14 anger att alla arkeologer och särskilt inflytelserika sådana, bör verka för att denna kodex tillämpas och se till att den fungerar effektivt.

Diskussion

Lars Larsson är professor i arkeologi vid institutionen för arkeologi och antikens historia i Lund, tillika projektledare för exploateringsgrävningen i Rönneholm enligt länsstyrelsens beslut. Han är en person som faller under kategorin ”inflytelserika arkeologer” och har därmed ett visst ansvar enligt *The EAA Principles of Conduct* och andra yrkeskoder. Vid den korta mailkontakt jag upprättat med Lars Larsson har det tydligt framgått att volontärarbetet i Rönneholm anses vara utagerat sedan länge och någon generell handlingspraxis å institutionens eller universitetets vägnar vill han inte uttala. Istället framhålls att den diskussion som tidigare förts om volontärarbete inom yrket resulterade i att man kom fram till att volontärarbete gagnade arbetsmarknaden för arkeologer. Den diskussion som åsyftas rör de samtal som fördes under 70-talet samt igen under 80-talet, efter initiativ av ifrågasättande studenter. Andra som var involverade då uppfattar att det fanns en diskussion, men att det aldrig nåddes några enhälliga slutsatser som ett resultat av dessa. Institutionen har idag, 40 år av diskussion till trots, inte någon formell etisk kodex för

sådana här fall och inte heller någon generellt accepterad praxis, såsom UV-kontoren, för personalen att förhålla sig till.

Att använda sig av gratis arbetskraft (volontärer) är något som Riksantikvarieämbetets centrala personalhandläggare, såväl som enhetschefer vid två av dess grävande enheter, uttrycker inte bör förekomma inom branschen (Borna Ahlkvist 2011a, b; Fernholm 2011; Svensson 2011). På UV-syd säger enhetschefen dessutom att det är ”moraliskt förkastligt” att använda gratis arbetskraft vid exploateringsgrävningar och att en konsekvens av att använda sig av sådan kan bli att hela arbetsmarknaden dumpas (Borna Ahlkvist 2011a). Det finns inga lagar som direkt tar upp detta och inte heller någon offentlig policy från Riksantikvarieämbetets sida, men DIKs rekommendationer visar tydligt att det inte är självklart att volontärarbete i fallet Rönneholms mosse är vare sig lämpligt eller olämpligt. Utifrån deras rekommendationer kan slutsatsen dras att det är en fråga och att den bör diskuteras av och avgöras mellan berörda parter, inklusive fackliga representanter. Det finns, enligt enhetscheferna på UV-syd och UV-öst, en tydligt uttalad informell praxis på Riksantikvarieämbetets undersökningsverksamhet. Denna innebär i praktiken att man tar emot ett visst antal arkeologistudenter på avancerad nivå som praktikanter på utbildningspraktik (Borna Ahlkvist 2011b; Fernholm 2011). Det förekommer dock undantag, då enstaka arbetspraktikanter tas emot från arbetsförmedlingen (UV-öst). Detta får bara ske ifall det kan garanteras en kvalitativt god praktiktid, där praktikanten får ut mesta möjliga av den begränsade tiden (Svensson 2011). Det kan också hända att skolelever tas emot på ”prova-på-basis” (Fernholm 2011).

Ska en arkeologisk institution, oavsett budget, ta emot volontärarbetare bör denna försäkra sig om att arbetet för varje volontärarbetare blir utbildande, enligt *The EAA Principles of Conduct* punkt 12. Utifrån svaren i mina frågeformulär framgår det att den undervisande delen i grävningen på Rönneholms mosse har varit mycket liten. Ett projekt bör, enligt punkt fem (5) i samma kodex, inte utföras om man anser sig vara underbemannade, vilket man alltså ansett sig ha varit i Rönneholm (Sjöström 2011). Samtidigt kan det konstateras att de potentiella resultat som de utförda grävningarna skulle kunna bidra med säkerställer en vetenskaplig kvalitet som annars möjligen hade gått förlorad.

Oavsett vilket etiskt perspektiv som studeras kan både argument för och emot gratis arbetskraft stå att finna. Det finns inget definitivt svar på frågan, det finns en diskussion och ett behov av att genom sådan söka nå ett kollektivt ställningstagande. Det viktiga är att vid etiska dilemman noggrant utvärdera frågan nyanserat, utifrån samtliga inblandade aktörer.

Etiska dilemman, som gratisarbete, berör alla inblandade och därför bör samtliga aktörer göra sina egna analyser och sedan ta ställning efter dessa. Men det är inte utifrån individens personliga åsikter som etiska beslut om gratisarbete bör fattas. Besluten bör tas utifrån någon form av yrkesetisk kodex. Arkeologin är en del av samhället och gratisarbete handlar i ett större perspektiv inte om ämnet arkeologi, utan om helt andra saker som juridiska åtaganden mellan en arbetsgivare (eller arbetsköpare, om man så vill) och arbetstagare. Det yttersta ansvaret ligger inte på den enskilda arkeologen, utan har en större bredd som inkluderar Riksantikvarieämbetet, länsstyrelser, fackliga organisationer, universitet m.fl.

Beslut om huruvida den arkeologiska institutionen i Lund bör anställa volontärer vid sina exploaterings-/forskningsprojekt borde därför ske utifrån gemensamma normativt etiska överenskommelser.

Slutdiskussion

Etiska beslut inom yrket skulle underlättas om det fanns en generell och brett täckande moralisk nationell yrkeskod och här är Svenska Arkeologiska Samfundets (SAS) *Principer för god arkeologisk praxis* från 2000 inte tillräcklig. Borde det inte finnas tydligare riktlinjer till exempel för när volontärarbete är etiskt försvarbart?

Det finns bland studenter och nyutexaminerade arkeologer en oro över den rådande arbetsmarknaden och att man ska riskera att bli utnyttjad som gratis arbetskraft för att ha en chans till framtida anställning. Bland annat därför är det viktigt att saken klargörs av befintliga statliga myndigheter, men också av akademiska institutioner i förhållande till sina studenter.

Är det verkligen tillräckligt att som arbetsgivare ställa sig bakom argumentet att ”utan volontärerna hade samma kvalitet på grävningen aldrig kunnat upprätthållas”? Ska fokus ligga på arbetsrätt eller forskning? När det gäller exemplet Rönneholm bör det vara Institutionen för arkeologi

och antikens historia i Lund som sätter upp riktlinjerna. Vilka riktlinjer de väljer är i sammanhanget inte lika viktigt som att de för rådande förutsättningar tydligt formulerar vilken etisk linje som bör väljas och sedan förmedla denna vidare till sina anställda och till studenter och eventuella volontärer.

Att arkeologer med begränsad arbetslivserfarenhet erbjuds sådan genom praktik låter för mig intuitivt bra, men hur är det nu med det sluttande planets argument? Innebär rådande arbetsmarknadspraxis, inom vissa grupper inom arkeologin, en evig nedförsbacke med slut i en helt volontärbaserad arkeologi? Eller är volontärarbete ett bra sätt för nyutbildade och studenter att få erfarenhet samtidigt som de med sin närvaro ser till att kvalitetssäkra arkeologiska undersökningar? Är det möjligt att avlöna volontärerna, eller kanske erbjuda fältkurser? I fallet Rönneholm och andra exploateringsgrävningar (men också forskningsgrävningar) bör det rimligen inte förekomma gratisarbete i den form det har gjort, på grund av den risk som finns att arkeologin i sin helhet förlorar i anseende och att det finns faktiska alternativ, samt att olika uppdrag och verksamheter lätt blandas samman. Kanske krävs det att arkeologiskt unika och intressanta platser som mossen i Rönneholm finansieras efter de bemanningsbehov som finns för att säkerställa en kvalitativt god arkeologi? Jag tycker att det ansvaret ligger hos länsstyrelsen och det är också hos dem ansvaret finns att göra uppföljningar på utdelade uppdrag.

Referenser

Collste, G. 2010. *Inledning till etiken.* Lund: Studentlitteratur AB.

Hammarstrand Dehman, C & Sjöström, A. 2009. *Mesolitiska lämningar i Rönneholms mosse. Arkeologisk förundersökning 2008*. Lund: Institutionen för Arkeologi och Antikens historia.

Personlig kommunikation

Borna Ahlkvist, H. 2011a. Intervju ang. gratisarbete inom exploateringsarkeologin (2011-03-02)

Borna Ahlkvist, H. 2011b. Intervju ang. gratisarbete inom exploateringsarkeologin (2011-03-11)

Fernholm, R. 2011. Intervju ang. gratisarbete inom exploateringsarkeologin (2011-03-11)
Jennbert, K. 2011. Intervju ang. exploateringsgrävningarna vid Rönneholm m.m. (2011-02-22)
Svensson, J. 2011. Intervju ang. policy om volontärarbete inom exploateringsarkeologi (2011-03-11)
Sjöström, A. 2011. Intervju ang. volontärarbete och Rönneholms mosse (2011-03-13)
Wihlborg, A. 2011. Intervju ang. länsstyrelsens uppgift i Rönneholmsärendet.(2011-06-13)

Internet

Arbetsförmedlingen, 2011. *Insatser för personer som nyligen blivit arbetslösa eller varit arbetslösa en kort tid* http://www.arbetsformedlingen.se/For-arbetsgivare/Stod-och-service/Insatser-och-program/Nyarbetslosa.html (2011-03-12).
DN 2010. *Kulturministern vill se fler volontärer*, 2010-11-19 http://www.dn.se/kulturnoje/nyheter/kulturministern-vill-se-fler-volontarer (2011-03-12.)
EAA 1997. *The EAA code of practice* http://www.e-a-a.org/codeprac.htm (2011-03-08).
EAA 1998. *The EAA principles of conduct* http://www.e-a-a.org/princond.htm (2011-03-08).
Länsstyrelsen 2011. *Information om anbudsförvanter m.m.* http://www.lansstyrelsen.se/skane/sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/arkeologi-och-fornlamningar/Pages/info_om_anbud.aspx.
NE Nationalencyklopedien 2011a. Praktik http://www.ne.se/sok/praktik?type=NE (2011-02-16)
NE Nationalencyklopedien 2011b. Volontär http://www.ne.se/volont%C3%A4r (2011-02-16).
DIK-Kulturpolitik 2010. *Människor kan inte leva utan kultur*. http://www.dik.se/kulturpolitik (2011-03-08).
DIK-Volontärarbete 2010. *Volontärer på arkiv, bibliotek och museer*. http://www.dik.se/kulturpolitik (2011-03-08).
Svenska Arkeologiska Samfundet 2000. *Principer för god arkeologisk praxis*. http://www.arkeologiskasamfundet.se/praxis.html (2011-03-08).
Sveriges Rikes Lag 1982. *Lag (1982:80) om anställningsskydd* (senast uppdaterad 2010-12-01) https://lagen.nu/1982:80 (2011-03-09).
Sveriges Rikes Lag 1994. *Anst*ällningsförordning (1994:373) (senast uppdaterad 2011-03-01) https://lagen.nu/1994:373 ()2011-03-09.
Sveriges Rikes Lag 1996. *Förordning* (1996:1100) *om aktivitetsstöd* (senast uppdaterad 2011-01-01) https://lagen.nu/1996:1100 (2011-03-12).
Sveriges Rikes Lag 2000a. *Lag* (2000:625*) om arbetsmarknadspolitiska program* (senast uppdaterad 2009-10-08) https://lagen.nu/2000:625 (2011-03-12).
Sveriges Rikes Lag 2000b. *Förordning* (2000:634) *om arbetsmarknadspolitiska program* (senast uppdaterad 2011-01-01) https://lagen.nu/2000:634 (2011-03-12).
Sveriges Rikes Lag 2007. *MIG 2007:21* https://lagen.nu/dom/mig/2007:21 (2011-03-17).
Sveriges Rikes Lag 2009. *MIG 2009:5* https://lagen.nu/dom/mig/2009:5 (2011-03-17).
SVT Debatt 2010. *Vi vägrar jobba gratis för dig, Adelsohn Liljeroth*. (publicerad 2010-12-02) http://svtdebatt.se/2010/12/vi-vagrar-jobba-gratis-for-dig-adelsohn-liljeroth/ (2011-02-16).
Regeringen 2010a. *Regeringen stödjer samverkan mellan kulturen och civila samhället*. http://www.regeringen.se/sb/d/12628/a/158320 (2011-03-12).

Regeringen 2006. *Kulturminister Lena Adelsohn Liljeroths ansvarsområden* (2006-02-26 (senast uppdaterad 2010-11-17) http://www.sweden.gov.se/sb/d/7871/a/71533 (2011-03-13).

Bilaga 1. Frågeformulär

ARKN05 Människa, kultur etik
Frågeformulär om din upplevelse som volontärarbetare vid Rönneholms mosse

Jag skriver en etikuppsats inom ramarna för kursen ARKN05 Människa, kultur, etik på avancerad nivå som går VT-11 vid institutionen för arkeologi och antikens historia vid Lunds universitet. Det ämne jag tar upp handlar om att arbeta utan ekonomisk ersättning och jag kommer använda Rönneholms mosse som exempel. Ni behöver inte ange namn, om ni inte vill.

Tack för din medverkan!
Christoffer Hagberg

Namn (frivilligt):
Ålder:
Man/Kvinna:
Fråga 1: *Hur fick du reda på att det pågick grävningar i Rönneholm?*
Fråga 2: *Hur blev du anställd?*
Fråga 4: *Hur såg din anställningsperiod ut?*
Fråga 5: *Hur lång var din arbetsdag?*
Fråga 6: *Vad hade du för arbetsuppgifter?*
Fråga 7: *Vad fick du för form av ersättning?*
Fråga 8: *Vilken typ av grävning rörde det sig om? (ex. uppdrag eller seminarium)*
Fråga 9: *Hur upplevde du grävningen?*
Fråga 10: *Vad tänker du om att arbeta utan ekonomisk ersättning?*
Fråga 11: *Vad tänker du om arbetsmarknaden som arkeolog?*
Övriga kommentarer:

Kunskapskulturer och etik i arkeologisk utbildning och forskning

Kristina Jennbert

Abstract

Although political governance guides education and research, there are options for researchers, educators and curators to act in the spirit of academic freedom. The deontological ethical guidelines stabilize the archaeological establishment no matter what kind of work. The utilitarian dimensions within archaeological research and higher education open up for critical thinking. Twisting and turning, looking backwards and sideways bring new perspectives and new knowledge that challenge, and should naturally be integrated in education and research. Critical archaeology is stressed to be important for the utility of archaeology, today and in the future.

Introduktion

Finns det rätt och fel inom utbildning och forskning? Och i så fall vem bestämmer hur det ska vara? Finns det några grundläggande värderingar om hur vi som goda människor ska bedriva utbildning och forskning? Frågorna om frihet och ansvar inom utbildning och forskning är många. Som lärare och forskare ställs vi många gånger omedvetet inför dem. Ibland bränner frågorna till när utbildningspolitiska direktiv nästan tar

över hur vi ska bedriva undervisningen. De forskningspolitiska strategierna väcker funderingar över humanioras roll i vårt samhälle och stärker övertygelsen om att kunskap och humanistiska perspektiv får ett samhälle att rulla vidare.

Den politiska strategiska styrningen av utbildningen flyttar makten från forskare och lärare till chefer och byråkrater. Strategiska satsningar inom nationella och europeiska forskningsråd sätter därför agendan för prioriterade forsknings-inriktningar (Riksbankens jubileumsfond; Vetenskapsrådet; MISTRA; ERC; Horizon 2020; LERU). Ett allt hårdare ekonomiskt och politiskt klimat inom det svenska utbildningsväsendet och inom kulturmiljösektorn har fört med sig att formen och innehållet i arkeologisk forskning och utbildning också måste diskuteras. Vad händer inom den arkeologiska forskningen och utbildningen? Vem har egentligen makten över forskningen och utbildningen? Är man fast i sina olika professionella yrkesutövningar eller finns det handlingsalternativ för forskarna och lärarna vid universitet och högskolor, för antikvarierna inom myndigheter och för intendenterna på museerna? Vilka etiska perspektiv existerar inom det arkeologiska kunskapsfältet och bland dem som på olika sätt arbetar med arkeologi inom utbildningsväsendet, myndighetsvärlden eller inom den konstnärliga sektorn?

Idéhistorikerna Sverker Sörlin och Anders Ekström menar att humaniora spelar en mycket större roll i samhället än vad som samhällets näringar och sektorer kan artikulera. De framhåller att framtidens humaniora kan påverka hela vår kunskapskultur. De ser positivt på humanioras möjligheter att förutom ge bildningsvärdet också påverka människors attityder för ett hållbart samhälle (Sörlin & Ekström 2012). Deras perspektiv ger oss hopp och mod att sträva mot att en humanioras inneboende kraft och har en stor betydelse i vårt samhälle. På vad sätt kan det arkeologiska kunskapsfältet vara en del av en sådan kunskapskultur?

Antagligen var människorna förr i tiden lika oss idag på många sätt. Men, människor gör många gånger heltokiga saker, och visst kan det vara just dessa som blir det mest väsentliga att berätta om idag. Till exempel att tänka i tid. Tid är något väldigt relativt, ja, det menade Einstein, och många med honom. Hur vi uppfattar tid är kulturellt bundet, inte minst i det språk vi använder.

Flyttar man fokus utanför sig själv kan tid betyda något helt annat än att exempelvis inte ha tid idag; kanske det handlar om något i framtiden eller något för länge sedan, i dåtiden. Som arkeolog tänker man oftast långt tillbaka i tiden. Ta till exempel stenåldern, som varade i tusentals år. Det var länge sedan och mycket annorlunda än vad vi kan tänka oss idag. Kunskapen om stenåldern ger oss distans till vår egen tid. När det är vi själva som är utkikspunkten kan det vara svårt att vrida och vända på tidsbegreppet, att se bakåt, framåt och åt sidan för att försöka förstå människans långa historia.

Ett annat exempel är attityder till vad ett gott mänskligt liv kan vara. Hur har våra relationer till andra människor, djur och omgivningar varit längre tillbaka i tiden? Sådana frågor måste ställas för att vi ska få perspektiv på nutida levnadsförhållanden och livsstilar. Vad har olika professionella yrkeskategorier för ansvar för den kunskapskultur man representerar och presenterar idag? Finns det ett individuellt ansvar eller styr makten i vårt samhälle vilka frågor som ställs och vilken sorts kunskap som skall formas och utvecklas inomfinns inom våra arkeologiska utbildningar?

All tänkbar utbildning syftar till att man skall tillägna sig kunskaper och erfarenheter, lära sig att växa som människa. Man kan tala om en sorts kunskapande och den måste man tillägna sig. Kunskap är ingen ytlig fernissa utan blir en del av vår identitet. Varje individ har sitt eget kunskapande och därmed sin unika väg till bildning.

Frågan är därför om inte just arkeologisk forskning och utbildning också kan bidra till att utöka artikulationen av humaniora för samhällsmedborgare och liksom för ekonomisk planering, politiska tänkande, ja hela det civila samhället. Arkeologins avsevärda tidsperspektiv ger en suverän möjlighet att tillföra aspekter på sociala och kulturella förhållanden. En framtida humaniora blir vassare med en bakgrundskunskap med det långa tidsdjupet.

Att lyfta fram etiska perspektiv är ett sätt att placera den arkeologiska kunskapskulturen på dagens humanistiska agenda. För vad kan exempelvis vara ett gott mänskligt liv och hur har våra relationer till andra människor, djur och miljö förändrats med det moderna samhällets framväxt? Man måste därför ställa sig frågor om vilket ansvar olika professionella yrkeskategorier har för den kunskapskultur som man representerar och

presenterar. Finns det ett individuellt ansvar eller styr makten vilka frågor som ställs?

Etiska perspektiv

Etik definieras som den teoretiska reflexionen över mänskliga värderingar och deras grund (http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/etik). Etik omfattar regler och riktlinjer för att undvika godtycklighet i beslut och handlingar. Etiska principer vägleder vårt handlande; de ger gemensamma tankenormer och fungerar som ett sammanförande socialt kitt för en grupp människor, ett samhälle eller en stat. Etiska perspektiv har varit betydelsefulla med sina moraliska värderingar och praktiska konsekvenser i alla kulturer och religioner långt tillbaka i tiden.

Ett sätt att klassificera etiska ställningstaganden är att utgå från olika sätt att argumentera. Konsekvensetiska teorier ser till konsekvenserna av en handling, ändamålet och vad en handling leder till, valet av frågeställningar. Pliktetiska teorier utgår ifrån vissa regler som man ska följa, vad man bör göra i sina handlingar (Collste 2010:41ff). Yrkesetiken för de olika arkeologiska yrkesutövningarna följer regler och riktlinjer i sina respektive arbetsområden. Yrkesetiska koder utgör viktiga kvalitetsmarkeringar för vad som görs (Collste 2010:126ff). I det här sammanhanget vad gäller forskningsetik och utbildningsetik tillkommer också aspekten av ett kritiskt tänkande. I vilken grad finns det kritiska tänkandet inom forskning och utbildning, och hur påverkar detta den arkeologiska kunskapskulturen och yrkeskårernas handlingsutrymmen?

Etiska förhållningssätt är kontext- och tidsbundna. Etiska teorier, synsätt och åskådningar har tagit sina utgångspunkter i synen på rättvisa och människosyn; mellan ett individualistiskt ställningstagande och samhälleliga prioriteringar, mellan individuell frihet och makt. Om man betonar kommunitarismen, gemenskapens betydelse, eller exempelvis kön och genus, får naturligtvis stor betydelse för vad man gör och vilka handlingar som dominerar i ett samhälle (Tännsjö 2012).

Etiska riktlinjer om utbildning och forskning

Det finns en rik flora av riktlinjer och dokument som sätter ramarna för utbildning och forskning in universitetsvärlden. Många av dem har direktiv med etiska perspektiv. Lunds Universitetets dokument om etiska frågor betonar att Lunds universitet är en del av en världsvid och europeisk värdegemenskap (http://www5.lu.se/upload/regelverket/forskning/etiska_riktlinjer_050422.pdf).

Man betonar att universitetet är en produkt av ett europeiskt kulturarv och att det samtidigt ingår i en världsvid universitetsgemenskap. Man hänvisar till internationella etiska riktlinjer, och den europeiska *Magna Charta Universitatum*, som innebär en överenskommelse mellan ett stort antal europeiska universitet. Dokumentet har blivit ett betydelsefullt dokument som en rättighetsförklaring för de europeiska universiteten (http://www3.unibo.it/avl/charta/charta.htm).

Lunds universitet hänvisar också till den svenska högskolelagen och betonar även jämställdhet mellan kvinnor och män och likabehandling av studenter. För forskning gäller det att fritt kunna välja forskningsproblem, utveckla forskningsmetoder och publicera forskningsresultat. Forskaretik och forskningsetik om kvalitet, hederlighet och integritet framhävs och man värnar om vetenskapens trovärdighet och om en god forskningssed. En hög kvalité men också en effektivitet skall gälla. Man menar också att det är omöjligt att ge detaljerade konkreta riktlinjer för alla etiska problem, vilket öppnar upp för tolkningar av alternativa handlingar men möjligen också för en omedveten och en oreflekterad praxis.

De mer konsekvensetiska perspektiven om våra resultat och vår kunskap har inte utvecklats vidare i dokumentet. Lunds universitets dokument är innehållsrikt och skulle också kunna bidra till diskussioner om den arkeologiska forskningen och utbildningen, inte minst det som gäller vetenskapliga samarbeten och den kollegiala arbetsgemenskapen. Men så görs inte, dokument av den här typen blir oftast liggande utan att användas.

Även Vetenskapsrådet *Codex* innehåller etiska riktlinjer. Dokumentet beskriver etiska krav på forskningsprocessen (http://codex.vr.se). Detta berör också det arkeologiska forskningsfältet, och varje forskningsansökan bör känna till dokumentet och ta ställning till formuleringarna.

Etiska riktlinjer om kulturarv och arkeologi

För arkeologiämnet handlar forskning och utbildning förvisso inte bara om kunskap om det förflutna och om hur tolkningar av det förgångna skapas och används av sin samtid. Vetenskapshistoria och de arkeologiska forskningstraditionerna spelar en lika stor roll för att kunna kritiskt fundera över arkeologins roll i vårt eget samhälle och över de begrepp vi använder för att beskriva, tolka och förmedla bilder av det förflutna. Arkeologiämnet kan vrida och vända på kulturella attityder, studera och analysera sociala konstruktioner och livsvillkor. Ämnet Arkeologi kan med sitt långa tidsperspektiv skapa en lyhördhet för den klangbotten som finns för dagens samhälle. Arkeologi som en del av humaniora medverkar och påverkar vår kunskapskultur.

Internationella publikationer har lyft fram etiska och politiska perspektiv på arkeologi (bl. a. Lowenthal 1985, 1998; Lowenthal & Gathercole 1990; Scarre & Scarre 2006; Hamilakis & Duke 2007; Marquez-Grant & Fibiger 2011; Guttormsen 2013). På nationell nivå har etiska diskussioner inom svensk arkeologi främst skett i Svenska Arkeologiska Samfundets regi (Ringstedt 2001, Carlsson 2004). Inom kulturmiljövården berör exempelvis synen på fornlämningar (Carlie & Kretz 1998; Grundberg 2004) viktiga etiska perspektiv.

Frågor som behandlats är bl.a. hanteringen av skelett av döda människor, arkeologers roll i utlandsprojekt, handel med fornsaker och förmedling av resultat (Iregren & Werbart 1994; Iregren & Redin 1995; Lundén & Häggström 1999). Antologin *Swedish Archaeologists on Ethics* (Carlsson 2004) innehåller viktiga synpunkter på arkeologisk etik i Sverige; något som dessförinnan inte i någon högre grad hade diskuterats inom svensk arkeologi.

Oavsett antalet etiska riktlinjer kan man undra om det finns en generellt accepterad värdegrund i samhället för hur man arbetar inom arkeologisk forskning och utbildning. Nationella och internationella konflikter talar emot en gemensam värdegrund och betonar att kulturell och historisk bakgrund ger ett spektra av olikartade etiska ställningstaganden. Detta kommer också fram inom utbildning och forskning, inte minst i samband

med lokala och regionala antikvariska bedömningar. Rättigheter och skyldigheter för enskilda människor och statliga myndigheter spelar liksom makten en stor roll för att kunna utveckla framtidens kunskapskultur och för att kunna artikulera humanioras roll i samhället. Det gäller för arkeologer i olika sektorer att pejla in kritiska ställningstaganden där arkeologins långtidsperspektiv, metoder och teorier om materialitet kan bistå med att finna en lösning på prekära problem.

Vilka etiska förhållningssätt finns inom utbildning och forskning? Kan man applicera begreppen pliktetik och konsekvensetik för de handlingsutrymmen som finns inom de arkeologiska professionerna? Går de att precisera, eller befinner vi oss i en situation där kunskap alltmer betraktas som en produkt, en vara. Ekonomhistorikern Ylva Hasselberg skriver om universitets förändrade roll och dagens komplicerade förhållningssätt till kunskap. Hon lyfter fram den kommodifiering av kunskap där kunskapen allt mer blivit en resurs för att skapa en ekonomisk tillväxt. En förändring som hon ser har skett sedan millennieskiftet (Hasselberg 2009, 2012:228).

Vad har då arkeologer/humanister för roll i detta så kallade varulager? På vilket sätt finns vi med i denna kommodifieringsprocess? Är vi upplevelseagenter, turistmagneter eller vad är det för kunskaper vi producerar i ett konsumtionssamhälle med kapitalistiska förtecken (Silberman 2007). Arkeologin har utformats under århundraden parallellt med marknadskrafterna utveckling (Kehoe 2007). Vilka handlingsalternativ har vi? Finns det ett utrymme för alternativ som inte följer ekonomiska konjunkturer. Finns det en möjlighet att påverka antikmarknaden så att antikhandlare och välbärgade människor inte fortsätter att köpa och sälja plundrade föremål?

En rad konventioner inom UNESCO, ICOMOS och EU har relevans för arkeologin och arkeologisk praxis http://whc.unesco.org/en/convention/; http://www.icomos.org/en/charters-and-texts; http://ec.europa.eu/culture/our-policy-development/cultural-heritage_en.htm. Det norska vetenskapsrådet har valt att sammanställa artiklar om etik och forskning av mänskliga kvarlevor, som berör arkeologer och osteologer (https://www.etikkom.no/Documents/Publikasjoner-som-PDF/More%20than%20just%20bones_web.pdf). I etikkomittéerna förs en viktig debatt

och den förs av vetenskaperna själva.

I början av 1990-talet antogs Maltakonventionen av ett tjugotal länder, däribland Sverige. Denna europeiska konvention omfattar skydd av det arkeologiska arvet. Det övergripande syftet är att arkeologin är en källa för de europeiska ländernas kollektiva minne och ett redskap för historiska studier.

Maltakonventionen(http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Resources/Texts/Conf3_EN.pdf) har väl i och för sig vunnit genomslagskraft även om intentionerna så småningom mest kom att omfatta fynd och utgrävningar. Konventionen har genomgått förändringar och idag har nästan alla europeiska länder undertecknat den (Trotzig 2001). Ett mer begränsat genomslag har de konventioner fått som tar upp handel av olika typer med kulturföremål, där bl.a. Sverige varit ovillig att underteckna Unesco 1970 (Lundén & Häggström 1999:93). Med hjälp av påtryckningar från bl.a. professionella arkeologer och massmedia har nu Sverige äntligen undertecknat konventionen som bl.a. förbjuder import av stulna föremål.

Svenska Arkeologiska Samfundets riktlinjer för arkeologisk praxis var startskottet för en intensiv debatt i början av 2000-talet (http://www.arkeologiskasamfundet.-se/Dokument/Div_pdf/Principer_ark_praxis.pdf). Diskussioner om formuleringar-na hade förts inom the *Svenska Arkeologiska Samfundet* sedan *The EAA principles of conduct for archaeologists involved in contract archaeological work* antogs vid det fjärde årliga mötet för *European Associaton of Archaeologists* (EAA) i Göteborg (Thomas 1999). En uppdaterad version är publicerad på EAAs webbsida (http://www.e-a-a.org/codes.htm).

De etiska riktlinjerna om god arkeologisk praxis vänder sig också till alla kategorier av arkeologer i landet. Som i andra länder, finns arkeologer representerade på flera olika arbetsplatser, som sysslar med utbildning, forskning, förmedling och kulturmiljövård. I det följande kommer jag att diskutera etiska frågor och svensk arkeologi utifrån fyra teman som skär igenom de olika arkeologiska yrkesområdena.

Det Svenska Arkeologiska Samfundets riktlinjer för god arkeologisk praxis baserar sig på EAA-principerna och refererar till arkeologernas samhällsansvar vad gäller de kulturella arven. Riktlinjerna omfattar förutom paragrafer av mer uppdragsarkeologisk karaktär också paragrafer

om undervisning, forskning och förmedling. Riktlinjerna har mer karaktären av pliktetiska perspektiv och berör i mindre grad konsekvensetiska ställningstaganden. Arkeologin befinner sig i en internationell professionalism som delvis styr hur vi kan agera i olika yrkessituationer. Frågan är vilka handlingsutrymmen som *de facto* finns i de olika arbetsorganisationerna? Och huruvida konsekvensetiska perspektiv får spelrum i utbildning och forskning?

Den högre utbildningen i Arkeologi

Vad kan man då använda en arkeologisk utbildning till och på vilket sätt kan vi lära studenter självständiga förhållningssätt till kunskap? Ett sätt är att på tidigt stadium diskutera etik, om hur arkeologi inom olika arbetsområden förutsätter en kunskap om etik i yrkesutövning och förmedling. Vad är det för frågor vi lyfter fram, och vilka tar vi inte upp?

Det finns inga specifika etiska riktlinjer för utbildning i arkeologi vid de svenska universiteten. Traditionella arkeologiska verksamhetsområden dominerar den arkeologiska utbildningen, dvs. ett yrkesliv inom det antikvariska arbetsfältet med fältarkeologi, kulturmiljövård, museiverksamhet och inom forskning. Studenter bör kunna omvandla sina ämneskunskaper för att arbeta med bl.a. muntliga presentationer, skriftliga formuleringar, utbildning vetenskapligt arbete, utgrävningar, fyndhantering, planering, handläggning, rådgivning, dokumentation, vård av samlingar, utställningar och visningar. Varje verksamhetsområde kräver sina etiska riktlinjer i förhållande till gällande lagstiftning. Genom att lyfta fram de yrkesprofessionella etiska ställningstaganden som studenter möter i sina yrkesliv vill vi förbereda dem för de handlingsalternativ som finns inom praktiskt och teoretiskt arbete.

Vad är det vi vill att våra studenter ska ta med sig i sina kommande yrkesutövningar inom de arkeologiska verksamhetsområdena? Det är viktigt att tillägna sig både praktiska och teoretiska kunskaper. Studenterna lär sig att behärska det arkeologiska språket, de lär sig föremål, kulturgrupper och olika tolkningsperspektiv. De kan resonera om sociala identiteter, existentiella frågor och genusidentiteter. De kan reflektera och utvärdera, ta itu med de stora och eviga livsfrågorna. De kan arbeta självständigt och

Figur 1.
Kunskap på hög.
Studentuppsatser på
Archaeologicum i Lund.
(Foto: Kristina Jennbert
2010).

fungera i ett team. Att skriva och presentera resultat har de gjort under hela utbildningen (Figur 1; Jennbert 2009a).

Utbildning handlar om att en person skall tillägna sig kunskaper, lära sig att växa genom kunskap. Man kan tala om en sorts ”kunskapande” och den måste man skaffa sig själv. Kunskap är ingen ytlig fernissa utan blir en del av vår identitet. Varje individ har sin kunskapsproduktion och därmed sin unika bildningsväg (Liedman 2001). Studenternas individuella lärande är alltid förbundet med samhällets normer och kulturella värderingar. Ett perspektiv på utbildning kan handla om att kontextualisera lärandet, att sätta studenternas egna sociokulturella förhållanden i fokus. De lär och utvecklas i den miljö där de utbildas (Säljö 2013).

Etiska perspektiv har integrerats på de olika utbildningsnivåerna i den arkeologiska utbildningen vid Lunds universitet och kurser har också funnits vid Uppsala universitet (Price 2004). I Lund har etiska perspektiv

förts fram redan på den första delkursen i Arkeologi om Arkeologins villkor fram till Masterkursen om Etik (där de flesta artiklar i denna antologi har sitt ursprung i kursens examinationsuppgifter). De olika bidragen i antologin skall förstås utifrån denna kontext. Studenterna har tillägnat sig tolkningspraktiker i mötet med den arkeologiska forskning som de mött under sin utbildningsperiod.

Den arkeologiska utbildningen kan därför i lika hög grad som den arkeologiska kunskapskulturen beskrivas i termer av samhällskonjunkturer. Utbildningen liksom kunskapens innehåll och villkor har ideologiska förtecken inte minst i samband med genusperspektiv (Hjørungdal 2004) och europeiseringen av utbildningen (Jennbert 2009a).

Kommunikationsinnehållet har utgått från andra frågor tidigare, påpekar språkvetaren Jan Svensson vid Lunds universitet. Under 1500-talet betonades religiösa förhållanden i samband med genomförandet av reformationen medan 1600-talet präglades av stormaktens politiska och ideologiska intressen, vilket fick konsekvenser för den dominerande samhällsideologin. Under 1700-talet betonades ”det nyttiga”, och ett vetenskapligt förhållningssätt började framtona. Under 1800-talet kom argumentationen för ekonomisk och politisk frihet att bli alltmer framträdande. Det är tydligt att politiska och sociala förändringar påverkar vad som bedöms viktigt att kommunicera, ett innehåll som växer fram med samhällsförändringar (Svensson 1988:27).

Högskolelagen i Sverige ger regler för hur den högre utbildningen ska bedrivas. Utbildningen skall ge studenterna kunskaper och färdigheter inom sitt ämnesområde. Studenten skall skapa en förmåga att göra självständiga och kritiska bedömningar, att självständigt urskilja, formulera och lösa problem samt för en beredskap att möta förändringar i arbetslivet. Högskolelagen fastslår att:

> Den akademiska utbildningen inom högskola och universitet ska vila på vetenskaplig grund, främja samarbetet mellan utbildning och forskning, förbereda studenten för forskarutbildning, främja självständigt och kritiskt tänkande samt främja studentens förmåga att arbeta självständigt och i samverkan med andra (http://www.notisum.se–/rnp/sls/lag/19921434.HTM).

Idealet bakom idén att all utbildning skall vara forskningsanknuten kommer från det ideal som Humboldtuniversitetet representerar. I början av 1800-talet vid Humboldtuniversitetet i Berlin skapades idén om den fria forskningen och studenternas frihet att välja sina studier. Den akademiska friheten och högskolans uppgifter riskerar att förhindra forskningsfrihet, djup reflektion och oberoende samhällskritik (Sörlin 2003). Vem är det då som sätter agendan i universitets-utbildningen?

Kvalitetsutvärderingar

Universitetskanslersämbetet utvärderar all utbildning på grundnivå och avancerad nivå. För att erhålla examenstillstånd bedöms olika kvalitetsaspekter av en bedömargrupp. Betydelsefullt i kvalitetsutvärderingen är anknytningen till forskning och vetenskapliga frågeställningar, men i princip handlar kvalitetsutvärderingarna om att institutionerna följer riktlinjer och uppsatta lärandemål. De kvalitetsaspekter som bedömargruppen utgår ifrån är:

- Utbildningens förutsättningar genom lärarkompetens, utbildningsmiljö, infrastruktur; utbildningens utformning (styrdokument, undervisning, kurslitteratur och examination)
- Utbildningens resultat (säkring av examensmålen).

Syftet är att universitetskanslersämbetet skall se till att det finns ett kvalitetsutvärderingssystem som garanterar utbildningens framtida kvalitet (http://www.ukambetet.se). Den viktigaste delen av utvärderingssystemet verkar vara att granska operationaliseringen av lärandet utifrån de lärandemål, som varje kurs skall utgå ifrån. De pliktetiska förhållningssätten dominerar; de konsekvensetiska får ett begränsat utrymme.

Det kritiska tänkandet

På flera plan finns pliktetiska och konsekvensetiska perspektiv inom den arkeologiska utbildningen. På grundkursen och fortsättningskursen i Arkeologi i Lund handlar flera teman om arkeologins villkor. Även på kurserna på avancerad nivå ingår etik bland kurstitlar och läromål. De plikt-

etiska perspektiven förbereder kommande yrkesutövning med genomgångar av lagar och förordningar. Källkritik, metoder, teorier följer tematiska studier och studenterna tillägnar sig under vägs ett kritiskt tänkande med de vetenskapliga begrepp som finns att tillgå (jfr. Backman et al. 2012).

Kritiska begreppsanalyser av normer, klassificeringar och tolkningar genomlyser utbildningens vetenskapssyn och kunskapssyn. Ett kritiskt tänkande växer fram i olika utbildningsnivåer så att studenterna så småningom blir säkrare på att dra egna slutsatser i sina analyser så att de kan fatta självständiga beslut för hur de kan utveckla ett tema eller en frågeställning.

Ett av de främsta målen med vår utbildning i arkeologi och andra humanistiska ämnen är att studenter skall tillägna sig ett kritiskt tänkande Detta är ett viktigt mål i det svenska utbildningssystemet, men det finns inga tydliga svar på vad och hur detta skall ingå i lärandet. Teorier om ett kritiskt tänkande betonar att det behövs en logisk förmåga, en kreativ fantasi, en empati och en självreflekterande medvetenhet om ens egna förutsättningar. Med denna typ av definition är det viktigt att visa olika perspektiv på ett problem (Bohlin 2009).

Principen om den akademiska friheten kan idag ifrågasättas. En mer entreprenörsinriktad forskning och utbildning har vuxit fram på bekostnad av ett bildningsideal. Den högre utbildningen är hårt styrd av lagar och förordningar; man betalar för det samhället behöver. Och vad samhället ”behöver” är en ideologisk bedömning. För vem utbildar studenterna sig, för sin egen skull, för andra människors skull, för samhället, eller är det ett egenvärde att inhämta kunskap? Vad får våra studenter med sig i sin ryggsäck av kritiskt tänkande, ansvarstagande och alternativ för att handla? Med ett kritisk tänkande och en medvetenhet om att världen inte är enkelt sammansatt utan består av normer och värderingar förbereder vi studenterna för ett yrkesliv, där deras egna slutsatser och handlingsutrymme kan ta plats.

Arkeologisk forskning

Går det att definiera en arkeologisk kunskapskultur? Eller finns det flera? Begreppet paradigm definierar en vetenskapssyn, en forskningsinriktning eller forskningsstrategi som grundar sig i forskarens roll, verklighetssyn och världsbild. Ett paradigm utgörs av en uppsättning normer eller föreställningar som i ett visst forskarsamfund påverkar forskarens uppfattning och vad man skall forska på och hur man skall göra det. Enligt Thomas S. Kuhn avgör ett paradigm vilka frågor som skall ställas och inte ställas och vilka svar som är relevanta (vilka resultat som kan förväntas) (Kuhn [1962]2012). Att det finns olika vetenskapsideal och olika paradigm samtidigt inom arkeologin kan inte nog betonas. De olika arkeologiska kunskapskulturerna vilar på samtidens skiftande ideologiska ställningstaganden (t.ex. Trigger 1989; Olsen 2010).

De olika arkeologiska kunskapskulturerna kommer till uttryck i universitetens olika forskningsmiljöer. Vid ett forskarseminarium i Arkeologi, *Vetenskaplighet – vad är det?,* under våren 1985 vid Lunds

Figur 2.
En arkeologisk kunskapskultur. Arbetsmaterial på Archaeologicum i Lund (Foto: Kristina Jennbert 2010).

universitet gjorde jag en enkät bland seminariedeltagarna. Det fanns mycket blandade förhållningssätt och en stor variation, nästan en oreda, om vad vetenskaplighet kan innebära. Några exempel visar detta:

- Vetenskaplighet: påståenden om hur världen är beskaffad. Hypoteser testas genom verifikation/falsifikation med logisk analys eller empiriska experiment
- En sannare kunskap än tro, upplevelse och förståelse
- Ett sätt att rationellt söka ett vetande om omvärlden
- Kreativitet, analysförmåga, kritiskt omdöme

Det är högst sannolikt att svaren inte skulle te sig annorlunda idag. Det finns även idag en stor variation av synen på vetenskap och kunskap (Figur 2).

När Lunds universitet liksom många andra universitet hävdar forskarens frihet visar det akademiska klimatet att det faktiskt bland forskarna finns olika vetenskapsideal. Det ideal som Humboldtuniversitetet representerar existerar bland forskarna själva. Frågan är vad som händer när näringslivets olika motiv och intressen skall tillgodoses genom innovativa forskningsinsatser. Kanske riskerar den vetenskapliga friheten att inskränkas till förmån för kommersiella utvecklingsfåror?

De arkeologiska kunskapskulturerna som finns idag är betydelsefulla i sig att lyfta fram. Det finns en pluralitet i den materiella världen, som upptar det arkeologiska kunskapsfältet. Idag kan man ställa frågor om föremålens, texternas, ikonografins och kroppars materialitet och visualitet. Frågor om individuella livsbiografier eller evolutionsförändringar med de stora tidssvepen i fokus, relationer mellan natur och kultur, människa och djur diskuteras ofta i termer av mångsidiga associationer över tid och rum. Flera olika tidsförståelser finns inbakade i en händelse; dåtid, nutid, framtid.

Det arkeologiska kunskapsfältet omfattar en stor mängd olika intellektuella domäner, bl.a. sociologiska, antropologiska, genus-vetenskapliga, filosofiska, humanekologiska och zoologiska forskningsfält. Källmaterial, metoder och teoretiska ansatser kommer från humanistisk-teologiska, samhällsvetenskapliga och naturvetenskapliga vetenskaps-områden. Några exempel visar hur pliktetiska och konsekvensetiska pers-pektiv kan kombineras i den arkeologiska forskningen:

Hur ser man på människan? Stereotyper av en grottmänniska, en stenåldersmänniska eller en viking riskerar att bli inlärda och välkända sociala representationer för en kategori människor. Ofta bortser man från den variation som kan finnas inom en grupp människor, som stereotypen kommit att representera. Väl etablerad är stereotypen svår att förändra (ex. Keller 1978; Rudebeck 2000; Jennbert 2009b:131ff).

Hur ser man på landskap? Hur bevaras landskap och vilka olika konventioner skyddar ett landskap från exploatering? Flera tvärvetenskapliga studier pekar på hur historiska värden har betydelse för människors välbefinnande och hur olika vetenskapskulturer hanterar de fysiska och immateriella spåren i ett landskap (ex. Gröhn 2004; Nord 2006; Sanglert 2013).

Ursprungsbefolkning? Vid intressekonflikter om markrättigheter och rätten om ett etniskt ursprung spelar arkeologi och historieämnen en stor roll. I norra och mellersta Skandinavien råder politiska konflikter där arkeologisk kunskap visar problemen med att använda avlägsna tider politiskt och att det finns olika vägar att ta ställning i frågor om ursprungsbefolkning även i Skandinavien (Loeffler 2005; Wallerström 2006; Vallström & Jönsson 2006; Lundström 2007; Welinder 2008).

Magasinsarkeologi. Hur ser man på utgrävda arkeologiska material och i vilken utsträckning kommer de till användning? Ett av arkeologins viktigaste ansvar är omhändertagandet av arkeologiskt material. Bevarandearkeologin (Lundström & Næss 1993) och samlandet (Svanberg 2009) är en av förutsättningarna för att det uppgrävda inte glöms bort utan förblir en aktiv del av den arkeologiska forskningen för all framtid.

Kulturarvsbrott. Såväl internationellt som nationellt utgör plundring och stöld ett problem (Fiskesjö 2006; Mandergrehn & Anderson 2013). Denna brottslighet i kölvatten av en postkolonialism med fattigdom och social ojämlikhet gör att kommersialism och antikmarknader blomstrar. Kulturarvsbrott har flera etiska dimensioner med politiska återverkningar.

Bland arkeologer finns det ett förhållningssätt till hur kunskap, resultat och tolkningar, skall kunna användas. Arkeologins roll i samhället sätts ofta i fokus i forskningsprojekt och är alltid närvarande i den arkeologiska utbildningen. Arkeologers olika handlingsutrymmen är i flera yrkesutövningar begränsade av regler och förordnanden. Det kan dock aldrig vara ett hinder för rätten att ställa frågor långt utanför det rådande paradigmet.

De ideologiska förtecknen är tydliga för de frågor som lyfts fram ovan. Det går inte att förneka att liksom makten över forskning och utbildning ligger i politiskt strategiska beslut, finns förmedling och kommunikation; bruket av det arkeologiska kunskapsfältet mellan olika aktörer i samhället. Minskar detta forskares och lärares fria handlingsalternativ? Är detta en demokratisk fråga, eller var finns egentligen ansvaret för innehållet i den humanistiska forskningen?

Det finns ett ansvar för arkeologin som vetenskap men också för arkeologin utanför den vetenskapliga diskursen. Det är därför ett kontinuerligt arbete inom arkeologisk forskning och utbildning att granska och värdera arkeologers handlingar och kunskapssyn. Bilder och rekonstruktioner av forntid och nutid reflekterar normer och värderingar i samhället.

Vad är det man vill veta inom arkeologisk forskning och varför? Det finns en historisk och social bakgrund för vad arkeologer gör, och vad arkeologer inte bryr sig om att göra. Det finns en bakgrund till vilka frågor man väljer att ställa och vilka man undviker att ta tag i. Det finns pliktetiska regler och riktlinjer som stödjer de arkeologiska professionerna. Frågan kvarstår dock vad arkeologer gör med sin kunskap. De konsekvensetiska perspektiven återstår att utveckla i framtidens arkeologiska kunskapskultur. Arkeologi som vetenskap, och arkeologi utanför den vetenskapliga diskursen kräver en kontinuerlig granskning. Det kritiska tänkandet odlas i forskarutbildning och inom forskningsverksamhet. Oavsett vad det är för kunskap som efterfrågas genomsyrar det kritiska tänkandet resultaten av studier och analyser.

Framtidens kunskapskultur

Vad driver vetenskapen framåt? Vad kan vetenskapen tillföra samhället? Spelar det någon roll vad det är som driver oss när vi forskar? Frågorna ställs av professorn i ekonomisk historia Ylva Hasselberg. Hon menar att kvalitativ vetenskap förändras när normer för vetenskapligt arbete fångas upp i marknadsekonomin, när vetenskapliga publikationer blir varor, forskare blir producenter (Hasselberg 2012). Produktionslogik, som byggts upp av näringslivet, kan inte automatiskt överföras till universiteten, lärare och forskare måste få följa sin professionella logik, baserad på kollegial bedömning (Boström 2014). Det blir alltmer betydelsefullt för lärare och forskare inom universitetsvärlden att ta ställning till vad vår kunskap och vetenskap tillför samhället.

Min egen position på ett stort universitet där krass lönsamhetsiver och bemanningsplaner har skapat min undran inför vad etiska perspektiv egentligen betyder för grund- och forskarutbildning och för forskningens villkor. Återkommande utvärderingar av utbildning och forskning är slitsamma, men ger en återkoppling. Etnologen Billy Ehn skriver att det är svårt att vara humanist med alla kunskaper om människan från historien och kulturen och samtidigt misstänka att det finns en avgrund mellan vetande och handling (Ehn 2001:13). Om vi får användning för all vår tankemöda och våra forskningsinsatser i världen både inom universitetet och utanför universitetens ramar, ja då är det mödan värt. Ett sådant exempel är arbetet med mångfaldsfrågor inom kulturmiljövården (Högberg 2013:155ff). Det finns handlingsalternativ i yrkespraktikerna.

Även om utbildning och forskning är beroende av politiska styrdokument vill jag hävda att det finns handlingsalternativ för forskare, lärare och antikvarier. De pliktetiska riktlinjerna ger stadga åt arkeologetablissemanget oavsett vilken arbetsorganisation man arbetar i. De konsekvensetiska frågorna som kan ställas inom arkeologisk forskning och den högre utbildningen öppnar för ett kritiskt tänkande. Att vrida och vända, att se bakåt och åt sidan ger nya perspektiv och ny kunskap; denna utmaning är kreativ och borde genomsyra utbildning och forskning. Därmed ökar möjligheten för att arkeologer bidrar till att artikulera en humanistisk kunskapskultur för samhällsmedborgare, men också för näringslivet,

politiska beslutfattare och det civila samhället. Kanske är det viktigaste att göra arkeologi/humaniora synligt, som en självklart integrerad del i samhället oberoende var i världen man befinner sig.

Referenser

Backman, Y., Gardelli, T., Gardelli, V. & A. Persson. 2012. *Vetenskapliga tankeverktyg - till grund för akademiska studier*. Lund: Studentlitteratur AB.

Bohlin, H. 2009. Perspective-dependence and Critical thinking. *Argumentation* 23:189-203.

Carlie, A & E. Kretz. 1998. *Sätt att se på fornlämningar. En teoretisk och metodisk grund för värdebedömning inom kulturmiljövården.* Report series 60. Institute of Archaeology, University of Lund. Lund: Department of Archaeology.

Carlsson, H. (red.). 2004. *Swedish Archaeologists on Ethics*. Lindome: Bricoleur Press.

Collste, G. 2010. *Inledning till etiken*. Lund: Studentlitteratur AB.

Ehn, B. 2001. *Universitetet som arbetsplats. Reflektioner kring ledarskap och kollegial professionalism*. Lund: Studentlitteratur.

Ekström, A. & S. Sörlin. 2012. *Alltings mått. Humanistisk kunskap i framtidens samhälle.* Stockholm: Norstedts.

Fiskesjö, M. 2006. Collections of Chinese antiquities outside China: problems and hopes. *Public Archaeology* vol 5 nr 2. 111- 126.

Grundberg, J. 2004. *Historiebruk, globalisering och kulturarvsförvaltning. Utveckling eller konflikt?* GOTARC. Series B, Gothenburg Archaeological Thesis, 28. Göteborg: Institutionen för arkeologi.

Gröhn, A. 2004. *Positioning the Bronze Age in social theory and research context.* Acta Archaeologica Lundensia Series in 8 no 47. Lund: Institutionen för Arkeologi och Antikens historia.

Guttormsen, T. S. 2013. *Arkeologi i all offentlighet. Arkeologihistorie i Norge belyst ved fortidens veier som historie- og minnekunnskap*. Göteborg: Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet

Hamilakis, Y. & P. Duke. (red.). 2007. *Archaeology and Capitalism. From Ethics to Politics.* Walnut Creek, Calif.: Left Coast.

Hasselberg, Y. 2009. *Vem vill leva i kunskapssamhället? Essäer om universitet och samtiden.* Hedemora/Möklinta: Gidlunds.

Hasselberg, Y. 2012. *Vetenskap som arbete. Normer och arbetsorganisation i den kommodifierade vetenskapen*. Hedemora/Möklinta: Gidlunds.

Hjørungdal, T. (red.). 2004. *Dialog med de sega strukturerna. Om arkeologisk utbildning och genusperspektiv.* GOTARC. Serie C, Arkeologiska skrifter 55. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för arkeologi.

Högberg, A. 2013. *Mångfaldsfrågor i kulturmiljövården. Tankar, kunskaper och processer 2002-2012*. Lund: Nordic Academic Press.

Iregren, E. & B. Werbart (red.). 1994. *Arkeologi och etik.* University of Lund. Institute of Archaeology. Report series 52. Lund: Arkeologiska institutionen.

Iregren, E. & L. Redin (red.). 1995. *I Adams barn…. En diskussion om etiska aspekter på museiförvaring och återbegravning av medeltida skelettmaterial.* University of Lund. Institute of Archaeology. Report series 55. Lund: Arkeologiska institutionen

Jennbert, K. 2004. Ethics in Archaeological Practice. I: Carlsson, H (red.). *Swedish Archaeologists on Ethics*. s. 327-347. Lindome: Bricoleur Press.

Jennbert, K. 2009a. "Nä, nu skall jag läsa arkeologi" - Arkeologiutbildning i blickfånget. I: B. Petersson, K. Jennbert & C. Holtorf (red.) Arkeologi och samhälle. s. 13 – 27. Acta Archaeologica Lundensia Series 8: 58. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia.

Jennbert, K. 2009b. *Kullabergs grottor: mellan istid och nutid, mellan humaniora och naturvetenskap*. Acta Archaeologica Lundensia. Series altera in 80 no. 59. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia.

Kehoe, A. B. 2007. Archaeology within marketing capitalism. I: Hamilakis, Y. & P. Duke. (red.). *Archaeology and Capitalism. From Ethics to Politics*. s. 169-178. Walnut Creek, Calif.: Left Coast.

Keller, Ch. 1978. *Arkeologi. Virkelighetsflukt eller samfunnsforming.* Oslo: Universitetsforlaget.

Kuhn, T. S. 1962 (2012). *The structure of scientific revolutions.* (Fourth edition). Chicago and London: The University of Chicago Press. Stockholm: Thales.

Liedman, S. E. 2001. *Ett oändligt äventyr. Om människans kunskaper*. Stockholm: Bonnier.

Loeffler, D. 2005. *Contested landscapes/contested heritage. History and heritage in Sweden and their archaeological implications concerning the interpretation of the Norrlandian past.* Archaeology and environment 18. Umeå: Department of Archaeology and Sami Studies, University of Umeå.

Lowenthal, D. 1985. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lowenthal, D. 1998. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lowenthal, D. & P. Gathercole. (red.). 1990. *The Politics of the Past.* One world archaeology 12. London: Unwin Hyman.

Lundén, S. & L. Häggström 1999. Forntid till salu. *Fornvännen* 2: 89-103.

Lundström, I. (red.). 2007. *Historisk rätt? Kultur, politik och juridik i norr*. Reflektioner kring fornlämningar i samhället. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Lundström, I. & J. - R. Næss. 1993. *Bevarandearkeologi. Ett ämnes syn på sitt källmaterial.* Museiarkeologi 5. Stockholm: Statens historiska museum.

Mandergrehn, K. & H. Anderson. 2013. *Kulturarvsbrott och konstförfalskning. En beskrivning av en brottslighet som berör alla*. Stockholm: Rikspolisstyrelsen.

Marquez-Grant, N. & L. Fibiger. 2011. *The Routledge Handbook of Archaeological Human Remains and Legislation. An international guide to laws and practice in the excavation and treatment of archaeological human remains*. London: Routledge.

Nord, J. 2009. *Changing landscapes and persistent places. An exploration of the Bjäre peninsula*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in prima 40, no 29. Lund: Institutionen för Arkeologi och Antikens historia.

Olsen, B. 2010. *In defense of things. Archaeology and the ontology of objects*. Lanham [Md.]: AltaMira Press.

Price, N. 2004. Teaching archaeological ethics at a Swedish university. I: Carlsson, H. (red.). *Swedish Archaeologists on Ethics.* s. 36-59. Lindome: Bricoleur Press.

Rudebeck, E. 2000. *Tilling nature - harvesting culture : exploring images of the human being in the transition to agriculture*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 80, nr. 32. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Sanglert, C. J. 2013. *Att skapa plats och göra rum. Landskapsperspektiv på det historiska värdets betydelse och funktion i svensk planering och miljövård*. Meddelanden från Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi. Avhandlingar 9. Lund: Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi.

Silberman, N. A. 2007. 'Sustainable' Heritage? Public archaeological interpretation and the marketed past. I: Hamilakis, Y. & P. Duke. (red.). *Archaeology and Capitalism. From Ethics to Politics.* Walnut Creek, Calif.: Left Coast. 179-193.

Svanberg, F. 2009. *Museer och samlande*. Studies. The Museum of National Antiquities, Stockholm. Stockholm: Statens historiska museum.

Säljö, R. 2013. *Lärande och kulturella redskap. Om lärprocesser och det kollektiva minnet*. Lund: Studentlitteratur AB.

Sörlin, S. 2003. Hur skall högskolan växa? Om Humboldt, värdena och framtiden. I: L. Kim & P. Mårtens (red.). *Den vildväxande högskolan. Studier av reformer, miljöer och kunskapsvägar.* s. 273-295. Stockholm: Swedish Institute for Studies in Education and Research (Institutet för studier av utbildning och forskning) (SISTER). Nora: Bokförlaget Nya Doxa.

Sörlin, S. & A. Ekström. 2012. *Alltings mått. Humanistisk kunskap i framtidens samhälle*. Stockholm: Norstedts.

Scarre, Ch. & G. Scarre (red.). 2006. *The Ethics of Archaeology. Philosophical perspectives on archaeological practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Smith, K. L. 2005. Looting and the Politics of Archaeological Knowledge in Northern Peru. *Ethnos*, vol. 70:2:149–170.

Svensson, J. 1988. *Kommunikationshistoria. Om kommunikationsmiljön i Sverige under fem sekler.* Lund: Studentlitteratur AB.

Ringstedt, N. 2001. Symposiet "svensk arkeologi i utlandet – etiska aspekter". *Fornvännen* 2: 109-110.

Thomas, R. 1999. The EAA principles of conduct for archaeologists involved in contract archaeological work. *Fornvännen* 2:108-110.

Trigger, B. 1980. *A History of Archaeological Thought.* Cambridge: Cambridge University Press.

Trotzig, G. 2001. Ett decennium med den arkeologiska Europakonventionen. *Fornvännen* 3:195-198.

Tännsjö, T. 2012. *Grundbok i normativ etik.* Andra upplagan. Stockholm: Thales.
Vallström M. & L.-E. Jönsson. 2006. *Det förflutnas närvaro. Essäer om norrländska kulturarv, historieskrivning och de andras spår*. Reflektioner kring fornlämningar i samhället. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
Wallerström, Th. 2006. *Vilka var först? En nordskandinavisk konflikt som historisk-arkeologiskt dilemma.* Reflektioner kring fornlämningar i samhället. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
Welinder, S. 2004. Ethics and academic education in archaeology. I: Carlsson, H. (red.). *Swedish Archaeologists on Ethics*. s. 23-34. Lindome: Bricoleur Press.
Welinder, S. 2008. *Jämtarna och samerna kom först.* Östersund: Jamtli förlag.

Internet

Boström, H. *Dagens nyheter Högskolan - Slå vakt om professionalismen* http://contentviewer.adobe.com/s/Dagens%20Nyheter/c5635ed187d64e05adba19aeab377168/20140105/DND-20140105-05-LED-1696649.html (2014-01-05).
EAA Code of practice (European Association of Archaeologists) http://www.e-a-a.org/EAA_Code_of_Practice.pdf (2014-01-05).
EAA principles of conduct (European Association of Archaeologists) http://www.e-a-a.org/EAA_Princ_of_Conduct.pdf (2014-01-05).
Code of Practice for Fieldwork Training (European Association of Archaeologists) http://www.eaa.org/The%20EAA%20Code%20of%20Practice%20for%20Fieldwork%20Training.pdf (2014-01-05).
ERC European Research Council http://erc.europa.eu, 2014-01-05.
Etik *Nationalencyklopedien* http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/etik (2014-01-05).
Etikfrågor vid Lunds universitet http://www5.lu.se/upload/regelverket/forskning/etiska_riktlinjer_050422.pdf (2014-01-05).
Europarådet, Council of Europe, European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised); Maltakonventionen, Third European Conference of Ministers responsible for the Cultural Heritage http://hub.coe.inthttp://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/143.htm; http://www.coe.int/t/dg4/–cultureheritage/heritage/Resources/Texts/Conf3_EN.pdf (2014-01-05).
EU *Cultural heritage* http://ec.europa.eu/culture/our-policy-development/culturalheritage_en.htm (2014-01-05).
Horizon 2020, The EU framework programme for research and innovation http://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/what-horizon-2020 (2014-01-05).
Högskolelag (1992: 1434), http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19921434.HTM (2014-01-05).
Icomos International council on monuments and sites http://www.icomos.org/en/charters-and-texts (2014-01-05).
Kvalitetsutvärdering 2013 Universitetskanslerämbetet http://www.ukambetet.se (2014-01-05).
LERU League of European Research Universities http://www.leru.org/index.php/public/home/ (2014-01-05).

Riksantikvarieämbetet 2007. *Kunskap och publiken. Rapport från tre forskarseminarier 2006-2007 kring kulturarv och den publika uppgiften* http://www.raa.se/publicerat/rapp2007_13.pdf (2014-01-05).

Riksbankens jubileumsfond www.rj.se (2014-01-05).

Svenska Arkeologiska Samfundets principer för god arkeologisk praxis 2000 http://www.arkeologiskasamfundet.se/Dokument/Div_pdf/Principer_ark_praxis.pdf (2014-01-05).

Magna Charta Universitatum, http://www3.unibo.it/avl/charta/charta.htm (2014-01-05).

MISTRA Stiftelsen för miljöstrategisk forskning, www.mistra.org (2014-01-05).

Norska vetenskapsrådet, Forskningsetiske komiteer https://www.etikkom.no/Documents/Publikasjoner-som PDF/More%20than%20just%20bones_web.pdf (2014-01-05).

Unesc, World Heritage Convention http://whc.unesco.org/en/convention/ (2014-01-05).

Vetenskapsrådets Codex för regler och riktlinjer för forskning http://www.vr.se; http://codex.vr.se (2014-01-05).

Appendices
Kursmaterial från etikkurser vårterminen 2011

Kursplan ARKN05

1.	**Identifikation och grundläggande uppgifter**	
1.	Kurskod	ARKN05
2.	Kursens namn	Arkeologi och antikens historia: Människa, kultur och etik
3.	Nivå	A
4.	Högskolepoäng	15
5.	Beslutsuppgifter	Fastställd av prodekanen med ansvar för grundutbildningen vid området för humaniora och teologi 2009-05-27.
6.	Ändringsuppgifter	

2.	**Allmänna uppgifter**	
1.	Huvudområde/n, om tillämpligt	Antikens kultur och samhällsliv, Arkeologi, Historisk arkeologi samt Historisk osteologi.
2.	Ämne, om tillämpligt	
3.	Typ av kurs och dess placering i utbildningssystemet	Kursen ges som fristående kurs. Den kan normalt ingå i en generell examen på grund- eller avancerad nivå. Kursen kan dessutom efter särskilt beslut ingå i viss yrkesexamen.
4.	Undervisningsspråk	Kursen ges normalt på svenska men kan efter särskild överenskommelse mellan lärare och studerande ges på engelska. En sådan överenskommelse förutsätter att lärare och samtliga studerande behärskar engelska.

3.	**Mål (jfr learning outcomes)**	
		Efter avslutad kurs ska den studerande
1.	Kunskap och förståelse	uppvisa mycket goda kunskaper om existerande internationell och fr.a. nationell lagstiftning i ämnet, etiska koder och vetenskapssamhällets normer (EAA, SAS, ICOM). kunna visa goda insikter i sitt ämnes vetenskapshistoria, särskilt med hänsyn till etik.
2.	Färdighet och förmåga	med stor grad av självständighet kunna identifiera potentiella etiska problem inom sitt ämnesområde kunna uppvisa en utvecklad förmåga att diskutera etiska perspektiv som är relevanta för antikvetare, arkeologer, osteologer och museianställda i deras yrkesroll i dialog med alla medborgare
3.	Värderingsförmåga och förhållningssätt	i uppsatsarbetet kunna redogöra för ett insiktsfullt förhållningssätt till såväl vetenskapshistoriska som aktuella etiska frågor relevanta för antikvetare, arkeologer, osteologer och museianställda.

4.	**Kursinnehåll**	
1.	Kortare beskrivning av kursen och dess innehåll samt om kursen är indelad i olika delar	Kursen innehåller studiebesök vid en arkeologisk undersökning, i utställningar, i arkiv eller samlingar. Utifrån dessa studiebesök genomförs diskussioner med etiskt perspektiv. Ett ämne för ett undersökande arbete väljs i samråd lärare. Uppsatsen redovisas och diskuteras under ett avslutande seminarium. Ämnet förutsätts ligga nära verksamheter inom t.ex. kulturminnesvård, museer och förmedling

5.	**Undervisning och examination**	
1.	Tillämpade former för undervisningen, inkl. uppgift om obligatoriska delar	Undervisningen sker i form av föreläsningar, handledning, seminarier och studiebesök. Seminarier, gruppövningar, studiebesök och en del av föreläsningarna är obligatoriska.
2.	Examinationsformer	Kursen examineras genom att den studerande presenterar, diskuterar och försvarar sin uppsats vid ett seminarium.
3.	Ev. begränsningar av antalet examinationstillfällen	

6.	**Betyg**	
1.	Betygsskala	Som betyg används någon av uttrycken underkänd, godkänd eller väl godkänd.
2.	Grund för betyg på hel kurs	
3.	Möjlighet till kompletterande ECTS-betyg	En in- eller utresande student har rätt att få kompletterande ECTS-betyg. Begäran om sådant ska göras till studierektor eller motsv. senast 3 veckor efter kursstart.
4.	Ev. olika betygsskalor för olika delar av kursen	

7.	**Förkunskapskrav**	
1.	Särskilda förkunskapskrav	För tillträde till kursen krävs ARK K01 eller avslutade kurser om 90 högskolepoäng inom något av ämnena, etnologi, historia, humanekologi, socialantropologi eller motsvarande kunskaper.

8.	**Litteratur**	
1.	Litteratur	För lista på litteratur se bilaga.

9.	Övrigt
1.	Poängtalen för kursinnehåll som helt eller delvis är gemensamt med en annan kurs får endast tillgodoräknas en gång i examen. För ytterligare information hänvisas till aktuellt anmälnings- och informationsmaterial.

Kursschema i etik, VT 2011

Examination Kandidatkursen skriver ett litet kapitel i sin uppsats, 2-3 sidor över ett tema som ansluter till uppsatsens tema. Examinatorer: Fredrik Ekengren, Elisabeth Iregren. Masterkursen skriver en längre uppsats > 15 sidor över självvalt tema. Examinatorer: Elisabeth Iregren, Mats Mogren.

Förkortningar EI - Elisabeth Iregren; KJ - Kristina Jennbert, LL - Lars Larsson; AMLT - Anne-Marie Leander Touati; MM - Mats Mogren; SL - Staffan Lundén, Världskulturmuseet, Göteborg; GN – Gunnar Nordanskog, Svenska kyrkan, Linköping.

VECKA 3

Introduktion. Pliktetik, konsekvensetik	KJ, EI
Pliktetik. Vetenskaplig analys	KJ
Pliktetik. Den arkeologiska yrkesrollen	KJ, EI

VECKA 4

Konsekvensetik. Etiska perspektiv vid förmedling (utställning)	
Människosyn	EI
Pliktetik. Källkritik och hederlighet	KJ
Parthenon och Pompeji – stolthet och börda	AMLT

VECKA 5

Människor på bild. Granskning av avbildningar och rekonstruktioner	KJ
Arkeologi och väpnade konflikter	MM
Gravplundring, antikvitetshandel och arkeologisk yrkesetik	SL

VECKA 6

Diskussion av teman för papers. Obl.	EI, MM
Kyrkoantikvarisk praxis. Arkeologi och osteologi i Linköpings stift	GN
Examination kandidatkursen (inlämning)	
Granskning av stenålderns människor. Studiebesök och diskussioner i LUHM och Landskrona museum	EI

VECKA 7

Svenska arkeologer i sydafrikanska miljöer – etiska perspektiv	LL
Etiska perspektiv vid arbete i andra länder eller med minoritetskulturer	
Exemplet samer. Inlämning av abstracts för paper	EI

VECKA 8

Diskussion av abstracts för paper. Obl.	EI, MM
Samlare, konstagenter, intendenter och curatorer.	AMLT
Arkeologiska och anatomiska samlingar: innehåll, utveckling, insamlingspolicy.	EI

VECKA 13

Presentation och diskussion av papers. Obl.	EI, MM

Litteraturlista

ARKN05. Masterkursen Människa, kultur, etik 15 p
ARKK01. Kandidatkursen delkursen Arkeologi och etik, 5 p

Litteraturlistan är delvis gemensam med kandidatkursens delkurs Arkeologi och etik. Litteratur för kandidatkursen är markerad med *. Förutom nedanstående litteraturpensum för kursen ARKN05 väljs även litteratur individuellt i samband med essäuppgiften.

Ahlström, T, E. Iregren, L. Strid & K. Jennbert. 2010. Sweden/Sverige. I: N. Márquez Grant and L. Fibiger (eds.). *The Routledge Handbook of Archaeological Human Remainsand Legislation. An International Guide to Laws and Practice in the Excavation and Treatment of Archaeological Human Remains.* London: Rouledge. 441-453.

Broberg, G., Lund, H., Olander, B. & P.S. Ridderstad (red.). 2001. *Kulturanatomiska studier*. Ugglan 15. Lund: Lund Studies in the History of Science and Ideas.

*Collste, G. 1996 (el. senare). *Inledning till etiken*. Lund: Studentlitteratur. 109 s.

*Greene, K. & Moore, T. 2010. *Archaeology: An introduction*. London: Routledge, 5th ed. Kapitel 6, 249-312. (Tillgänglig som e-bok).

Högberg, A. 2009. Arkeologi – frälsning för folket? I: B. Petersson, K. Jennbert & C. Holtorf (red.). *Arkeologi och samhälle*. Acta Archaeologica Lundensia 8:58. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunsd univesitet. 77-95.

Iregren, E. & H. Schramm Hedelin. 2010. Vi behöver tydliga regler för bevaring/ återbegravning av mänskliga lämningar. *Fornvännen* 2010:1, s. 54-60

Iregren, E. & Redin, L. (red.) 1995. *I Adams barn ….* Report Series no. 55, Institute of Archaeology, University of Lund, Lund. 54 s.

Iregren, E. & Werbart, B. (red.) 1994. *Arkeologi och etik*. Report Series no. 52, Institute of Archaeology, University of Lund, Lund. 89 s.

*Karlsson, H. (red.) 2004. *Swedish Archaeologists on Ethics.* Lindome: Bricoleur Press. 373 s.

Lundén, S. 2005. The Buddhists manuscripts. TV review: NRK (Norway), *Skriftsamleren* /The Manuscript Collector/ 16, 9 s.

Nilsson Stutz, L. 2007. Archaeology, identity, and the right to culture. Anthropological perspectives on repatriation. *Current Swedish Archaeology* 15:1-16.

Nordström, N. 2007. *De odödliga. Förhistoriska individer i vetenskap och media.* Vägar till

Midgård 10. Lund: Nordic Academic Press. 58-84.
Rasmusson, A. 2008. *Om repatrieringsdebatten i Lund 2005. Forskningsvärdet, upprättelsen och det dåliga samvetet.* Opublicerad D-uppsats i Medeltidsarkeologi, Lunds universitet. http://theses.lub.lu.se/undergrad/
Riksantikvarieämbetet 301-949-2008. *Brott mot kulturarvet – förebygga, upptäcka och beivra. Redovisning av regeringsuppdrag.* http://www.raa.se/publicerat/rapp-2008_16.pdf.
*Vitelli, K.D. (red.) 1996. *Archaeological Ethics*. AltaMira Press, Walnut Creek, London, New Dehli. 272 s.
Wienberg, J. 2006. Kirke, kulturarv og konflikt – Mårup på klinten. *Hikuin* 33:61-76.

Riktlinjer och den svenska lagstiftningen

EAA 2000 *European Association of Archaeologists – The EAA Code of Practice. The EAA Principles of Conduct.* The EAA Code of Practice for Fieldwork Training www.e-a-a.org
ICOM *Declarations and Statements.* http://archives.icom.museum/reports.html
Kulturminneslagen SFS 1088:950 http://www.riksdagen.se/Webbnav/index.aspx?nid=3911&bet=1988:950
Omhändertagande, förvaring och återbegravning av forntida och medeltida skelettmaterial. Underrättelser från riksantikvarieämbetet och statens historiska museer 1983:7. Stockholm. 10 s.
Svenska Arkeologiska Samfundets principer för god arkeologisk praxis (antagna 2000-05-05) Gjallarhornet 20 (2):1-3 http://www.arkeologiskasamfundet.se/Dokument–/Div_pdf/Principer_ark_praxis.pdf

Report series. Institute of Archaeology

1. TOM OHLSSON, Vikingars vardag. En utställning om Löddeköpinge. Utställningskatalog. 1976.
2. LARS LARSSON, Stenåldersjägare i inlandsmiljö. Utställningskatalog. 1977.
3. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1976–30.6.1977.
4. BOZENA och MAREK WYSZOMIRSKI, Stenålderns ekonomi. Utställningskatalog. 1978.
5. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1977–30.6.1978.
6. LARS LARSSON, Problemställning och metod för undersökning av mossboplatsen Ageröd V. Undervisningsmaterial. 1979.
7. BERTA STJERNQUIST, Kompendium i djurornamentik 1969. Illustrationer av Johan Callmer. 1970. Stencil. (Ny upplaga 1979).
8. KRISTINA JENNBERT SPÅNG, Från jägare till bonde. Utställningskatalog. 1979.
9. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1978–30.6.1979.
10. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1979–30.6.1980.
11. TOM OHLSSON, Löddeköpingeundersökningen. Undersökning av fastigheten 30:9. Utgångspunkter och problemställningar. Löddeköpingeundersökningen VI. 1981.
12. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1980–30.6.1981.
13. LARS LARSSON, Skateholmsprojektet – En utställning om ett fångstsamhälle för 7000 år sedan. Utställningskatalog. 1982.
14. Den medeltida byn. Kompendium i bosättningshistoriska frågor och problem. (Utg. Erik Cinthio). 1982.
15. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1981–30.6.1982.
16. BIRGITTA HÅRDH, Foteviken – handelsplats eller ledungshamn? Utställningskatalog. 1983.
17. Struktur och förändring i bronsålderns samhälle. Rapport från det tredje nordiska symposiet för bronsåldersforskning i Lund 23–25 april 1983 (Utg. av Berta Stjernquist).
18. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1982–30.6.1983.
19. P. O. PERSSON och E. PERSSON, Report on the anthropometrics of the skeletons from the early medieval cemetery in Löddeköpinge (Scania, S. Sweden). The Löddeköpinge Investigation V. 1983.
20. Perspective on archaeological theory and method. (Utg. Berta Stjernquist) 1984.
21. OVE PERSSON and EVY PERSSON, Anthropological report on the Mesolithic graves from Skateholm, Southern Sweden. I. Excavation Seasons 1980–1982.
22. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1984–30.6.1985.
23. BIRGITTA HÅRDH, Grunddragen i Nordens förhistoria. Kompendium för AK 001.

24. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1984–30.6.1985.
25. BERTIL HELGESSON & MIKAEL JARDBRINK, Forskaren och personen Gordon Childe. 1985. 26. Det sydsvenska kulturlandskapets förändring under 6000 år. Ystadsprojektet. En utställning om människan och miljön ur ett tvärvetenskapligt perspektiv. Utställningskatalog. 1986.
27. BIRGITTA HÅRDH & KENNETH JONSSON, Fyndet i chiffonjén. Utställningskatalog .1986.
28. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1985–30.6.1986.
29. MATS G. LARSSON, Hamnor, husbyar och ledung. 1987.
30. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1986–30.6.1987.
31. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1987–30.6.1988.
32. Gravskick och gravdata. Rapport från arkeologidagarna, 13–15 januari 1988 (Eds. E. Iregren, K. Jennbert, L. Larsson). 1988.
33. Faunahistoriska Studier tillägnade Johannes Lepiksaar. Symposium 26 maj 1988 (Eds. E. Iregren & R. Liljekvist)
34. Arkeologi och religion. Rapport från arkeologidagarna 16–18 januari 1989 (Red. L Larsson, B. Wyszomirska)
35. BOZENA WYSZOMIRSKA. Bildkompendium för AK 001. Stenåldern. 1990.
36. Stridsyxekultur i Sydskandinavien (Ed. L. Larsson). 1990.
37. INGER HÅKANSSON. Bildkompendium för AK 001. Bronsåldern. 1990.
38. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1988–30.6.1989.
39. LEIF SAHLQVIST, Landskapsgeometri och astronomi i forntiden. 1990.
40. Arkeologi och makt. Rapport från arkeologidagarna 15–17 januari 1990. (Eds. L. Larsson & E. Ryberg). 1991.
41. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1989–30.6.1990.
42. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1990–30.6.1991.
43. Contacts across the Baltic Sea during the Late Iron Age (Eds. B. Hårdh & B. Wyszomirska-Werbart). 1992.
44. EVA ANDERSSON, Inte utan en tråd. Kompendium i textilteknik och klädnad för ARK 021. 1992.
45. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1991–30.6.1992.
46. Populations of the Nordic countries. Human population biology from the present to the Mesolithic. Proceedings of the Second Seminar of Nordic Physical Anthropology. (Eds. E. Iregren & R. Liljekvist). 1993.
47. BIRGITTA HÅRDH, Grunddragen i Nordens förhistoria. Kompendium för ARK 021.
48. Bronsålderns gravhögar. Rapport från ett symposium i Lund 15.XI–16.XI 1991 (Ed. L. Larsson). 1993.

49. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1992–30.6.1993.
50. BJÖRN MAGNUSSON STAAF, An Essay on the Theory of History in Swedish Archaeology. 1994.
51. Utvärdering av grundutbildningen vid Arkeologiska institutionen. Lunds universitet 1994 (Ed. D. S. Olausson). 1994.
52. Arkeologi och etik. Seminarium för arkeologer och osteologer 9 december 1993. (Eds. E. Iregren & B. Werbart). 1994.
53. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1993-30.6.1994.
54. Arkeologi och förmedling. Rapport från arkeologidagarna 18-19 januari 1994. (Eds. E. Andersson, M. Dahlgren & K. Jennbert). 1995.
55. I Adams barn… En diskussion om etiska aspekter på museiförvaring och återbegravning av medeltida skelettmaterial. (Eds. E. Iregren & L. Redin). 1995.
56 BOZENA WYSZOMIRSKA. Reviderad av PER KARSTEN. Bildkompendium för ARK 301. Stenåldern.1995.
57. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1994-30.6.1995.
58. EVA ANDERSSON, Textilproduktion i Arkeologisk kontext. En metodstudie av yngre järnåldersboplatser i Skåne. 1996.
59. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.7.1995-31.12.1996.
60. ANNE CARLIE & EVA KRETZ. Sätt att se på fornlämningar. En teoretisk och metodisk grund för värdebedömning inom kulturmiljövården. 1998.
61. GUNHILD ERIKSDOTTER, GUNILLA GARDELIN & PIA WALLIN. Från byggnad till dokument. 1998.
62. EVA ANDERSSON. Inte utan en tråd. Kompendium i textilteknik och klädnad. Arkeologi och medeltidsarkeologi. 1998.
63. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.1.1997-31.12.1997.
64. Att gräva agrarhistoriska lämningar. Rapport från ett seminarium i Lund 1998. (Ed.) Mats Riddersporre. 1998.
65. Han Hon Den Det. Att integrera genus och kön i arkeologi. (Eds.) C. Caesar, I. Gustin, B. Petersson, E. Rudebeck, E. Räf & L. Ströbeck. 1999.
66. FREDRIK SVANBERG, I skuggan av vikingatiden. Om Skåne, Halland, Blekinge och Själland. 1999.
67. EVA ANDERSSON, The common thread textile production during the late Iron Age - Viking Age. 1999.
68. MARTIN HANSSON, Agundaborg och Källarholmen - två medeltida "borgar" i Småland. Rapport över arkeologiska undersökningar av Agundaborg, RAÄ 39, Agunnaryd socken och Källarholmen, RAÄ 31, Ryssby socken, Ljungby kommun, Kronobergs län. 1999.

69. De långa schaktens arkeologi: en utvärdering och analys av de infrastrukturella snitten genom landskapet. (Ed.) Mats Anglert. 1999.
70. Institute of Archaeology, University of Lund, Annual Report 1.1.1998-31.12.1998.
71. Artefakter arkeologiska ting. En bok om föremål ur ett arkeologiskt perspektiv (Ed.) A. Högberg. 2000.
72. KAJ BORG, Eketorp III. Ett medeltidsarkeologiskt projekt. 2000.
73. MARTIN HANSSON, Jarlens residens. 2000.
74. RÜDIGER KELM, Mölleholmen. Eine slawische Inselsiedlung des 11. Jahrhunderts in Schonen, Südschweden. 2000.
75. Järn. Vittsjöskogkonferensen 1999. (Ed. A. Ödman) 2000.
76. ANDERS ÖDMAN, Vittsjö – en socken i dansk järnbruksbygd. 2001.
77. Stenåldersforskningen i fokus. (Eds.) I. Bergenstråle & S. Hellström. 2001.
78. Institute of Archaeology. University of Lund, Annual Report 1.1 1999–31.12.1999.
79–80. ERIKA RÄF, Krumknivar, kvinnor och kreatur. Vad spelar djuren för roll? 2001.
81. Keramik i Sydsverige. En handbok för arkeologer. (Eds.) A. Lindahl, D. Olausson & A. Carlie. 2002.
82. Kommunikation i tid och rum. (Ed.) Lars Larsson. 2001.
83. Monumentala gravformer i det äldre bondesamhället. (Ed.) Lars Larsson. 2002.
84. Institute of Archaeology. University of Lund, Annual Report 1.1 2000– 31.12 2000.
85. Bildkompendium. Historisk osteologi. 2002.
86. Institute of Archaeology. University of Lund, Annual Report 1.1.2001– 31.12.2001.
87. A tooth for a tooth. (Eds.) E. Iregren & L. Larsson. 2003.
88. Dawn of Europe. (Eds.) C. Gillis, D. Olausson & H. Vandkilde. 2004.
89. Department of Archaeology and Ancient History, University of Lund, Annual Report 2002.
90. ANDERS ÖDMAN, Skeingeborg. Borgen som Saxo glömde. 2005.
91. MIMMI TEGNÉR, Järnåldersundersökningar i Skåne. Katalog över arkeologiska undersökningar 1960 – 2000. 2005.
92. TONY BJÖRK, Skäran på bålet. Om den äldre järnålderns gravar i Skåne. 2005.
93. ANDERS BERNTSSON, Två män i en båt. Om människans relation till havet i bronsåldern. 2005.
94. ANDERS EDRING, Berget i backens skugga. Det sociala landskapet på Kristianstadsslätten under tidig- och mellanneolitikum. 2005.
95. DAG WIDHOLM, Sacred Sites. Burial Customs in South Scandinavian Bronze and Iron Age. 2006.
96. MATS LARSSON, A Tale of a Strange People. The Pitted Ware Culture in Southern Sweden. 2006.

97. PETER SKOGLUND, Hällristningar i Kronobergs län. 2006.
98. LARS JÖNSSON & ULRIKA WALLEBOM, Premonstratenserklostret i Östra Tommarp: arkeologisk forskningsundersökning år 2005: Östra Tommarp 144:4, RAÄ 18, Östra Tommarps socken, Simrishamns kommun, Skåne län. 2011.
99. ANDERS & CHATARINA ÖDMAN, Händelser längs en väg: Finjasjöbygden med den medeltida Hovdalaborgen i centrum - från folkvandringstid till stormaktstid. 2011.
100. ANDERS ÖDMAN, Skånskt järn. 2014.
101. ELISABETH IREGREN & KRISTINA JENNBERT (red.), Etiska perspektiv inom arkeologin. Studenter och lärare i Lund reflekterar över ämnesetiska frågor. 2015.

Printed by Media-Tryck, Lund University 2015

Etiska perspektiv inom arkeologin

Antologin *Etiska perspektiv inom arkeologin* innehåller fjorton kapitel där studenter och lärare i Lund reflekterar över ämnesetiska frågor. Boken är ett resultat av etikkurser som har getts inom arkeologiutbildningen. Dessa kurser har visat sig få stor betydelse både för de studenter som gick på kurserna och för de studenter som idag på andra sätt får etiska perspektiv inom sin utbildning. För lärarna har etikkurserna inspirerat att ställa svåra frågor om utbildning, forskningsverksamhet och förmedling.

Med ett kritisk tänkande och en medvetenhet om att världen inte är enkelt sammansatt utan består av normer och värderingar förbereds studenterna för ett yrkesliv där deras egna slutsatser och handlingsutrymme kan ta plats.

LUNDS UNIVERSITET

REPORT SERIES INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
Institutionen för Arkeologi
och Antikens historia
ISBN 978-91-89578-61-6